

NIIN & NÄIN

filosofinen aikakauslehti nro 56 kevät 1/2008

• Tieteen luonto • Neuvostoliitto

NIIN & NÄIN

filosofinen aikakauslehti nro 56 kevät 1/2008

- Pääkirjoitus** 3 Tere Vadén & Jarkko S. Tuusvuori, Pääkirjoitus
- Lauri Anttilan haastattelu**
6 Saara Hacklin & Tuukka Perhoniemi, Kuvien ja käsitteiden välissä
- Ulkomaailman kirjeenvaihtajat**
11 Vidya Ashram, Autonominen maailmanlaajuinen yliopisto
14 Françoise Daucé, Omalakisuuudesta Venäjällä
- Kolumni** 18 Eeva Luhtakallio, Ei niin yksinäiset koiranulkoiluttajat
- Tieteen luonto** 20 Schellingistä Marxiin
22 Panu Turunen, Romantiikan vaikutus sähkömagnetismin keksimiseen
32 Panu Turunen, 1850-luvun materialismikiista
34 Markku Oksanen & Timo Vuorisalo, Darwinin lajikäsitys ja ihminen
42 Heini Hakosalo, Kieltä vaille – afasiologisen diskursin synty
52 Eeva Liikanen & Sanna Ahonen, Uuden tieteen haasteet
56 Jarkko S. Tuusvuori, Tere Vadén & Antti Kero, Ilmasto ja tiede
- Žižekologia & koiruus**
60 Tere Vadén, Paul A. Taylorin haastattelu
- Neuostofilosofioista**
64 Vesa Oittinen, Neuostofilosofian historiaa
70 Sergei Marejev, Diamatista ja mahdollisuudesta syöstä keisari valtaistuimeltaan
76 Erih Solovjov, 60-luvun filosofinen journalismi
82 Vesa Oittinen, Evert van der Zweerden haastattelu
90 Sophie Hohmann, Neuostoterveydestä nykynaiskuntoon
- Otteita ajasta**
92 Ahonen, Filosofien muutto
93 Lempa, Ahokas & Virkki, Nufitissa
94 Tuusvuori, Otteita ajasta
- Emeritus äänessä**
98 Alma Korko & Ilmari Kortelainen, S. Albert Kivisen haastattelu
- Kirjat**
106 Alma Korko, Charmantisti olevaisen äärellä
109 Irmeli Hautamäki, Nadjan muistoa tavoittamassa
111 Heini Hakosalo, Foucault'ta selkokielellä
114 Antti Sadinmaa, Alkuperäisyyden etiikka
116 Mikko Kanninen, Uusia näkökulmia teatterintekijöille
119 Jaakko Kuosmanen, Hyvä paha nationalismi

NIIN & NÄIN

OSOITE *niin & näin* – Filosofinen aikakauslehti
PL 730, 33101 Tampere

PÄÄTOIMITTAJAT

Jarkko S. Tuusvuori, 040 735 87 68
Tere Vadén, paatoimittaja@netn.fi

TOIMITUSSIHTEERI Tuukka Tomperi,
toimitus@netn.fi

ARTIKKELITOIMITTAJA Ville Lähde,
artikkelit@netn.fi

KIRJA-ARVOSTELUT Jukka Mikkonen,
arviot@netn.fi

TOIMITTAJAT

Mervi Ahonen, mervi@mao.fi
Hanna Hyvönen, hanna.hyvonen@iki.fi
Tapani Kilpeläinen, tapani.kilpelainen@kolumbus.fi
Petri Koikkalainen, petri.koikkalainen@ulapland.fi
Sami Syrjämäki, sami.syrjamaki@uta.fi

KUVATOIMITUS Hanna Hyvönen & Jarkko S. Tuusvuori

ULKOASU Kimmo Jylhä, kimmo.jylhamo@voima.fi

TOIMITUSNEUVOSTO Antti Arnkil, Saara Hacklin,
Heini Hakosalo, Kaisa Heinlahti, Ilona Hon-
gisto, Julia Honkasalo, Hannele Huhtala, Antti
Immonen, Olli-Jukka Jokisaari, Riitta Koikka-
lainen, Katve-Kaisa Kontturi, Inkeri Koskinen,
Kaisa Luoma, Yrsa Neuman, Tuukka Perho-
niemi, Sami Pihlström, Olli Pyyhtinen, Juuso
Rahkola, Markku Roinila, Antti Salminen, Milla
Tiainen ja Milla Törmä

TILAUKSET Kestotilaus 12 kk 35 euroa, ulkomaille 39
euroa. Välttämättömän kautta lisämaksu. Kestotilaus
jatkuu uudistamatta, kunnes tilaaja sanoo irti
tilauksensa tai muuttaa sen määräaikaiseksi.
Määräaikaistilaus 39 euroa.

niin & näin ilmestyy neljä kertaa
vuodessa.

Tilaus- ja osoiteasiat tilaukset@netn.fi

Ilmoitukset Sami Syrjämäki, 044-5400268,
ilmoitukset@netn.fi

Ilmoitushinnat 1/1 sivu 400 euroa,
puoli sivua 250 euroa, 1/4 sivua 160 euroa.
Väri-ilmoitus sisäisivuilla +25%.
Takasisäkansi 550 euroa,
takakansi/etusisäkansi 650 euroa (sis. väri)

Maksut ps-tili 800011-1010727

Julkaisija & kustantaja

Eurooppalaisen filosofian seura ry

ISSN 1237-1645

14. vuosikerta

painopaikka Vammalan Kirjapaino Oy

**Kulttuuri-, mielipide- ja tiedelehtien liitto Kultti
ry:n jäsen**

TÄMÄN NUMERON KIRJOITTAJAT

Mervi Ahonen, FM, Tampere
Sanna-Mari Ahonen, TtT, yliassis-
tentti, Oulun yliopisto, hoitotie-
teen ja terveyshallinnon laitos,
radiografiatieteen tieteenala-
ohjelma

Vidya-ashram, ks. s. 11
Françoise Daucé, Maître de confé-
rences, Blaise Pascal -yliopisto,
Clermont-Ferrand

Saara Hacklin, FM, tohtorikoulutet-
tava, Helsingin yliopisto

Heini Hakosalo, FT, aate- ja oppi-
historian lehtori, Oulun yliopisto
/ Tutkija Suomen Akatemian
Valta Suomessa -tutkimusoh-
jelmassa

Irmeli Hautamäki, FT, estetiikan
dosentti, Helsingin yliopisto,
verkkolehti www.mustekala.
info:n päätoimittaja

Sophie Hohmann, tutkija, Institut
national d'études démo-
graphiques, Pariisi

Mikko Kanninen, TeM, näyttelijä,
teatteriohjaaja ja tohtorikoulu-
tettava, Tampereen yliopisto
Alma Korke, Tampere

Ilmari Kortelainen, FM, tutkija, historiatie-
teen ja filosofian laitos, Tampereen
yliopisto

Eeva Liikanen, TtT, yliassistentti, Oulun
yliopisto, Hoitotieteen ja terveyshallin-
non laitos, Kliinisen laboratoriotieteen
tieteenalaohjelma

Eeva Luhtakallio, VT, tutkija, sosiologian
laitos, Helsingin yliopisto

Sergei Marejev, professori, Sovremennaja
Gumanitarnaja Akademija, Moskova

Vesa Oittinen, Venäjän filosofian ja aate-
historian professori, Helsingin yliopisto

Markku Oksanen, VTT, filosofian lehtori,
sosiaalipolitiikan ja sosiaalipsykologian
laitos, Kuopion yliopisto

Tuukka Perhoniemi, FM, Helsinki

Antti Sadinmaa, YTM, Lontoo

Erih Solovjov, tohtori, Venäjän tiedeakate-
mian filosofian instituutti

Panu Turunen, FT, erikoiskirjastonhoitaja,
Turku

Jarkko S. Tuusvuori, Helsinki

Tere Vadén, yliassistentti, hypermedia,
Tampereen yliopisto

Evert van der Zweerde, tohtori, vanhempi
tutkija, Nijmegenin yliopisto, Alanko-
maat

Timo Vuorisalo, FT, ympäristötieteen lehtori,
biologian laitos, Turun yliopisto

OHJEITA KIRJOITTAJILLE

Toimitukselle voi lähettää artikkeleiden,
esseiden, puheenvuorojen, suomennosten
tai muun materiaalin käsikirjoituksia
ehdolle lehdessä julkaistavaksi. Tieteellisiä
artikkeleita käsitellessään lehti noudattaa
referee-menettelyä, jolloin ainakin yksi
toimituksen ulkopuolinen asiantuntija
arvioi käsikirjoituksen.

Käsikirjoitus lähetetään toimitukselle
sähköpostin rf-liitetiedostona tai levyk-
keellä lehden osoitteeseen. Saatteeseen
pitää liittää kirjoittajan nimi, osoite,
sähköpostiosoite ja puhelinnumero sekä
kirjoittajatiedot, joita voidaan käyttää
kirjoittajaluettelossa.

Tekstissä ei pidä olla muotoiluja
(tyylimäärittelyt, sarkaimet, rivien keskit-
täminen tai tasaus, tavutukset, lihavoinnit).
Vain otsikot, kappaleajat, kursivoinnit
ja viitteet ovat mahdollisia muotoiluja.
Artikkeliin tulee kirjoittaa ingressi ja
merkintä sen paikka selvästi tekstin alkuun.
Artikkelin alaluvut tulee otsikoida. Jos
halutaan esittää pitkä lainaus erillisenä
sisennettynä kappaleena, se kirjoitetaan
omaksi kappaleekseen lainausmerkkien
sisään mutta ilman sisennystä tai sarkainta.
Käytä vain viitenumeroituja loppuviit-

teitä, ei alaviitteitä eikä tekstiin sulkuihin
kirjoitettavia sisäviitteitä. Ilmoita viitteessä
kirjoittajan nimi, vuosiluku ja sivunuu-
merot. Kirjallisuusluettelossa ilmoitetaan
kirjoittajan suku- ja etunimi, teoksen
nimi, kustantaja, kustantajan kotipaikka ja
ilmestymisvuosi. Teos kursivilla, artikkelin
nimi ilman kursivilla. Teosten nimet kur-
sivilla myös tekstiin. Aikakauslehtiartik-
kelista ilmoitetaan julkaisun nimi, lehden
numero ja sivunumerot. Käännösteoksissa
mainitaan myös alkuteoksen nimi ja ilmes-
tymisvuosi sekä kääntäjä. Esimerkkejä:

Céline, Louis-Ferdinand, Nupistaan
herahtaneelle (À l'agité du bocal, 1948).
Suomentanut Tapani Kilpeläinen. *niin &
näin* no. 39, 4/2003, s. 89–90.

Koivisto, Juha, Markku Mäki & Timo
Uusitupa (toim.), *Mitä on valistus?* Vasta-
paino, Tampere 1995.

Laita kaikki kysymykset tai huomau-
kset saateviestiin, jonka lähetät tiedoston
mukana sekä tarvittaessa paperiversioon.
Lähetä kaaviot tai taulukot erillisinä
tiedostoina. Tarkemmat muotoiluohjeet
lähetetään pyydettäessä.

Julkaistavaksi hyväksytyt kirjoitukset
voidaan julkaista samalla tai myöhemmin
myös lehden verkkosivuilla.

Jälleen eletään valmiissa maailmassa. Kolme uutista toissasyksyltä: menestyskirjailijaksi sukeutunut venäläisagentti nielee poloniumia Lontoossa, kiinalaisten rajavartioiden videoitaan niittävän loikkareita maahan lumisella Himalajan-polulla, USA:n varapresidentti Dick Cheney antaa tukensa kuulustelumenetelmälle, jossa ”simuloidaan hukkumista”.

Tänään Kiinalla on yhä tiibetinsä, Venäjällä tšetšeniänsä ja Yhdysvalloilla irakinsa. Suurvallat vahtivat omaa ja eliittinsä etua myös taloudellisesti, vaikka protektionismilla ja nationalismilla. Rajallisista resursseista kilpailevat kolossit varmistavat valtapiirejään. Tullit nousevat muuallakin kuin Venäjän rajalla. Hinku ”vallan keskuksiin” on jälkijättöistä, kun valta todella on keskittymässä, eikä suinkaan subsidiariteettiperiaatteen mukaan hajaantumassa. Naton johto on jo huolestunut koko liiton toimintakyvystä.

Maa toisensa jälkeen vetäytyy Afganistanista, Irakista puhumattakaan. Suomi on pääsemässä posseen, juuri kun se on heikoimmillaan. Tulisi globaalistaa demokratia ja kansanvaltaistaa maapalloistuminen. Mutta hyvän tavoittelemisen on jälleen lopetettu maailmanpolitiikassa.

”Ensimmäisenä maana maailmassa Neuvostoliitto ratkaisi kansallisuuskysymyksen.” Näin valmis oli Viktor Šerstobitovin kosmos, kun hän teoksessaan *Nationalismia ratkomassa* (1987) kuvasi neuvostoimperiumia ”vapaiden ja itsenäisten maiden yhteenliittymäksi”. Kansa ei ollut kansalaiset alistava ylihistoriallinen Henkilö, vaan luokka-asiain kimppu. Tämän tajunneet bolševikit olivat lakkauttaneet kansojen siron vapauttamalla ne kapitalistisesta kauppasodasta. Sosialistisen suurvallan kaikista kolkista oli ”kerta-kaikkisesti hävitetty riistävät luokat”

ja tilalle luotu älymystön, työläisten ja kollektiiviviljelijöiden ”rikkumaton veljesliitto”.

Vallitsivat ”vapaehtoisen suostuvaisuuden ja keskinäisen luottamuksen” olosuhteet. Neuvostoliittolainen federalismi tarkoitti ”todellista demokratiaa, kansanvaltaa kaikkien kansallisuuksien kaikille työtä tekeville”. Tästä todistivat selvät luvut: valtakunnassa oli ollut 1913 vain 11,4 miljoonaa ihmistä teollisuuden palveluksessa, kun 1936 heitä oli jo 27 miljoonaa. Vastaavasti azereilla, armeeneilla, kirgiiseillä, tadzikeilla ja turkmeeneilla oli ollut kotikonnuillaan vallankumousvuonna yhteensä 0 mutta toisen maailmansodan alkaessa 38 taidegalleriaa.

Kiitos Neuvostoliiton. Sen historialliseen rakennustyöhön keskittynyt Šerstobitov kommentoi vain ohimennen oman aikansa *grandemonden* kasarikonsumerismia: ”Yhdysvaltalainen imperialismi, maailman pääasiallinen uuden sodan uhka, vaatii maailmanherruutta, julistaa kokonaisia maanosia ’elintärkeitten etujensa’ vyöhykkeiksi ja kaappaa puolustuskyvyttömän Grenadan.” Kahdeksan vuotta aikaisemmin Neuvostoliiton joukot olivat tunkeutuneet Afganistaniin. Siitä kirja ei kerro. Mutta pian sen ilmestymisen jälkeen NKP:n pääsihteeri Mihail Gorbatšov aloitti uudistukset, jotka johtivat itäblokin nopeaan hajoamiseen, puna-armeijan vetäytymiseen ja Neuvostoliiton lakkauttamiseen. Historiankin piti loppua. Se kertautui ja kertautuu muiden muassa Afganistanissa. Lohduttoman toiston toivo piilee juuri toisteisuudessa. Käytännössä uuden ja valmiin maailmanjärjestyksen levittäminen toimii, vaan teoriassa siihen ei uskota. Aitamadaltuman houkutus voi su-

mentaa näköä, mutta globalisaation aika on ohi. Jos kauppaan ja talouskasvuun täytyy pakottaa, niiden hallittavuus on jo mennyttä. Mondialisaatio takaisinpotkii. Niin Yhdistynyt kuningaskunta kuin Yhdysvallatkin ovat jo kaikkia vapaan kilpailun säädöksiä vastoin sosialisoineet vaikeuksiin joutuneita pankkeja ja sijoitusyhtiöitä. Britit pakottivat oopiumisodissa Kiinan vapaaehtoisuuteen paheksuen samalla yhdysvaltalaisia orjajärjestelmää. Nykyisinä aseveljinä ne osaavat yhdistää *the best of the both worlds*in tavalla, jossa kidutusta ja kapitaalirangaistusta koskevat näkemuserot liudentuvat.

Pieni reagoi, kun isot riehaantuvat. Joko täytyy tekeytyä pientäkin huomaamattomammaksi tai liikkiöityä jonkun ison kylkeen suojelurahat ojossa. Suomalaisen Nato-keskustelun päähaarat noudattavat näitä linjoja. Pizzo-eurojen, *krysharuplien* tai suojadollarien maksu on tuttu turvajärjestelmä. Nyt ison ja pahan pojan kylkeen meneminen olisi jopa hieman katarttista: pääsisi porukkaan, johon aina on mieli tehnyt ja johon kaikki muutkin ovat aina kuuluneet. Lehtimieslegenda Jarno Pennanen arveli avomielis-antistalinistisina 1960-luvun vuosinaan ihastuneensa aikoinaan Leninissä ”ajatusten selkeyteen, lujuteen ja epäsentimentaalisuuteen”. Vladimir Iljitš oli näyttäytynyt nimenomaan epätasa-arvon, hierarkian ja harvainvallan miehenä, machiavellistis-nietzscheläisenä hahmona, joka kuulutti julki proletariaatin diktatuurin historiallisen välttämättömyyden.

Alta kaksiviton Pennanen marssi 1930 ulkoministeri von Bornin luokse kertomaan aiikestaan perustaa Neuvostoliiton Ystävät ry. Olihan von Born RKP:n kansanedustajana kieltäytynyt äänestämästä kommunistilakien puolesta. Ministerisankari ei kumminkaan lämmennyt ehdotukselle: ”von Born torjui heti ehdotukseni lyhyellä tokaisulla: ”Tökkopa

sellainen järjestö tekisi muuta kuin lisääisi aggressioita Neuvostoliittoa kohtaan!”

US:n reportterina tuolloin työskennellyt, sittemmin myös marxisti-leninistien hampaisiin joutunut Pennanen ei saanut sen enempää ymmärrystä neuvostosympatioilleen valtioneuvos J. K. Paasikiveltä. ”Uskoko toimittaja tosiaan, että Baltian maat voivat säilyttää itsenäisyytensä, kun Neuvostoliitto vahvistuu?” Paasikivi kysyi. ”Kai minä sopertelin, että usko.”

Jukka Mallisen mukavanholtittomassa, katu- ja kulttuuritiedontäyteisessä Venäjä-kirjassa *Varastettua ilmaa* (2008) kierretään eri reittejä neuvostovallan paluuseen. Ohimennen taustoittuu Komsomol-nuoresta öljypohataksi varttuneen Mihail Hodorkovskin ja KGB-miehestä valtionkaratekaksi kohonneen Vladimir Putinin keskinäinen vihanpito: ”Jos komsomolissa oli ainakin fraseologian tasolla jotain teinimäisiä yleisinhimillisiä ihanteita, niin KGB:n suojatit kasvatettiin jo 1970-luvulla palvelemaan aggressiivista imperiumia ja halveksimaan siviilien pehmoilua.” Mallinen spreijaa freskoa pakkovakaasta mahtimaasta, jossa entisten puolueen tai sotilas-teollisen kompleksin lellikkien pojat ja työt tuhlaavat työkseen ja ”[o]sa älymystöstä laittaa kaiken traagisuuden tuntonsa, kunniantuntonsa, vihansa ja paranoiansa menneen sortuneen maailman revanssiin”.

Vahvojen ja selkeiden johtajien aika koittaa, taas. Ilmastonmuutoksen ja taloudellisen epätasa-arvon seurauksena valtionhoitajat vaativat itseltään ja muilta tunteettomuutta

ja tosiasioiden tunnustamista. Tosi-tv kertoo, mitä todellisuus on: sitä, että joka viikko äänestetään joku ulos. Vastarinta ei jää pekkaa pahemmaksi. Kemijärven Massaliikkeen vaatimus lakkautetun sellumylyn ja tehdasalueen alueen pakkolunastamisesta on loistava merkki kirjaimellisesta historian paluusta.

Keskusjohtoiset käskyteollistaminen ja täytymystyöllistäminen ovat kruuna, paikallinen politiikka ja solidaarisuus klaava. Niiden tuolla puolen Suomen pohjoisessa ja idässä katoaa kokonainen elämänmuoto, jossa teollisuustyö on muutaman kymmenen vuoden välivaihe. Perinteiset elämäntavat pienviljelyksestä metsänhoitoon ovat mahdottomia. Teollistuminen nojasi hyvinvointivaltioon, joka on kuihdutettu. Nyt toivo laitetaan turismiin ja muuhun retromoderniin siinä toivossa, että päästörajoitukset ja bensan hinta eivät kuunaan koskisi Rovaniemen lentokenttää.

Kumma, ettei maalaisliittolais-alkiolainen ideologia korjaa satoa. Huomattava osa Suomen energiasta riippuu Venäjästä, joka viime vuonna nousi suurimmaksi öljyntuottajaksi ohi Saudi-Arabian. Puutullit kuristavat pääomateollisuutta mutta idänkauppa kasvaa vuosi vuodelta. Koko asetelma *med rubb och stubb* vaikeuttaa natoistumista. Kaukonäinen keskustapoliitikko runttaisi läpi energiaomavaraisuusohjelman, joka voittaisi tuplajättipotin. Maaseudulle sijoitettavat pienet puu-, hake-, biokaasu- ja niin edelleen voimat tuottaisivat uusiutuvaa kotimaista, Suomi ryskyisi maaseutubis-

neksen etulinjaan ja ulkopoliittista liikkumatilaa tarkoittavasta suometumisesta tulisi universaali trendi. Keskusta betonoisi johtoasemansa politiikassa kymmeniksi vuosiksi.

Kumpaankaan näistä vaivoista – riippuvuus Venäjästä ja maaseudun kuihtuminen – ei ydinvoimalla tai pari auta. Pääministeri Vanhanen kulkee perhepoliittisine ja lähiökeskeisine haaveineen kuin unissaan. Hänen hallituksensa politiikka syö Nurmijärvi-haaveelta pohjaa, eikä tämä varmuudestaan huolimatta edes käy kovin hitaasti. Etukenoon ei taida enää ehtiä: Tanskan 20 000 tuulivoimatyöpaikkaakaan eivät syn-tyneet yhdessä yössä.

Suomella on kuulemma ollut hyvä herraonni. Mahtaako vielä pitää. Pienemmäksi kutistuminen ja huomaamatomana mallioppilaana oleminen ehkä riittävät Helsinki-Suomelle, mutta maata on muuallakin. Venäjän rajan lähellä voisi olla hyvä osata venäjää. Kouluenglannilla ei paljon kulttuuria vaihdeta, jos valuuttaakaan.

Usko innovaatioyliopistoihin on uskoa kilpailukyvyyn rajattomaan kohenemiseen olennaisilta osiltaan valmiissa maailmassa. Eikä planeetalamme ole enää yhtään maata ilman innovaatioyliopistoa ja kilpailukykyä kohottavaa koulutuspolitiikkaa. Niillä ”luodaan ja kehitetään kieli kielettömille, muutetaan vanha elämänmuoto ja tuodaan takapajuiset kansat kulttuurisesti lähemmäksi kehittyneitä kansoja”, kuten Šerstobitov Suuren ja Mahtavan saavutuksia luonnehti.

Oikaisu

Jaakko Hintikan haastatteluun (*niin & näin* 4/2007, 121–130) oli jäänyt virheitä:

s. 124, vasen palsta, rivien 43–46 virkkeen lopun pitäisi kuulua:

”[...] myös David Marr aloitti puhtaasta matematiikasta, mutta vaihtoi sitten matemaattiseen psykologiaan.”

s. 126, vasen palsta, rivi 41: ”Drebenin” po. ”Chomskyn”

s. 128, vasen palsta, rivi 20: ”ilmestyneestä elämäkerrastani” po. ”hänen äskettäin ilmestyneestä elämäkerrastaan”

Valokuva: Timo Klemola, *Paperi ja jää* (2008)

Tämän numeron taiteilijat

Timo Klemola (s. 1954), filosofian dosentti, Tampereen yliopisto, taidevalokuvaaja
Buddhan armosta.

Esikoisnäyttely *Muoto on tyhjyyttä, tyhjyys muotoa*, Lauffasaaren liikuntakeskuksen Buddha Café, maaliskuuhuhtikuu 2008.

Marja Patrikainen (s.1977), SAMK Kankaanpään taidekoulu, kuvanveiston osasto. Yksityisnäyttelyitä 2007: *I Love Robbie Williams*, Galleria Huoltamo, Tampere & Galleria Huuto, Helsinki; *Neonbarokkiprinsessa kohtaa prinssin*, Galleria Titanik, Turku. Ryhmänäyttelyitä 2008: *Wanha voimala*, Jyväskylän mlk; *Dom Omladine*, Belgrad; *Galleri Kriitiku*, Praha. www.tehdasry.fi/jasenet/marjapatrikainen/photogallery.htm

Näyttelyitä, teoksia & tekstejä

Suomen luonto – Finlands natur, 1971

Jalat maassa, Amos Andersonin taidemuseo, 1982

Metsän kuva, Pyynekinlinna, 1987

Huviretkiä luontoon (Henry David Thoreaule), Titanik galleria, 1990

Atomi ja minä, Oulun taidemuseo, 1992

Yli horisontin, Wäinö Aaltosen museo, Turku 1996

Aurinkokello, Heureka, Vantaa, 2000–01

Luonnoksia (takautuva), Turun taidemuseo, 2003

1945, suomalaisten auringonpimennysretkikuntien muistomerkki, Varkaus (Kangaslampi), 2004–05

Ympäristökuvia, Galleria Sculptor, 2005

Alka – Tiden, Galleria AMA, 2007

*

Darwin suomalaisessa maisemassa, 1972
Kunnianosoitus Werner Holmbergille, 1985–1986

Hommage à Constable, 1991

Lampi, Romantic Geographic Society: Luonnonromantiikan Vuosinäyttely, Huuto-galleria 2003

*

Havaintoja yksinkertaisin välinein, *Tähdet ja avaruus* 4–5/79

Tiede taiteessani, *Siksi* 2/86

Ajatus ja havainto, *Kirjoituksia vuosilta 1976–1987*. Toim. Timo Valjakka. Kuva- taideakatemia, Helsinki 1989.

Maata etsimässä. Teoksessa *Synnyt. Nykyaikaisen taiteen lähteitä*. Toim. Timo Valjakka,

Nykytaiteen museo, Helsinki 1989.

Voiko nykytaidetta opettaa? Kuinka tutkia nykytaidetta? Helsingin yliopiston taidehistorian laitoksen julkaisuja X/91.

Ensin Taide, sitten Tiede. *Tiede* 2000 2/92.

Havainto taideteoksena, *Taide* 1/94.

Magnificat. Teoksessa *Semiosis – merkkien virtaa*. Toim. Sam Inkinen & Mauri Ylä-Kotola, Lapin yliopisto, Taiteiden tiedekunta 2001.

Suhteellisuus ja taide, *Tieteessä Tapahtuu* 6/05.

Auringonpimennysmuistomerkki, *Tieteessä Tapahtuu* 1/06.

Kellarista vintille, *Kansalliskirjasto* 6/06.

Utopia ja kuinka kävikään, *Arkkitehti* 6/07.

Kuvien ja käsitteiden välissä

Keskustelu Lauri Anttilan kanssa

Huhtikuussa 70 vuotta täyttävä Lauri Anttila on suomalaisen käsitetaiteen pioneeri. Sisustusarkkitehdin koulutuksen saanut taitelija on tehnyt veistoksia, muistomerkkejä, valokuvateoksia, elokuvavastuksia ja musiikkia sekä opettanut ja kirjoittanut paljon. "Olen impulsiivinen ja minulla on sellainen muisti, että unohdan hyvin pian mitä olen tehnyt. Näin on helppo siirtyä aina uuteen: ei synny suurta kynnystä tarttua johonkin ajattelemalla, että joku on jo sanonut siitä kaiken."

Varhaista käsitetaidetta leimasi uusi estetiikka: taidon tai kauneuden esittäminen ei ollut tärkeää. Anttila selittää: "Käsitetaide oli vastareaktio taide- ja esinekeskeisyyteen. Ihan alussa se merkitsi, että teokset jäivät luonnosmaiseksi, kyse oli enemmänkin ideoista ja niiden muovaamisesta, ideataiteesta."

Taiteilija toi esille ajatuksia, eikä tätä heti mielletty taiteeksi. "Myöhemmin käsitetaide on laitettu taiteen kategoriaan, koska sitä ei ole voinut laittaa muuallekaan. Vastaavasti voi miettiä, onko punk musiikkia ollenkaan. Ehkä se on jonkinlainen runouden muoto. Ja kuitenkin siinä on soittimet ja ääntä."

Anttila aloitti opintonsa 1960-luvulla. "Siihen aikaan kaikki oli paljon muodollisesti jaetumpaa kuin nyt, tekniikoista ja materiaaleista lähtien. Keskusteltiin siitä, onko silkkipaino taidetta." Ura alkoi potkuilla Kuvataideakatemiasta, jossa Anttila myöhemmin toimi opettajana, professorina ja rehtorina. Hän siirtyi Taideteolliseen korkeakouluun. "Irtauduin Kuvataideakatemian muodollisuudesta. Toisaalta olin eniten kiinnostunut taiteesta ja tunsin, että se oli kotipaikkani. Vaihtoehdon etsiminen

kuitenkin toimi – tuntui, että kaikki mitä teen, musiikki, esineiden suunnittelu, tieteen harrastus ja radioamatöörilaharrastus, meni yhteen. Syntyi kokonaisuus, josta nykyisin käytetään nimitystä käsitetaide."

Outoudesta on tullut luonteva osa taidetta: käsitetaiteen voi ajatella laajentaneen tapaa katsoa kaikkea taidetta. "Varmaan siinä on sama kuin modernismin kohdalla, että lopulta se tunkee läpi kaikkialle. Käsitetaide on pohtinut taiteen olemusta, samalla tavalla syntyivät kubismi ja surrealismi. Sukupolvittain tulee aina vastareaktioita. Mikä juuri nyt on kiinnostavinta, sitä en tietenkään tiedä."

Taide, tiede ja havainto

Käsitetaiteellinen todellisuuden hahmottaminen rinnastuu Anttilan mielestä tieteelliseen toimintaan: "Järjestelmällisyys ja aika kylmä suhtautuminen itse kohteeseen. Kun metodi tuo mukanaan yllätyksiä, on niihin pakko suhtautua, päätettävä hyväksyykö vai kieltäkö seuraukset." Ero tieteen ja taiteen tekemisen välillä on siinä, miten tekeminen nähdään kokonaisuutena. "Jos on todella tehnyt tieteellistä tutkimusta, niin ymmärtää, että oma työ on

vain yksi askel tikapuissa. Se on välivaihe, eikä mikään välivaihe voi olla lopullinen. Joku toinen kapuaa joskus edelle. Taiteilijalle se on hankalaa: eihän taiteilija voi myöntää, että toinen taiteilija on auktoriteetti. Taiteilija on itse aina paras.”

Sekä taiteilija että tieteilijä ovat tekemisissä todellisuuden kanssa. Ratkaiseviksi tulevat johdannot tähän yhteiseen todellisuuteen. ”Todellisuuden tavoittelu sinänsä on kiinnostavaa. Lukiolaisena esitin matematiikan opettajalleni *big bang* -teorian ja kaavioita siitä, että galaksien sijainnilla voidaan todistaa, onko alkuräjähdystä ollut. Opettaja totesi, ettei se ole näin yksinkertaista. Koko teoria oli silloin vain yksi hypoteesi muiden joukossa. Minusta oli kuitenkin hauska ajatella, että jos *big bang* oli tapahtunut, voidaan se todistaa geometrisesti. En edes ajatellut aika-aspekteja. Oleellisinta ei ollut, oliko teoria tosi, vaan viehäytys teorioihin yleensä. Koko luokalle esitelmöin Tyko Brahen maailmankaikkeuskäsityksestä. Innoissani sanoin, ettei oikeastaan pystytä todistamaan, kumpi teorioista on oikea, Kopernikuksen vai Brahen. Jälkikäteen ajateltuna teoriassa viehätti ja huvitti se, että se on väärä, mutta niin hauska todistaa oikeaksi. Ehkä tämä on luonnekysymys, ja liittyy myös siihen, miten minusta tuli käsitetaiteilija.”

Anttila mieltää käsitetaiteen pohtivan teorioiden ja havaitun suhdetta. Tieto vaikuttaa havaintoihin: ”Kun tietää jonkin olevan olemassa, silloin myös näkee sen. Sellaista, jonka näkee ensimmäisen kerran, ei välttämättä havaitse tai ei osaa sijoittaa. Tarina kertoo, että kun isot laivat saapuivat aikoinaan Australiaan, eivät paikalliset asukkaat aluksi nähneet laivoja, vaikka ne tulivat ihan lähelle. He eivät olleet koskaan nähneet mitään vastaavaa, eikä heillä ollut mitään, millä käsitellä sitä. Mutta kun alukset laskivat alas pienet rantautumisveneet, asukkaat pelästyivät tajutessaan, että siellähän on ihmisiä. En tiedä, onko tämä totta, mutta tällaista kerrotaan.”

Samaa voi pohtia tieteellisestä havainnoinnista. ”Joskus ihmetyttävät vanhat tähtihavaintajat, jotka tekivät todella tarkkoja kuvia. Myös tässä tieto on tärkeä tekijä. Luulen, että aivan uuden asian ilmiön havaitseminen tai tutkiminen voi olla vanhana vaikeata.” Tieteen historia tukee Anttilan ajatusta: se ei tunne 90-vuotiaiden tutkijoiden tekemiä uusia mullistavia havaintoja. ”Mutta esimerkiksi Marsin kanavat on kyllä näkynyt hyvin vanhalakin iällä.”

Kuvien välissä

Anttila yhdistää töissään eri tekniikoita. Valokuvaaminen on hänelle dokumentoinnin, mittaamisen ja vertaamisen väline: ”Haluan kuvista jotain aika karkeata ja yleistä. Yleensä työstän kuvasarjoja, ja kaikki tapahtuu kuvien välissä, ei kuvissa itsessään. Se vastaa runoilijoilla sanojen käyttöä.”

Valokuvauksen teknologia on viimeisten vuosien aikana muuttunut. Anttila on filmikamerasukupolvea. ”Digitaalisuus on kauhistus. En vielä ole sisäistänyt, että valokuvaa voidaan käsitellä.” Anttilalle kuvassa on

tärkeää sen suhde maailmaan: ”Valokuvan suhde todellisuuteen on projektiivinen. Ihmiset näkevät, ettei siinä ole muuta kuin kuvattu, mutta ei käsitelty. Jos piirtäisin kohteen, ei se olisi sama asia, koska siinä on minun käsialani mukana. Vaikka valokuvassakin on käsiala mukana, kameran vapinat ja muut, yleensä ihmiset suhtautuvat valokuvaan kuin se olisi suora valon projektiio.”

Todellisuussuhdetta ei enää ajatella suoraksi. Samalla valokuvien ja kuvaajien määrä on kasvanut räjähdysmäisesti. ”Ei ole mitään yhtä estetiikkaa, vaan se on hajonnut pirstaleiksi. Vanhat tavat nähdä maailma – mitä olemme oppineet koulussa, mitä olemme nähneet elokuvissa, lehtikuvissa ja niin edelleen – ovat viime vuosina muuttuneet. Vielä on olemassa ihmisiä, jotka ovat takertuneet sellaiseen ’onko tämä hyvä kuva’ -ajatukseen. Mutta joka päivä kuljetaan kohti sitä, että ei ole olemassa mitään sel-laista kuin ’hyvä kuva’. Ainoa mikä säätelee tätä ideaalia, ovat vanhat postikortit ja muut.”

Nykytaiteen näyttelyvalokuvista on tullut entistä viimeistellympiä. Anttila on halunnut käyttää vanhojakin laitteita ja konsepteja. ”Mäntän kuvataideviikoille (2005) tekemässäni työssä esittelen seitsemän kuvaa Tukholmasta. Näyttelypaikka oli pyöreä siilo. Suurensin sen koon tuhat kertaa ja laitoin sen Tukholman kartan päälle. Sitten kiersin kolme päivää kaupunkia ympäri. Tätä työtä varten kaivoin esiin vanhan kameran, venäläisen harrastelijakameran Ljubiteljin, jonka olin saanut lahjaksi Helsingin olympialaisten aikoihin. Kuvasin sillä ensimmäiset taideorientoituneet kuvani 1960-luvun loppupuolella. Tukholman työllä halusin provokatorisesti osoittaa, että kyllä valokuva on vielä ihan hyvä. Eräällä tavalla tervehdin nuoruuttani.”

Romantiikkaa ja kvanttifysiikkaa

Anttila on valmistanut teoksia, joissa liikutaan H.D. Thoreauin, W. H. Wackenroderin tai Werner Holmbergin jalanjäljissä. Kiinnostus romantiikkaan kuuluu ajatukseen taiteilijan ja tieteilijän osien häilyvyydestä: ”En usko, että roolit ovat eriytyneet. Pyritään ottamaan selvää tai luomaan käsitystä niin sanotusta todellisuudesta. Siinä mielessä on ihan sama, nimitetäänkö sitä tieteeksi vai taiteeksi. Se on uteliaisuutta todellisuutta kohtaan.” Anttilan esimerkki on Carl Gustav Carus. ”Hän oli lääkäri, joka teki ensimmäisen gynekologian oppikirjan. Hän oli myös Caspar David Friedrichin hyvä ystävä, ja joskus heidän maalauksiaan on vaikea erottaa toisistaan. Paitsi että jotain outoa leijuu Friedrichin töiden päällä.”

”Minulla on jollain lailla thoreaulainen romanttinen käsitys asioista. Tarkkailemalla ja luomalla erilaisia näkökulmia johonkin asiaan pystyy saamaan siitä paljon tietoa. Ehkä minulla on myös sellainen kreikkalaisten filosofien ajatus, että pohtimalla voi saavuttaa asioita. Tiede ja taide elävät rinnakkain, jos ne tutkivat ilmiöitä. 1800-luvulla, jopa impressionismiin asti, taiteilijat olivat realisteja tai naturalisteja eli kiinnostuneita luonnon ilmiöistä. Naturalistinen lähtökohta oli ’Miten tässä mai-

semassa olevan valon voi ilmaista?’ Tässä ollaan hyvin lähellä tiedemiehen näkemystä.”

Nykyäänkin on taiteilijoita, joita tieteellinen lähestymistapa kiinnostaa. ”Damien Hirst tuli kuuluisaksi tuomalla hain formaldehydissä näytteille. Hän myös suunnitteli värikiekon, joka oli ikään kuin taideteos tai tutkimuslaite Marsiin. Se oli mukana epäonnisessa Beagle 2 -luotaimessa, jota ei toistaiseksi ole löydetty.”

Vaikka fysiikka ja tähtitiede ovat Anttilalle tärkeitä, ei suhteellisuusteoria tai kvanttimekaniikka näy hänen töissään. Miksi? ”Haluan välttää sellaista mystifiointia, että liu’utaan suhteellisuuteen, jolla ei ole mitään tekemistä asioiden arkikohtaamisessa. Tämä liittyy myös ikään. Kvanttimekaniikka oli hyvin epämääräistä silloin, kun olin nuori. Se on selkiintynyt paljon, mutta en oikein tiedä, mitä siitä saisi irti. Tekemiseni ovat yleensä liittyneet luontevasti toisiinsa ja nousseet enemmän arkihavaintojen liittämisestä teorioihin, joista olen kiinnostunut. Seuraan kyllä tiedelehtiä, tulee kaikenlaista uutta tietoa vaikka ihmisen perimästä. Ehkä yritän kuitenkin kuvata enemmän omaa olemassaolon tunnetta.”

Anttila puhuu tieteellisen maailmankuvan mullistuksista elinaikanaan: ”Vanhempani elivät maailmassa, jossa Linnunrata oli ainoa, mitä oli olemassa, ja esimerkiksi Immanuel Kantin teoria ’saarimaailmankaikkeuksista’ oli selvästi unohdettu.” Myös asenne uusiin asioihin on muuttunut: ”Oli kardinaalivirhe ruveta puhumaan vaikkapa planeetoista tähtien ympärillä. 1930–40-luvulla osoitti lapsellisuutensa ja tietämättömyytensä tieteen menetelmistä ja tuloksista puhumalla näistä teorioista. Nyt on jouduttu kelaamaan takaisin ja hyväksymään asioita, jotka olivat silloisen tieteen valossa vääriä. Tämä on tehnyt entistä varauksellisemmaksi siinä, mitä on olemassa. Tai mikä on totta.”

Tila-aikataiteen osasto ja kuvataiteen tohtorit

Kuvataideakatemiaan perustettiin Anttilan rehtorikaudella (1988–1994) Tila-aikataiteen osasto. Tämä oli ratkaisevaa suomalaisen käsite- ja mediataiteen kehitykselle. ”Halusin löytää näille video-, performanssi-, ympäristö- ja tilateoksille muodon, johon sijoittaa niitä.” Taideopetus uusiutui kokonaan. ”Sisällöllisen puolen kautta erilaisten tekniikkojen mahdollisuudet avautuvat paljon selvemmin, kuin jos opetetaan teknisiä keinoja ja sitten etsitään, että olisiko jotain sanomista. Koko nykytaiteen ajattelutapa on toinen. Halusin nostaa nykytaiteen opetuksen ongelmat esille: sen, että opetetaan loistava maalaustekniikka, mutta ei tiedetä mitä sen kanssa tekisi, kun tekniikka ei tunnu asettuvan mitenkään sen hetkiseen taideilmastoon. Ristiriita alkoi olla valtava, kun happeningit ja performanssit olivat olemassa. Otin paljon kantaa tähän tilanteeseen, jossa taidon ja vanhan perinteen osaamisen lisäksi oli tapahtunut paljon kaikkea uutta, johon oli pakko kiinnittää huomiota.”

Taiteen opettaminen ei voi olla pelkkää tekniikan tai tosiasioiden opettamista. ”Jos ajattelee esimerkiksi viulun soittoa, on opeteltava tietty viulun ote, ja kuljettava op-

pitraditio läpi. Nousee kysymys, voisiko viulua käyttää johonkin muuhunkin kuin mihin sitä on perinteisesti käytetty. Tämä ajatus tulee aivan toisesta suunnasta.” Opettajan asema on merkittävä: ”On olemassa paljon sellaista opetusta, joka lähtee henkilöistä eli taitelijoista, jotka ovat tehneet jotain. Tämä on tyyppillistä taidekouluopetukselle ylipäätään – taiteilijaopettajien vaikutus on hirveän vahva.”

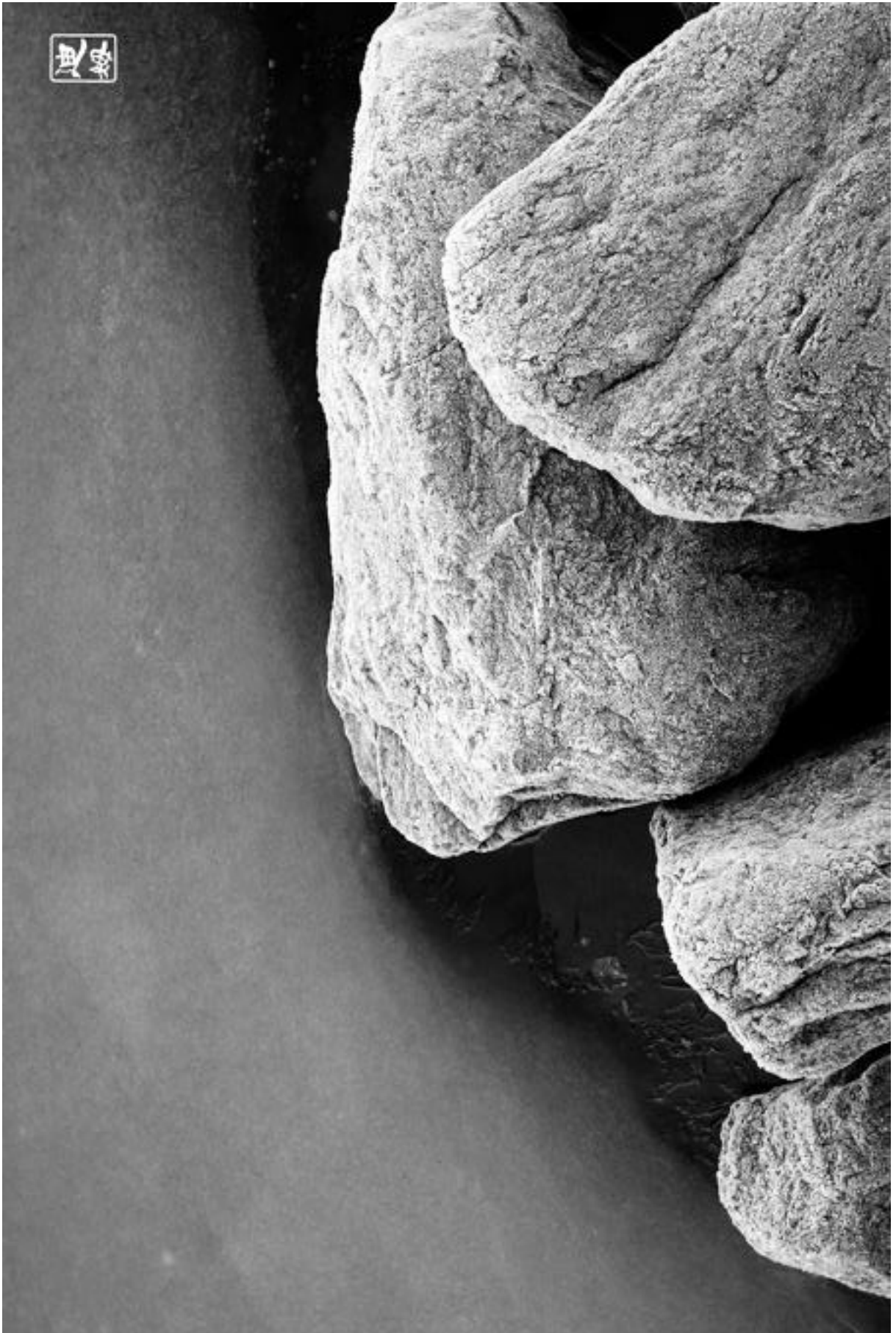
Taiteen tohtoriopinnot alkoivat Kuvataideakatemiassa 1997. Tutkinto tuntuu yhä hakevan muotoaan. ”Siinä on ristiriitoja. Voisi ajatella, että taiteen tohtori on yliopistomääritelmällisesti se, joka hallitsee alan. Näin voi kuvitella syntyvän vanhan kiltajärjestelmän mestareita, joille voi tuoda ongelman ratkaistavaksi. Kun akatemia liittyi yliopistolaitokseen, ehdoton vaatimus oli, että akatemiasta tulee myös tohtorintutkintoja. Se herätti aluksi hilpeyttä ulkomailla, mutta nyt järjestely toimii ihan hyvin. Hienoa tässä on se, että tohtorintutkinnon myötä joukko taiteilijoita, jotka ovat kaikkein vaativimmassa vaiheessa elämäänsä, joutuvat yhdessä pohtimaan taiteen olemusta ja tekemistään, ja saavat välitöntä kritiikkiä. Tällaisia tilanteita ei nykyisin juuri muuten ole.”

Yhteiskunta liikuttaa

Taiteilija on toki muutakin kuin akateeminen arvonimi. Anttilan töihin on viime aikoina tullut mukaan hienovaraista yhteiskunnan kommentointia. AMA-galleriassa nähty installaatio *Aika – Tiden* (2007) on tästä hyvä esimerkki. Teoskokonaisuus kietoo taiteilijan elämän funktionalismiin ja muihin ajanilmiöihin. ”*Aika – Tiden* käsitteli ahdistusta: miten yhtä aikaa funkiksen kanssa syntyi myös kasarmiarkkitehtuuri. Funkista ihaillaan julkisuudessa ja pidetään esimerkillisenä arkkitehtuurina. Se on silti voimakkaasti yhdenmukaistava, niin selkeä tyyli, jolla on vielä vahvasti aggressiivinen sävy. Se tuhoaa ihmisten henkilökohtaisia muistoja ja muistia ja historiaa. Voi sanoa, että oma kapinani on ollut juuri tätä vastaan ja synnyttänyt tällaisen sekamuodon, joka on postmodernin ja modernin välillä. Taiteessa kulkee koko ajan mukana kantaa ottaminen. Rembrandt ja Goya ovat reagoineet voimakkaina taiteilijoina. He eivät ole voineet olla liikuttumatta. Mutta nykyään taidemaailma hienovarasesti sensuroi itseään.”

Anttila puhuu kasvavasta välinpitämättömyydestä:

”Olen niin vanha, että olen kokenut sodan, olen siis syntynyt jo ennen meidän omia sotiamme. En voi olla ihan rauhallinen kun ajattelen, että tässä rakennetaan maailmaa, josta tuntuu tulevan kauhean väkivaltaisen.”

Vidya Ashram

Autonominen maailmanlaajuinen yliopisto

Kahdeskymmenes vuosisata oli tiedon. Se oli myös ennennäkemättömän väkivallan vuosisata. Tuottamamme tieto käännetään meitä ja koko yhteiskuntaa vastaan. Näin kävi jo yliopistojen tiedolle, mutta muodostumassa oleva tietoyhteiskunta näyttää olevan poikkeuksellisella tavalla suunniteltu tiedon kaappamiseen ja tiedon kääntämiseen sen tuottajia vastaan. Tieto on globaalin pääoman ja globaalien väkivaltakoneistojen palveluksessa.

Modernin ajan yliopisto oli tiedon tuotannon ensisijainen paikka, joka lupasi johtaa yhteiskunnan pimeydestä valistukseen ja puutteesta runsauteen. Mutta tieto liikkui niin, että se päätyi riiston ja vallan välineeksi. Tiedon auktoriteettinä yliopistosta tuli samalla muun yhteiskunnan tiedon tukahduttaja. Yliopisto uskoi voitavansa tilaa puhtaalle uteliaisuudelle, tiedolle tiedon itsensä vuoksi, tutkimukselle ilman vallan väliintuloa. Yliopisto puolusti erioikeuttaan kaikin keinoin. Nyt tämä oikeus on poistettu.

Yliopistot ovat laajentuneet valtavasti. Miljoonille on avautunut pääsy korkeimpaan koulutukseen. Yliopistoliset tiedon tuottamisen kaavat on haastettu. Niin naiset, mustat, kolonialisoidut, työläiset kuin vallankumouksellisetkin ovat kiistäneet korkeimman opetuksen maailmankuvan. Mutta saamaan aikaan kun tämä kamppailu tiedon demokratisoinnista käynnistyi, tiedon militarisoinnin ja teollistamisen aika alkoi Manhattan-projektin nimissä. Nämä kaksi prosessia, demokratisointi ja militarisointi/teollistaminen, törmäsivät 60-luvulla aiheuttaen monenlaista opiskelijaliikehdintää.

Nyt globaali hallinto on uudelleenjärjestäytymässä. Informaatioaika ei perustu etuoikeutetulle tiedon tuottajien luokalle. Kaiken kulttuurin sisältämä tieto valjastetaan käyttöön, alistetaan mittaamisen, tiedonhallinnan ja suljettujen järjestelmien piiriin.

Tiedon ja työn hierarkiat

Tiedon riisto on työn riiston tapaan uuden kapitalistisen järjestelmän perusta. Oli tieto peräisin mistä tahansa – yliopistosta, internetistä, uskonnosta, arkielämästä – se pyritään ottamaan tietoyhteiskunnan käyttöön. Tiedonhallinnassa virtuaaliteknologioilla on keskeinen rooli. Uudet tuotantojärjestelmät rakentuvat elävälle tiedolle, toisin kuin aikaisemmat koneisiin ja rutiineihin kivettyneihin tietoihin perustuvat järjestelmät. Näin myös työläiset voivat tulla tietoisiksi omasta tiedostaan. Tiedon ja työn tai tietävien kehojen ja työtätekevien kehojen välillä ei ole ristiriitaa. Henkisen ja ruumiillisen työn ero on fossiili aiemmilta teollisilta aikakausilta.

Aiemmissa kapitalistissa järjestelmissä ja työläisten

Vidya Ashram

Kirjoittaja on Vidya Ashram-niminen yhteisö (<http://www.vidyaashram.org/>), joka perustettiin kolme vuotta sitten Intian Sarnathiin. Yhteisö on osallistunut maailman sosiaalifoorumien tietoyhteiskuntaa koskevien tapahtumien järjestelyyn esimerkiksi Hyderabadissa, Mumbaiissa, Karachissa ja Delhissä. Ashramissa toimii tiedon vapauttamisen ryhmä, johon on liittynyt 30 nuorta miestä ja naista Sarnathin alueelta.

AGU arvostaa kaikkea työtä ja kaikkea tietoa samalla tavalla. Sen mukaan tieto on yhteiskuntien ja yksilöiden ylösrakennuksen väline.”

vapautumista korostaneissa kommunistisissa ideologioissa työ kategoriana sisältää hierarkian: henkinen työ, teollisuustyö, naisten työ, käsityö, maatyö, primitiivinen työ ja niin edelleen. Tämä hierarkia sisältää tiedon lajien hierarkian. Yliopistojen tieto, modernin teknologian tieto oli korotettu ylimmäksi, kun taas naisten, maanviljelijöiden, käsityöläisten ja heimojen tietoa pidettiin tavanomaisena tai satunnaisena, ellei sitten suorastaan taikauskona. Hylkäämme tämän arvojärjestyksen. Jopa modernina aikana nimellä *lokvidya* kutsumamme tieto on ollut tärkeässä osassa.

Jos oletamme, että tiedon sijainti ei aseta arvojärjestystä ja että kaikella tiedolla on tehtävänsä yhteiskunnan uudistamisessa, aukenee reittejä solidaarisuudelle rajojen ylitse. *Lokvidyan* tunnustaminen avaan valtaisan elävien tietoperinteiden kaikkeuden. Samalla ihmiset tunnistavat omat itsenäiset tietokäytäntönsä voimanlähteiksi, eikä vain eloonjäännin välineiksi.

Autonominen globaali yliopisto (Autonomous Global University, AGU)

Edufactory-kollektiivin [<http://www.edu-factory.org/>] ehdotus autonomisen globaalin yliopiston muodostamisesta on rohkea ajatus. Kannatamme sitä. AGU on ehkä helpoin kuvitella organisaatioiden ja verkostojen joukkona. Välttämättömyyden pakosta se toimii suureksi osaksi virtuaalimaailmassa, mutta se koostuu järjestäytymisestä ja tekemisistä maan pinnalla.

Jotta AGU olisi autonominen, sen tietotoimintojen täytyy olla vapaita poliittisesta, taloudellisesta ja sotilaallisesta painostuksesta. Siksi sillä pitää olla oma poliittinen ja ideologinen ohjelmansa. AGU ei ole vain tiedon tuotannon paikka. Se on samalla tiedon tuottajien yhteistyön paikka ja paikka, jossa he voivat välttyä toimimasta yh-

dessä globaalin tietohallinnon kanssa. Tässä mielessä kyse on pikemminkin liitosta [union].

AGUn on selvitettävä, miksi tietomme käännetään meitä vastaan. Sen on luotava solidaarisuutta yliopiston rajojen yli. Se ei ole luovuuden ja tuotannon linnake. Se on dialogin, solidaarisuuden ja järjestäytymisen elin. Sen on pyrittävä organisoimaan tiedon tuottajien suhteellisen etuoikeutettu joukko haastamaan globaalit riiston ja väkivallan mekanismit. Sen on paljastettava tavat, joilla tiedosta tulee voitontavoittelun väline ja ase yhteiskuntaa vastaan. Sen on vapautettava tieto näistä ehdoista.

AGU arvostaa kaikkea työtä ja kaikkea tietoa samalla tavalla. Sen mukaan tieto on yhteiskuntien ja yksilöiden ylösrakennuksen väline.

Näitä tarkoituksia varten AGUn on levitettävä yhteistoiminnasta kieltäytymisen virusta kaikille yliopistoille. Erilaiset itse-opiskelun ja yhteisöllisen oppimisen hankkeet, joita esiintyy yliopistoissa ja niiden liepeillä, on nähtävä juuri yhteistoiminnasta kieltäytymisenä: ne kieltäytyvät tukemasta uutta kontrolloidun tiedon järjestelmää, jossa opiskelijat ja opettajat toimivat voitontavoittelun ehdoilla. Yhteisöllinen itsekasvatus vastustaa tiedon tuottajien tyhmistämistä ja pyrkii vapauttamaan tiedon dekaanien, johtajien, managerien ja vuokraisäntien käsistä.

AGU pitää yhdistää nämä yhteistoiminnasta kieltäytymisen teot tutkimuksiin, jotka paljastavat asioiden vallitsevan tilan. AGU on paikka dialogeille ja käännöksille kieleltä toiselle. Se kylvää siemeniä tiedon *satyagraha*-liikkeelle. Tiedon *satyagraha* tarkoittaa, että episteemisten arvojen täytyy olla erillään markkina-arvoista, ja yhteydessä totuuteen ja oikeuteen. ("Yhteistoiminnasta kieltäytyminen" ja *satyagraha* ovat perintöä Brittiläistä imperiumia vastaan käydystä väkivallattomasta kamppailusta Intiassa.)

AGU osallistuu tiedon uudelleenmäärittelyyn ja yliopistojen uudelleenrakennukseen. Sen tarkoitus on muodostaa yliopistoja, jotka perustuvat tiedon runsaudelle, niukkuuden jakamisen vastakohtana. Se haastaa vallitsevat tiedon jaottelut asettamalla ihmisen episteemisenä olentona keskiöön. Se etsii uusia tiedon integroinnin muotoja.

Mielestämme AGUn pitäisi siis koostua tutkimuksesta, järjestäytymisestä ja uudelleenrakentamisesta, joiden pääasialliset metodit ovat yhteistoiminnasta kieltäytyminen, dialogi ja kääntäminen. Ymmärrämme, että haaste on valtaisa. Kaikki virtuaaliset välineet – verkkosivut, postituslistat, wikit, sosiaaliset verkot – tarvitaan ja vielä parempina. Virtuaalisen elämän ja tavallisen elämän yhteys on myös määriteltävä. Myös AGUn institutionaalista muotoa ja sen suhdetta muihin instituutioihin on pohdittava.

Suomentanut Tere Vadén
(alun perin: www.vidyaashram.org)

Lokvidya

Termi *lokvidya* sisältää sanat *loka* (maailma, ihmiset) ja *vidya* (tieto): "kansantieto" voisi olla yksi suomennos. Termillä pyritään kuvaamaan hierarkiatonta tietoa, joka aina konkreettisesti sisältyy ihmisiin ja heidän maailmaansa.

Liity joukkoon!

NIIN & NÄIN Tilaa

Ilmestyy neljä kertaa vuodessa. Kestotilajana voit tilata 23° 45 -kirjasarjan kirjat edulliseen kestotilajan hintaan. Sarjan uutuuksia:
NIETZSCHE - WEIL - DERRIDA & HUSSERL

Kestotilaus 12 kk 35 euroa (ulkomaille 39 euroa), määräaikaistilaus 39 euroa.

TILAUKSET: Eurooppalaisen filosofian seura, PL 730, 33101 TAMPERE.
Sähköposti: tilaukset@netn.fi.

Verkkokauppa: www.netn.fi

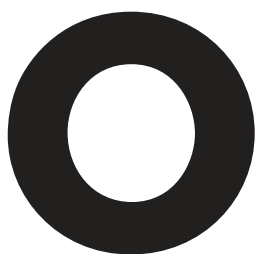

Françoise Daucé

Omalakisuudesta Venäjällä

Oleg Kutafin, *Rossiiskaja autonomija*. Prospekt, Moskova 2006.

”Autonomian idea ymmärrettiin lainopillisissa yhteyksissä erilaisin tavoin 1800-luvulta pitkälle 1900-luvulle asti. Silti voi sanoa, että sen oma paikka sijoittuu unitaarisen valtion ja paikallisen itsehallinnon väliin.”

Valokuva: Timo Klemola. Vaarin saari / (2008)

Oleg Kutafinin tyhjentävän ensyklopedinen tutkimus oikeusopillisesta ’autonomia’-käsitteestä Venäjällä tsaarivallasta aina jälkineuvostoliittolaiseen aikaan on kantanut hedelmänään 768-sivuisen kirjan. Itse termiä käytettiin usein neuvostoajalla (neuvostotasavalloissa ja niihin kuuluvilla autonomisilla alueilla): se viittaa ”keskuvallan jollekin elimelle suomaan päätösvaltaan”. Tämä vaikuttava nide pyrkii osoittamaan oppisanan saamat erilaiset merkitykset venäläisessä julkisoikeudessa. Autonomiakäsitteen historia venäläisine sovelluksineen tuo esiin maassa vallinneita vaihtelevia oikeusmuotoja. Oikeustieteilijän työssä lainataan sääntillisesti lakitekstejä ja niiden tulkintoja sekä pidetään tiukasti huolta päivämääristä. Koska teos ennemminkin kuvailee kuin erittelee, se käy käsikirjaksi Venäjän kansallisuuksien ja autonomisten alueitten kysymyksistä kiinnostuneille. Tekijä jättää pois

henkilökohtaiset näkemyksensä ja kriittiset huomautuksensa, mutta kutsuu näin lukijoita omiin historiallisiin ja juridisiin pohdiskeluihin.

Ankaraa aikajärjestystä noudattava Kutafin muistuttaa, että oikeudelliset kiistat autonomiakäsitteestä puhkesivat Venäjällä 1800-luvun lopulla. Tuon ajan oikeusoppineita innoitti englantilainen tai australialainen esimerkki: näiltä omaksumassaan hengessä he katsoivat autonomiaan kuuluvan ”oikeuden autonomiseen lainsäädäntöön”. Venäjän keisarikunnan piirissä ei tunnettu mitään tämäntyyppistä omalakisuuutta. Yhtä kaikki venäläiset asiantuntijat myöntävät, että ”tietyt joukko alueita, jotka olivat aiemmin itsenäisiä (*samostojatel’nie*) eli jotka eivät olleet riippuneet jostain toisesta mahdista, oli säilyttänyt paikalliset lakinsa ja nauttinut siten paikallisesta, enemmän tai vähemmän laajasta autonomiasta (*mestnaja autonomija*)”. Näin oli Puolan, Taka-Kaukasian ja Suomen laita. Sama päti myös tiettyihin kansoihin, jotka olivat saaneet tunnustuksen tavoilleen ja joille oli sallittu erikoisasema (*inorotši*): kirgiiseihin, juutalaisiin

**” Tekijä ei pysähdy pohtimaan
Tšetšenian tasavallan tapausta,
vaikka maa on joutunut kahteen
sotaan liittovaltion keskusmahtia
vastaan.”**

ja Siperian kalmukkeihin. Venäjän keisarillinen hallitsija edusti kumminkin yhtenäistettyä ja rajoittamatonta valtiovaltaa. Monarkin lainsäädäntövalta päihitti aina alueitten lainsäädäntövallan, vaikka näillä muuten olisikin ollut jonkinasteinen autonomia. Alueista ei ollut Venäjän yhtenäisyyden uhkaajiksi.

Tsaarin Venäjä ei ollut mikään tasavertaisten osallistujien liittovaltio. Lakimies F. F. Kokoškin selitti asiaa 1905: ”autonomiaa” ei pidä sekoittaa ”federaatioon”. Liittovaltiossa liittovaltioistetuilla alueilla on oma lainsäädäntönsä mutta myös oma hallituksensa (*provitelstvo*), joka on keskusvallasta riippumaton. Autonomisella alueella ei voi olla mitään senaattia. Niissä toimeenpanevaa mahtia edustaa käskynhaltija (*namestnik*) tai kenraalikuvernööri, jonka nimittävä virkaansa valtion päämies.

Bolševikkijohtajia kiinnostivat vallankumouksensa edellä nämä lainopilliset kärhämät alueellisen autonomian käsitteestä. He todennäköisesti tunsivat aikansa kirjoittajien julkaisut: 1906 alkaen niissä korostettiin, että oli välttämätöntä myöntää autonomia määrällisesti tärkeille kansoille, joissa vallitsi monisatavuotinen kulttuuri. Kokoškin ehdotti tuona vuonna ilmestyneessä teoksessaan, että omasta lainsäädännöstään nauttivia territorioita kutsuttaisiin ”autonomisiksi piireiksi” (*autonomnii kraj*) tai ”autonomisiksi alueiksi” (*autonomnaja oblast*). Hänen esittelemänsä termit otettiin uudelleen käyttöön neuvostoajalla.

Pysyvyyttä onkin yhytettävissä, kun vertaa venäläisiä ja neuvostoliittolaisia oikeuskäsityksiä, jos kohta Kutafin tyytyy panemaan tosiasiat näyttille jatkuvuuksien osoittamista tavoittelematta. Hän palauttaa mieleen vuotta 1917 seuranneet teoreettiset väittelyt alueellisen autonomian käsitteestä neuvostojuristien keskuudessa esitellen ensiksi, neuvostometodologialle uskollisena, Leninin tekstit! Lenin puolusti ajatusta, jonka mukaan autonomia kuului taloutensa, perinteittensä tai luonnonmuodostelmiensa erityisyyden vuoksi erottuville alueille. Kansallisuusulottuvuus kuului samalla tasolle ekonomian tai tradition kanssa.

Tässä näkyy merkittävää kehitystä. Bolševikkijohtajien vanavedessä Neuvostoliiton oikeusoppineet erottautuivat edeltäjistään määrittelemällä autonomiset alueet paitsi

kansallisten ehtojen myös taloudellisten ja arkielämässä vaikuttavien seikkojen perusteella. Oikeustieteilijä V. N. Durdenevskille autonomia oli 1929 keino ”hillitä” kansallisuuskysymystä. Proletariaatti tarjosi taloudellisesti kaikkein heikoimmille ja kulttuurisesti kaikkein ”jälkeenjääneimmille” oman ”kansallis-kulttuurisen autonomian”, joka salli niiden kuroa umpeen muitten etumatkaa. Tällaista autonomiaa työstettiin ahtaan demokraattisen sentralismin kehikossa. Stalin täsmensi asiat, joiden tuli pysyä kansankomissaarien neuvoston käsissä: sotilasasiat, ulkopoliittikka, talouspolitiikka, rahapolitiikka. Koulut, oikeusistuimet ja hallinto saivat riippua paikallisista kansankomissaareista. Stalin hahmotti federalismin Venäjällä pelkäksi siirtymätaipaleeksi matkalla [valtiokykyteen,] sosialistiseen unitarismiin.

Lokakuun vallankumous ohjasi aluksi kansallisten vaatimusten vahvistumisen suuntaan, kohti kansojen vapautusliikkeitä. Venäjän neuvostotasavallasta tuli liittovaltio, joka pyrki yhdentämään valtakunnan ikivanhat osat autonomisina kansallisina tasavaltoina. Sosialististen Neuvostotasavaltojen Liiton heinäkuussa 1918 voimaan tullut perustuslaki tunnusti federatiivista periaatetta. Saman vuoden lopulla tulivat esiin uusina autonomian muotoina työkansan kommuunit (*trudovaja kommuna*) ja vuodesta 1920 alkaen ”autonomiset alueet”. Volgansaksalaisten työläiskunta perustettiin 1918, mutta se, kuten myös Karjalan työläiskommuuni, lakkautettiin 1923, jolloin tilalle perustettiin autonominen sosialistinen neuvostotasavalta. Näitä oli ilmaantunut 1919 lähtien. Niiden asemaan tehtiin useita muutoksia 1920–30-luvulla: autonomisia alueita muutettiin autonomisiksi tasavalloiksi, joita edelleen muutettiin tasavaltaliitoiksi (Keski-Aasiassa). Neuvostojuristit väänivät kättä näistä eri autonomian muodoista kahden vuosikymmenen ajan, eikä kiista loppunut II maailmansodan jälkeenkään, vaan se jatkui aina 1970-luvulle saakka.

Perestroika teki lopun neuvostoliittolaisesta liittovaltiomuodosta. Gorbatšovin jälleenrakennustyö kirjoittaa Kutafinista kaikkein vilpittömimmän lausunnon: ”Valtoliiton kaikkien tasavaltojen pyrky itsenäisyyteen johti tragediaan: Neuvostoliiton hajoamiseen.” Tällainen draamaattinen näkymä NL:n häviöön muistuttaa presidentti Vladimir Putinin puheesta, jonka hän piti kansalliskoukulle keväällä 2006. Kutafin kuitenkin palaa oitis takaisin itse itselleen langettamaansa juridiseen etäisyyteen tarkastellakseen Neuvostoliiton alueen kansallisvaltioitten tulevaisuuksia. Hän toteaa, että tietyt autonomiset tasavallat Venäjällä ovat esittäneet toiveen suvereenisuudesta, siinä missä tietyt autonomiset alueet ovat toivoneet asemansa parantamista. Kelpaa alleviivata, että tekijä ei pysähdy hetkeksikään pohtimaan Tšetšenian tasavallan tapausta, vaikka maa on joutunut kahteen perättäiseen sotaan liittovaltion keskusmahtia vastaan.

Tasavallat menettivät 1991 nimestään laatumääreen

”autonominen”, samalla kun kaikista autonomisista alueista tuli tasavaltoja lukuun ottamatta Kaukoidässä sijaitsevaa juutalaista autonomista aluetta. Tasavallat saavat suvereenisuusjulistuksensa valtiolta. Liittovaltiovalta siis suosii tätä kehitystä, koska se näkee siinä keinon estää Venäjän federaation pirstoutumista. Kahdenvälisen sopimusten solmimiset liittovaltion alamaisten ja keskusmahdin välillä saavat merkityksensä tästä näkökulmasta. Käänte koitti kuitenkin 1999, jolloin liittovaltio pyrki jälleen ottamaan alueet käsiinsä: Kutafinin mukaan tämä johti suvereenisuuden menetykseen, sillä tasavallat palasivat neuvostoajan tilanteeseen.

Kirjan viimeinen luku keskittyy deterritoriaalistetun kansallisen autonomian käsitteeseen. Puhe on vuoden 1991 jälkeen nähdystä uutuudesta. Lähtien siitä, että kansallisuus ja alue eivät koskaan voi täysin vastata toisiaan, venäläiset lainoppineet ja poliitikot ovat esitelleet 1996 voimaan tullessa laissa uuden kansallis-kulttuurisen

autonomiakäsitteen NKA:n (*nacional’no-kul’turnaja autonomia*), johon perustuu etnisten ryhmien määrittelyminen alueitten tuolla puolen. NKA ryhmittelee jonkin yhteisön jäsenet yhdistysmuotona, joka nauttii julkista tukea kulttuurin edistämistoimissaan (opetustyössä, perinteiden säilyttämisessä...). Käsitteen selittämiseksi venäläisjuristit myöntävät innoittuneensa itävaltalaisen sosialistien (R. Springerin, O. Bauerin) 1800-luvun lopun teoksista. Lenin tuomitsi tuolloin NKA:n valittaen, ettei periaate suosinut nationalismia. Kutafin päättää kirjansa tähän uuteen käsitteeseen jättäen lukijan huoleksi kuvattujen oikeudellisten kehityskulkujen arvostelemisen ja poliittisen pohdiskelun.

Suomentanut Jarkko S. Tuusvuori

(alun perin: *Cahiers du Monde Russe*, octobre–décembre 2006, Vol. 47, T. 4, 922–925)

Eeva Luhtakallio

Ei niin yksinäiset koiranulkoiluttajat

Yliyksilöllistyneessä kulttuurissamme koira johtaa lemmikki-eläinten kasvavaa kansakuntaa. Toisin kuin me ihmiset, lapset mukaan lukien, koira on hyvä sellaisena kuin se on. Sen ei tarvitse suoriutua eikä luoda omaa tietään. Sitä ei evaluoida eikä sen kanssa käydä kehityskeskusteluja. Siihen ei kohdistu jatkuvia tehostamisvaatimuksia. Se riittää omiana itsenään. On korkea aika puhua koirista ja demokratiasta.

Yrsa Stenius kirjoittaa tuoreessa kirjassaan (*Koiria, rakkautta ja surua*, 2008), kuinka koirat ovat pitkälti korvanneet ihmissuhteet hänen elämässään. Koska varhaislapsuuden turvattomuudentunteiden aiheuttama hylätyksi tulemisen pelko teki ihmissuhteista vaikeita, onni on ollut lähempänä koiran kanssa. Kuulostaa Robert D. Putnamin (*Bowling Alone*, 2000) uhkakavalta: ihmisyhteisöjen menestykselle elintärkeä sosiaalinen pääoma katoaa, kun yleinen luottamus vähenee ja ihmiset luopuvat sen kannalta keskeisestä yhdessä toimimisen muodosta, yhdistystoiminnasta. Päädyemmekö siis yksinäisiksi koiranulkoiluttajiksi sosiaalisen pääoman tyhjiössä, jossa kollektiivinen toiminta on yhtä kuin Alepan jono?

Nykyistä edeltävän keskustavetoisen hallituksen laajin poikki-ministeriöllinen politiikkaohjelma selvitti, tutkitutti ja kehitti neljän vuoden ajan demokratiaa ja kansalaisosallistumista laskevien äänestysprosenttien varjossa. Törmäsin ohjelmaan ja sille nimen antaneeseen käsitteeseen 'kansalaisvai-

kuttaminen' ensimmäisen kerran eräässä koulujen kansalaiskasvatusta käsitelleessä seminaarissa. Esittelevä virkamies oli lukenut Putnam-kommentaarinsa: hän perusteli, miksi suomalaisten sosiaalinen pääoma on pilalla ja miten saataisiin nousuun (samoin kuin ne kullannarvoiset äänestysprosentit).

Suomalaisen demokratian selkärankana pidettyjen perinteisten yhdistysten jäsenmäärät ovat laskeneet jo vuosia. Varsinkin poliittinen järjestötoiminta hiipuu, jos jäsenmääriä pidetään toiminnan pääosoittimena. Nuorisotutkimus paljastaa, että seuraavien aikuissukupolvien tapoja toimia kollektiivisesti saattaa olla edellisiin verrattuna varsin erilainen.

Sosiaalisten liikkeiden tutkimuksesta tutusta lyhytjännitteisestä, projektikohtaisesta ja verkostomaisiin yhteenliittymiin perustuvasta toimintatavasta antavat oppikirjaesimerkkejä vaikkapa helsinkiläiset talonvaltaajat. He eivät ministeriöitä juuri kiinnosta: heitä ei (vielä) oteta vakavasti, vaan odotellaan, josko aikuistuisivat ja rauhoittuisivat.

Mutta kun valtionhallinnossa on vuosia tuskailtu äänestysprosenttien vakaasta laskusta, puuhailtu kansalaisvaikuttamista ja etsitty suurta ratkaisua sähköisistä sovelluksista, meillä onkin äkkiä Kemijärvi ja Massaliike, joka uhkaa Suomen Keskustan rikkumatonta valtaa Lapissa. Saa kansan äänestämään jotain muuta? Saa äanes-

täjät liikkeelle? Kehäpäätelmä? Mistä nyt on kysymys?

Pierre Rosanvallon kirjoittaa *La contre-démocratie* -teoksessaan (2006), että demokraattinen hallintojärjestelmä sisältää aina ja välttämättä omat vastavoimansa. Vastademokratian mekanismeilla hän ei tarkoita demokratianvastaisuutta – vaikka sitäkin saattaa joskus mukaan mahtua – vaan niitä erilaisia valvonnan, toiminnan estämisen sekä arvioinnin muotoja, joita olemme tottuneet nimitämään kansalaisyhteiskunnan toiminnaksi. Rosanvallonin mukaan vastademokratia on edustuksellisen demokratian ikuinen seuralainen: tässä järjestelmässä kansalaiset tarkkailevat määritelmällisesti edustajiensa tekemisiä.

Edustuksellista demokratiaa ja vastademokratiaa tulee analysoida yhdessä. Ne riippuvat toisistaan. Demokratian nykykriisi ei tarkoita kansalaisten passiivisuutta, kuten usein väitetään, vaan nykyhetkelle luonteenomaista 'yhteisen maailman' organisoimisen vaikeutta.

Suljettavien sellutehtaiden ympärillä tapahtuva mobilisaatio voidaan toki nähdä hyvin perinteisenä liikehdintänä – vanhaan maailmaan kuuluvan ay-liikkeen kuolonkorahduksina. Mutta niitä, jotka näkevät asian näin, saattaa odottaa muutama yllätys tulevaisuudessa. Kemijärven massaliike on projekti, joka on koonnut yhteen verkoston ihmisiä, joita ei yhdistä puoluekanta, vaan paikkakunta.

Kaikki politiikka on paikallista. Poliitiikka tehdään aina paikoissa ja sillä on aina paikallisia seurauksia. Eikä politiikka ole aina lainkaan niin ilmeistä kuin Kemijärven tapauksessa. Se voi olla ihan pientä ja sitten yhtäkkiä paljon isompaa, jotain aivan vähäistä, joka äkkiä liittyykin johonkin vähemmän vähäiseen. Ei niin globaalia kysymystä, ettei sillä voisi olla esimerkiksi koirapuistokytkeitä. Itse asiassa koirapuistot, kuten muutkin paikat, ovat täynnään koiranunna nukkuvia poliittisia kysymyksiä.

Kun isäni taannoin täytti pyöreitä vuosia, varasin hänelle koiranpennun, jonka hän sittemmin ottikin uudeksi perheenjäseneksi. Olen hämmentyneenä seurannut suuria muutoksia vanhempieni elämässä. Ensin puheissa alkoi esiintyä Zoria, Toscia ja

Jojoja, sitten vähitellen myös niiden emäntiä ja isäntiä. Ja naapureita, kaupanpitäjiä, yrittäjiä ja muita kullilla liikkujia, jotka tulivat tutuiksi, kun lapinkoiranpennun charmi puri täydellä teholla.

On koirapuistokekkereitä, joissa juhlietaan milloin kenenkin päähenkilön syntymäpäivää. On koiranulkoilutusrinkejä, joissa vaihteleva joukko ihmisiä ulkoiluttaa koiriaan yhdessä samoilla nurkilla. Ja on laajeneva joukko eritaustaisia, -ikäisiä ja -tapaisia ihmisiä, joita yhdistävät nuo ehdottomalla avoimuudella maailmaan joka päivä suhtautuvat karvaiset olennot ja jotka puhuvat keskenään koiristaan, mutta ajan myötä paljosta muustakin. Mitä kaupunginosassa todella tapahtuu. Ja kaupungissa. Mitä lehdessä kirjoitettiin, mitä kahvilanpitäjä sanoi, mitä puhuttiin koirapuistossa viime viikolla.

Kollektiivisen toiminnan tulevaisuus ei ole synkeää yksinkeilaa-

mista, saati erakoitunutta koiranulkoilutusta.

Yhteisyyden näkeminen on joskus vaikeaa. Mutta vaikka suomalaisilla onkin toisinaan melko korkea kynnys astua avoimesti poliittisen toiminnan alueelle, ei ole historiallisesti eikä aikalaisanalyytisesti perusteetonta väittää, että koirapuistoissa voi kyteä vähintään sen kymmenen kunnallisvaaliteemaa. Samalla tavalla kuin vallankumous on saanut alkunsa baareissa ja modernin demokraattisen julkisuuden lähtökohdat tavataan sijoittaa kahvisalonkeihin. Ihmisten epävirallinen yhdessäolo on itsessään aina poliittisen mahdollisuus, eikä sitä voida suunnitella ministeriössä valmiiksi.

Yhteiskunnallinen mobilisaatio saattaa itää monenmoisista siemenistä ja löytää uusia reittejä. Sen moninainen olemassaolo kertoo, että demokratiaa on, ja että se on jatkuvasti tulossa ja tekeillä.

Valokuva: Sami Syyjärdi

Tieteen luonto

”

[...] päämääräni ei ole *soveltaa* filosofiaa luonnonoppiin. En voi ajatellakaan masentavampaa päiväläistointia kuin tuollainen abstraktin periaatteen sovel-

taminen jo olemassa olevaan kokemuseräiseen tieteeseen. Määräni on pikeminkin: antaa luonnontieteen vasta itse *kehkeytyä* filosofisesti, eikä filosofiani muuta olekaan kuin luonnontiedettä. On totta, että kemia opettaa meille *aakkoset*, fysiikka *tavut* ja matematiikka meidät *lukemaan* luontoa; vaan ei saa unohtaa, että filosofialle kuuluu luetun *tulkinta*.”

(F. W. J. Schelling 1797)¹

”

Luonnontieteen ainoa tehtävä on *konstruoida materia*. Tämä tehtävä voidaan ratkoa, joskaan tästä yleisestä ratkaisusta saatavat sovellukset eivät ikinä ole täydellisiä. Jos yleisellä teoriolla luonnosta olisi tarkoituksenaan tiedostaa luonnossa tiedostuksetta olevien ilmiöiden loputon moneus ja syvyys, se täytyisi taatusti laskea mahdottomuuksiin.”

(F. W. J. Schelling 1800)²

”

Täydellisyys, jota kohti positiivinen järjestelmä lakkaamatta pyrkii, jos kohta hyvin luultavasti sitä koskaan saavuttamatta, olisi kykyä esittää kaikki havaittavissa olevat ilmiöt jonkin yleisen lain, kuten esimerkiksi maan vetovoiman lain erityistapauksina. [...] Meillä on [kehityksen tieteellisessä eli positiivisessa vaiheessamme] valitettavasti useita tilaisuuksia tunnistaa [...], että täydellistetyimmätkin tieteet säilyvät perin tuntuvia jäämiä kahdesta alkukantaisemmasta [, teologisesta eli fiktiivisestä ja metafysisestä eli abstraktista] vaiheesta.

Ihmishengen yleisen vallankumouksen voi helposti todeta [...]. Koska lähtökohta niin yksilön kuin lajinkin kasvatuksessa on välttämättä sama, yksilön kasvun eri vaiheiden täytyy esittää lajikehityksen perusaikakausia. Eikö jokainen meistä muistakin, kun miettii omaa historiaansa, olleensa tärkeimpine käsitteineen teologi lapsuudessaan, metafysikko nuoruudessaan ja fyysikko miehuudessaan? [...]

Syvän henkilökohtaisen vakaumukseni mukaan yritykset selittää kaikki ilmiöt universaalisti yhdellä ainoalla lailla ovat erikoisen mielikuvituksellisia, vaikka moista koettaisivat kaikkein etevimmät järjet. Ihmishengen keinot ovat uskoakseni liian heiveröiset ja maailmankaikkeus liian mutkikas, jotta tuollainen tieteellinen täydellisyys voisi koskaan olla ulottuvillamme, ja mielestäni yleensä liioitellaankin suuresti tällaisesta mahdollisuudesta koituvia vääjäämättömiä etuja. [...] [Tieteen ykseyden] ehto ei ole lainkaan välttämätön [positiivisen filosofian] järjestelmälliselle kehittämiselle, eikä liioin niiden suurten ja onnellisten seuraamusten toteuttamiselle, jotka olemme nähneet sen olevan ennalta määrätty tuomaan tullessaan. Tässä ei tarvita muuta luovuttamatonta ykseyttä kuin metodin ykseys [...].”

(Auguste Comte 1830)³

”

Tieteitten määrittäminen on lähes poikkeuksetta seurannut, ei edeltänyt, itse kunkin tieteen luomista. K kaupunginmuurin tapaan määritelmää ei ole tavallisesti pystytetty miksiäkään säiliöseinämäksi sittemmin mahdollisesti nousevia rakennelmia varten, vaan rajaamaan jo olemassa olevaa koostumaa. Ihmiskunta ei mitannut älyllisen viljelyksen alaa, ennen kuin se aloitti istutukset; ihmiset eivät jakaneet inhimillisen kiinnostuksen vainiota säännönmukaisiin osastoihin alkaakseen sen jälkeen kerätä totuuksia lokeroitavaksi, vaan he etenivät vähemmän järjestelmällisesti. Sitä mukaa kuin keksintöjä koottiin joko yksittäin tai ryhminä tuloksena jonkin tutkimuksen yhtenäisestä ja jatkuvasta harjoittamisesta, talteen saadut totuudet tarttuivat toisiinsa ja liimautuivat yhteen yksittäisten yhtenevyksiensä mukaisesti. Vailla mitään tarkoitettua luokittelua faktat luokittivat itse itsensä. Tosiasiat yhtyivät

toisiinsa mielessä yleisissä ja ilmeisissä kaltaisuuksissaan: näin muodostuneet koosteet, joista täytyy taajaan puhua koosteina, saivat yhteisen nimen. Mitä tahansa totuuskokonaisuutta, joka oli täten hankkinut jonkin ryhmänimityksen, kutsuttiin *tieteeksi*. Näin tapahtui kauan ennen kuin alkoi tuntua siltä, että satunnainen luokittelu ei ollut kyllin tarkka. Tiedon edistymisen kehittyneessä vaiheessa ihmiskunta herkistyi eduille, joita koitui sen varmistamisesta, erosivatko näin ryhmitellyt tosiasiat kaikista muista jonkin jaetun ominaisuuden perusteella, ja mitä nämä faktat olisivat. Ensimmäiset yritykset vastata tähän kysymykseen olivat yleensä perin taitamattomia ja niitä seuranneet määritelvät äärimmäisen epätäydellisiä.”

(J. St. Mill 1844)⁴

”

On merkillepantavaa, miten Darwin huomaa villieläinten ja kasvien keskuudesta englantilaisen yhteiskuntansa työnjakoineen, kilpailuineen, uusien markkinoiden avautumisineen, 'keksintöineen' ja malthuslaisine 'olemassaolotaisteluineen'. Kyseessä on Hobbesin 'kaikkien sota kaikkia vastaan', ja se palauttaa mieleen Hegelin 'fenomenologian', jossa kansalaisyhteiskunta esiintyy 'henkisenä eläinkuntana', kun taas Darwinilla eläinkunta esiintyy kansalaisyhteiskuntana.”

(Karl Marx 1862)⁵

Viihteet & kirjallisuus

1. *Ideen zu einer Philosophie der Natur*. Teoksessa *Werke* 5. Toim. Manfred Durner. Frommann-Holzboog, Stuttgart 1994, 64. Suom. Jarkko S. Tuusvuori.
2. *Allgemeine Deduction des dynamischen Proceßes*. *Werke* 8. Toim. Manfred Durner & Wilhelm G. Jacobs. 2004, 295. Suom. Jarkko S. Tuusvuori.
3. *Cours de philosophie positive. Philosophie Première* (1830–42). Luennot 1–45. Toim. Michel Serres, François Dagognet & Allal Sinaeur. Hermann, Paris 1975, luento 1, 22 & 40–41. Suom. Jarkko S. Tuusvuori.
4. *Essays on Some Unsettled Questions of Political Economy*. Teoksessa *Collected Works IV*. Toim. J. M. Robinson. University of Toronto Press / Routledge & Kegan Paul, Toronto / London 1967, 310. Suom. Jarkko S. Tuusvuori.
5. Kirje Engelsille 18/vi. Teoksessa Marx & Engels, *Kirjeitä*. Suom. Timo Koste & Vesa Oittinen. Edistys, Moskova 1976, 129.

Panu Turunen

Romantiikan luonnonfilosofian vaikutus

Sähkömagnetismin keksimiseen

Sähkömagnetismin keksiminen oli yksi tieteenhistorian merkittävimmistä tapahtumista, sillä se avasi tien nopealle teknologiselle kehitykselle. Sähkön ja magnetismin välisen yhteyden selvittänyt tanskalainen Hans Christian Ørsted oli idealistisen filosofian kannattaja. Vaikuttiko filosofinen näkemys hänen työhönsä fyysikkona? Oliko romantiikan luonnonfilosofialla osuutensa siihen, että Ørsted onnistui tutkimustyössään?

Fyysikot ovat filosofiselta näkemykseltään usein materialisteja. Belgialainen fysiikan professori Jean Bricmont toteaa, että fysiikka on tiede, joka tutkii liikkeessä olevaa materiaa. Jos fyysikolta kysytään hänen ontologista kantaansa, hän saattaa vastata: ”on olemassa vain ainetta (materiaa) liikkeessä”. Tosin ei ole olemassa mitään sellaista täsmällistä aineen käsitettä, josta fyysikot olisivat yhtä mieltä ja johon teelliset selitykset mukautuisivat. Bricmont kirjoittaa: ”Luonnolla ei kerta kaikkiaan ole mitään velvoitusta olla rakastettava meille tai tehdä itsensä käsitteväksi niillä termeillä, jotka soveltuvat sille pienehkölle eläimelle, jota kutsutaan ihmiseksi.”¹

Vaikka materia on ongelmallinen käsite, voitaneen sanoa, että materialistinen näkemys ja fysiikka sopivat hyvin yhteen. Onkin yllättävää huomata, että fysiikan historiasta voidaan löytää merkkihenkilöitä, jotka ovat olleet idealistisen ontologian kannalla. Tunnettu esimerkki on tanskalainen Hans Christian Ørsted (1771–1851), joka vuonna 1820 selvitti sähkön ja magnetismin välisen yhteyden. Jo ennen Ørstedia oli pitkään tiedetty, että sähkö ja magnetismi saattoivat liittyä toisiinsa joil-

lakin tavoilla. Ørsted itse mainitsee 1700-luvulla tehdyn havainnon siitä, että salamaiset vaikutukset ukonilmalla magneettineulan asentoon. Mutta vasta hän onnistui huolellisilla koejärjestelyillä selvittämään yksityiskohtaisesti sähkön ja magnetismin välisen yhteyden. Hän asetti kompassin päälle sähköjohdon kompassineulan suuntaisesti. Kun johtoon kytkettiin virta, kompassineula heilahti sivulle. Ørsted kykeni osoittamaan, että sähkövirta synnyttää ympärilleen magneettikentän. Yllätys oli se, että magneettikenttä ei ole sähkövirran suuntainen, vaan kohtisuorassa sitä vastaan.²

Romantiikan luonnonfilosofiasta

Kuten sanottu, Ørsted oli idealistisen filosofian kannalla, tarkemmin sanottuna sellaisen filosofian, jonka jälkimaailma tuntee romantiikan luonnonfilosofian³ nimellä. Tämän filosofian ominaispiirteistä mainittakoon seuraavat. Ensiksikin se suhtautui kriittisesti valistusfilosofiaan, joka tulkitsi ja julisti newtonilaisen luonnontieteen mekanistista maailmankuvaa. Tämän tilalle se pyrki kehittämään maailmankuvaa, jossa luonto

” Schellingin mukaan jokainen luonnontieteellinen koe on luonnolle esitetty kysymys, johon luonto pakotetaan vastaamaan. Mutta jokainen kysymys sisältää kätkeytyn apriorisen arvostelman. Siksi tiedämme vain sen, mitä olemme itse tuoneet esiin (*das Selbsthervorgebrachte*).”

tulkitaan suureksi organismiksi, mihin liittyi ajatus koko luonnon ykseydestä.

Toiseksi romantiikan luonnonfilosofia korosti Kantin näkemystä apriorisen tiedon tärkeydestä luonnontieteessä. Kant kirjoitti vuonna 1786: ”Rationaalinen luonnonoppi ansaitsee siis luonnontieteen nimen vain sikäli kuin luonnonlait, jotka ovat sen perustana, tiedostetaan *a priori*, ts. ne eivät ole pelkkiä kokemuseräisiä lakeja (*Erfahrungsgesetze*).”⁴ Romantiikan luonnonfilosofialle näin ilmaistu apriorisen tiedon ensisijaisuus ei kuitenkaan riittänyt, vaan Friedrich Wilhelm Joseph Schelling, suuntauksen tärkein edustaja, radikalisoi Kantin ajatuksen. Schellingin mukaan jokainen luonnontieteellinen koe on luonnolle esitetty kysymys, johon luonto pakotetaan vastaamaan. Mutta jokainen kysymys sisältää kätkeytyn apriorisen arvostelman. Siksi tiedämme vain sen, mitä olemme itse tuoneet esiin (*das Selbsthervorgebrachte*). Tietäminen ankarimmassa mielessä on näin ollen puhdasta tietämistä *a priori*.⁵ Siksi Schelling tekee johtopäätöksensä: kaikki, mitä luonnontieteessä tiedetään, tiedetään absoluuttisen apriorisesti.⁶ Näin ollen luonnonfilosofi kykenee luomaan sellaisen korkeamman näkemyksen luonnosta, johon empiriaan sidottu luonnontutkija ei kykene. Tuollainen ylimielisyys, joka oli Kantille vierasta, sai osakseen paljon kritiikkiä.

Kolmanneksi romantiikan luonnonfilosofiaa voidaan luonnehtia lyhyesti ja ytimekkäästi Schellingin sanoin: se on spinozismia fysiikan tutkimuksessa.⁷ Spinozan mukaan luonto on kaksikasvoinen, niin kuin Juhani Pietarinen osuvasti toteaa kirjassaan *Ilon filosofia*. Luonto on toisaalta luotu luonto (*natura naturata*), toisaalta luova luonto (*natura naturans*).⁸ Romantiikan luonnonfilosofiassa käytetään saksankielisiä sanoja *Produkt* (tuote; tulos) ja *Produktivität* (produktiivisuus) tämän saman ajatuksen ilmaisemiseen. Schelling korosti, että luonnon luovuus on ensisijaista, ja tästä luovuudesta on luonnonfilosofian lähdettävä. Hän ajatteli kuten Spinoza: luonto on mentaalinen. Filosofian historioissa on tapana kertoa saksalaisen idealismin syntyneen Kantin filosofian kritiikkinä. Spinozan vaikutus usein unohdetaan, vaikka Friedrich Heinrich Jacobin Spinozaa käsittelevät kirjeet Moses Mendelssohnille, jotka julkaistiin 1785, ja Johann Gottfried Herderin panteistinen teos *Gott* (1787) vaikuttivat idealismin syntyyn merkittävällä tavalla.

Romantiikan luonnonfilosofia vaikutti erityisesti fyysiikkaan ja biologiaan. Sven-Eric Liedman on kirjoittanut tärkeän tutkimuksen sen vaikutuksesta biologiaan.⁹

Luonnonfilosofian vaikutus luonnontieteeseen

Tieteen edistykseen ja tieteellisiin keksintöihin vaikuttavat ilman muuta monet asiat, mm. miten yhteiskunnassa suhtaudutaan tieteelliseen tutkimukseen ja kannustetaan sitä, millaista on tekninen kehitys (esim. onko kehitetty riittävän tarkkoja mittauslaitteita), millaista taloudellinen kehitys (esim. onko laboratorioilla varaa ostaa laitteita) ja niin edelleen. Mutta tunnetusti myös filosofisilla ideoilla on oma osuutensa. Ne vaikuttavat joskus julkilausuttuina

virikkeiden antajina, joskus huomaamatta, tutkijan ehkä jopa itsestäänselvinä pitäminä oletuksina. Onko Schellingin filosofia vaikuttanut Ørstedin tutkimustyöhön? Vaikka tieteen ja filosofian historioitsijat yleensä myöntävätkin Ørstedin saaneen vaikutteita romantiikan luonnonfilosofiasta, monet myöntävät tilanteen ikään kuin pitkin hampain. Romantiikan luonnonfilosofia kritisoi newtonilaista fysiikkaa ja sen maailmankuvaa, mikä on aiheuttanut sellaisen mielikuvan, että romantiikka oli tieteenvastaista. Siksi moni kirjoittaja mieluummin tulkitsisi tilanteen sellaiseksi, että Ørstedin kiinnostus romantiikan aatteisiin oli vain nuoren miehen innostuneisuutta uusiin asioihin ja ajan trendeihin – harha, josta hän vapautui vanhempana. Oliko näin? Tähän kysymykseen vastaaminen on ollut pitkään ongelmallista, koska Schellingin luonnonfilosofiaa ja sen vaikutusta tieteen kehitykseen ei ole tutkittu kovin paljon.

Hans Jörg Sandkühlerin Schelling-bibliografia kattaa vuodet 1953–1969: 309 kirjallisuusviiteestä vain 7 käsittelee luonnonfilosofiaa. Vuonna 1996 saatiin kaikki Schellingin teokset elektroniseen muotoon, mikä mahdollisti sana-analyysien tekemisen tekstistä. Sandkühler kertoo, että sana *Natur* (luonto) esiintyy aineistossa yli 5000 kertaa, vertailun vuoksi sana *Geschichte* (historia) alle 800 kertaa. Siksi hän toteaaakin tyytyväisenä, että viime vuosikymmenet osoittavat selvän käänteeseen tapahtuneen Schelling-tutkimuksessa: bibliografia vuosilta 1970–1987 sisältää jo 88 kirjallisuusviitettä luonnonfilosofiasta.¹⁰ Käänteeseen ansiosta saamme todenmukaisemman kuvan Schellingin filosofinlaadusta. Aika on kypsä myös Schellingin luonnonfilosofian ja Ørstedin fysiikan välisen suhteen pohtimiselle.

Kolme vuotta keksintönsä jälkeen (1823) Ørsted kirjoitti vaimolleen Ranskan ja Saksan luonnontieteen erillaisuudesta:

”Saksassa minulla on usein kiusaus protestoida luonnonfilosofiaa vastaan, kun näen sitä sovellettavan virheellisesti. Sitä vastoin Ranskassa mieleni tekisi puolustaa sitä, tai pikemminkin tunnen perustavanlaatuisen eron luonnontieteellisessä ajattelussa, jonka en olisi kuvitellut olevan niin suuri, jos en olisi niin usein tuntenut sen olevan elävästi läsnä.”¹¹

1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alussa Ranska oli luonnontieteen kehityksen johtotähti. Luonnontiedettä tutkittiin Newtonin suuntaviivojen mukaan, valistuksen hengessä. Ørsted tunsikin oman aikansa tieteen huiput ja teki tutkimustyötä myös Pariisissa. Ørsted arvosti Ranskan empiiristä luonnontiedettä, mutta sai vaikutteita myös romantiikan luonnonfilosofiasta.

Ørstedin ystävä Johann Wilhelm Ritter kirjoitti pyrkivänsä yhdistämään ”die strengste Empirie mit der klärsten Speculation” (ankarimman empiirian selkeimpään spekulatioon).¹² Tuo tunnuslause kuvaa hyvin myös Ørstedin tavoitteita.

On väitetty, että Ørstedin keksintö oli onnekkaan satuman tulos. Seuraavassa luvussa esittelen dokumentteja, jotka osoittavat väitteen paikkansapitämättömäksi. Toi-

saalta on väitetty, että romantiikan luonnonfilosofia johti sähkömagnetismin keksimiseen. Näin muotoiltuna väite on liioittelua, sillä mikään filosofia yksinään ei voi johtaa luonnontieteelliseen keksintöön. Pyrin kuitenkin osoittamaan, että romantiikan luonnonfilosofian panos siinä tapahtumaketjussa, joka johti sähkömagnetismin keksimiseen, oli merkittävä.

Huomasiko Ørsted sähkömagnetismin sattumalta?

Väite onnekaasta sattumasta esitetään usein. Jotta sitä voitaisiin arvioida, on kysyttävä ensin: mitä sähköstä ja magnetismista tiedettiin? Jo antiikin Kreikassa, jossa Thalesen kerrotaan olleen ensimmäinen kokeilija, hangattiin meripihkan palasta ja huomattiin, että villakuidut tarttuvat siihen. Saman ilmiön voi kokea ilman meripihkaakin: vaatteet voivat hankautua nahkatuolia vasten, ja lasisauvaa voidaan hangata kankaanpalalla. Hangattaessa syntyvää sähköä kutsutaan staattiseksi sähköksi. Tuolloin tiedettiin myös, että eräät aineet ovat magneettisia. Magneettineulan käytön kompassin tapaisessa laitteessa keksivät kiinalaiset n. 2000 vuotta sitten.¹³

Sähkövirran tutkijana kunnostautui Stephen Gray (1670–1736). Vuonna 1729 hän huomasi, että on olemassa aineita, jotka johtavat sähköä, mutta on olemassa myös eristeitä. 1700-luvun sähköoppi oli kuitenkin pääasiassa staattisen sähkö tutkimusta.¹⁴

Sähkö vaikutusta magneettisuuteen alettiin tutkia vähitellen. Vaikutusta ei havaittu, koska staattinen sähkö ei vaikuta kompassineulaan. Sähkövirran vaikutusta tutkittiin myös, mutta vaikutusta ei havaittu, koska virta oli yleensä liian heikko. Sähkövirran tutkimus alkoi toden teolla italialaisen fyysikon Alessandro Voltan keksittyä vuonna 1780 galvaanisen elementin, jossa oli vuorotellen sinkki- ja kuparilevyjä ja niiden välissä rikkihapolla kostutettuja kankaanpalasia¹⁵. Voltan laitteen avulla voitiin

” Vaikka tieteen ja filosofian historioitsijat yleensä myöntävätkin Ørstedin saaneen vaikutteita

romantiikan luonnonfilosofiasta, monet myöntävät tilanteen ikään kuin pitkin hampain. Romantiikan luonnonfilosofia kritisoi newtonilaista fysiikkaa ja sen maailmankuvaa, mikä on aiheuttanut sellaisen mielikuvan, että romantiikka oli tieteenvastaista.”

” Ørstedia innosti romantiikan näkemys siitä, että luonnossa on jotain korkeampaa kuin mitä mekanistis-materialistiset luonnontieteelliset selitykset meille kertovat.”

tutkia sähkövirtaa paremmin kuin ennen. Kun tietö Voltan keksinnöstä tuli Kööpenhaminaan, Ørsted valmisti tuollaisen laitteen.¹⁶

Hannu Karttunen kirjoittaa: ”Mahdollisesti Ørsted huomasi ilmiön sattumalta, mutta joka tapauksessa hän alkoi tutkia sitä, kunnes pystyi antamaan sille johdonmukaisen kuvauksen.”¹⁷ Karttunen pitää sattumaa mahdollisena. Vuosien varrella moni kirjoittaja on ottanut jyrkemmän kannan ja katsonut, että keksintö todellakin tehtiin sattumalta. Saksalainen fyysikko Ludwig Gilbert kirjoitti pian keksinnön jälkeen: ”Se, mitä moninaiset kokeet ja ponnistelut eivät olleet onnistuneet osoittamaan, onnistui Kööpenhaminassa toimivalle professori Ørstedille sattumalta hänen luennoissaan sähköstä ja magnetismista viime talvena.”¹⁸ Ørsted itse kiisti tämän välittömästi, mutta Gilbertin näkemys on jäänyt elämään. Ørsted totesi, että hänen ensimmäinen raporttinsa, joka ilmestyi alun perin latinaksi, oli liian tiivis ja suppea (vain 4 sivua). Siksi se antoi monelle lukijalle sellaisen kuvan, että Ørsted oli tehnyt keksintönsä helposti, sattumalta. Keksijä korjasi tämän väärinkäsityksen ja totesi, että ensimmäinen raportti on tiivistelmä yli 60 eri kokeen tuloksista.¹⁹ Ørsted julkaisi myös laajemman jatkoraportin, mutta se on jäänyt monelta kommentaattorilta lukematta.

Norjalainen fyysikko Christopher Hanseen kirjoitti vuonna 1857 kirjeen Michael Faradaylle, kuuluisalle englantilaiselle fyysikolle, joka jatkoi sähkönsä tutkimusta Ørstedin viitoittamalla tiellä. Hansteenin mukaan keksintö oli onnekas sattuma. Tämä kirje putkahti julkisuuteen 1870 teoksessa *Life and Letters of Faraday*. Kirjeessään Hansteen kertoi, että hän oli toiminut Ørstedin assistenttina, mikä piti paikkansa, ja selosti sähkömagnetismin keksimistä sujuvaan tyyliin ja niin seikkaperäisesti, että lukijalle saattoi syntyä kuva, että Hansteen oli ollut silminnäkijänä. (Hansteen ei kuitenkaan väittänyt olleensa silminnäkijä.) Ørstedin mukaan keksintö tehtiin huhtikuussa 1820. Käytettävissä olevan todistusaineiston mukaan Hansteen ei ollut tuolloin Kööpenhaminassa. Hän oli ollut Kööpenhaminassa tammi- ja helmikuussa, mutta maaliskuun alussa 1820 hän oli palannut Kristianiaan (Osloon). Hansteen kirjoitti myöhemmin vuonna 1820 Karl Rümkerille: ”Tein kokeita täällä Kristianissa seitsemän tai kahdeksan kertaa päivässä marraskuussa ja

joulukuussa 1819 sekä maaliskuussa, huhtikuussa ja toukokuussa 1820...”²⁰ Ørsted puolestaan kirjoitti Kööpenhaminasta 22. heinäkuuta 1820 Hansteenille: ”Minulla on erityinen mielihyvä lähettää sinulle, korkeasti kunnioitettu ystäväni, sähkövirran magneettisia vaikutuksia koskeva tiedonantoni. Minusta näyttää siltä, että keksintöni saattaa vaikuttaa hyvin laajalti. Kerro mielipiteesi tästä pian.”²¹

Tämä osoittaa, että Hansteen ei ollut paikalla silminnäkijänä. Hansteenin 37 vuotta keksinnön jälkeen kirjoittama kirje ei kelpaa todistusaineistoksi sille, että keksintö tehtiin sattumalta. Kuitenkin Gilbertin ja Hansteenin lausuntoja käytettiin tieteen historiankirjoituksessa jatkuvasti. Esimerkiksi materialistifilosofi ja tieteenhistorioitsija Wilhelm Ostwald kirjoitti vuonna 1895:

”Tärkeä keksintö, jonka hän [Ørsted] oli riittävän onnekas tekemään, osoittaa miten luonto toisinaan kuiskaa salaisuuksiaan mitä absurdeimmilla tavoilla. Samalla olemme tietoisia siitä, että harvinaislaatuinen keksintö voi osua jonkun tielle onnenpotkuna, mutta keksinnön tieteellinen arviointi vaatii toisenlaisia voimia.”²²

Ostwald ihmetteli, miksi tuollainen onni osui idealistifilosofin eikä materialistifilosofin kohdalle. Yhteenvetona voidaan sanoa, että käsitykselle onnekaasta sattumasta ei voida esittää kunnollisia todisteita.

Kantin luonnonfilosofia

Kantin *Metaphysische Anfangsgründe der Naturwissenschaft* (Luonnontieteen metafysisiä alkuperusteita) ilmestyi 1786, *Puhtaan järjen kritiikin* 1. ja 2. painoksen (1781 ja 1787) välissä. Kant oli tarkoittanut teoksen täydentämään *Puhtaan järjen kritiikkiä*, joka tutkii ihmisen tietokykyä ja sen rajoja, kun taas *Anfangsgründe* tutkii tiedon mahdollisuutta luonnontieteissä, erityisesti fysiikassa.

Kiinnostava oli Kantin pohdiskelu materiasta. Materian ensisijainen ominaisuus on, että sillä on voima täyttää tila: ”materia on sellaista liikkuvaa, joka täyttää tilan.”²³ Voima, jolla materia täyttää tietyn tilan, on repulsiivinen. Repulsiivisen voiman (*repulsive Kraft*) nimi tulee latinan kielestä: latinassa *repulsus* on ”takaisin ponnahtus”. *Re-pulsus* tarkoittaa yksinkertaisesti, että ”pulssi lyö takaisin”. Tällainen takaisin työntävä voima estää muita kappaleita ottamasta tilaa haltuunsa. Toki jokin voima voi pakottaa materian pienempään tilaan kuin minkä se on aikaisemmin vallannut – tätä tosiasiaa Kant ja hänen jälkeensä Ørsted kutsuivat materian ”elastisuudeksi”.²⁴

Jos ajattelisimme materiaalisilla kappaleilla olevan vain repulsiivista voimaa, silloin kaikki kappaleet valtaisivat äärettömän suuren tilan. Siksi tarvitaan myös veto-voima. ”Veto-voima on se liikuttava voima, jonka ansiosta materiaallinen kappale voi olla syy sille, että toiset kappaleet lähestyvät sitä.”²⁵ Jos ajattelisimme materiaalisilla kappaleilla olevan vain veto-voima, silloin se tila, jonka ne valtaisivat, supistuisi äärettömän pieneksi. Kant katsoi

materiaalisen kappaleen koostuvan vetovoiman ja takaisintyöntävän voiman tasapainosta.

Yleensä ajatellaan, että materian ensisijainen ominaisuus on, että se täyttää kolmiulotteisen tilan. Kant ajatteli toisin: ensisijaista on se, että materiaalilla on voima täyttää tila. Kreikan kielen sana *dynamis* tarkoittaa voimaa, siksi puhutaan dynamistisista teorioista, joihin myös Kantin teoria luetaan. Dynamististen teorioiden kanssa kilpailivat 1700-luvulla atomistiset teoriat. Esimerkiksi Antoine Lavoisier (1743–1794) katsoi, että materian perusaineita ovat ne yksinkertaisimmat aineet, jotka voidaan saada tuloksina kemiallisessa analyysissä. Kuten tiedetään, atomismi selviytyi voittajaksi teorioiden kilpailussa, mutta myös dynamismi vaikutti tieteen kehitykseen.

Kantin vaikutus Ørstediin

Dynamismi otettiin innostuneesti vastaan Tanskassa. 1700- ja 1800-lukujen vaihdetta kutsutaan Tanskan oppihistoriassa kantilaiseksi ajanjaksoksi. Ørsted puolusti vuonna 1799 filosofian väitöskirjaansa *Dissertatio de forma metaphysices elementaris naturae externae*, joka käsitteli ulkomaailman elementtien eli perusaineiden metafysisistä muotoa. Kirja tarkasteli ja kehitti Kantin luonnonfilosofiaa. Jo vuotta aikaisemmin Ørsted oli liittynyt lyhytikäiseksi jääneen filosofisen aikakauslehden, *Philosophisk Repertorium for Faedrelandets nyeste Litteratur*, toimituskuntaan. Lehden tarkoituksena oli tehdä tunnetuksi ja puolustaa Kantin filosofiaa. Ørstedin väitöskirja ilmestyi myös tanskankielisenä, laajennettuna versiona (*Grundtraekken af naturmetaphysiken tildeels efter en nye plan*²⁶), jonka ansiosta Kantin filosofia tuli entistä tunnetummaksi Tanskassa. Ørstedin tieteelliseen kirjeenvaihtoon sisältyy suuri määrä kirjoituksia atomismista ja dynamismista. Vielä vuonna 1820, jolloin atomismi oli selvästi jo voitolla, Christian S. Weiss kirjoitti Ørstedille: "...wir alten Kantischen Dynamiker..." (me vanhat kantilaiset dynamistit).²⁷

Todisteet puhuvat selvää kieltään. Kukaan ei voi kiistää Kantin luonnonfilosofian suurta merkitystä Ørstedille. Kantin dynamistinen näkemys materiasta inspiroi sekä romantiikan luonnonfilosofiaa että Ørstedää. Siksi on väitetty, että Schelling ei vaikuttanut Ørstediin, vaan osa heidän käsityksistään luonnosta ja luonnontutkimuksesta ovat lähellä toisiaan yksinkertaisesti sen takia, että he ovat molemmat oppineet uimaan siinä virrassa, jonka alkulähde oli Kant. Tällaista näkemystä on puolustanut Timothy Shanahan, jonka mukaan Ørsted oli kantilainen. Sitä vastoin romantiikan luonnonfilosofiaa Ørsted kritisoi, vaikka arvostikin sen luontosuhdetta ja esteettistä asennetta. Shanahanin mukaan juuri kantilainen dynamistinen teoria auttoi Ørstedää selvittämään sähkön ja magnetismin välisen yhteyden.²⁸ Epäilemättä Shanahan on oikeassa korostaessaan Kantin merkitystä, mutta hänen tulkintansa Schellingin merkityksestä perustuu Ørstedin väitöskirjan vääryyden tulkintaan.

Ørstedin väitöskirjasta

Väitöskirjansa tanskankielisessä editiossa *Grundtraekken af naturmetaphysiken tildeels efter en nye plan* (1799) Ørsted kommentoi lyhyesti myös Schellingin kahta kirjaa, *Ideen zu einer Philosophie der Natur* ja *Von der Weltseele*:

"Nämä kaksi kirjaa ansaitsevat epäilemättä huomiomme niiden kauniiden ja suurten ideoiden ansiosta, joita niistä löydämme, mutta sen ei kovin ankarana metodinsa johdosta, jota käyttäen tekijä punoo toisiinsa empiirisiä väitteitä erottamatta niitä riittävästi apriorisista väitteistä, kirjat menettävät suuren osan arvostaan, vallankin kun empiiriset väitteet, joita tekijä esittää, ovat usein epätosia."²⁹ (NS I, s. 77)

Jo vuonna 1799 Ørsted löysi Schellingin luonnonfilosofian heikon kohdan, johon moni muukin on sittemmin kiinnittänyt huomiota. On mielenkiintoista huomata, että tämä lausunto lisättiin Ørstedin kirjan tanskankieliseen editioon – sitä ei ole latinankielisessä väitöskirjassa. Miksi? Voidaan esittää vain oletuksia. Ehkä Tanskan kantilaiset toivoivat, että kirjan loppuun saataisiin ajankohdaisia kommentteja, jotka pitäisivät lukijan ajan tasalla uusien filosofisten virtausten suhteen. Vasta 23-vuotiaana Schellingin teokset olivat aiheuttaneet Saksassa vilkasta keskustelua, jota seurattiin ulkomaillakin. Ihmeteltiin, oliko taistelu Kantin filosofisesta perinnöstä alkanut. Ehkä Tanskan kantilaiset toivoivat tässä tilanteessa Ørstedin kirjoittavan kirjaansa oikeaoppisen kantilaiset kommentit.

Ennen kaikkea on huomattava, että edellä lainattu lausunto ei ollut Ørstedin viimeinen sana tästä aiheesta, vaan hän antoi myöhemmin Schellingin luonnonfilosofiasta myönteisiä lausuntoja, joista enemmän jäljempänä. Ørsted lähti ulkomaanmatkalle kaksi vuotta väitöskirjansa ilmestymisen jälkeen ja tutustui henkilökohtaisesti joihinkin saksalaisen idealismin avainhenkilöihin. Se, mitä hän tuon opinto- ja tutkimusmatkansa jälkeen kirjoitti (mikä perustui siihen, mitä hän oli itse kokenut filosofisissa keskusteluissa ja laboratorioissa), antaa luotettavamman kuvan Ørstedin suhtautumisesta romantiikan luonnonfilosofiaan kuin se, mitä hän kirjoitti ennen tuota matkaa.

Ørstedin opintomatka

Vuonna 1801 Ørsted lähti apurahan turvin opintomatalle Saksaan ja Ranskaan. Mukaansa hän otti Voltan galvanisen elementin pienemmän variantin, joka helpotti hänen mahdollisuuksiensa päästä tekemään tutkimustyötä Saksan laboratorioihin. Ørsted oli kiinnostunut paitsi luonnontieteestä myös taiteesta ja laajemminkin kulttuurista. Vuoden 1802 alussa hän ilmoittautui Berliinissä saksalaisen idealismin merkkimiehen Johann Gottlieb Fichten yksityisoppilaaksi, ja kerrotaan, että kunnioitus opettajan ja oppilaan välillä oli molemminpuolista. Erityisesti Ørstedää kihtoi se, että Fichte oli henkilökoh-

” Ørstedin korostama luonnon ykseys, jonka perustana on alkuperäinen perusvoima, on kiinteä osa Schellingin luonnonfilosofiaa. Luonnon ykseys nähdään siinä, että koko luonto on produktiivinen.”

” Meitä varoitettiin kovasti luonnonfilosofiasta (*Naturphilosophie*), aivan kuin jostakin aaveesta... Siitä seurasi tietysti, että me olimme sitäkin innokkaampia tutustumaan tuohon aaveeseen.”

taisesti tavannut ”kuolemattoman” Immanuel Kantin. Ørsted nautti Fichten opetusta yhden lukukauden ajan.³⁰

Berliinissä Ørsted tutustui myös romantiikan suuriin nimiin Friedrich ja August Wilhelm Schlegeliin, joiden *Europa*-aikakauslehteen hän kirjoitti romantiikan hengessä artikkeleita luonnontieteestä. Ørstedia innosti romantiikan näkemys siitä, että luonnossa on jotain korkeampaa kuin mitä mekanistis-materialistiset luonnontieteelliset selitykset meille kertovat.

Jenassa Ørsted tutustui apteekkari ja fyysikko Johann Wilhelm Ritteriin. Nuorilla miehillä oli sama tausta, apteekkarin koulutus ja apteekin antamat perustaidot laboratoriotekniikoissa. Heitä yhdisti vahva innostus luonnontieteelliseen tutkimukseen kuten myös teoretisointiin (niin kuin tuohon aikaan sanottiin: spekulatioon) romantiikan luonnonfilosofian hengessä. Ørsted kirjoitti *Europa*-lehden Ritterin tutkimuksista: ”Tämä valpas innostus, tieteellisten ennakkoluulojen rohkea halveksunta ja jonkin korkeamman syvälinen aistiminen ... näyttävät meille uuden luovan työn alkukohdan.”³¹

Ørsted ja Ritter tutkivat Ritterin laboratoriossa kolme viikkoa erityisesti Luigi Galvanin teorian mukaista ”eläinsähköä”. Sitten Ørstedin opintomatka jatkui, mutta hän oli Ritterin kanssa vilkkaassa kirjeenvaihdossa tämän kuolemaan (1810) asti. Ørstedin tieteellinen kirjeenvaihto on julkaistu Kööpenhaminassa 1920 kahtena niteenä. Vaikka Ritter kuoli nuorena, hänen kirjeitään on tuossa teoksessa 260 sivua eli enemmän kuin keneltäkään muulta fyysikolta, kaikkiaan yli neljäsosa koko kirjeenvaihdosta.

Sen sijaan Ørstedin kirjeet Ritterille ovat hävinneet.³² Siksi ei voida tyhjentävästi selvittää, millainen Ritterin vaikutus Ørstediin oli. Käytettävissä olevat elämäkertatiedot viittaavat kuitenkin siihen, että vaikutus oli merkittävä. Lokakuun lopussa 1802 Ørsted matkusti Pariisiin, jossa hän solmi kontakteja luonnontieteilijöihin. Eräässä tieteellisessä seurassa hän raportoi maaliskuussa 1803 Ritterin urauurtavasta löydöstä, ultravioletivalosta, ja saman vuoden toukokuussa Ritterin galvanismikokeista. Ørsted myötävaikutti siihen, että Ritterin löydöistä raportoitiin myös Ranskan Tiedeakatemia sarjassa, ja hän käänsi Ritterin selostuksen ranskaksi. Tiedeakatemia julkaisi yksityiskohtaisen selostuksen Ritterin kokeista, mutta jätti pois suurimman osan hänen luonnonfilosofisista pohdinnoistaan.³³ Näyttää siltä, että Ørsted ja Ritter olivat kiinnostuneita samoista ongelmista ja tukivat toisiaan tutkimustyössä. Uusi sähkökemian kiinnosti heitä erityisesti.

Schellingin luonnonfilosofian vaikutus Ørstediin

Yhteenvetona voidaan sanoa, että niissä piireissä, joissa Ørsted liikkui, keskusteltiin vilkkaasti idealistisesta filosofiasta, erityisesti Schellingin luonnonfilosofiasta. H. A. M. Snelders tiivistää: ”Ørsted oli Kantin kriittisen filosofian kannattaja, mutta häneen vaikutti myös [Schellingin] spekulatiivinen luonnonfilosofia.”³⁴ Samalla kannalla

ovat Stauffer (1953 ja 1957), Lindborg (1998) ja Friedman (2006).

R. C. Stauffer kirjoittaa: ”Sähkömagnetismin keksiminen ei johtunut sattumasta, vaan [Schellingin] luonnonfilosofiasta.”³⁵ Staufferin mukaan sekä filosofia että kokeellinen tiede olivat Ørstedin pysyvän mielenkiinnon kohteita. Sähkömagnetismin keksimistä voidaan pitää spekulatiivista ja kokeiden hedelmällisen yhdistymisen tuloksena. Stauffer viittaa siihen, mitä Ørsted lausui itsestään:

”Koko kirjallisen uransa ajan hän piti kiinni näkemyksestä, että magneettiset ilmiöt ja sähköilmiöt ovat samojen voimien tuottamia. Tähän näkemykseen hän ei päätenyt niinkään niillä perusteilla mihin yleensä viitataan, vaan sen filosofisen periaatteen vaikutuksesta, jonka mukaan sama alkuperäinen voima tuottaa kaikki ilmiöt.”³⁶

Muuan Ørstedin oppilas kirjoitti opettajansa kertoneen hänelle vuoden 1810 paikkeilla:

”Olen lujasti vakuuttunut siitä, ja luennoissani se käy ilmi, että suuri perustavanlaatuisen ykseys on vallitsevana koko luonnossa; mutta juuri kun siitä tullaan vakuuttuneiksi, on sitäkin tärkeämpää suunnata mielenkiinto maailman moninaisuuteen, jossa yllämainittu totuus saa vahvistuksensa. Ellei sitä tehdä, ykseys sinänsä pysyy hedelmättömänä ja tyhjänä ideana, joka ei johda todellisiin tietoihin.”³⁷

Kaikille Schellingin luonnonfilosofiaan tutustuneille tuollainen puhe on tuttua. Ørstedin korostama luonnon ykseys, jonka perustana on alkuperäinen perusvoima, on kiinteä osa Schellingin luonnonfilosofiaa. Luonnon ykseys nähdään siinä, että koko luonto on produktiivinen. Mutta luonnon produktiivisuus synnyttää tuloksia (*Produkte*), jotka muodostavat Ørstedin korostaman moninaisuuden. Joitakin vuosia ennen kuolemaansa hän vakuutti olevansa kiitollinen Schellingin antamasta virikkeestä (*Anregung*), joka johti sähkömagnetismin keksimiseen.³⁸

Se, mitä tähän mennessä on tullut esille, valaisee Schellingin luonnonfilosofiaa kuitenkin vasta melko yleisellä tasolla. Kuten johdannossa todettiin, sille on ominaista mekanistis-materialistisen maailmankuvan kriittikki, apriorisen tiedon korostaminen ja käsitys kaksikasvoisesta luonnosta (luonto produktiivisuutena ja luonto tuotteena tai tuloksena). Yleensä kommentaattorit tyytyvät korostamaan ajatusta luonnon ykseydestä. Esimerkiksi Snelders toteaa, että Ørstedin keksintö oli seurausta ”hänen metafysisestä uskostaan kaikkien luonnonvoimien ykseyteen.”³⁹ Tällä Snelders viittaa siihen, että luova luonto eli luonnon produktiivisuus (kaksikasvoisen luonnon tärkeämpi osa) ilmentää Schellingin mukaan koko luonnossa vaikuttavaa perusvoimaa.⁴⁰

Magnetismi, sähkö ja kemiallinen prosessi

Mielestäni kommentaattorit eivät ole tuoneet kunnolla esille sitä, että Schellingin luonnonfilosofiassa puhutaan paljon fysiikasta (erityisesti magnetismista ja sähköstä) ja kemiasta. Otaksuttavasti juuri fysiikkaa ja kemiaa koskevat spekulatiot ovat tehneet vaikutuksen Ørstediin. Siksi tarkastelen seuraavaksi Schellingin spekulatiivista magnetismista, sähköstä ja kemiasta.

Schelling korosti sähköilmiöiden tärkeyttä: ”Sähköilmiöt ovat yleinen skeema materian konstruktiolle ylipäätään...”⁴¹ Hiukan hankalasti sanottu, mutta Schelling tarkoitti seuraavaa. Luonnonfilosofi ”konstruoi” luonnon ja materian, sillä – kuten edellä todettiin – tiedämme vain sen, mitä olemme itse tuoneet esiin (*das Selbsthergebrachte*). Luonnonfilosofi kykenee tuomaan esiin eli konstruoimaan luonnon niin, että saamme siitä tietoa. Sähkö on tärkein ilmiö luonnossa, mutta myös magnetismi ja kemiallinen prosessi ovat tärkeitä: ”Magnetismi, sähkö ja kemiallinen prosessi ovat luonnon alkuperäisen konstruktion kategoriat.”⁴²

Schellingin mukaan luonnonfilosofin ei tarvitse selittää sitä, että luonto on produktiivinen. Sen sijaan hänen pitää selittää se, että luonnossa on pysyvyyttä. Luonto on virtausta ja konfliktia, se taistelee kaikkea pysyvyyttä vastaan.⁴³ Magnetismi ja sähkö ilmentävät luonnon dynaamisuutta hienolla tavalla. Kemiallinen prosessi on ongelmallisempi, koska kemiallisten reaktioiden tuloksena voi syntyä pysyvyyttä. Schelling kutsui dynaamiseksi prosessiksi kolmen tason prosessia, joka etenee seuraavasti:

Ensimmäinen taso: tuotteen ykseys – magnetismi.

Toinen taso: tuotteen kaksinaisuus – sähkö.

Kolmas taso: tuotteiden ykseys – kemiallinen prosessi.⁴⁴

Schelling kirjoitti: ”Tässä edetään teesistä antiteesiin ja siitä synteisiin. Materian viimeinen synteisi sulkeutuu kemiallisessa prosessissa, ja jos yhdistyminen jatkuu, niin tämänkin kehän on jälleen avauduttava.”⁴⁵ Dialektiikan lisäksi Schellingin luonnonfilosofialle oli leimaa-antavaa karkäs analogioiden etsiminen.

Toisessa samana vuonna ilmestyneessä luonnonfilosofian kirjassaan *Erster Entwurf eines Systems der Naturphilosophie* Schelling tarkasteli orgaanisen luonnon dialektiikkaa ja esitti sille analogian epäorgaanisesta luonnosta. Orgaanisessa luonnossa ilmenee sveitsiläisen luonnontutkijan Albrecht von Hallerin mukaan ärtyvyyttä (*Irritabilität*) ja aistiherkkyyttä (*Sensibilität*). Ärtyvyys on sellaista herkkyyttä, joka ei perustu sielun toimintaan. Haller kirjoitti suorittamiensa kokeiden osoittaneen, että ”ärtyvyys säilyy niissä ruumiinosissa, jotka on irrotettu ruumiista ja jotka eivät enää ole sielun käskyvallan alaisuudessa.”⁴⁶ Aistiherkkyyks on mahdollista vain, jos eliöllä on sielu. Schellingin mukaan orgaanisen luonnon aistiherkkyyttä vastaa epäorgaanisen luonnon magnetismi, kun taas ärtyvyyttä vastaa sähkö. Tätä analogiaa hän perusteli sillä, että sähkö esiintyminen on yhtä laajalle levinnyttä kuin är-

tyvyyden: "...ei ole olemassa kappaletta, joka olisi täysin vailla sähköä, niin kuin mikään organismi ei ole täysin vailla ärtyvyyttä."⁴⁷ Sen sijaan magnetismia ja aistiherkkyttä ei löydetä luonnosta yhtä helposti: magnetismia havaitaan vain harvoissa substansseissa ja aistiherkkyttä vain sielullisissa olioissa.

Schelling täydensi analogiaa käyttämällä hyväkseen saksalaisen biologin Johann Friedrich Blumenbachin samalla vuosikymmenellä esittämää teoriaa kehitysvoimasta (*Bildungstrieb*). Kehitysvoima "muodostaa edeltävän sukupolven muotoutumattomasta suvunjatkamisaineesta (*Zeugungsstoff*) uuden eliön."⁴⁸ Kaikilla kappaleilla on kemiallisia ominaisuuksia, eli ne ovat osa kemiallista prosessia. Vastaavasti kaikissa elollisissa olioissa on kehitysvoima. Schelling katsoi siis, että orgaanisen luonnon aistiherkkyttä, ärtyvyyttä ja kehitysvoimaa vastaavat epäorgaanisen luonnon magnetismi, sähkö ja kemiallinen prosessi. Schellingin rohkea analogia sai 1800-luvun alussa paljon huomiota.

On huomionarvoista, että Schelling liitti kemian sähkön yhteyteen. Schelling seurasi tarkasti aikaansa ja tiesi, että syntymässä oli uusi tieteenala, sähkökemian. Dynaamisen prosessin toinen taso, jolle sijoittuu sähkö, edeltää Schellingillä kolmatta tasoa, kemiaa. 1700-luvun lopussa, kun sähkötekniikka oli kehittynyt riittävän pitkälle, huomattiin Royal Societyssa (työssä olivat kemistit Nicholson ja Carlisle), että vesi voidaan hajottaa elektrolyysin⁴⁹ avulla vedyksi ja hapeksi. Tämä oli huomattava edistysaskel tieteessä – nyt voitiin nähdä, että kemia, jota monet teoreetikot (mm. Kant) pitivät vähempiarvoisena käytännön taitona (tai jonkinlaisena tavaraoppina), alkoi ripeästi kehittyä tieteeksi. Kemiassakin on yleisiä lainalaisuuksia.

Ørsted otti Kantin kemiaa koskevan haasteen vakavasti. Kantin mukaan kemia on kehitettävä pelkästä aineita koskevasta havaintokokoelmasta tieteeksi. Kemiasta tulee tiede vasta sitten kun empiiristen yleistysten sijasta voidaan esittää välttämättömiä lainalaisuuksia. Siksi Kantin ajan kemiaa "pitäisi nimittää pikemminkin systemaattiseksi taidoksi kuin tieteeksi"⁵⁰. Kant ei voinut ennakoita, miten nopeaa kemian kehitys tulisi olemaan, eikä sitä, että oli syntymässä uusi kemian ala, sähkökemian.

Tätä taustaa vasten on ymmärrettävää, että Ørsted, fysiikan historian merkkihenkilö, julkaisi niin paljon tutkimuksia kemiasta. Ørsted sai innostavia ideoita Schellingiltä, joka liitti magnetismin, sähkön ja kemian kiinteästi toisiinsa. Ørstedin tärkein kemiaa käsittelevä tutkimus oli vuonna 1812 Berliinissä julkaistu *Ansicht der chemischen Naturgesetze durch die neueren Entdeckungen gewonnen* (Uudempien tutkimusten muodostama näkemys kemian luonnonlaeista). Kirjassa hän myönsi, että kemiasta tiedetään paljon, mutta siitä puuttuu vielä "suuri, yhdistävä periaate, josta kokonaisuus saisi sisäisen rikkautensa, järjestyksensä ja voimansa".⁵¹ Ørstedin mukaan kemiasta oli tullava voimaoppi (*Kraftlehre*).⁵² Sähköilmiöt ja kemialliset ilmiöt muodostavat suuren yhteyden tai jatkuvuuden (Ørsted käytti sanaa *Zusammenhang*).⁵³ Se

oli kantava ajatus kirjassa, jonka yksi luku oli otsikoitu paljonpuhuvalla tavalla: "Sähköiset voimat tulkittuina kemiallisiksi voimiksi". Ørsted totesi, että samat voimat saavat aikaan kemiallisia ilmiöitä ja sähköilmiöitä.⁵⁴

Michael Friedman esittää selkeän yhteenvedon. Juuri kun luonnonfilosofia Kantin esittämässä muodossa oli ikään kuin kypsä laajennettavaksi kemian puolelle, uudet löydöt sähkökemiassa tarjosivat hedelmällisen maaperän filosofeille ja fyysikoille. Schellingin mukaan koko luonto, jopa yksinkertainen järjestynyt materia, oli mentaalinen. "Tämän lumoavan vision keskiössä on uusi sähkökemian." Ørsted valitsi parhaat palat kahdesta maailmasta: hän omaksui romantiikan luonnonfilosofian vision ja tunsikin luonnontieteen uusimmat tulokset.

Lopuksi

Tämän artikkelin referee muistuttaa, että romantiikan luonnonfilosofiaan "on suhtauduttu melkoisen torjuvasti ja pidetty sitä pelkkänä tieteestä irrallisena spekulatona."⁵⁶ Siksi on kiinnostavaa huomata, että monet arvostetut luonnontutkijat olivat jossakin uransa vaiheessa tuon filosofian vaikutuspiirissä. Ørsted ei ollut ainoa. Embryologian perustajiin lukeutuva Karl Ernst von Baer muisteli opiskeluaikojaan Tartossa 1810-luvun alussa: "Meitä varoitettiin kovasti luonnonfilosofiasta (*Naturphilosophie*), aivan kuin jostakin aaveesta... Siitä seurasi tietysti, että me olimme sitäkin innokkaampia tutustumaan tuohon aaveeseen."⁵⁷ Hän jatkaa: "Tuumailin, että Schellingin filosofia ei voi olla niin tyhjää kuin mitä jotkut väittävät, koska monet tiedemiehet kokevat sen säteiden lämmittävän heitä. Pysin tutustumaan siihen..."⁵⁸ Würzburgissa Baer sai tutkimustyönsä ohjaajaksi luonnonfilosofiasta vaikutteita saaneen professori Döllingerin, jonka mukaan oli yritettävä löytää sellaisia alkuhahmoja (*Urbilder*), joista elollisten olioiden moninaisuus voitaisiin johtaa. Baer kiinnostui ajatuksesta ja keskittyi vertailevaan anatomiaan. Mutta se on jo toinen tarina.

Viitteet

1. Bricmont 2005.
2. Karttunen 2004, 43.
3. Romantiikka oli kulttuurihistoriallinen aikakausi, joka tunnetaan kirjallisuudesta, kuvataiteesta ja musiikistaan. Romantiikan filosofiasta puhuminen on jossain määrin ongelmallista, sillä Jenan romantikot (Novalis, Hölderlin ja Friedrich Schlegel) eivät olleet filosofeja vaan runoilijoita (ja esteetikkoja). Kuitenkin filosofi Schelling "hyväksyttiin varhaisromantikkojen piiriin jäseneksi, ja häntä kannustettiin hyvin ystävällisessä hengessä" (Frank 2004, 35). Hölderlin ja Schelling tunsivat toisensa jo ennestään, sillä he olivat opiskelutovereita Tübingenin pappisseminaarissa, joka toimi sisäoppilaitoksena. (Frank 2004, 35) Samassa tuvassa asuneet opiskelijat laativat yhdessä tekstin, jolle on myöhemmin annettu nimi *Das älteste Systemprogramm des deutschen Idealismus* (Vanhin tunnettu ohjelma saksalaisen idealismin järjestelmäksi). Sen filosofista ideoista vastasi todennäköisesti pääasiassa Schelling. Kerrotaan, että kolmantena kirjoittajana olisi ollut Hölderlinin ja Schellingin kämpäkaveri, opiskelija nimeltä Hegel. Tuota ohjelmaa pidetään varhaisromantiikan avaintekstinä (Braun 2007). Näyttää siltä, että Schelling oli jo Tübingenissa alkanut saada mainetta romantiikan filosofina.

- Sana *Naturphilosophie* on siinä määrin vakiintunut tarkoittamaan romantiikan idealistista luonnonfilosofiaa, että se jätetään usein kääntämättä. Romantiikan luonnonfilosofian perusti Schelling, toteavat Grabert ja Mulot (1961, 259). Sven-Eric Liedman (1966, 64) kirjoittaa: ”On täysin kiistatonta, että Schelling on romantiikan luonnonfilosofian keulakuva (*den romantiska naturfilosofins förgrundsgestalt*).”
4. Kant 1909 (1786), 191.
  5. Schelling 1799a, 276.
  6. Schelling 1799a, 277.
  7. Schelling 1799a, 273.
  8. Pietarinen 1994, 143–172.
  9. Liedman 1966.
  10. Sandkühler 1996, 113.
  11. Ørsted, NS I, CXIV.
  12. Ritterin kirje on julkaistu kirjassa Friedrich Klemm (toim.), *Briefe eines romantischen Physikers* (1967). Siteerattu Sneldersin (1967, 583) mukaan.
  13. Karttunen 2004, 41.
  14. Karttunen 2004, 42–43.
  15. Volta kertoi keksinnöstään Royal Societylle 26. kesäkuuta 1780 lähettämässään kirjeessä. (Wetzels 1990, 208.)
  16. Lindborg 1998, 57.
  17. Karttunen 2004, 43.
  18. *Annalen der Physik*, 66 (1820), 292. Siteerattu Staufferin (1953, 308) mukaan.
  19. Ørsted, NS II, 358. Tieto on julkaistu alun perin teoksessa *The Edinburgh Encyclopedia* (1830), Ørstedin kirjoittamassa hakusana-artikkelissa ”Thermo-Electricity”.
  20. Stauffer 1953, 309.
  21. Ørsted, C I, 120.
  22. Wilhelm Ostwald, *Electrochemistry* (1895), 174. Siteerattu Christensenin (1995, 184) mukaan.
  23. Kant 1909 (1786), 227.
  24. Kant 1909 (1786), 231–232.
  25. Kant 1909 (1786), 230.
  26. Ørsted, NS I, 33–78.
  27. Ørsted, C I, 267.
  28. Shanahan 1989, 289–294.
  29. Ørsted, NS I, 77.
  30. Lindborg 1998, 69–71.
  31. NS I, XXIX.
  32. Christensen 1995, 177.
  33. Klengel 2001, 255.
  34. Snelders 1990, 238.
  35. Stauffer 1953, 310.
  36. Ørsted, NS II, 356.
  37. Johannes Carsten Hauch, *H. C. Oersted's Leben* (1853), 13. Siteerattu Staufferin (1957, 39) mukaan.
  38. Wilhelm Beetz, *Der Antheil der k. bayerischen Akademie der Wissenschaften an der Entwicklung der Electricitätslehre* (1873), 17. Siteerattu Staufferin (1957, 35) mukaan.
  39. Snelders 1990, 238.
  40. Schelling 1799a, 272–273.
  41. Schelling 1799a, 299.
  42. Schelling 1799a, 321.
  43. Schelling 1799a, 289–290.
  44. Schelling 1799a, 317.
  45. Schelling 1799a, 317–318.
  46. Albrecht von Haller, *De partibus corporis humani sensibilibus et irritabilibus* (1753, 57). Siteerattu Junkerin (2004, 54) mukaan.
  47. Schelling 1799b, 253.
  48. Johann Friedrich von Blumenbach, *Über den Bildungstrieb* (1791, 32). Siteerattu Junkerin (2004, 63) mukaan.
  49. Elektrolyysillä tarkoitetaan sähkövirran aiheuttamia kemiallisia reaktioita sen kulkiessa nesteen lävitse. (Karttunen 2004, 45.)
  50. Kant 1909 (1786), 191.
  51. Ørsted, NS II, 38.
  52. Ørsted, NS II, 38.
  53. Ørsted, NS II, 40.
  54. Ørsted, NS II, 104.
  55. Friedman 2006, 58.
  56. Kiitän referoetä, *niin & näin* -lehden toimitusta ja Juha Hartikaista hyödyllisistä huomautuksista.
  57. Baer 1976, 21.
  58. Baer 1976, 26–27.
- ## Kirjallisuus
- Baer, Karl Ernst von, [Otteita teoksista]. Koostaja T. Ilomets. Eesti Raamat, Tallinn 1976.
- Braun, Michael, Von Herder zu Heidegger. *Tagesspiegel*, 29.8.2007.
- Bricmont, Jean, Mitä on tieteellinen materialismi? Suomentanut Hannu Reime. Osoitteessa www.lausti.com/articles/science&education/bricmont.html (2005)
- Christensen, Dan Ch., The Ørsted-Ritter Partnership and the Birth of Romantic Natural Philosophy. *Annals of Science*, vol. 52, 153–185, 1995.
- Frank, Manfred, Das verklärte und das gekränkte Ich. *Die Zeit*, 19.8.2004.
- Friedman, Michael, Kant – *Naturphilosophie* – Electromagnetism. Teoksessa Michael Friedman (ed.), *Kantian Legacy in Nineteenth-Century Science*. MIT Press, Cambridge 2006, 51–79.
- Grabert, W. ja Mulot, A., *Geschichte der deutschen Literatur*. 7. p. Bayerischer Schulbuch-Verlag, München 1961.
- Junker, Thomas, *Geschichte der Biologie*. Beck, München 2004.
- Kant, Immanuel, *Metaphysische Anfangsgründe der Naturwissenschaft. Sämtliche Werke*, Band VII, 187–320. Meiner, Leipzig 1909. [1786]
- Karttunen, Hannu, *Tiedetä kaikille. Fysiikka*. Tähtitieteellinen yhdistys Ursa, Helsinki 2004.
- Klengel, Bernd, Ultraviolette Strahlen und Ladungssäule. Zur Rezeption von Entdeckungen Johann Wilhelm Ritters in Frankreich. Teoksessa Olaf Breidbach (Hrsg.), *Naturwissenschaften um 1800*. Böhlau, Weimar 2001, 248–257.
- Liedman, Sven-Eric, *Det organiska livet i tysk debatt 1795–1845*. Göteborgs universitet, Göteborg 1966.
- Lindborg, Rolf, *Anden i naturen. Naturfilosofen Hans Christian Ørsted – experimentalfysiker*. Nya Doxa, Nora 1998.
- Pietarinen, Juhani, *Ilon filosofia. Spinozan käsitys aktiivisesta ihmisestä*. 2. p. Yliopistopaino, Helsinki 1994.
- Ritter, Johann Wilhelm, *Lettres de J. W. Ritter à H. C. Ørsted*. Teoksessa Ørsted, C II, 1–260.
- Romanticism and the sciences*. Ed. by Andrew Cunningham and Nicholas Jardine. Cambridge University Press, Cambridge 1990.
- Sandkühler, Hans Jörg, Naturphilosophie, Naturforschung und Naturwissenschaft – Schelling. *Dialektik*, 113–122, 1996.
- Schelling, Friedrich Wilhelm Joseph: Einleitung zu dem Entwurf eines Systems der Naturphilosophie (1799a), teoksessa *Schriften von 1799–1801*.
- Schelling, Friedrich Wilhelm Joseph: Erster Entwurf eines Systems der Naturphilosophie (1799b), teoksessa *Schriften von 1799–1801*.
- Schelling, Friedrich Wilhelm Joseph: *Schriften von 1799–1801*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1990.
- Shanahan, Timothy, Kant, *Naturphilosophie*, and Oersted's Discovery of Electromagnetism: a Reassessment. *Studies of the History and Philosophy of Science*, vol. 20, 287–305, 1989.
- Snelders, H. A. M., [Book Review] Friedrich Klemm (ed.), *Briefe eines romantischen Physikers*. *Isis*, vol. 58, 582–583, 1967.
- Snelders, H. A. M., Oersted's Discovery of Electromagnetism. Teoksessa *Romanticism and the sciences*, 228–240.
- Stauffer, R. C., Persistent Errors Regarding Oersted's Discovery of Electromagnetism. *Isis*, vol. 44, 307–310, 1953.
- Stauffer, R. C., Speculation and Experiment in the Background of Oersted's Discovery of Electromagnetism. *Isis*, vol. 48, 33–50, 1957.
- Wetzels, Walter D., Johann Wilhelm Ritter: Romantic Physics in Germany. Teoksessa *Romanticism and the sciences*, 199–212.
- Ørsted, H. C., *Ansicht der chemischen Naturgesetze durch die neueren Entdeckungen gewonnen*. Realschulbuchhandlung, Berlin 1812. Teoksessa NS II, 35–169.
- Ørsted, H. C., [C] *Correspondance de H. C. Ørsted avec divers savants*. Tome I–II. Aschehoug, Copenhagen 1920.
- Ørsted, H. C., [NS] *Naturvidenskabelige skrifter. Scientific Papers*. Vol. I–II. Aschehoug, Copenhagen 1920.

Panu Turunen

1850-luvun materialismikiista

Kurt Bayertz *et al.* (toim.): *Weltanschauung, Philosophie und Naturwissenschaft im 19. Jahrhundert*. Osa 1: *Der Materialismus-Streit*. Meiner, Hamburg 2007. 336 s.

Kaikki saksankielisen filosofian harrastajat tuntevat Hampurissa toimivan Felix Meiner -kustantamon vihreäkantisen filosofisen kirjaston, joka on Saksan laajin filosofisten tekstien kokoelma: vuodesta 1868 lähtien on ilmestynyt jo noin 350 nidettä. Sarjan lisäksi kustantamo julkaisee muutakin merkittävää filosofista kirjallisuutta, josta tuore niin sanottua materialismikiistaa käsittelevä artikkelikokoelma on hyvä esimerkki. Bielefeldissä toimiva tiedenvälinen tutkimuslaitos Zentrum für interdisziplinäre Forschung järjesti vuosina 2002–2004 konferenssit 1800-luvun maailmankatsomuksesta, filosofiasta ja luonnontieteestä. Konferenssiesitelmät julkaistaan kolmena niteenä, joista ensimmäinen, vasta ilmestynyt nide käsittelee materialismikiistaa.

Ensi näkemältä tuntuu erikoiselta, että kustantaja on tarttunut tällaiseen aiheeseen. Kaikki kommentaattorit, joista nimekkäin on tietysti Marx, näyttävät nimittäin olevan yhtä mieltä siitä, että kiistan johtohahmot, 1850-luvulla kuuluisuuteen nousseet luonnontieteilijä-materialistit Karl Vogt, Jacob Moleschott ja Ludwig Büchner eivät olleet merkittäviä filosofeja. On sanottu, että heillä ei ollut uusia ajatuksia ja että he vain lämmittivät uudelleen 1700-luvun ranskalaisten materialistien

oppeja. (Usein kylläkin myönnetään, että mainitut luonnontieteilijä-materialistit olivat saaneet vaikutteita myös Ludwig Feuerbachilta, merkittävältä filosofilta, joka kehitti Hegelin filosofiaa materialismin hengessä.) Marx haukkui Vogtia, Moleschottia ja Büchneriä vulgäärimaterialisteiksi, Ernst Bloch puolestaan piti heitä pinnallisina ja pohti pettyneenä, ”miksi useimmat suuret filosofit eivät vielä ole olleet materialisteja” (13). Monissa 1800-luvun filosofian esittelyissä Vogtia, Moleschottia ja Büchneriä ei vaivauduta edes mainitsemaan. Ainoa uudehko kirja, joka käsittelee 1800-luvun materialisteja, ei ole filosofin vaan tieteenhistorioitsijan kynästä lähtöisin: Frederick Gregoryn *Scientific Materialism in Nineteenth Century Germany* (1977).

Gregoryn mukaan Feuerbach, jonka tärkeimmät teokset ilmestyivät 1830- ja 1840-luvuilla, oli ”Saksan materialismin isä” (35), joka korosti ihmisen olevan aistimellinen olento (*sinnliches Wesen*). Feuerbachin pohdiskelu fyysisesti aistivasta subjektista sai filosofit kiinnostumaan materialismista. Hänen teoksensa, jotka olivat Hegelin filosofian uudelleenarviointia, eivät kuitenkaan aloittaneet materialismikiistaa, vaan tällä nimellä tunnetaan

edellä mainittujen luonnontieteilijä-materialistien ja heidän vastustajiensa ajoittain kiihkeäksi käynyt väittely. Materialismikiistan aloitti fysiologian professori Rudolf Wagnerin esitelmä luonnontieteilijöiden kokouksessa Göttingenissä vuonna 1854. Wagner väitti, että luonnontieteen uusimmat tutkimustulokset ovat sopusuhteissa sen näkemyksen kanssa, että sielu on eräänlainen eteerinen substanssi (*eine Art ätherische Substanz*).

Pian Göttingenin kokouksen jälkeen Vogt julkaisi vastauksen Wagnerille, poleemisen teoksen *Köblerglaube und Wissenschaft*, jossa hän korosti, että ihminen ei luonnoltaan eroa mitenkään eläimestä ja että sielunsubstanssia ei ole olemassa. Büchner ja Moleschott julkaisivat kohta omat, Vogtia tukevat kirjansa. Materialismikiistassa olivat vastakkain traditionalistit (perinteisen, ihmisen sielun tai tietoisuuden ainutlaatuisuutta korostavan näkemyksen kannattajat) ja materialistit (luonnontieteen uusia tutkimustuloksia materialistisesti tulkitsevat tieteen popularisoijat ja heidän kannattajansa). Esitelmää pidettiin, kirjoja ja artikkeleita julkaistiin, ja materialismikiista jatkui monta vuotta.

On syytä huomata, että materialismikiistan alkuvaiheessa väittelijät eivät olleet filosofeja. Luonnontieteilijä-materialistit, jotka esittivät huomiota herättävimmät puheen-

vuorot, eivät olleet edes kiinnostuneita filosofiasta, vaan esimerkiksi Vogt sanoi suoraan, että hän ei pidä filosofiasta. Tarina kertoo, että Pariisissa, josta Vogt raportoi luonnontieteen tuloksista saksalaisille lehdille, kokoontui vuonna 1847 radikaalien ajattelijoiden tieteellinen keskustelupiiri. Eräänä iltana Vogt poistui keskustelupiiristä kesken kaiken, kun Bakunin ja Proudhon innostuivat keskustelemaan Hegelistä. Pikkuntunneilla Vogt tuli takaisin, ja Hegeliä koskeva keskustelu jatkui vielä! Vogtista oli käsittämätöntä, kuinka kukaan voi keskustella filosofiasta koko yön.

Uutuuskirjasta selviää kuitenkin, että kiista materialismista synnytti uuden kirjallisuudenlajin, populaarifilosofisen kirjallisuuden. Vogtin, Büchnerin ja Moleschottin kirjat tavoittivat laajan lukijakunnan. Suuri yleisö osoittautui varsin kiinnostuneeksi uudesta populaarifilosofiasta, helpotajuudesta luonnontieteellisestä materialismista. Siksi materialismin kriitikoiden, uskonnon ja filosofian edustajien, oli pakko vastata haasteeseen, vaikka filosofisesti haaste ei ollutkaan kiinnostava.

Vastalauseiden myrsky ja kiistan paisuminen johtui juuri siitä, että materialistien kirjoista tuli niin suosittuja. Niitä ei voitu ohittaa olankohautuksella. Suosituimmaksi muodostui Büchnerin vuonna 1855 ilmestynyt kirja *Kraft und Stoff* (Voima ja aine), josta julkaistiin 21 painosta (vuoteen 1872 mennessä jo 12 painosta). Se käännettiin 17 kielelle. (Mainittakoon, että Büchnerin kirja ilmestyi suomeksi Fitchburgissa Massachusettsissa vuonna 1884 Suomalaisen sosialistisen kustannusyhtiön kustantamana.)

Miten mainitut kolme luonnontieteilijää joutuivat ikään kuin vasten tahtoaan filosofian alueelle? He katsoivat tekevänsä vain johdopäätöksiä selkeistä tosiasioista. Charles Dickensin kirjan *Hard Times* ensimmäinen lause kuuluu: ”Now, what I want is, Facts.” Tällä sitaattilla Büchner aloitti kirjansa. Büchner väitti, että hänen materialisminsa ei ole filosofisen pohdinnan tulos, vaan luonnontieteen faktoista

seuraa materialismi. Esimerkiksi fysiologia opettaa, että ihmisen elimistössä täytyy olla tiettyjä aineita, jotta elintoiminnot sujuisivat. Tarvitaan monia ravintoaineita ja niiden sisältämiä kemiallisia alkuaineita. Moleschott kiteytti: ”Ilman fosforia ei ole ajattelua.” (41)

Näin hän päätyi materialistisen johtopäätökseen: ajattelu on aineen liikettä. Vauhtiin päästyään Vogt, Moleschott ja Büchner sitten kirjoittivatkin filosofiasta innokkaasti. Büchner totesi oman aikansa filosofiasta: ”Yleisö arvostaa filosofiaa päivä päivältä vähemmän, sillä filosofian spekulatioon taipuvainen ontous joutuu väistymään ripeästi kehittyvien luonnontieteiden tieltä...” (131)

Voisi luulla, että 1850-luvun väittelyn tuoksinnassa luonnontieteilijät olivat materialisteja ja filosofit idealisteja. Näin ei kuitenkaan ollut. Asiaa selvittää Renate Wahnerin artikkeli materialismin käsitteestä 1800-luvun puolivälissä. Siitä käy ilmi, että moni luonnontieteilijä oli syvällisesti perehtynyt filosofiaan ja julkaisi myös filosofian tutkimuksia. Kaikissa tieteenhistorioissa mainittu biologi Matthias Schleiden, joka selvitti kasvisolun rakenteen, ehti kirjoittaa myös filosofiasta. Hän kirjoitti kirjan Schellingin ja Hegelin suhteesta luonnontieteeseen (jossa hän syytti Schellingiä pinnallisuudesta ja Hegeliä tietämättömyydestä) sekä kirjan uuden saksalaisen luonnontieteen materialismista.

Ensin mainitussa kirjassa Schleiden päätyi hylkäämään saksalaisen idealismin – se ei kelpaa luonnontieteilijän filosofiaksi. Materialismista Schleiden toteaa, että se oli välttämätön välivaihe filosofian kehityksessä. Se edisti tiedettä siinä muodossa kuin Ranskan valistusfilosofit esittivät materialistisia ajatuksia. Sen sijaan 1800-luvun puolivälin Saksassa materialismi ilmentää vain puolinaista sivistystä ja puolinaista luonnontieteellisen menetelmän soveltamista. Asiaa ei tehdä kunnolla. Schleidenin mukaan tapahtui suuri

vahinko, kun Kantin edustamaa tieteen tuloksia kunnioittavaa filosofista näkemystä ei Saksassa osattu kehittää eteenpäin. Erityisen ongelmallista on filosofisen, elollista luontoa pohtivan tutkimuksen heikkotasaisuus.

Kemian huippunimi Justus Liebig ei hänkään ollut materialisti. Liebig opiskeli Gay-Lussacin johdolla Pariisissa Hessenin ruhtinaan stipendillä. Etevä kemisti olisi päässyt töihin mihin vain, mutta kiittolisena ruhtinaalle hän palasi Giesseniin 1824 ja perusti sinne laboratorion, josta kehittyi maailmankuulu.

Liebig halusi valistaa myös suurta yleisöä ja alkoi kirjoittaa lehteen nimeltä *Allgemeine Zeitung* kirjoituksia kemiasta. Vuonna 1842 artikkelit koottiin kirjaksi, joka käännettiin välittömästi englanniksi. Hän laajensi vielä kirjaansa, joka käännettiin kahdeksalle kielelle. 1850-luvun materialismia Liebig ei hyväksynyt, vaan piti luonnontieteilijä-materialisteja harrastelijoina, jotka halusivat sanoa sanansa monista sellaisistakin luonnontieteistä, joissa heillä ei ollut pätevyyttä. Materialistit olivat naiveja ja ”kaartelivat luonnontieteen reuna-alueella”. Kunnollista näkemystä empiirisestä luonnontieteestä, ainakaan kemiasta, heillä ei ollut.

Uutuuskirja osoittaa, että materialismikiistan myötä filosofit ja filosofian harrastajat alkoivat kiinnittää enemmän huomiota luonnontieteisiin. Luonnontieteiden maailmankatsomuksellinen ja filosofinen merkitys tulivat entistä tärkeämmiksi. Luonnontieteilijä-materialistien vaikutus filosofisen materialismin teoriaan jäi vähäiseksi, kun sitä vastoin idealistifilosofi Hegelin työkalun (*Werkzeug*) käsitteen analyysi osoittautui hyödylliseksi myös materialistifilosoifeille. Se tosiasia, että subjektin ja objektin synteesi toteutuu työkalussa, voitiin näet tulkita myös materialistisesti. Siten Hegel vaikutti materialistiseen ihmiskäsitykseen. Ehkä voidaan puhua historian ironiasta.

Markku Oksanen & Timo Vuorisalo

Darwinin lajikäsite ja ihminen

Charles Darwinin merkitys tieteen historiassa on kiistaton. Hänen työnsä tulokset heijastuivat lukuisille tieteenaloille, niin luonnontieteisiin kuin kehittyviin ihmistieteisiin. Evoluutioteoria muutti kuvaa elollisesta luonnosta ja olioiden suhteesta ympäristöönsä, ja näkemys ihmisyyden historiallisuudesta vaikutti psykologian ja yhteiskuntafilosofian kehitykseen. Darwinin työ esitti myös merkittävän haasteen käsityksille ihmisyydestä ja ihmisen paikasta maailmassa. Haastaessaan traditionaalisen lajikäsitteen Darwin avasi myös tien ihmisen erityisaseman kyseenalaistamiselle.

Charles Darwinin vuonna 1859 julkaisema teos *Lajien synty* antoi aivan uudenlaisen ulottuvuuden ihmisen itseyttämykselle ja loi perustan modernille biologiselle ihmiskäsitykselle.¹ Tämä oli ilmeistä jo Darwinin aikalaisille, vaikka Darwin tunnetusti vältteli käsittelemästä ihmistä kirjassaan. *Lajien synnyn* loppuosassa hän yksinkertaisesti ennakoiki, että ”ihmisen alkuperä ja hänen historiaansa saa paljon valaistusta”.² Samaan hengenvetoon on tosin lisättävä, että Darwin puhui ihmisestä kiertoteitse ja laski hänet biologiseksi lajiksi, johon vaikuttavat samat voimat kuin muihin eliölajeihin.

Tässä ei sinänsä ollut mitään uutta, sillä olihan jo Carl von Linné edellisellä vuosisadalla luokitellut ihmisen kuuluvaksi apinoiden kanssa samaan *Primates*-lahkoon.³ Vasta Darwinin teoria kuitenkin antoi tälle luokitukselle uskottavan tieteellisen perustelun. Darwinin bulldoggina tunnettu evoluutio-opin puolustaja Thomas H. Huxley sukelsi siekailematta Darwinin välttelemän aiheen pariin pitämällä 1860 luentosarjan, josta muotoutui kolme vuotta myöhemmin teos *Man's Place in Nature*.

Darwin itse paneutui järjestelmällisesti ihmiseen vasta

vuonna 1871 kirjassaan *The Descent of Man, and Selection in Relation to Sex*. Evoluutioteorian keskeinen teesi on, että myös ihminen polveutuu jostakin ”vähemmän organisoituneesta muodosta”. Ihmistyminen on pitkä historiallinen prosessi, ja lajiutuminen on jatkuvaa. Darwin kirjoitti: ”Vähittäisessä muodonmuutosten sarjassa, jossa jostakin apinan kaltaisesta olennosta huomaamattomasti kehkeytyi nykyihminen, olisi mahdotonta määritellä mitään tiettyä hetkeä, jolloin ’ihmisen’ käsitettä pitäisi käyttää.” Ihmisyyden idea jää siten osin tyhjän päälle, mutta seuraavassa lauseessa Darwin totesi, että ”tällä asialla ei ole kovin suurta merkitystä”.⁴

Miten Darwinin välinpitämättömyys ihmisen syntyä ja samalla ihmisyyden ideaa kohtaan pitäisi ymmärtää? Yhtäältä Darwinille itselleen ihmisen käsite ei ollut ongelmallinen, sillä ihmisen moraalista on kehittynyt, ja ihminen kykenee soveltamaan moraalien perustana olevaa kohtuullisuuden ”kultaista sääntöä”.⁵ Toisaalta Darwinin ajatuksenjuoksu vei suuntaan, jossa monet länsimaissa kulttuurissa keskeisinä pidetyt lajierot näyttivät häviävän:

”Pintapuolisesti ihminen näyttää aivan toisenlaiselta kuin muut eliölajit. Mutta tutustuttaessa lähemmin biologian

Vaikka Darwin aikalaisineen uskoi edistykseen, piti englantilaista siirtomaaherruutta kunnia

ssa ja oli valmis antamaan luomakunnan kruunun ihmiselle, hänen teoriansa valossa jopa ihmisyy

kirjallisuuteen ero ihmisten ja muiden eliöiden välillä osoituu vähemmän selväksi. Kenties taksonomisen eron lisäksi jokin näkyvä ero ihmislajin ja biologisten lajien välillä löydetään. Kysymys tämän eron olemassaolosta on osittain empiirinen. Asioiden ollessa nykyisellään pitäisi kuitenkin suhtautua varauksella väitteeseen, jonka mukaan ihminen eroaa merkittävästi muista eliölajeista.⁶

Darwinin synnyttämä ongelma

Ihmisyyden idea näyttää siten Darwinin opin valossa hauraalta ja epävakaalta. Asiaan on kiinnittänyt huomiota tunnettu historioitsija Felipe Fernández-Armesto, joka julkaisi jokunen vuosi sitten lyhyen kirjan provokatiivisella otsikolla *So You Think You're Human? A Brief History of Humankind* (2004). Hän aloittaa kirjansa paradokseilla: samanaikaisesti kun on nähty valtavasti vaivaa ihmisen ja eritoten ihmisyyksilön moraaliseen puolustamiseen, on ihmisyy

(1) *Kädellistutkimus* on tuonut esiin eläinmaailman todellisen luonteen: moni kyky tai ominaisuus, jota on perinteisesti pidetty ihmisen erityiskykenä tai -ominaisuutena, kuten kieli, työkalujen käyttö tai itsetietoisuus, on löytynyt muiltakin kädellisiltä.

2) *Eläinasialiike* on murentanut ihmisen erityisarvoa: ihmisen suosimista tuntevien eläinten kustannuksella on vaikea perustella.

3) *Paleoantropologia* on valaissut ihmisen pitkää historiaa ja herättänyt kysymyksen siitä, milloin voidaan puhua ihmisestä nykyisessä mielessä.

4) *Biologian filosofian* perinteisimpiä ongelmia on kysymys lajien olemassaolosta. Darwinin evoluutioteoria mullisti lajikäsityksen ja synnytti niin sanotun lajiongelman, sillä lajit eivät ole pysyviä ja tarkkarajaisia kategorioita, vaan epätasällisiä ja muuntuvia.

5) *Tekoälyn* tutkimuksessa on muodostunut käsitys vahvasta tekoälystä, jonka mukaan tekoäly voidaan rakentaa kehittä-

jänsä, ihmisen, kognitiivisia kykyjä vastaavaksi.

6) *Geenitutkimuksessa* on selvinnyt, että suuri osa elollisten olentojen perimästä on yhteistä, ja joissakin tapauksissa erot lajien välillä ovat suhteellisen vähäisiä. Ihminenkin on yhtäältä 98-prosenttisesti simpanssi ja toisaalta 50-prosenttisesti banaanikärpänen.⁸

Useimmat näistä näkökohdista liittyvät tavalla tai toisella Darwiniin ja hänen oppiinsa. Laajasti ottaen Darwinin intellektuaalinen haaste oli ennustamattomaan sattumaan osittain perustuvan maailmankuvan esittäminen ja sen puolustaminen.⁹ Tämä maailmankuva sopi hyvin yhteen monien havaintojen kanssa, joita aiemmat näkemykset eivät pystyneet kunnolla selittämään (kuten fossiilien synty tai kasvien ja eläinten muuttuminen ja -lostettaessa). Vaikka Darwin aikalaisineen uskoi edistykseen, piti englantilaista siirtomaaherruutta kunnia

Darwin ja luokittelun traditiot

Biologian historioitsija Erik Nordenskiöldin mukaan tieteellinen luokittelu lajeihin ja sukuihin on osaksi läh- töisin filosofi Platonin ideaopista. Platonin mukaan jokaisella esineellä tai eliöllä on täydellinen vastineensa aistein havaittavan maailman takaisessa ideamaailmassa. Esimerkiksi kukin lintuyksilö on vain epätäydellinen kopio edustamansa lajin ikuisesta ja muuttumattomasta ideasta. Tästä yksilöitä yhdistävästä idean käsitteestä voidaan johtaa lajin käsite. Vielä nykyäänkin taksonomit kuvaavat tieteelle uuden lajin ns. tyyppiyksilön perusteella. Toisiaan muistuttavat lajit voidaan puolestaan yhdistää samaan sukuun, joka on ylemmän tason käsite. Jaottelu sukuihin (*genos*) ja lajeihin (*eidos*) on siten antiikkista perua.¹¹ Platonilta lähtöisin olevaa ja Aristoteleen kehittämää näkemystä nimitetään essentialismiksi. Sen asema oli vielä Darwinin aikaan merkittävä.

Darwinia edeltäneessä biologiassa lajien nimeäminen ja systematiikka olivat Linnén vaikutuksesta tutkimuksen etulinjassa. Luonnonhistoriallinen luokittelu oli poikkeuksellisen uskonnollisävytteistä, koska luokittelun mielekkyys puhui suunnittelun ja siten Jumalan olemassaolon puolesta. Luonnollisen teologian kehittäjän John Rayn vuonna 1691 julkaiseman teoksen otsikko ilmaisee perusidean: *The Wisdom of God Manifested in the Works of Creation*.¹² Ray oli sattumoisin myös merkittävä biologisen lajikäsityksen kehittäjä. Ray määritteli lajin ryhmäksi keskenään pariutuvia eliöitä, jotka muistuttavat toisiaan enemmän kuin muiden vastaavien ryhmien eliöitä.¹³

Useimmat 1800-luvun alun luonnontieteilijät uskoivat edelleen luomiskertomukseen, ainakin pääpiirteissään. Vallitseva näkemys oli, että jokainen Luojan luoma laji oli nimettävissä, kuvattavissa ja luokiteltavissa, ja että kullekin lajille voitiin määrittellä paikka olevaisen suuressa ketjussa. Evoluutioteorian tunnetun vastustajan

Louis Agassizin mukaan ”ihmismieli pelkää kääntää ihmiskielelle jumalaiset ajatukset, jotka luonnossa on ilmaistu elävässä todellisuudessa.”¹⁴ Toisin sanoen suunnittelijan mielessä on aina ensin suuret suuntaviivat, jotka sitten aineellistuvat omalla tavallaan luonnossa havaittavissa säännönmukaisuuksissa ja olioiden samuudessa. Agassizin platonistisin sanoin: ”Minkä tahansa tai kaikkien nyt olemassa olevien lajien kaikki yksilöt ovat ainoastaan niitä edeltäneiden yksilöiden seuraajia ja seuraavan sukupolven edeltäjiä. Ne eivät muodosta lajia, ne edustavat sitä.”¹⁵

Niin Agassizia kuin Darwinia kiinnosti kysymys ihmislajin sisäisestä vaihtelusta ja rotujen olemassaolosta. Agassiz puolusti polygenesiksi eli monialkuperämalliksi nimettyä kantaa. Sen mukaan ihmisrodut oli luotu erikseen kukin alkuperäiseen paikkaansa. Oppia käytettiin orjuuden puolustamiseen, koska joidenkin kansojen ei katsottu olevan Aatamin ja Eevan sukua eikä siten tasa-arvoisia.¹⁶ (Opin kiistanalaisuus kristinuskolle lienee siksi selviö.) Linnellä oli vastaavantapaisia käsityksiä ihmisen moninaisuudesta.¹⁷ Darwinin näkemykset olivat vastakkaiset. Hän vastusti orjuutta ja sitä tukevia teorioita.¹⁸ Ihmisen polveutumista käsittelevässä kirjassaan hän esittää, että ”he, jotka eivät hyväksy evoluution periaatetta, joutuvat tarkastelemaan lajeja joko erillisinä luomuksina tai jollakin tavalla erillisinä olioina [...]. Ne luonnontutkijat, jotka hyväksyvät evoluution periaatteen [...] tuntevat epäilemättä, että kaikki ihmisen rodut polveutuvat yhdestä kantasuvusta.”¹⁹

Yhtä kaikki, myös Darwinin lähtökohdat olivat kristillisessä teologiassa ja Britanniassa vaikuttaneessa luonnollisessa teologiassa; hänhän luki Cambridgen yliopistossa teologiaa tavoitteenaan pappeus. Kun nuori Darwin lähti vuonna 1831 Beagle-laivan maailmanympärimatalle, hänen tehtävänään oli nimenomaan luonnontieteellisten aineistojen keruu ja geologinen tutkimus. Mutta Darwinin tekemät havainnot ja niistä tehdyt päätelmät veivät hänet lopulta aivan uuteen suuntaan, kohti uskonnosta vapaata, ei-essentialistista ja historiallista lajikäsitystä.

Darwinin lajikäsité

Lajien synty – vuonna 1859 ilmestyneen Darwinin merkittävimmän kirjan otsikossa korostuu lajin käsite. Tämä on paradoksaalista, sillä tavanomaisen tulkinnan mukaan Darwin nimenomaan hylkäsi antiikista Linnén kautta periytyneen ”lajin” essentialistisen merkityksen, ja laji oli Darwinille kaiken kaikkiaan toisarvoinen käsite. Elliot Sober tiivistää tämän toteamalla, että Darwinin olisi pitänyt nimetä teoksensa toisin. Hänen mukaansa *Lajien epätodellisuus luonnonvalinnan osoittamana* olisi ollut osuvampi otsake.²⁰ On kuitenkin lisättävä, että kaikki eivät tätä tulkintaa hyväksy, ja esimerkiksi kanadalainen biologianfilosofi David Stamos tulkitsee Darwinin puolustavan käsitystä, jonka mukaan lajit ovat aitoja luonnollisia yksiköitä. Stamosin mukaan Darwin ”sovelsi toistuvasti ja johdonmukaisesti objektiivista kriteerien joukkoa rajatakseen yksittäisen lajitaksonin”. Stamosin mukaan

Darwin myös katsoi, että lajeilla itsessään on objektiivisia luonnonlakeja, kuten lajityypillinen käyttäytyminen.²¹

Darwinin teoria ja siitä tehtävät tulkinnat osuvat ikaikaisen universaalkiistan ytimeen: biologiset lajikäsitetit ovat yleiskäsitteitä, joiden asemasta kiistassa on kysymys.²² Universaalkiistassa on kaksi perusnäkemystä, realismi ja nominalismi. Realistisen näkemyksen mukaan voidaan tehdä ero luonnollisten ja konventionaalisten lajikäsitetiden välillä. Luonnolliset lajit ovat käsityksistämme riippumattomia ja todellisia ryhmäolioita, kun taas konventionaalisten lajien olemassaolo on toimijan käsityksistä ja ryhmittäisistä riippuvainen. Biologiaan siirrettynä biologiset lajit ovat alkuaineisiin verrattavissa oleva luonnollisten lajien perusluokka, kun taas konventionaalisen lajin muodostaa mikä tahansa ryhmittely, kuten ”kelta-lehtiset kukat” tai ”Turun Yliopistonmäen muurahaiset”. Nominalismi kiistää erottelun mielekkyyden ja katsoo kaiken luokittelun olevan pohjimmiltaan konventionaalista. Nominalistit pitävät yksilöiden olemassaoloa ensisijaisena, ja lajin käsite on pelkäästään havainnoitsijan taipumus sijoittaa yksilöolioita laajempiin kokonaisuuksiin erilaisten tunnusmerkkien perusteella.

Kuten totesimme, Darwinia on tavattu pitää biologisten lajien suhteen nominalistina tai jonkinlaisena antirealistina. Lajinomialismin mukaan todellisuudessa on olemassa vain eliöyksilöitä, ja taksonomisten käsitteiden avulla eliöyksilöt sijoitetaan erilaisiin luokkiin, jotka ovat subjektiivisesti olemassa. Monet merkittävät 1600- ja 1700-luvun luonnontutkijat olivat nominalisteja, kuten Leibniz ja de Buffon varhaistuotannossaan.²³ Darwin kirjoitti:

”Kun tässä teoksessa esittämäni... mielipiteet lajien synnystä kerran ovat saavuttaneet yleisen hyväksymisen, tapahtuu epäilemättä luonnonhistoriallisen tutkimuksen alalla huomattava vallankumous [...]. [Systemaattikkoja] ei silloin enää ole alituisena painajaisena rasittamassa epäily, onko tätä tai tuota muotoa pidettävä tosijajina. Silloin lakkaavat nuo loputtomat kiistat siitä, ovatko Britannian viisikymmentä *Rubus*-lajia aitoja lajeja vai eivätkö. Systemaattikkojen on silloin ainoastaan ratkaistava, (mikä ei tosin ole niinkään helppoa), onko jokin muoto kylliksi vakiintunut ja muista eroava, jotta se voidaan määritellä [...]”²⁴

Darwin korostaa ryhmän tai luokan sisäistä muuntelua lajin olennaisten ominaisuuksien ykseyden korostamisen kustannuksella. Ernst Mayr onkin esittänyt, että teoria lajien muuntelevuudesta on Darwinin evoluutioajattelun lähtökohta.²⁵ Tämän suuren voiman alla ovat luonnon ”kaikki elolliset olennot”.²⁶ Luonnonvalintaa evoluutiota suuntaavana voimana voi tapahtua vain lajinsisäisen muuntelun varassa. Darwin siis piti lajeja historiallisina olioina. Darwinin lajikäsitetä ei voi ymmärtää ilman polveutumisen ideaa, jossa monimutkaiset elämänmuodot polveutuvat yksinkertaisemmista elämänmuodoista. Polveutumisen vertauskuvana toimii elämänpuu:

”Samaan luokkaan kuuluvien eliöiden sukulaisuutta on joskus esitetty käyttämällä vertauskuvana suurta puuta,

ja mielestäni tämä vertauskuva suuressa määrin vastaakin todellista asianlaitaa. Vihreät silmikoivat vesat kuvaavat elossa olevia lajeja ja entisiin vuosina syntyneet vesat sukupuuttoon kuolleiden lajien pitkää jonoa. Jokaisena kasvukautenaan koettavat kasvavat vesat haarautua joka taholle ja kasvaa ympärillä olevia vesoja yleemmäksi sekä surmata ne, samalla tavalla kuin lajit ja lajiryhmät ovat kaikkina aikoina kukistaneet muita lajeja suuressa elämäntaistelussa. Suuret haarat, jotka jakautuvat suuriksi oksiksi, sekä nämä oksat, jotka jakautuvat pienemmiksi oksiksi jne. olivat nekin muinoin puun nuoruudessa silmikoivia vesoja; ja tämä haarautuvien oksien välittämä yhteys entisten ja nykyisten silmikkojen välillä kuvaa varsin hyvin kaikkien kuolleiden ja elossa olevien lajien jakautumista ryhmiin ja alaryhmiin.²⁷

Voimme siten tehdä eroja elollisessa maailmassa, ja lajit näyttävät meille erillisinä kokonaisuuksina, joista voimme tietää jotain. Mutta voiko puun oksia ja pienempiä haaroja erottaa täysin omiksi yksiköikseen ja nimetä lajeiksi?

Lajiongelma

Darwinin teoria synnytti ongelman, jota on kutsuttu lajiongelmaksi (*the species problem*).²⁸ Geneetikko Jody Hey on luonnehtinut lajiongelmaa ”biologien ikiaikaiseksi epäonnistumiseksi saavuttaa yksimielisyys siitä, miten lajit pitäisi erottaa toisistaan ja miten käsite ’laji’ pitäisi määritellä”.²⁹ Heyn mukaan on olemassa kolme taksonomista perusongelmaa. Ensimmäistä hän kutsuu ”laskijan kauhukseksi”. Biologi törmää siihen, kun hän kerää uutta aineistoa jostakin lajista vakiintuneeseen lajikäsitykseen tukeutuen. Tällöin hän voi löytää ennen havaitsematonta säännönmukaisuutta, eli käytännössä uusia lajeja. Toinen perusongelma on ”käsittekonflikti”, joka syntyy taksonomien päättyessä eri lajimäärityksiin. Ongelma oli tuttu jo Darwinille, sillä *Lajien synnyssä* hän kirjoitti:

”Tällaiset epävarmat muodot eivät suinkaan ole harvinaisia. Verrattessamme eri kasvitieteilijäin esittämiä Ison-Britannian, Ranskan tai Yhdysvaltojen kasvioita näemme, kuinka hämmästyttävän monia muotoja toiset kasvitieteilijät pitävät lajeina, toiset pelkkinä muutoksina. H. G. Watson, jolle olen kiitollisuudenvelassa monesta avustuksesta, on minulle merkinnyt 182 brittiläistä kasvia, joita yleensä pidetään muunnoksina, mutta joita kaikkia kasvitieteilijät ovat toisinaan pitäneet lajeina. Ja kumminkin hän on tätä luetteloa laatissaan jättänyt huomioon ottamatta monet vähäiset muunnokset, jotka useat kasvitieteilijät ovat lukeneet lajeiksi, sekä tykkänään sivuuttanut monet kovin polymorfiset suvut. Babington mainitsee niistä suvuista, joihin kuuluvat polymorfisimmat muodot, 251 lajia, kun Bentham sitä vastoin mainitsee ainoastaan 112 – siis 139 epäiltävän lajin erotus!”³⁰

Ongelma on edelleen akuutti. Sir Robert Mayn arvion mukaan noin 20 % tieteellisesti kuvatuista 1,6 miljonnasta eliöajasta on käytännössä synonyymejä, tarpeetto-

masti uudelleen kuvattuja lajeja, jotka pitäisi poistaa lajiluettelosta. Tarkistustyötä tehdäänkin jatkuvasti, ja noin 3 000–5 000 synonyymitapausta ratkaistaan vuosittain. Koska uusia lajeja samaan aikaan kuvataan 15 000–20 000 vuodessa, päästään tunnettujen lajien lukumäärässä poistot huomioon ottaen arviolta 15 000 lajin nettolisäykseen vuosittain.³¹

Kolmas ongelma muodostuu ”sumeista lajeista”. Sumea laji ei selkeästi erotu omaksi luokakseen, eikä sen ja sitä muistuttavien lajien välillä ole selkeää eroa. Heyn mukaan lajien sumeus on luonnossa yleistä.³² Biologista terminologiaa käyttäen kyse on usein lajiutumisen prosessin alkuvaiheessa olevista alalajeista, joiden erottaminen omiksi lajeikseen perustuu usein kyseiseen ryhmään perehtyneiden taksonomien näkemyksiin, jolloin intuitio ja kokemuksen tuoma tunnistamisen taito ovat tärkeällä sijalla. Lajien sumeutta lisää eri lajeihin kuuluvien yksilöiden risteytyminen, joka on esimerkiksi eräissä kasviryhmissä kuten pajuilla ja saroilla hyvin yleistä. Toisaalta lajit ovat selvästi toisistaan erottuvia monissa vähälajisissa eläinryhmissä. Lisääntymisoloaatioon perustuva biologinen lajimäärittelmä sopiikin paremmin eläimiin kuin kasveihin.

Darwinin nominalismi ja filosofia

Luonteva ratkaisu lajiongelmaan on nominalismi, joka pitää yksilöiden olemassaoloa ensisijaisena ja korostaa lajien ja muiden luokkien olevan subjektiivisista käsityksistämme riippuvia. Tähän kiinnitti huomiota pragmatisti John Dewey, kun hän vuonna 1909 pohti darwinismin vaikutusta filosofiaan ja länsimaiseen maailmankatsomukseen:

”Maallikotkin tietävät, että *Lajien synny* julkaiseminen merkitsi uuden aikakauden alkua luonnontieteiden kehityksessä. Asiantuntijoilta jäi helposti huomaamatta, että juuri näiden sanojen, synty ja laji, yhdistäminen antoi intellektuaaliselle kumoukselle muodon ja loi uudenlaisen intellektuaalisen ilmaston. Luonnon- ja tiedonfilosofia kahden vuosituhannen ajan hallinneet käsitykset, jotka olivat tulleet tutuiksi mielen varustuksiksi, perustuivat pysyvyyden ja lopullisuuden ensisijaisuuden olettamiseen sekä muutoksen ja alkuperän pitämiseen puutteellisuuden ja epätodellisuuden merkkeinä. Asettaessaan käteensä ehdottoman pysyvyyden pyhän arkin päälle, kohdellessaan muotoja, joita oli pidetty pysyvyyden ja täydellisuuden tyyppinä, syntyvinä ja katoavina, *Lajien synty* esitteli sellaisen ajattelumuodon, joka lopulta oli sidottu muuttamaan tiedon logiikan ja siten moraalien, politiikan ja uskonnon käsittelyn.”³³

Dewey jatkoi muutamaa sivua myöhemmin: ”Darwinin vaikutus filosofiaan on peräisin siitä, että hän valtasi tilaa elämän ilmiöissä muuttumisen periaatteelle.” Me elämme Deweyn mukaan tämän ”intellektuaalisen muutoksen aamuhämärässä”.³⁴

Sittemmin on kirjoitettu valtavasti luonnollisten luokkien (kuten biologisten lajien) olemassaolon kysy-

myksestä.³⁵ Keskustelua ruokkivat esimerkiksi Wittgensteiniltä ja Kripkeltä tulevat kielifilosofiset näkemykset, biologisen ymmärryksen kasvu sekä erilaiset uskonnolliset ja eettiset näkökohdat. Nominalismin ja realismin välille on muodostunut monia uusia kantoja, kuten John Duprén pluralistinen näkemys, jota hän nimittää epäyhtenäiseksi realismiksi.³⁶ Tämä keskustelu on viime vuosina yhä enemmän koskenut myös biologiaa.

Darwinin elämänpuussa elollisen eri muodot muodostavat jatkumon, jolloin ihmisten ja muiden elämänmuotojen ominaisuuksien välillä ei ole suuria hyppäyksiä. Tämä koskee niin ihmisten kuin muiden elämänmuotojen fyysisiä ja psyykkisiä ominaisuuksia. Tämä näyttäisi johtavan nominalistiseen näkemykseen lajien olemassaolosta: yksilöt ovat todellisia entiteettejä, kun taas lajin käsite on ihmisen väline luokitella luonnon olioita erilaisiin ryhmiin. Vai voisimmeko kenties muuttaa yksilön käsitettämme ja pitää lajeja yksilöinä kuten David Hull ja Michael Ghiselin ovat tehneet? Hullin darwinistisen näkemyksen mukaan lajit syntyvät, elävät ja kuolevat kuten yksittäiset eliöt, ja niillä on tietty sisäinen ykseyden tai kiinteyden aste ja samalla myös yhteinen lajityypillinen perimä.³⁷

Lajiongelman ja ihminen

Lajiongelman näyttäisi koskevan ihmistä yhtä hyvin kuin muitakin lajeja. Jos pidämme lajeja konventionaalisina luokkina, ihminen on vain yksi tällainen luokka, jonka rakentaminen on kiinni monista subjektiivisista tekijöistä. Ja ihmisyttä onkin rakennettu! Tunnettu ranskalainen antropologi Claude Lévi-Strauss on pohtinut ihmisen käsitehistoriaa. Vuonna 1952 ilmestyneessä UNESCOn tilaamassa artikkelissa hän kirjoitti:

”Käsitys ihmiskunnasta kaikki ihmislajin muodot kattavana – rodun tai kulttuurin mukaan erottelematta – on syntynyt varsin myöhään eikä ole laajalle levinnyt. Sielläkin, missä tuo käsitys näyttää kehittyneimmältä, lähimenneisyys osoittaa, ettei se mitenkään itsestään selvästi ole suojassa harhoilta tai taantumiselta. Mutta suurelta osalta ihmislajeja tuo käsitys näyttää puuttuneen kokonaan usean kymmenentuhannen vuoden ajan. Ihmiskunta päättyi siinä, mihin lopuivat heimon, kieliryhmän ja joskus jopa kylän rajat. Suuri osa niin sanottuja primitiivisiä yhteisöjä kutsuu itseään nimellä, joka tarkoittaa ’ihmisiä’ (tai hieman kohteliaammin ’hyviä’, ’erinomaisia’ tai ’täydellisiä’).”³⁸

Kuten edellä on todettu, Fernández-Armesto ja monet muut tutkijat ovat kyseenalaistaneet biologisten ja antropologisten tutkimuksiin vedoten ihmisen erityislaatuisuuden lajina. Mutta lajimäärittelyjen seurausten vakavuus riippuu paljon siitä, millaisiin tarkoituksiin biologisia luokkia käytetään. Vaikka biologit täysin hyväksyvätkin ihmisen kuulumisen elämänpuuhun yhtenäisen sivuhaarana, löytyy silti edelleen hyviä perusteita ihmisen erityisyydelle muiden lajien joukossa. Tämä on aivan yhtä perusteltua kuin minkä tahansa muun lajin

yksilöinti ajallispaikallisen jatkuvuuden, ykseyden ja sijainnin perusteella.

Biologisen ihmiskuvan lähtökohtana on juuri lajimme asema elämänpuussa. Ihminen on muiden lajien tavoin biologisen evoluution yksi tämänhetkinen lopputuote, oman kehityslinjansa edustaja. Ihmislajin biologiset tuntomerkit voidaan jakaa rakenteellisiin, toiminnallisiin ja kulttuurisiin. Ihmisen kehityshistorian tutkimuksessa anatomisilla ja morfologisilla tunto-merkeillä on erityisasema, sillä varhaisten esi-isien fossiilien tunnistaminen ei juuri muunlaisiin tunto-merkkeihin voi perustua.³⁹ Ihmisen hampaistolle ovat tyypillisiä vahvat ja paksukiilteiset poskihampaat ja niihin verrattuna pienet etu- ja kulmahampaat. Ihmisen kallo ei myöskään ole muodoltaan yhtä ”kuonomainen” kuin vaikkapa ihmisapinoilla tai esi-isillämme. Silmien yllä olevat kulma-kaaret ovat heikommin kehittyneitä kuin esimerkiksi sukupuuttoon kuolleella sisarlajillamme neandertalin-ihmisellä. Pystykynti on ihmiselle erityisen ominainen liikkumistapa, joka perustuu luuston ja lihaksiston rakenteeseen. Ihminen on ainoa kädellinen, joka kävelee vapaasti kahdella jalalla vartalo suorana ja ojennetuina polvinivelin. Ihmisen sorminäppäryys on myös poikkeuksellista. Sorminäppäryyteen liittyy myös työkalujen valmistus. Vaikka monet muutkin lajit käyttävät ja jopa valmistavat työkaluja, ovat ihmislajin tekninen taitavuus ja innovatiivisuus omaa luokkaansa.

Ihmislajin diagnostisiin tunto-merkkeihin kuuluvat myös suuri älykkyys, puhekieli ja tietyt lisääntymisbiologian erikoispiirteet. Kehittynyt puhekieli edellyttää symbolifunktion ohella tietynlaista suuontelon ja kurkunpään rakennetta. Ihmisen lisääntymisbiologisia erityispiirteitä ovat poikkeuksellisen pitkä jälkeläisistä huolehtimisen kausi, kummankin sukupuolen ympärivuotinen seksuaalinen aktiivisuus ja yhdyntäaktiivisuuden riippumattomuus ovulaation ajankohdasta.

Ei siis ole vaikea löytää ihmistä muista nykyään elävistä lajeista erottavia tunto-merkkejä, vaikka monet näistä tunto-merkeistä ilmenevät eriasteisina myös ihmisapinoilla. Ihmisen erikoislaatuinen – ja samalla kiistellyin – ominaisuus on kuitenkin kyky luoda kulttuuria.⁴⁰ Kulttuurin eri ilmenemismuotoineen voidaan katsoa kuuluvan, Richard Dawkinsin terminologiaa soveltaen, ihmislajin ”laajennettuun fenotyyppiin”. Se on johtanut kielen kehittymiseen, joka puolestaan mahdollistaa tiedon siirron kulttuurien ja sukupolvien yli.⁴¹ Vastaavasti Peter Gärdenfors kirjassaan *How Homo Became Sapiens* (2006) antaa aina vain rikkaamman ja rikkaamman ”sisäisen maailman” kehittymiselle keskeisen sijan ihmisen evoluutiohistoriassa.

Viimeiset pari vuosikymmentä ovat olleet paleoantropologiassa vilkasta aikaa. *Homo*-suvun eri lajeja tunnetaan tällä hetkellä jo puolen tusinaa, ja vielä pari vuosikymmentä sitten vallalla ollut käsitys ihmislajin melko lineaarisesta kehityshistoriasta *Homo habiliksesta H. erectuksen* kautta nykyihmiseen on korvautunut monihaarisella elämänpuun oksistolla, jossa oma lajimme näyttäytyy kenties sattuman oikusta eloon jääneenä sivuhaarana.

Sattuman merkitystä ei ole syytä vähätellä, sillä eräiden mitokondrio-DNA -tutkimusten perusteella lajimme on käynyt läpi niin kutsutun pullonkaulavaiheen, jolloin ihmisiä oli kaikkiaan elossa vain joitakin tuhansia. Tämä käsitys on tosin uudemmissa geneettisissä tutkimuksissa kyseenalaistettu, ja on ilmeistä, että Afrikasta Euraasiaan siirtynyt nykyihmisen populaatio oli huomattavasti edellistä arviota suurempi.⁴² Silti lajimme oli nykyiseen verrattuna hyvin vähälukuinen. Vielä noin 12 000 vuotta sitten lajimme edustajia on arvioitu olleen vain noin 3,4 miljoonaa, saman verran kuin liettualaisia nykyään.

Emmekä olleet yksin. Samaan aikaan kun oman lajimme ensimmäiset tunnetut kuvataiteilijat noin 30 000 vuotta sitten maalasivat taidokkaita kalliopiiroksia Chauvet'n luolastoon Ranskassa, maailmassa eli vielä kolme muutakin ihmislajia. He olivat levinneisyydeltään eurooppalainen neandertalinihminen *H. neanderthalensis*, pystyihminen *H. erectus* ja aivan hiljattain Indonesiasta löytnyt kääpiökasvuinen floresinihminen *H. floresiensis*. Floresinihminen on kuitenkin nykytiedon valossa vielä ”sumeja laji”, jonka kehityshistoriasta ja kuulumisesta *Homo*-sukuun antropologit kiistelevät.⁴³

Yllä kuvatuista ominaisuuksista huolimatta ja osin niistä johtuen oma lajimmekin on historiallisessa ja taksonomisessa mielessä siten väistämättä sumea. Darwinin teorian mukaan tässä ei kuitenkaan ole mitään epätavallista. Jääkauden jälkeisenä aikana sumeus on kuitenkin poistunut kanta- ja sisarlajiemme hävittyä eri syistä sukupuuttoon. Kaikki maapallolla nykyään elävät ihmiset kuuluvat kiistatta samaan lajiin, ja havaittavissa olevat ihmispopulaatioiden maantieteelliset erot ovat tavanomaista lajinsisäistä muuntelua.

Lopuksi

Darwinin vaikutusta filosofiaan ei pidä väheksyä: ”Charles Darwin ei ollut filosofi” on aivan juuri ilmentyneen filosofisen artikkelin ensimmäinen lause.⁴⁴ Mutta jo seuraavassa lauseessa viitataan Darwinin luonnehdintaan itsestään ”filosofisena naturalistina” eli luonnonfilosofina, jollaisena monet Darwinin ajan luonnontieteilijät itseään pitivät. Oli miten oli, Darwin kiinnostaa filosofi, ja Darwin-analyysijä julkaistaan filosofisissa sarjoissa, koska hän pohti filosofisia kysymyksiä. Näistä keskeisimpiin kuuluvat universaalikysymys ja kysymys lajien olemassaolosta.

Useimmille on itsestään selvää, että yhteisen ihmisyytemme keskeinen perusta on kuuluminen biologisessa mielessä samaan lajiin. Jos pidämme biologisia lajeja luonnollisena luokkana, tämä ajattelutapa ei ole ongelmallinen. Mutta evolutiivisesta näkökulmasta tarkasteltuna lajien pitäminen pysyvinä ja tarkkarajaisina ei ole yksiselitteisesti hyväksyttävää, sillä lajit muuntelevat, ja uusiakin lajeja voi kehittyä.

Darwinin korostama ihmisen biologinen monimuotoisuus, ihmisen lajihistoria ja olemuksemme hauraus ja tavoittamattomuus tuottavat ongelmia kaikille niille, jotka pyrkivät antamaan kiinteän, vakaan ja tarkkara-

jaisen ihmisen määritelmän. Ja näitä ihmisyyden tavoittelijoita on kaikkialla, jopa varsin yllättävillä tahoilla.

Etenkin evoluutiopsykologiassa on viime vuosikymmenenä viritetty henkiin tutkimusohjelma, jolla näyttäisi olevan yhtymäkohtia perinteiseen essentialistiseen ajatteluun. Monet evoluutiopsykologit etsivät universaaleja ihmistä luonnehtivia ominaisuuksia. Sellaiseen nojaa myös Steven Pinkerin ristiriitaisia tuntemuksia herättänyt teos *The Blank Slate*, joka alkaa toteamalla, että ”jokaisella on teoria ihmisluonnosta”.⁴⁵ Pinkerin mukaan lajit ovat käsityksistämme riippumattomia, ”koska maailmassa todella on ankkvoja [ja muita lajeja], joilla on yhteisiä ominaisuuksia.”⁴⁶ Lajit ovat syntyneet luonnonvalinnan vaikutuksesta, sillä luonnonvalinta ”yhdenmukaistaa lajin yleisen standardimallin mukaiseksi.”⁴⁷ Pinkerin tulkinta on teleologinen eikä vastaa nykyisen evoluutioteorian käsitystä, jonka mukaan luonnonvalinta voi tilanteesta riippuen johtaa joko tiettyyn lajiin laskettujen populaatioiden yhtenäistymiseen (stabiloiva valinta) tai eriytymiseen (disruptiivinen valinta). Myös David Hull on arvostellut näkemystä lajien olennaisista ominaisuuksista: ”Millään lajilla ei ole olemusta tässä mielessä. Niinpä ei ole olemassa sellaista asiaa kuin ihmisluonto.”⁴⁸ John Duprén mielestä evoluutiopsykologinen näkemys nojaa perimmältään ”esidarwinistiseen biologiaan”.⁴⁹

Katsomme asiaa miten vain, ihmisyydellä on evoluution valossa ongelmansa. Näiden ongelmien ei kuitenkaan tarvitse olla moraalisisessa tai missään muussakaan mielessä katastrofaalisia, vaan oleellisesti samanlaisia kuin minkä tahansa muunkin lajin määrittelyyn liittyvät ongelmat. Kysymys on pitkälti siitä, kuinka erikoislaatuisena ihmisen asemaa muiden lajien joukossa pidetään. Darwinin jälkeen ihmisen poikkeuksellisuutta korostavat käsitykset ovat kuitenkin horjuneet pahasti.

Viitteet

1. Lagerspetz 1989.
2. Darwin 2000, 665.
3. Anatomisten yhtäläisyyksien perusteella Linné luokitteli ihmisen ihmisapinoiden kanssa samaan sukuun vuonna 1758, jolloin ilmentyi *Systema Naturae* -kirjan kymmenes laitos. Tämä oli Linnélta rohkea siirto, sillä aikakauden yleinen ilmapiiri korosti ihmisen ja eläimen yksiselitteistä eroavaisuutta, ja piittaamattomuus jakoa kohtaan oli vaarallista. (Corbey 2005, 43–48.) Konkreettisesti tämä näkyi ankarina tuomioina eläimeensekaantumistapauksissa. Tuoreen väitöskirjan mukaan Ruotsissa tiukka laintulkinta ”kuritti pohjolaa kauemmin ja kovakouraisemmin kuin noitavainot”, pelkästään Suomen puolella oli 253 eläimeensekaantumisen oikeustapausta, joista 17 johti kuolemantuomion antamiseen (Keskisarja 2006, 7, 45). Kaikkiaan sen on todettu johtaneen satojen miesten ja eläinten teloittamiseen Ruotsissa. (Corbey 2005, 46.)
4. Darwin 1981, 235.
5. Darwin 1981, 106.
6. Erhefsky 2004, 920–21.
7. Fernández-Armesto 2004, 7.
8. Fernández-Armesto 2004, 1–5.
9. Vrt. Dewey 1997, 9.
10. Teoksessaan *The Descent of Man* Darwin tarkastelee laajasti sitä, miten luonnonvalinta on vaikuttanut sivilisaatioon ja miten siviilisoituneet kansat olivat aiemmin olleet barbaarisia (1981, 167–184).
11. Nordenskiöld 1928, 28.

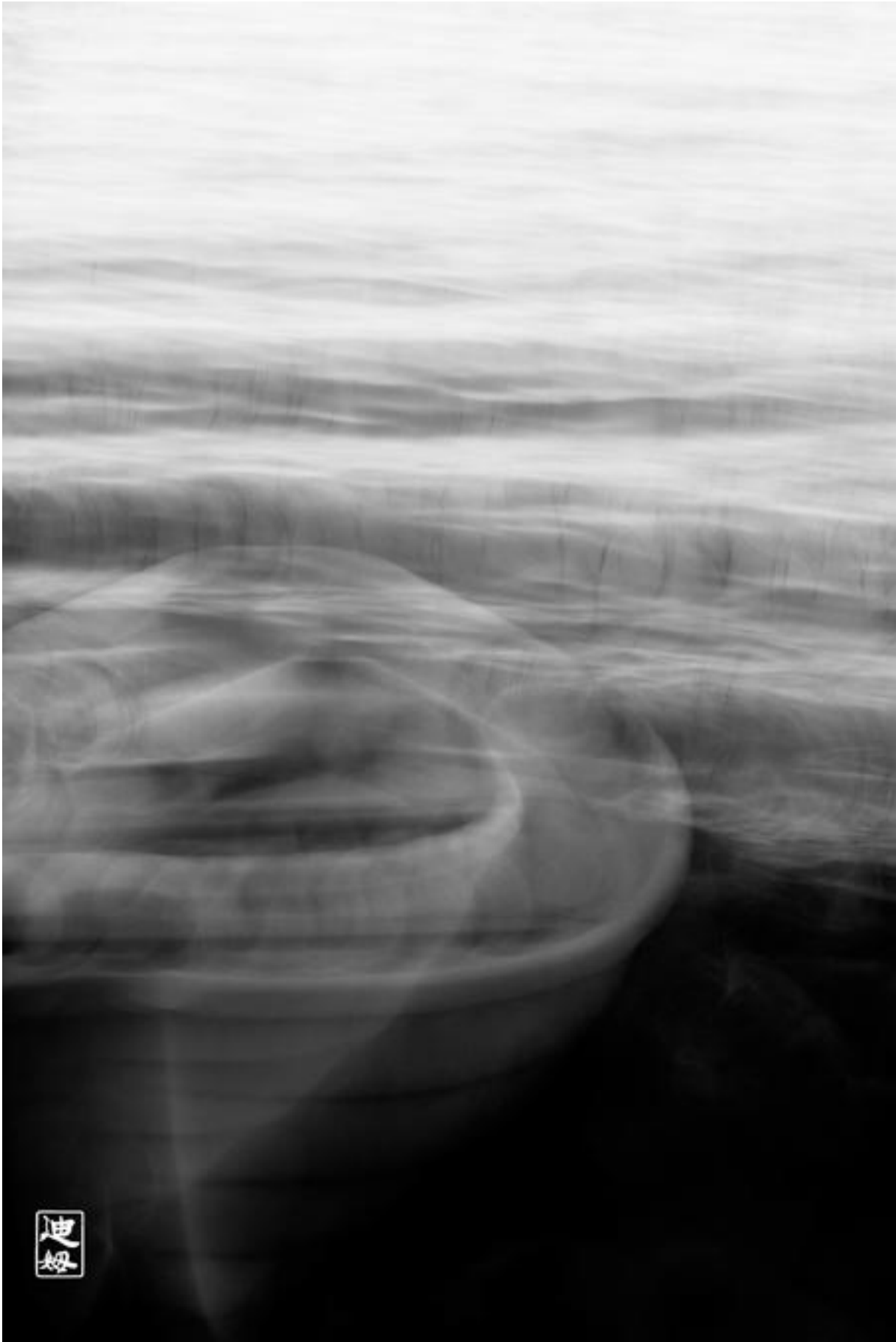

12. Tästä aihepiiristä enemmän katso esim. Thomson 2005.
13. Mayr 1982, 256–257.
14. Agassiz 1962, 136.
15. Agassiz 1962, 175.
16. Nelson 2003.
17. Marks 2003, 52–61. Beagle-laivalla, jolla Darwin teki tutkimusmatkansa, oli mukana kolme kotimaahansa palautettavaa tulimaa-laista, jotka olivat tutkittavana ja näytettävänä Englannissa. Frenologit havaitsivat heissä monia eläinten piirteitä, ja heidän ihmisyytensä ei näyttänyt olevan selviö, mistä kertovat myös heille annetut nimet: Fuegia Basket, Jemmy Button ja York Minster. Browne 2003, etenkin luku 10 ”Almost another species of man”.
18. Darwin 1981, 94; Browne 2003, 196–199.
19. Darwin 1981, 228–229.
20. Sober 1993, 143; Dupré 2002, 8.
21. Stamos 2007, 26.
22. Ghiselin 1974, 541; Weiss 2007.
23. Mayr 1982, 263–264.
24. Darwin 2000, 661.
25. Mayr 2002, 94; ks. myös Dupre 2002, 155.
26. Darwin käyttää lukuisia kertoja ilmaisuja ”all organic beings” – tämän voi kätevästi todeta kirjan elektronisten versioiden avulla.
27. Darwin 2000, 175.
28. Vertaa esimerkiksi Agassiz (1962, 171), jossa hän kirjoittaa, että ”on yleisesti uskottu, ettei mikään ole helpompaa kuin määrittellä laji...”. Mutta Agassizille tämä on ”täydellinen väärinkäsitys”.
29. Hey 2001a, 326; suomeksi lajiongelmaa on tarkastellut lukuisissa kirjoituksissaan Paavo Voipio (esim. Voipio 1998).
30. Darwin 2000, 73.
31. May 2007.
32. Hey 2001b 20.
33. Dewey 1997, 1–2.
34. Dewey 1997, 8–9.
35. Katso esim. Hacking 1991.
36. Dupré (2002, 33–34) kirjoittaa: ”Ehdotan, että lajien olemassaolo voidaan nähdä perustuvan seuraavalle tosiasialle. Jos olisi mahdollista sijoittaa yksittäiset eliöt moniulotteiselle ominaisuusavaruudelle, löytäisimme lukuisia ryppäitä tai adaptiivisia huippuja. Joissakin biologian lajiryhmissä nämä ryppäät ovat melkein täysin erillisiä. Toisissa osissa on yksilöiden jatkumo huippujen välillä.”
37. Hull 1978, 358.
38. Levi-Strauss 2004, 25.
39. Collard ja Wood 2007, 1575–1610.
40. Katso esim. Ereshefsky 2004.
41. Gärdenfors 2006, 7.
42. Templeton 2007, 1848–1851.
43. Collard ja Wood 2007, 1602–1605.
44. Weiss 2007, 51.
45. Pinker 2003, 1.
46. Pinker 2003, 203.
47. Pinker 2003, 142.
48. Hull 1978, 358; erityisesti evoluutiopsykologiaan keskittyvä kritiikki on Dupré 2004.
49. Dupré 2002, 9.

Kirjallisuus

- Agassiz, Louis, *Essay on Clarification* (1857). Toim. Edward Lurie. The Belknap Press. Cambridge, Mass. 1962.
- Browne, Janet. *Charles Darwin. Voyaging*. Pimlico, London 2003.
- Collard, Mark ja Bernard Wood. *Defining the Genus Homo*. Teoksessa Winfried Henke ja Ian Tattersall (toim.), *Handbook of Paleoanthropology. Volume 3. Phylogeny of Hominids*. Springer-Verlag, Berlin 2007.
- Corbey, Raymond. *The Metaphysics of Apes. Negotiating the Animal-Human Boundary*. Cambridge University Press, Cambridge 2005.
- Darwin, Charles, *Lajien synty*. Suom. A. R. Koskimies. Karisto, Hämeenlinna 2000. (Alkuteos. *The Origin of Species*, 1859. Suomentoksen 4. painos, ensimmäinen painos 1917.)
- Darwin, Charles, *The Descent of Man, and Selection in Relation to Sex*. Princeton University Press, Princeton 1981. (Alkuteos: 1871.)
- Dewey, John, *The Influence of Darwinism on Philosophy*. Teoksessa *The Influence of Darwin on Philosophy and Other Essays*. Promet-

- heus Books, Amherst, N.Y. 1997. (Ilmestyi alun perin lehdessä *Popular Science Monthly*, 1909.)
- Dupré, John, *Humans and Other Animals*. Oxford University Press, Oxford 2002.
- Dupré, John, *Human Kinds and Biological Kinds: Some Similarities and Differences*. *Philosophy of Science* 71 (December 2004), s. 892–900.
- Ereshefsky, Marc, *Bridging the Gap between Human Kinds and Biological Kinds*. *Philosophy of Science* 71 (December 2004), s. 912–921.
- Fernández-Armesto, Felipe, *So You Think You're Human? A Brief History of Humankind*. Oxford University Press, Oxford 2004.
- Ghiselin, Michael T., *A Radical Solution to the Species Problem*. *Systematic Zoology* 23 (December 1974), s. 536–544.
- Gärdenfors, Peter, *How Homo Became Sapiens*. Oxford University Press, Oxford 2006.
- Hacking, Ian, *A Tradition of Natural Kinds*. *Philosophical Studies* 61 (1991), s. 109–126.
- Hey, Jody, *The Mind of the Species Problem*. *Trends in Ecology & Evolution* 16 (2001, 7), s. 326–329. (2001a)
- Hey, Jody, *Genes, Categories and Species*. Oxford University Press, Oxford 2001. (2001b)
- Hull, David, *A Matter of Individuality*. *Philosophy of Science* 45, 3 (Sept 1978), s. 335–360.
- Huxley, Thomas H., *Man's Place in Nature*. Dover, Mineola, N.Y. 2003. (Alkuteos: 1863.)
- Keskisarja, Teemu, *”Secoituxesta järjettömään luondocappalden canssa.” Perversiot, oikeuselämä ja kansankulttuuri 1700-luvun Suomessa*. Väitöskirja. Helsingin yliopisto, 2006. Verkossa: <<http://ethesis.helsinki.fi/julkaisut/hum/histo/vk/keskisarja/secoitux.pdf>> 3.12.2007
- Lagerspetz, Kari, *Biologinen ihmiskäsitys*. Teoksessa Matti Kamppinen, Pasi Laihonen ja Timo Vuorisalo (toim.), *Kulttuurieläin. Ihmistutkimuksen biologiaa*. Otava, Helsinki 1989.
- Lévi-Strauss, Claude, *Rotu ja historia*. Teoksessa *Rotu, historia ja kulttuuri*. (*Race et histoire*, 1952.) Suom. Jussi Träskilä. Gaudeamus, Helsinki 2004.
- Marks, Jonathan, *What It Means to Be 98% Chimpanzee. Apes, People, and their Genes*. University of California Press, Berkeley 2003.
- May, Robert M., *Unanswered questions and why they matter*. Teoksessa Robert M. May ja Angela R. McLean (toim.), *Theoretical Ecology. Principles and Applications*. Third edition. Oxford University Press, Oxford 2007.
- Mayr, Ernst, *The Growth of Biological Thought. Diversity, Evolution, and Inheritance*. The Belknap Press, Cambridge, Massachusetts 1982.
- Mayr, Ernst, *What Evolution Is*. Phoenix, London 2002.
- Nelson, G. Blair, *’Men before Adam!’: American Debates over the Unity and Antiquity of Humanity*. Teoksessa David C. Lindberg ja Ronald L. Numbers (toim.), *When Science and Christianity Meet*. The University of Chicago Press, Chicago 2003.
- Nordenskiöld, Erik, *Biologian historia yleiskatsauksellisesti esitettyä. II. 1700-luvun alusta Darwinin aikoihin*. (*Biologins historia: en överblick*, 2. 1921.) Suom. T. J. Hintikka. WSOY, Porvoo 1928.
- Pinker, Steven, *The Blank Slate*. Penguin, London 2003.
- Sober, Elliott, *Philosophy of Biology*. Oxford University Press, Oxford: 1993.
- Stamos, David N., *Darwin and the Nature of Species*. SUNY Press, Albany 2007.
- Templeton, Alan R., *Population Biology and Population Genetics of Pleistocene Hominins*. Teoksessa Winfried Henke ja Ian Tattersall (toim.), *Handbook of Paleoanthropology. Volume 3. Phylogeny of Hominids*. Springer-Verlag, Berlin 2007.
- Thomson, Keith, *Before Darwin. Reconciling God and Nature*. Yale University Press, New Haven: 2005.
- Weiss, Raymond L., *Darwin and the Question of Form: The Greek Connection*. *The Review of Metaphysics* 61 (September 2007), s. 51–60.
- Voipio, Paavo, *Lajin ongelma*. Teoksessa Matti Sintonen (toim.), *Biologian filosofian näkökulmia*. Gaudeamus, Helsinki 1998.

迪姆

Heini Hakosalo

Kieltä vailla

Afasiologisen diskurssin synty 1860-luvun Pariisissa

Tieteellisen tutkimustyön tuloksena syntyy valtava määrä erilaisia lausumia. Vain pieni osa näistä tietovaateista saa tiedeyhteisöltä vakavaa huomiota, ja niistä edelleen vain pieni osa saavuttaa ”keksinnön”, ”löydön” tai ”innovaation” aseman. Ja vain hyvin pieni osa innovaatioista laukaisee uuden tieteellisen diskurssin. Nimitän näitä harvinaisuuksia seuraavassa ”laukaiseviksi lausumiksi” (*trigger statements*) ja tarkastelen niitä 1860-luvulle sijoittuvan historiallisen tapaustutkimuksen valossa.

Eurooppalainen tiedeyhteisö kiinnostui 1860-luvulla ”uudesta” sairaudesta, afasiasta. Afasialla tarkoitetaan ”sellaista kielellisten toimintojen häiriötä, joka johtuu aivokudoksen vaurioitumisesta. Kielellisiin toimintoihin luetaan puhumisen ja puheen ymmärtämisen lisäksi lukeminen ja kirjoittaminen.” Tämä tuorehko neuropsykologian oppikirja lisää, että ”[a]fasia aiheutuu yleensä vasemman aivopuoliskon vaurioitumisesta.”¹ Määritelmä on yli sata vuotta vanha: se muotoutui vuosien 1861 ja 1874 välisenä aikana. Afasiologinen diskurssi kasvoi nopeasti hämmästyttäviin mittoihin.²

Laajuuden lisäksi 1800-luvun afasiologisessa diskurssissa hämmästyttää sen monitieteisyys: siihen osallistui lääkäreiden lisäksi filosofeja, psykologeja ja lingvistejä. Seuraavassa kysytään, miksi afasiologinen diskurssi käynnistyi juuri vuosien 1861–1865 Pariisissa, vaikka tieteellistä tietoa puhehäiriöistä oli tuotettu aikaisemminkin ja tuotettiin myös monessa muussa paikassa. Samalla saadaan viitteitä siitä, mikä pani eri alojen tutkijat investoimaan niin paljon aikaa ja energiaa tutkiakseen sairautta, joka ei oikeastaan ole edes sairaus vaan pikemminkin ”hämmästyttävä oireyhtymä”.³

Mitä Broca sanoi

Afasian käsitteen kehittäjistä tunnetuin on ranskalainen Paul Broca (1824–1880). Hän oli Pariisiin asettunut kirurgi, joka tutkijana oli suuntautunut lähinnä vertailevaan ja patologisten anatomiaan. Hän julkaisi vuonna

1861 kolme raporttia, joissa hän määritteli ”afemiaksi” (*aphémie*) nimeämänsä patologisen tilan keskeiset kliiniset ja patologiset piirteet. ”Afemia” korvautui myöhemmin toisella kreikkalaisperäisellä neologismilla ”afasiolla” ilman että merkitys olennaisesti muuttui⁴.

Broca käsitteli puhehäiriöitä ensimmäisen kerran Pariisin Antropologisen seuran (*Société d'anthropologie*) kokouksessa 18. huhtikuuta 1861. Hän esitteli kuulijoille edellisenä päivänä kuolleen potilas Leborgnen vielä käsittelemättömät aivot. Broca oli tavannut potilaan noin viikkoa aikaisemmin Bicêtren sairaalan poliklinikalla, johon tämä oli tuotu jalassa olevan märkivän tulehduksen takia. Leborgne kuoli muutamaa päivää myöhemmin jalkaan tulleen kuolioon.⁵ Potilaan erottuvien oire oli ollut hänen lähes täydellinen puhumattomuutensa, joka ei ollut synnynnäistä eikä johtunut puhe-elinten halvaantumisesta. Broca kiirehti tekemään potilaalle ruumiinavauksen, koska hän uskoi löytävänsä puhumattomuuden syyn potilaan aivoista.

Sairaalamuutoksensa aikana Leborgne oli saanut suustaan vain tavun *tan*. Lisäksi hän oli kärsinyt oikeanpuoleisesta halvauksesta sekä myöhemmin näkö- ja käyttöhäiriöistä. Broca kiinnostivat potilaan älylliset valmiudet, joiden arvioiminen oli kuitenkin vaikeaa. Brocan mukaan olennaista oli, että ”hänellä oli sitä [älyä] selvästi enemmän kuin mitä puhumiseen tarvitaan.”⁶ Broca tutki Leborgnen aivot paljaalla silmällä ja leikkelemättä niitä. Aivojen vasen puolisko oli pehmentynyt laajalta alueelta. Vauriot eivät kuitenkaan olleet yhtä pahoja koko alueella.

Brocan mukaan ”pehmentymän primaarinen ja varhaisin sija [siège] oli vasemman aivopuoliskon etulohkon keskiosassa; täällä nähdään kaikkein laajimmat, pisimmälle ehtineet ja vanhimmat vauriot.”⁷ Broca päätteli, että ”frontaalilohkon vaurio oli aiheuttanut puheen menetyksen.”⁸ Pidemmässä ja perusteellisemmassa paperissa, jonka Broca luki Anatomisessa seurassa (*Société anatomique*) elokuussa 1861, hän päätteli Leborgnen patologisten vaurioiden sijainnista, että ”puhekyky [*faculté du langage articulé*] sijaitsee jommassakummassa näistä kahdesta aivopuolimusta, mutta varmaa tämä ei vielä ole.”⁹

Etulohkon vaurioita Brocan tutkimuksessa.

Aivot profiilikuvassa vasemmalta katsottuna. Ranskassa oli alettu viitata aivokuoren poimuhiin kuvissa näkyvillä numeroilla 1850-luvulla. Kolmas etuaivopuoli luokittelee edessä alhaalla päättyen Sylviuksen uurteeseen (S-S).

Brocan Leborgne-raportit olivat kliinis-patologisia tapauksertomuksia: Ne perustuivat toisaalta kliinisiin havaintoihin, toisaalta ruumiinavauksessa saatuun patologiseen tietoon. Ne yhdistivät toisiinsa spesifin oireen ja fokaalisen vaurion. Leborgne-raportit sisälsivät kuitenkin myös joukon rohkeita väitteitä tai valistuneita arvauksia, jotka eivät itsestään selvästi nouse empiriasta: (1) Leborgnen puhumattomuus johtui rajatusta vauriosta kolmannessa etuaivopuolimussa, vaikka aivot olivat vaurioituneet huomattavasti laajemmalla alueella; (2) alue on vastuussa puheen tuottamisesta normaalitilassa; (3) puheen menettäminen ei ole seurausta älyn heikentymisestä, vaan se on itsenäinen patologinen tila. Broca teki pitkälle menevät johtopäätöksensä yhden ainoan tapauksen perusteella. Ilman näitä väitteitä Brocan raportit olisivat olleet vain kliinis-patologisia raportteja muiden joukossa. Nyt ne sisälsivät afasiateorian perustan.

Broca kehitti ajatuksiaan edelleen kolmannessa esitelmässään, jonka hän piti Anatomisessa seurassa marraskuussa 1861. Hän esitteli nyt toisen afemiapotilaansa, 84-vuotiaana kuolleen Lelongin. Brocan mukaan tapaus oli selkeämpi ja siten vieläkin todistusvoimaisempi kuin Leborgnen. Lelong oli huhtikuussa 1860 saanut ”apoplektisen kohtauksen” eli aivohalvauksen, minkä jälkeen ”hän lausui vain harvoja sanoja, joiden artikulointi oli vaikeaa”. Kun Broca tutki Lelongin, tämä ei voinut myöskään kirjoittaa. Hän kuitenkin ilmaisi itseään eleillä,

kasvonilmeillä ja muutaman sanajäänteensä avulla. Broca päätteli:

”(1) että hän käsitti kaiken, mitä hänelle sanottiin; (2) että hän teki eron sanastoonsa kuuluvan neljän sanan välillä; (3) että hän oli järjissään; (4) että hän tunnisti numerot ja että hän ymmärsi ainakin kahden ensimmäisen luvun arvot; (5) että hän ei ollut menettänyt yleistä kielikykyä (*faculté générale du langage*) eikä fonaatioon ja artikulaatioon tarvittavien lihasten tahdonlaista käyttöä ja että hän niin muodoin oli menettänyt vain artikuloitun kielen tuottamisen kyvyn (*faculté du langage articulé*).”¹⁰

Lelong kuoli oltuaan sairaalassa 12 päivää. Ruumiinavaus paljasti aivoverenvuodon aiheuttaman selvärajaisen vaurion kolmannen ja toisen vasemman etuaivopuolimusta takaosassa. Ensimmäinen etuaivopuoli oli terve. Broca julisti olleensa ”aivan ällikällä lyöty” havaitessaan, kuinka täydellisesti Lelongin ja Leborgnen aivoista löytyneet vauriot vastasivat toisiaan. Sanavalinnallaan hän korosti, kuinka riippumaton havainto oli hänen omista oletuksistaan tai tavoitteistaan.¹¹ Broca huomautti, että vauriot paikantuivat kolmannen etuaivopuolimusta takaosaan, mutta katsoi parhaaksi toistaiseksi tyytyä paikantamaan afemiavauriot ”vain” aivopuolimusta tarkkuudella. Broca päätteli, että ”kolmannen (ja kenties toisen) frontaalipuolimusta koskemattomuus näyttää olevan välttämätön edellytys artikuloitun kielen käyttämiselle.”¹²

Vuosina 1863–1865 Broca teki määritelmäänsä tärkeän täsmennyksen: hän paikansi afemiavauriot ja samalla puhekyvyn *vasempaan* aivopuoliskoon. Hän omaksui näkemys vähitellen ja epäroiden, sillä se oli äärimmäisen radikaali. Vuonna 1863 Broca listasi 8 tapausta, joissa puheen menetys oli aiheutunut kolmannen etuaivopuolimusta muutoksista, ja lisäsi: ”merkillistä kyllä, vauriot olivat kaikilla potilailla vasemmassa. En rohkene tehdä tästä johtopäätöksiä ja odotan lisähavaintoja.”¹³ Elokuussa 1864 Broca rohkeni jo tehdä seuraavan johtopäätöksen:

”... lukemattomat, lähes kolmen vuoden aikana kerätyt havainnot näyttävät osoittavan, että vain vasemman aivopuoliskon vauriot pystyvät aiheuttamaan afemiaa. Väite on epäilemättä outo, mutta oli se fysiologian kannalta kuinka kiusallinen tahansa, se täytyy hyväksyä, jos tulevat havainnot viittaavat samaan suuntaan kuin aikaisemmat.”¹⁴

Broca puhui tässä yhteydessä vain afemiavaurioista, hän ei vielä suoraan sanonut puheen ohjautuvan aivojen vasemmasta puoliskosta käsin. Hän otti askeleen patologisista havainnoista fysiologisiin päätelmiin vuotta myöhemmin, jolloin hän totesi: ”kielen suhteen olemme vasureita.”¹⁵

Tämän väitteen myötä Brocan afasiakäsityksen keskeiset elementit olivat paikoillaan. Käsityksen voi tiivistää seuraavasti:

Brocan afemiakäsityksen jakaminen osiin tekee helpommaksi arvioida, mikä siinä oikeastaan oli uutta, ja auttaa

Brocan afasiakäsitys 1861	Brocan afasiakäsitys 1864-65
(B1) On olemassa erityinen patologinen tila, afemia, jossa potilas menettää äkillisesti puhekykynsä kokonaan tai osittain, vaikka hänen puhe-elimensä ovat kunnossa	
(B2) Afemiapotilas on menettänyt puhutun kielen kyvyn (<i>faculté du langage articulé</i>)	
(B3) Afemiapotilaan puhevaikeudet eivät johdu älyllisten kykyjen heikentymisestä	
(B4) Afemian aiheuttaa vaurio kolmannen etuaivopuoliskon takaosassa	Afemian aiheuttaa vaurio <i>vasemman</i> aivopuoliskon kolmannen etuaivopuoliskon takaosassa (1864)
(B5) Puheen tuottamisen kyky sijaitsee kolmannen etuaivopuoliskon takaosassa	Puheen tuottamisen kyky sijaitsee <i>vasemman</i> aivopuoliskon kolmannen etuaivopuoliskon takaosassa (1865)

myös kuvaamaan täsmällisemmin sen vastaanottoa. Jo muinaiskulttuurien ja antiikin teksteistä löytyy viittauksia puheen äkilliseen menettämiseen. Tarkkoja kliinisiä kuvauksia on vähintään 1700-luvulta, ja kliinis-patologisia kuvauksiakin 1700-luvun lopulta. Lähes kaikki Brocan afasiakäsityksen piirteet voidaan löytää yhdestä tai useammasta ”esihistoriallisesta” tekstistä.¹⁶ Tämä pätee myös Brocan laajakantoisimpaan väitteeseen, puheen paikantamiseen tiettyyn aivojen osaan. Tunnetuin puheen paikantamista ennen Brocaa yrittäneistä tutkijoista oli pariisilainen professori Jean-Baptiste Bouillaud (1796–1881). Hän oli paikantanut puhehäiriöitä aiheuttavat vauriot ja puheen tuottamisen kyvyn frontaali- eli otsalohkoihin vuonna 1825, ja palannut aiheeseen moneen otteeseen sen jälkeenkin.¹⁷ Myöskään kielellisten valmiuksen toispuoleisuus ei ollut aivan uusi ajatus. Eteläranskalainen maalaislääkäri Marc Dax (1770–1837) oli vuonna 1836 laatimassaan esitelmässä¹⁸ sijoittanut sekä puhehäiriöitä aiheuttavat vauriot että puheen tuottamisen kyvyn isojen aivojen vasempaan puoliskoon.

Mikään esihistoriallisista kontribuutioista ei kuitenkaan käynnistänyt laajamittaista tieteellistä keskustelua puhehäiriöistä. Ne saivat kaikessa rauhassa pölyttyä lääketieteen arkistoissa vuoteen 1861 saakka, jolloin niitä alettiin kaivaa esiin, lukea yhteydessä toisiinsa ja Brocan havaintoihin sekä tulkita uudessa valossa.¹⁹ Miksi Brocan raportit onnistuivat siinä missä edeltäjät eivät olleet onnistuneet eli laukaisemaan laajamittaisen afasiologisen keskustelun? Osa seuraavassa tarjottavista vastauksista liittyy siihen, *mitä* Broca sanoi, osa siihen, *miten* hän väitteensä esitti, ja merkittävä osa siihen, *missä, milloin ja kenelle* hän puhui.

Mihin Brocan lausuman vaikutus perustui?

Brocan lausumien vaikuttavuutta selittää ensiksikin se, että hän antoi tilalle nimen. Puhehäiriöihin oli vuosisatojen ajan viitattu kömpelästi ja epätarkasti, Ranskassa tavallisesti ilmauksella ”*perte de la parole*” (puheen menettäminen). Nimeämällä tilan Broca viestitti, että kyse ei ollut yksinäisestä kuriositeetista tai satunnaisesta oireyppästä vaan itsenäisestä, stabiilista patologisesta kategoriasta. Hän viestitti myös, että kyse oli ilmiöstä, jota

aiemmin ei ollut havaittu tai ainakaan ymmärretty, siis lääketieteellisestä löydöstä²⁰. Broca oli tietoinen nimeämisen tärkeydestä löydön attributoimisen kannalta. Kun Armand Trousseau (1801–1867) vuosina 1864–1865 esitti ”afemian” korvaamista ”afasialla”, Brocan ja Trousseau välille sukeutui kiivas sananvaihto.²¹ Pelissä oli muutakin kuin lingvistinen asiantuntemus; arvostellessaan Brocan antamaa nimeä Trousseau kyseenalaisti epäsuorasti Brocan aseman sairauden etuoikeutettuna määrittelijänä. Nimeäminen on tärkeää löytöjen attribuoinnin kannalta. Lääketieteen historia tuntee tapauksia, joissa innovaatio on attribuoitu henkilölle, jonka tärkein panos on ollut keksiä osuva nimi muiden jo aikapäiviä havaitsemalle ja kuvaamalle ilmiölle.²²

Toinen Brocan menestystä selittävä seikka on hänen afasiakäsityksensä täsmällisyys. Brocan afemiakäsitykseen sisältyvistä *väitteistä* omaperäisin on se, jonka mukaan afemiavauriot ja puheen tuottamisen kyky sijoittuvat kolmannen etuaivopuoliskon takaosaan. Tämä oli ennennäkemättömän tarkkaa paikantamista. Bouillaud oli paikantanut puheen otsalohkoihin, Dax vasempaan aivopuoliskoon. Alueet kattavat noin puolet isoista aivoista, kun taas Brocan nimeämä alue mahtuu muutamalle neliösentille. Täsmällisyytensä ansiosta Brocan väite aktivoi lääketieteellisen yhteisön tavalla, johon esimerkiksi Bouillaud’n moneen kertaan kuultu, epäspesifi ja erittäin vaikeasti falsioitava väite ei enää pystynyt²³. Täsmällisyys altisti Brocan afemiakäsityksen kritiikille, mutta myös teki siitä kätevän ja lopulta korvaamattoman viittauskohteen. Sen laukaisuvaikutuksen arvioimisen näkökulmasta ei ole suurta väliä sillä, olivatko viittaukset negatiivisia vai positiivisia – molemmat lietsoivat kiistaa lokalisoimisen oikeutuksesta, lisäsivät kiinnostusta afasian tutkimukseen ja vahvistivat Brocan asemaa afasian löytäjänä.

Kolmanneksi Brocan raportit sopivat lokaalisessa kontekstissa eli pariisilaisessa lääketieteessä vallitsevaan ”ajatustyyliin”²⁴. Pariisista oli 1800-luvun alussa tullut lääketieteen johtava kansainvälinen keskus. Pariisin koulukunnan tutkimus noudatti ns. kliinis-patologista tutkimusmallia, jossa patologisia ilmiöitä pyrittiin valottamaan kahdesta suunnasta: yrtäältä kliinisen havainnoinnin, toisaalta patologisen anatomian keinoin. Tutkimusmalli oli lähtökohtaisesti lokalisoiva: sairauksien täsmällinen paikantaminen kudoksiin koettiin niiden tieteellisen määrittelyn kannalta ensiarvoisen tärkeäksi. Painavimpana empiirisen evidenssin muotona pidettiin tapauksertomuksia, joissa oireet korreloitiin fokaalien patologisten vaurioiden kanssa. Brocan afemiapaperit noudattivat tätä mallia ja seisoivat sen vuoksi yhteisön silmissä vankalla metodologisella pohjalla jo lähtökohtaisesti. Myös epäilijät kokivat, että ne ansaitsivat huomiota ja että niitä voitiin arvioida tieteellisesti pätevällä tavalla (toisten tapauksertomusten avulla).

Brocan raportteihin on kirjoitettu sisään eräs oletus, jolla oli laaja kaikupohja ranskalaislääketieteen ajatustyyliin. Oletusta voi kutsua instrumentaaliseksi sairauskäsitykseksi. Sen mukaan sairaudet ovat tehokas instrumentti elimistön normaalirakenteen ja normaalitoimintojen tut-

kimuksessa. Ne ovat luonnon itsensä toimeenpanemaa analyysiä, joka hajottaa kompleksiset ilmiöt, esimerkiksi elimet, rakenneosiinsa. Sairauksia kutsuttiin myös luonnon kokeiksi, koska ne kokeiden tavoin saattoivat lakkauttaa yksittäisen toiminnon ja siten kertoa sen roolista organismin toiminnan kokonaisuudessa.²⁵ Pariisin koulun johtomiehet omaksuivat ajatuksen vuosisadan alussa, ja vuosisadan vaikutusvaltaisain ranskalaisfilosofi Auguste Comte vuonna 1828.²⁶ Ajatus vetosi kliinikoihin, sillä se teki sairauksien tutkimuksesta kaiken ihmisen tutkimuksen perustan. Brocan raportit heijastavat instrumentaalista ajattelua: niiden vaikuttavuus perustuu pitkälti niihin fysiologisiin ja psykologisiin johtopäätöksiin, joita hän veti tutkimastaan patologisesta ilmiöstä. Ranskassa tätä logiikkaa ei kyseenalaistettu. Britanniassa, jossa instrumentaalaisella sairauskäsityksellä ei ollut yhtä vankkaa asemaa, ihmeteltiin sen sijaan usein, miksi kielen pitäisi ilman muuta olettaa olevan paikantanut sinne, mistä afasiavauriot löytyvät.

Kysymyksiä aivojen rakenteesta ja toiminnasta

Nicolas Jardine korostaa jaettujen tutkimuskysymysten merkitystä ”tutkimuksen näyttämöä” (*scene of inquiry*) määrittelevänä tekijänä. Näyttämöä luonnehtivat ennen kaikkea ”ne kysymykset, jotka ovat paikallisesti todellisia, siis todellisia tietyn tieteenalan toimijoille tietynä aikana. Todellisia ovat ne kysymykset, joista näkee, miten niihin on periaatteessa mahdollista ’päästä käsiksi’. Vähän selvemmin sanottuna ne ovat kysymyksiä, joiden kohdalla yhteisöllä on perusteltuja syitä suosia yhtä suoraa ja kattavaa vastausta muiden kustannuksella.”²⁷ Kysymysten merkitys korostuu myös afasiologisen diskurssin tapauksessa. Jos Brocan raportit olisivat pelkästään tarjonneet lääkäreille uuden diagnostisen työkalun, ne tuskin olisivat laukaisseet laajamittaista afasiologista diskurssia. Välttömän kliinisen hyödyn ohella ne lupasivat kuitenkin vastauksia myös erittäin painaviin ja osittain myös erittäin vanhoihin teoreettisiin kysymyksiin.

Akuutein näistä kysymyksistä koski kortikaalista lokalisaatiota eli kysymystä siitä, voidaanko erilaiset motoriset, sensoriset ja/tai mentaaliset toiminnot paikantaa isojen aivojen kuorikerroksen eli korteksin eri osiin. Kysymys kortikaalisesta lokalisaatiosta oli noussut esiin 1800-luvun alussa, kun frenologiaasta oli tullut eurooppalainen muoti-ilmiö. Frenologian keskeiset ideat voi tiivistää seuraavasti: henkisiä ominaisuuksia tai valmiuksia (*faculté*) on rajallinen määrä; jokainen valmius on paikantunut omaan osaansa aivokuorta (frenologit kutsuivat aivokuoren osia elimiksi, *organe*); sen koko heijastaa valmiuden voimaa ja heijastuu kallon muodossa. Niinpä osaava frenologi voi arvioida ominaisuuden kehittyneisyyttä ja sen osuutta kokonaispersoonallisuudessa tarkastelemalla ihmisen fysionomiaa ja tunnustelemalla hänen kalloaan. Frenologia oli erittäin kiistanalainen oppi. Akateemisen lääketieteen edustajat olivat taipuvaisia torjumaan sen tieteellisin ja osittain myös poliittisin ja/tai uskonnollisin perustein. Oli pitkälti frenologian syytä,

että kortikaalinen lokalisaatio – erityisesti kaikki yritykset palauttaa henkisiä ominaisuuksia aivokuoren osiin – oli vielä 1860-luvullakin tulenarka kysymys.

Antropologinen seura oli yksi niistä foorumeista, joilla kortikaalisesta lokalisaatiosta keskusteltiin 1860-luvun alun Pariisissa. Siellä käynnistyi vuodenvaihteessa 1860–1861 kiihkeä väittely, joka koski aivojen (ja kallon) koon ja älykkyyden välistä suhdetta.²⁸ Ernst Auburtin (1825–1895), lokalisaatioveteraani Bouillaud’n vävy, nosti väittelyssä esiin kysymyksen kortikaalisesta lokalisaatiosta. Hänen mukaansa aivojen toiminnallinen eriytyminen *selittää*, miksi aivojen koko korreloi älykkyyden kanssa.²⁹ Auburtinin – ja Brocan – tärkeimmän vastustajan Pierre Gratioliet’n mielestä isojen aivojen toiminnallinen eriytyminen oli spekulatiota, jolta puuttui empiirinen tuki.³⁰ Auburtin ja Broca puolestaan tekivät parhaansa osoittaakseen, että sitovaa empiiristä todistusaineistoa lokalisaation puolesta oli jo olemassa. Sitä tarjosi heidän mukaansa anatomia, histologia ja vertaileva anatomia³¹, mutta ennen kaikkea patologinen anatomia. Patologisista tapauksista todistusvoimaisimpia olivat ne, joissa puheen äkillinen menettäminen oli kytketty fokaaleihin aivovaurioihin.³² Auburtin listasi useita tällaisia tapauksia. Hän viittasi myös parhaillaan hoidossaan olevaan potilaaseen: Baché ei puhunut, vaikka hän selvästikin ymmärsi, mitä ihmiset hänelle sanoivat ja kommunikoi eleillä. Auburtin julisti luopuvansa julkisesti uskostaan lokalisaatioon, jos Bachén frontaalilohkot osoittautuisivat terveiksi.³³ Mutta ennen kuin Auburtin ehti päästä käsiksi Bachén aivoihin, Leborgne ehti kuolla Bicêtrissä.

Maaperä, johon Brocan havainnot lankeivat, oli siis perusteellisesti muokattu. Kysymys toiminnallisesta lokalisaatiosta oli muotoiltu, sen tärkeys oli tunnustettu, ja Auburtin oli ehtinyt luvata siihen täsmällisen vastauksenkin. Antropologisen seuran jäsenille oli ilmeistä, miksi Brocan havainnot olivat niin tärkeitä: ne näyttivät kääntävän uuden lehden kortikaalisen lokalisaation historiassa tarjoamalla sille sitovaa empiiristä tukea. Jos kielen kaltainen ylevä ja kompleksinen ominaisuus voitiin paikantaa aivoissa, miksei sitten myös muita motorisia ja mentaalaisia toimintoja?

Brocan afemiaraportit ja niiden monet seuraajat nostivat seuraavina vuosina esiin myös toisen aivojen rakenteeseen ja toimintaan liittyvän kiistanalaisen kysymyksen, nimittäin kysymyksen lingvistisestä lateralisaatiosta eli kielellisten toimintojen toispuoleisuudesta. Broca esitti vuosina 1864–1865, että afemiavauriot ja puhetoiminnot paikantuvat kokonaan tai ainakin voittopuolisesti vasempaan aivopuoliskoon. Väite oli uskalias. Kun tästä mahdollisuudesta keskusteltiin 1863 Pariisin anatomisessa seurassa, kaikki keskustelijat pitivät sitä liian radikaalina omaksuttavaksi. Sillä oli vastassaan yleisesti hyväksytty fysiologinen periaate, josta käytettiin Ranskassa nimitystä ”Bichat’n symmetrialaki”³⁴. Lain mukaan parillisilla elimillä, joilla oli sama morfologinen rakenne, oli myös sama funktio. Lateralisaation historiaa tutkinut Anne Harrington lisää, että ”uhattuna oli myös muita, syvemmälle juurtuneita esteettisiä ja filosofisia uskomuksia. Jos

osoitettaisiin, että aivot ovat toiminnallisesti vinksallaan, kyseenalaistettaisiin klassinen tapa asettaa yhtäläisyysmerkit yhtäältä symmetrian ja toisaalta terveyden ja fyysisen täydellisyyden välille.”³⁵

Kysymyksiä kielestä ja mielestä

Brocan havainnot pakottivat ajattelemaan uudelleen aivojen rakennetta ja toimintaa. Mutta ne nostivat esiin myös muita painavia teoreettisia kysymyksiä, esimerkiksi kysymyksen kielen luonteesta sekä kielen ja ajattelun suhteesta. Kysymyksillä on pitkät filosofiset juuret, ja niiden käsitteleminen vei lääkärit alueille, joilla keskustelua olivat perinteisesti hallinneet filosofit ja filologit.

Afasiakeskusteluun osallistuva tutkija joutui usein ottamaan kantaa siihen, mitä potilas tarkkaan ottaen oli menettänyt. Tämä puolestaan edellytti näkemystä siitä, mitä kieli on ja miten se toimii. Brocan määritelmän

mukaan afemiapotilas oli menettänyt ”artikuloitun kielen kyvyn” eli kyvyn ilmaista itseään puhumalla. Määritelmää vastaan huomautettiin pian, että monet afemiapotilaat eivät pystyneet kommunikoimaan myöskään kirjoittamalla tai eleillä. Broca myönsi, että erilaiset ilmaisun ongelmat esiintyivät usein yhdessä ja että kommunikaation muodot liittyivät toisiinsa. Olennaista kuitenkin oli huomata, että puheen *voi* menettää ilman että muut kielen modaliteetit kärsivät, mikä osoittaa niiden olevan pitkälle itsenäisiä.³⁶ Lupaus, että puhehäiriöiden tutkimus voi valottaa kielen luonnetta, oli yksi niistä tekijöistä, jotka käynnistivät afasiologisen diskurssin, pitivät sitä yllä ja vetivät siihen mukaan myös muita kuin lääkäreitä.

Varhaisessa afasiologisessa keskustelussa puitiin perusteellisesti myös kielen ja mielen suhdetta. Erityisen sinnikkäästi kysymystä piti esillä tunnettu klinikko Armand Trousseau (1801–67). Hänelle afasia oli ”eri-

Afasiakeskustelun
käynnistämiseen vaadittiin
tietynlainen koulutus,
jonkinlainen tieteellinen

maine ja taitoa hyödyntää tehokkaasti
tieteellistä tietoa, sosiaalisia verkostoja
ja materiaalisia resursseja.”

tyinen kognitiivinen tila, hemiplegian kanssa tai ilman, jossa ihmisen kyky ilmaista ajatuksiaan puheen välityksellä, ja varsin usein myös kirjoituksen tai eleiden avulla, on kadonnut tai merkittävästi alentunut.”³⁷ Trousseau korosti, että harvoja poikkeuksia lukuun ottamatta ”afaatikot ovat älyllisesti paljon yleisen tason alapuolella ja ennen kaikkea paljon oman aiemman itsensä alapuolella.”³⁸ Koska Trousseau myönsi, että puhdas afasia on mahdollinen, joskin äärimmäisen harvinainen, näkemys hänen ja Brocan välillä vaikuttaa puhtaasti määrälliseltä.³⁹ Ero korostui kiistaksi asti, koska sen taustalla oli filosofisia näkemuseroja. Trousseau piti afaatikkojen kognitiivisia ongelmia afasiaa olennaisesti määrittelevinä piirteinä, koska hän katsoi, että kieltä ja kognitiota ei voi erottaa toisistaan⁴⁰. Broca ja Bouillaud pitivät potilaiden kognitiivisia ongelmia pelkkänä komplikaationa (aksidentaalisina pikemminkin kuin essentiaalisina ominaisuuksina), koska heille kieli ja ajattelu olivat kaksi eri asiaa.

Brocan pelikentät

Bruno Latour on verrannut tieteellisten tosiasioiden konstruomista rugby pelaamiseen: ”Lausuma on ... aina vaarassa, paljolti niin kuin pallo rugbyssä. Jos yksikään pelaaja ei tartu siihen, se jää ruuhon makaamaan. Sen liikuttamiseen tarvitaan toimintaa, tarvitaan joku, joka tarttuu siihen ja heittää sen eteenpäin; mutta heitto puolestaan riippuu muiden [pelaajien] tarjoamasta vastuksesta, nopeudesta, taituruudesta ja taktiikasta.”⁴¹ Vertaus korostaa hyvin konstruktioprosessin kollektiivisuutta ja kontingenttisuutta, ja se sopii kuvaamaan myös sitä, mitä tapahtui Pariisissa vuosina 1861–1865.

Brocan menestystä afasiologisen keskustelun käynnistäjänä selittää osaltaan hänen asemansa lääketieteen pelikentällä. Broca ei vielä ollut lääketieteellisen hierarkian huipulla, sillä hän ei ollut professori eikä klinikan johtaja (*chef de clinique*). Muodollinen asema tiedeinstituutiossa ei kuitenkaan kerro tyhjentävästi tosiasiallisista vallankäytön mahdollisuuksista. Broca toimi tehokkaasti juuri niillä kentillä, joilla tieteellisen diskurssin sisältö määrittäytyi: julkisissa sairaaloissa, yliopistolla, julkaisuissa ja ennen kaikkea (lääke)tieteellisissä seuroissa. Ranskalainen 1800-luvun tieteenharjoitus oli voimakkaasti keskittynyt seurojen ympärille. Niiden jäsenet kuuluivat jaettuun ”luottamusverkostoon” (*network of trust*). Se ei estänyt heitä arvostelemasta toisiaan tai kiistelemästä raivoisasti

toisiaan keskenään. Mutta se tarkoitti, että he pääsääntöisesti ymmärsivät toistensa puhetta, olivat valmiit hyväksymään joitakin argumentteja ja todisteita sellaisinaan ja ilmaisemaan erimielisyyttä sosiaalisesti hyväksyttävillä tavoilla.⁴²

Brocan afemiakäsitys matkasi paikallisen tieto-valta-verkoston läpi suhteellisen nopeasti vuosien 1861 ja 1865 välillä. Tämä johtuu osittain siitä, että Broca valitsi pelikenttensä huolella. Hän olisi voinut viedä havaintonsa suoraan Lääketieteellisen akatemian arvioitavaksi, vaikkei hän vielä ollutkaan jäsen. Hän lähti kuitenkin liikkeelle pienemmistä seuroista, joihin hän itse kuului. Näin hän pääsi osallistumaan keskusteluun ja ohjailemaan sitä. Broca ei vain puhunut ja kirjoittanut afemiasta, hän myös demonstroi, konsultoi, osallistui ruumiinavauksiin ja tulkitsevi uudelleen vanhoja patologisia näytteitä. Hänellä oli paljon tilaisuuksia henkilökohtaisesti, sananmukaisesti kädestä pitäen, kouluttaa kollegoitaan tunnistamaan afemiapotilaita ja -vaurioita.

Brocan ensimmäinen pelikenttä oli Antropologinen seura. Hän ei olisi voinut löytää parempaa foorumia potentiaalisesti kiistanalaisille väitteille aivoista. Ensinnäkin hän oli seuran tosiasiallinen johtaja, monen silmissä suorastaan sen ruumiillistuma. Seura oli perustettu hänen aloitteestaan, hän oli laatinut sen säännöt, ja seuran vaikutuksena sihteerinä hän oli vastuussa sen muistioista, julkaisuista ja kirjeenvaihdosta.⁴³ Broca saattoi olla varma, että täällä häntä kuunneltaisiin tarkasti, sanoipa hän mitä tahansa. Toisekseen seura oli omistautunut ihmisen vertailevalle tutkimukselle. Etsiessään mitattavia suureita rotujen välisten erojen osoittamiseen – ja niiden luonnollisen eriarvoisuuden oikeuttamiseen – sen jäsenet panivat toiveensa anatomiaan, erityisesti pään anatomiaan, ja olivat siksi erittäin kiinnostuneita kallon ja aivojen tutkimuksesta. Kolmanneksi seuran jäsenet olivat tietoisia puhelaioritien tutkimuksen teoreettisista implikaatioista ja innokkaita keskustelemaan niistä. Lokalisaatioyrityksiä varjostava materialismisyyte ei tässä seurassa ollut mikään pelote. Seura oli ”yksi Ranskan tieteen vasemmistolaisen, uskonnonvastaisten voimien keskittymistä.”⁴⁴

Seuraavaksi Broca esitteli afemiakäsitystään Anatomisessa seurassa. Vuonna 1826 perustetulla seuralla oli suurempi painoarvo kuin antropologisella seuralla. Broca oli myös Anatomisen seuran aktiivinen ja vaikutusvaltainen jäsen.⁴⁵ Seura keskusteli afasiasta pitkin 1860-lukua. Seuran vuosikatsauksessa 1861 Brocan raportit näyttävät jo tieteellisenä tapauksena. Brocan väitteisiin katsauksessa suhtauduttiin kuitenkin valikoivasti. Katsauksen laatija piti esimerkiksi väitettä, jonka mukaan puhekyky paikantuu nimenomaan kolmanteen etuavolohkoon (B5), pikemminkin uskottavana ehdotuksena kuin tieteellisenä tosiasiana.⁴⁶ Vuosikatsauksessa 1864 Brocan afemiakäsitys omaksuttiin ilman merkittäviä varauksia, ja suhtautumisessa siihen oli omistajan ylpeyttä.⁴⁷ Käsitys ei tosin vielä tässä vaiheessa sisältänyt kaikkein kiistanalaisinta osaansa eli afemiavaurioiden ja puhekyvyn paikantamista vasempaan aivopuoliskoon.

Astetta suurempi ja haastavampi pelikenttä oli Bio-

logian seura (*Société de biologie*). Vallankumousvuonna 1848 perustettua seuraa pidettiin Pariisin tieteellisistä seuroista edistyksekköimpänä. Siinä missä Anatominen seura edusti Pariisin koulukunnan perinteistä kliinis-patologista suuntautumista, Biologian seura oli uuden, korkeellisesti ja luonnontieteellisesti suuntautuneen ns. laboratoriolääketieteen äänitorvi.⁴⁸ Biologian seurassa Brocan afemiakäsitys sai osakseen enemmän kritiikkiä kuin kahdessa edellisessä. Kritiikki tuli lähinnä negatiivisten tapauksen muodossa. Brocan afemiakäsitystä pidettiin kyllin kiinnostavana keskusteltavaksi ja kyllin uskottavana arviotavaksi, mutta tosiasian statusta sille ei myönnetty. Kysymykseen ei myöskään täällä paneuduttu aivan samalla innolla kuin Anatomisessa seurassa. Brocan tapa tehdä afasiatutkimusta ei ollut seuran edustaman tiedeihanteen mukainen, sillä hänen havaintojaan ei voinut testata korkeellisesti.

Ranskalaisen lääketieteen ”korkein oikeus”, Lääketieteellinen akademia (*Académie de médecine*), tarttui afemiaan ja lingvistiseen lokalisaatioon huhtikuussa 1865, ja keskustelu velloi erimielisenä ja moniäänisenä peräti 11 istunnon ajan.⁴⁹ Akatemiassa keskusteltiin eri afasiämääritelmien paremmuudesta, kiisteltiin afemiavaurioiden paikantumisesta, esitettiin erilaisia määritelmiä, väiteltiin terminologiasta, keskusteltiin afasian teoreettisista implikaatioista (ennen kaikkea lokalisaatiosta ja lateralisaatiosta) ja hahmoteltiin afasiatutkimukselle historiaa. Väittely ei antanut lopullista tuomiota prioriteettikysymyksessä eli vastannut siihen, kuka (Bouillaud, Dax vai Broca) oli ensimmäisenä afasian avulla paikantanut puheen keskuksen aivoissa. Siitä, miten väitteitä tuli tieteellisesti arvioida, vallitsi sen sijaan pitkälle menevä yksimielisyys: tärkeimmän empiirisen aineiston muodostivat kliinis-patologiset tapaukset. Afasia oli tässä vaiheessa Ranskan lääketieteen edustajille ilmiö, joka voitiin muotoilla tieteellisesti ja joka ansaitsi vakavaa huomiota, mutta kiistaton tieteellinen tosiasia Brocan (tai kenkään muunkaan) afemiakäsitys ei vielä ollut.

Akatemian väittely teki afasiakysymyksestä näkyvän, sillä väittelyä seurattiin lääketieteellisen lehdistön välityksellä sekä Ranskassa että ulkomailla. Pian sen jälkeen afasiologinen diskurssi laajeni alkuperäisen kontekstinsa eli Pariisin tutkijapiirien ulkopuolelle. Se laajeni ensinnäkin ”huipulta huipulle”, Pariisin klinikoilta ja seuroista muihin lääketieteellisen tutkimuksen keskuksiin (Lontoseen, Wiiniin, Saksan yliopistokaupunkeihin). Toiseksi se laajeni keskuksista kohti periferiaa eli tuli tunnetuksi myös niille rivilääkäreille, jotka eivät itse olleet ottaneet aktiivisesti osaa käsitteen arviointiin ja muokkaamiseen. Niin sanotun suuren yleisen kiinnostuksen kohdetta afasiasta ei koskaan tullut.

Yhteenveto: Laukaisevan lausuman ominaisuuksia

(1) Tieteen historia on perinteisesti painottanut lausumien uutuutta ja omaperäisyyttä. Kunnia tieteen edis-

tämisestä ja palkintosijat keksimisen kisassa on varattu niille, joiden katsotaan sanoneen jotain merkittävää ennen kaikkia muita. Tehokkaan laukaisevan lausuman ei kuitenkaan tarvitse olla täysin uusi tai omaperäinen. Tarkkaan lukien Brocan afemiakäsitykseen sisältyi vain yksi uusi tosiasiaväite. Toisaalta laukaisevassa lausumassa on oltava myös *jotain* sellaista, jonka sen ensisijainen kohdeyleisö kokee uutuuksena.

(2) Laukaisevan lausuman ei tarvitse olla kiistaton. Keskustelun avaamisen kannalta on itse asiassa tärkeää, että lausuma *ei* ole aukoton vaan päinvastoin houkuttaa kumoamaan, koettelemaan ja täydentämään, kuten Brocan afemiakäsitys täsmällisyytensä ansiosta esimerkiksi teki. Lausuman hyväksyminen tieteelliseksi tosiasiaksi voi olla pitkä ja oikukas prosessi. Esimerkiksi Brocan afemiakäsityksen osia avattiin ja kiistettiin vielä pitkään sen jälkeen kun se oli löytänyt tiensä alan oppi- ja käsikirjoihin⁵⁰.

(3) Laukaisevan lausuman täytyy sopia sen tutkimusyhteisön ”ajatustyyliin”, jossa se esitetään. Sen pitää toisin sanoen olla rakennettu tavalla, jota paikallinen, ensisijainen tutkimusyhteisö pitää ymmärrettävänä, empiirisesti testattavana tai teoreettisesti perusteltuna. Brocan raportit edustivat kaikkein vakiintuneinta ja edelleen kaikkein arvostetuinta lääketieteellisen evidenssin muotoa, ja niiden sisään kirjoitetut teoreettiset oletukset – esimerkiksi instrumentaalinen sairauskäsitys – olivat paikallisen yhteisön yleisesti hyväksymiä.

(4) Laukaisevan lausuman tarjoamien vastausten ei tarvitse olla itsestään selvästi oikeita, mutta kysymysten, joihin se esittää tarjoavansa vastauksia, täytyy olla relevantteja. Niihin on kenties etsitty vastauksia jo pitkään. Afasian tapauksessa empiirinen aineisto pantiin vastaamaan suurin teoreettisiin kysymyksiin, ja käsite osoitti käyttökelpoisuutensa myös tieteenalojen välisessä rajavedossa. Ottamalla kantaa perustavanlaatuisiin teoreettisiin kysymyksiin esimerkiksi kielen luonteesta kirjoittajat pääsivät samalla ottamaan kantaa siihen, mikä on heidän tieteenalansa ominaisluonne, kompetenssialue ja suhde rinnakkaistieteisiin.

(5) Laukaisevan lausuman voi esittää vain tietynlaisesta asemasta käsin. Aseman piirteet vaihtelevat historiallisesta kontekstista toiseen. Käytännössä afasiakeskustelun käynnistämiseen vaadittiin tietynlainen koulutus, jonkinlainen tieteellinen maine ja ennen kaikkea mahdollisuuksia ja taitoa hyödyntää tehokkaasti olemassa olevaa tieteellistä tietoa, sosiaalisia verkostoja ja materiaalisia resursseja. 1860-luvun Ranskassa huomatuksi tuleminen edellytti käytännössä toimimista Pariisissa sekä mahdollisuutta saada äänensä kuuluville tieteellisissä seuroissa ja tekstinsä läpi tieteellisissä julkaisuissa.

Vaikka edellä on tarkoituksenmukaisuussyistä keskitytty Brocan kontribuutioon, tieteellisten tosiseikkojen konstruktio prosessi on luonteeltaan *kollektiivinen*. Se on sitä ainakin kolmella tasolla: Broca, kuten muutkin tutkijat, rakensi paljon olemassa olevan varaan. Esimerkiksi niitä teoreettisia kysymyksiä, joihin Brocan raportit tarjosivat

vastausta, olivat olleet muotoilemassa lukemattomat tutkijat ennen häntä. Luonnollisesti hän myös hyödynsi tietoa, tekniikoita ja instrumentteja, joita oli kehitelty sukupolvien ajan. Toisekseen itse havainnot ovat usein tekemässä, varmistamassa ja muotoilemassa monet tutkijat. Vaikka tiimityöskentely ei 1860-luvulla vielä ollut sääntö, kuten se nykyisin monissa tieteissä on, Brocan väitteiden uskottavuutta tiedeyhteisön silmissä kasvatti olennaisesti se, että hän usein otti luotettavia todistajia, kollegoitaan, mukaan klinikoille ja ruumishuoneille todistamaan havaintojaan. Kolmanneksi myös tieteellisten tosiasioiden integroiminen tieteen korpukseen on erittäin kollektiivista: jo afasiologisen diskurssin ensimmäisen vaiheen aikana sadat tutkijat ottivat osaa käsitteen arvioimiseen, testaamiseen ja muokkaamiseen.

Viitteet

- Kuikka, Pulliainen & Hänninen 1990, 98, 100.
- Käytän diskurssin käsitettä viittaamaan tieteelliseen keskustelujuonteeseen, joka on kapeampi ja vähemmän vakiintunut kuin tieteenala, mutta laajempi ja vakiintuneempi kuin esimerkiksi yksittäinen tieteellinen kiista. Diskurssi voi ylittää tieteenalojen rajoja, kuten afasiologinen diskurssi teki ja edelleen tekee. Afasiologisen diskurssin muodostivat ne julkiset puheenvuorot, joissa keskusteltiin äkillisistä, aivoperäisistä puheen häiriöistä. Käytän siis diskurssin käsitettä löyhästi foucault'laisessa merkityksessä. Määritelmäni on kuitenkin pragmaattisempi ja yksinkertaisempi kuin Foucault'n, joka *Tiedon arkeologiassa* nimenomaan korosti, että diskurssin (diskursiivisen muodostelman) rajoja ei voi vetää pelkästään diskurssin objektin perusteella. Olen koonnut vuosina 1861–1908 ranskaksi, englanniksi ja saksaksi julkaistua afasiaa käsittelevää kirjallisuutta sähköiseen bibliografiaan (<http://cc.oulu.fi/~hakohe/afabib/index.html>). Bibliografia kattaa yli 2000 nimikettä. Afasiologisen keskustelun mittasuhteet hämmästyttivät jo aikalaisia: Carl Spamer totei 1876, että aihetta koskeva ”kirjallisuus on kasvanut sellaisiin mittasuhteisiin, ettei siitä ole helppo antaa kokonaiskäsitystä”, Henry Charlton Bastian sanoi vuonna 1898, että ”aihetta käsittelevää kirjallisuutta ei voi luonnehtia kuin suunnattomaksi”, ja Pierre Marie nimitti vuonna 1906 afasiologista diskurssia ”valtavaksi liikkeeksi”. Spamer 1876, 501; Bastian 1898, v.
- Howard & Hatfield 1987, 55.
- Seuraavassa käytetään ”afemiaa” nimenomaan Brocan näkemyksistä puhuttaessa ja ”afasiaa” muissa tapauksissa.
- Broca 1861a, 235–236.
- Broca 1861a, 236–237. 1800-luvun ranskalaistutkijoita kiinnosti nimenomaan afasiopotilaiden äly (*intelligence*). Käsitteellä viitattiin sekä älykkyyteen (tyhmyyden vastakohtana) että selväjärkisyteen (sekavuuden tai mielenvikaisuuden poissaoloon). Siitä, mitä kaikkea ”äly” oikeastaan kattoi, kästeltiin. Potilaiden tunne-elämästä 1800-luvun afasiologisessa diskurssissa puhuttiin erittäin vähän.
- Broca 1861a, 237.
- Broca 1861a, 238.
- Broca 1861b, 357.
- Broca 1861c, 402.
- Broca 1861c, 406. Tämän retorisen tehokeinon käyttämisestä keksintöjen kuvauksessa, ks. Brannigan 1981, 160–161.
- Broca 1861c, 407.
- Broca 1863, 202.
- Broca 1864b, 53.
- Broca 1865, 383.
- Esihistoriallisten eli afasiologisen diskurssin syntyä edeltävien tapausten jäljittäminen on ollut suosittu harrastus, joten kirjallisuutta aiheesta on paljon. Antiikista liikkeelle lähtevä yleisesitys on Benton & Joynt 1960, ja 1800-lukuun painottuva katsaus löytyy teoksesta Hakosalo 2006, 24–56.
- Bouillaud 1825; 1839–40; 1848.
- Alkuperäistä esitelmiä ei julkaistu eikä siihen löydy myöskään julkaistuja aikalaishiitteitä. Marc Daxin poika Gustave Dax julkaisi sen ensimmäisen kerran 1865, kun Brocan raportit jo olivat yleisen kiinnostuksen kohteena Pariisissa.
- Sen vuoksi niihin viittaaminen termillä *a body of knowledge*, kuten Benton ja Joynt tekevät, vaikuttaa anakroniselta. Benton & Joynt 1960, 220.
- Suomen kielessä tuntuu oudolta puhua sairauden ”löytämisestä”, mutta Ranskassa afasian määrittelemisestä käytettiin usein nimitystä *découverte*.
- Trousseau 1864a, 13; Broca 1864a: 35–36; Trousseau keskustelussa ”Discussion sur la faculté du langage articulé”, 648–649.
- Neuroniteoria esimerkiksi attribuoidaan yleisesti Rudolf Waldeyerille, joka tosiasiaa vain veti yhteen aiemman tutkimuksen tulokset ja keksi sanan ”neurooni” niitä kuvaamaan.
- Bouillaud suostui hyväksymään sitovaksi vastaaviksi vain tapaukset, joissa puhe oli säilynyt, vaikka molemmat osalohkot ovat täysin tuhoutuneet. Bouillaud 1848, 813. Bouillaud keskustelussa ”Discussion sur la faculté du langage articulé” 1865, 777–778. Kuten monet kollegat turhautuneina totesivat, näillä ehdoilla Bouillaud'n väitettä oli käytännöllisesti katsoen mahdoton kumota.
- Ludwik Fleck kutsui niitä ajattelun rajoitteita, jotka ohjaavat tutkimustyötä ja havaintojen tulkintaa tietyssä ”ajatusyhteisössä” (*Denkkollektiv, thought collective*), ”ajatusylyksi” (*Denkstil, thought style*). Fleckin mukaan käsitteen oli oltava sopusoinnussa vallitsevan ajatusylyin kanssa, jotta se voisi saada tieteellisen tosiasian aseman. Ajatusylyi ”rajoittaa yksilöä määrittämällä sen, mitä ei voi ajatella millään muulla tavoin.” Fleck 1979, 99.
- Bichat'n näkemyksissä ks. Foucault 1986, 131; Comte 1869, 233, 234.
- Canguilhem 1978, 17, 27, 21–22; Comte 1869, 233, 234.
- Jardine 1991, 4.
- Gould 1996, 114–141 analysoi kiistaa viittaamatta afasiaan. Jacyna 2000, 67–76 ja Nicolas 2004, 55–63 ovat kirjoittaneet siitä myös afasiakysymyksen näkökulmasta.
- Auburtin tekstissä Gratiolet 1861, 71–72.
- Gratiolet 1861, 81
- Broca 1861d, 196. Ks. myös Broca keskustelussa ”Reprise de la discussion sur le volume et la forme du cerveau” 1861, 312, 314, 318–319 ja tekstissä Gaussin 1865, 417.
- Auburtin tekstissä Gratiolet 1861, 80; Linas 1862, 797.
- Auburtin keskustelussa ”Reprise de la discussion sur la forme et le volume du cerveau” 1861, 218–219.
- Harrington 1987, 52; Broca 1865, 381.
- Harrington 1987, 53.
- Broca tekstissä Parrot 1863, 395–396.
- Trousseau 1864b, 323.
- Trousseau 1864b, 434.
- Broca tekstissä Parrot 1863, 393.
- Esim. Trousseau 1868, 688–689.
- Latour 1987, 104. Ks. myös Latour & Woolgar 1986, 76–82 ja Latour 1988, 16.
- ”Luottamusverkoista” tieteessä ks. Shapin 1994, 8–16.
- Bulletins de la Société d'anthropologie* 1 (1859/60), 2–3, 5, 560–561; Schiller 1992, 135, 170–171.
- Hammond 1980, 118. Ks. myös Schiller 1992, 133–135.
- Orcel 1984; Schiller 1992, 91, 93.
- Besnier 1861, 573–574, 576.
- Bricheteau 1864, 583–584.
- Ackerknecht 1967, 116.
- ”Discussion sur la faculté du langage articulé” (1864–1865), Académie de médecine 4.4.1865 – 13.6.1865. Useampikin julkaisu referoi keskustelua yksityiskohtaisesti, mutta tässä nojataan Akatemian omassa julkaisussa (*Bulletin de l'Académie Impériale de Médecine*) ilmestyneisiin selostuksiin.
- Niinkin myöhään kuin 1906 ranskalainen neurologi Pierre Marie kiisti näyttävästi Brocan afemiakäsityksen kulmakiven, puhekyvyn menettämisen ja kolmannen etuaivopuimun yhteyden. Marie 1906.

Kirjallisuus

- Ackerknecht, Erwin, *Medicine at the Paris Hospital 1794–1848*. The Johns Hopkins University Press, Baltimore 1967.
- Bastian, Henry Charlton, *A Treatise on Aphasia and Other Speech Defects*. H.K. Lewis, London 1989.
- Benton, Arthur L. & Robert J. Joynt, Early descriptions of aphasia. *Archives of Neurology* 3 (1960), 205–222.
- Besnier, H-E., *Compte rendu des travaux de la Société anatomique pour l'année 1861*. *Bulletins de la Société Anatomique de Paris* ser. II, vol. 6, 1861, 553–644.

- Bouillaud, Jean-Baptiste, Recherches cliniques propres à démontrer que la perte de la parole correspond à la lésion des lobules antérieurs du cerveau, et à confirmer l'opinion de M. Gall sur le siège de l'organe du langage articulé. *Archives générales de médecine* vol. 8, 1825b, 25–45.
- Bouillaud, Jean-Baptiste, Exposition de nouveaux faits à l'appui de l'opinion qui localise dans les lobules antérieurs de cerveau. le principe législateur de la parole. Examen préliminaire des objections dont cette opinion à été l'objet. *Bulletin de l'Académie Royale de Médecine*, vol. 4, 1839–40, 282–328.
- Bouillaud, Jean-Baptiste, Recherches cliniques propres à démontrer que le sens du langage articulé et le principe coordinateur des mouvements de la parole résident dans les lobules antérieurs du cerveau. *Bulletin de l'Académie Royale de Médecine*, vol. 13, 1848, 699–719, 778–816.
- Brais, Bernard. Jean Martin Charcot and aphasia: treading the line between experimental physiology and pathological anatomy. *Brain and Language*, vol. 45, 1993, 511–530.
- Brannigan, Augustine, *The Social Basis of Scientific Discoveries*. Cambridge University Press, Cambridge 1981.
- Bricheteau, F., Compte-rendu des travaux de la Société Anatomique pour l'année 1864. *Bulletins de la Société Anatomique de Paris* ser. II, vol. 9, 1864, 571–615.
- Broca, Paul, Perte de la parole, ramollissement chronique et destruction partielle du lobe antérieure gauche de cerveau. *Bulletins de la Société d'anthropologie* vol. 2, 1861a, 235–238.
- Broca, Paul, Remarques sur le siège de la faculté du langage articulé, suivies d'une observation d'aphémie (perte de la parole). *Bulletins de la Société Anatomique de Paris* ser. II, vol. 6, 1861b, 330–357.
- Broca, Paul, Nouvelle observation d'aphémie produite par une lésion de la moitié postérieure des deuxième et troisième circonvolutions frontales. *Bulletins de la Société anatomique de Paris* ser. II, vol. 6, 1861c, 398–407.
- Broca, Paul, Sur la volume et la forme du cerveau, suivant les individus et suivant les races. *Bulletins de la Société d'anthropologie*, vol. 2, 1861d, 139–207.
- Broca, Paul, Localisation des fonctions cérébrales. – Siège du langage articulé. *Bulletins de la Société d'anthropologie* vol. 4, 1863, 200–204.
- Broca, Paul, Sur les mots aphémie, aphasie, aphasie. Lettre à M. le professeur Trousseau. *Gazette des hôpitaux civils et militaires* vol. 36, 1864a, 35–36.
- Broca, Paul, Deux cas d'aphémie traumatique produits par des lésions de la troisième circonvolution frontale gauche. Diagnostic chirurgical. *Bulletin de la Société de chirurgie* ser. II, vol. 5, 1864b, 51–54.
- Broca, Paul, Sur la siège de la faculté du langage articulé. *Bulletin de la Société d'anthropologie de Paris* vol. 6, 1865, 337–393.
- Canguilhem, Georges, *On the Normal and the Pathological* (Le normal et le pathologique 1966). Kääntänyt Carolyn R. Fawcett. Reidel, Dordrecht 1978.
- Comte, Auguste, *Cours de philosophie positive III: La philosophie chimique et la philosophie biologique*. J.B. Baillière et fils, Paris 1869.
- Dax, Marc, Lésion de la moitié gauche de l'encéphale coïncidant avec l'oubli des signes de la pensée. *Gazette hebdomadaire de médecine et de chirurgie* ser. II, vol. 2, 1865, 259–262.
- Discussion sur la faculté du langage articulé. *Bulletin de l'Académie Impériale de Médecine* ser. I, vol. 30, 1864–65, 575–600, 604–638, 647–656, 659–675, 679–703, 713–718, 724–781, 787–803, 816–832, 840–868, 888–890.
- Fleck, Ludwik, *Genesis and Development of a Scientific Fact* (Entstehung und Entwicklung einer wissenschaftlichen Tatsache 1935). University of Chicago Press, Chicago 1979.
- Foucault, Michel, *The Birth of the Clinic: An Archeology of Medical Perception* (Naissance de la clinique 1963). Kääntänyt Alan Sheridan. Routledge, London 1986.
- Gaussin. Sur la faculté d'expression. *Bulletins de la Société d'anthropologie*, vol. 6, 1865, 398–417.
- Gould, Steven Jay, *The Mismeasure of Man*. W.W. Norton & Company, New York 1996.
- Gratiolet, Pierre, Sur la forme et la cavité crânienne d'un Tonaque, avec réflexions sur la signification du volume de l'encéphale. *Bulletins de la Société d'anthropologie* vol. 2, 1861, 66–81.
- Hacking, Ian, Styles of scientific reasoning, teoksessa John Rachman & Cornel West (toim.), *Post-Analytic Philosophy*. Columbia University Press, New York 1985, 145–165.
- Hakosalo, Heini, *On Speaking Terms: Scientific Boundary Work and the Discovery of Aphasia, 1861–1874*. Oulu 2006.
- Hammond, Michael, Anthropology as a weapon of social combat in late-nineteenth-century France. *Journal of the History of Behavioral Sciences* vol. 16, 1980, 118–132.
- Harrington, Anne, *Medicine, Mind and the Double Brain: A Study in Nineteenth-Century Thought*. Princeton University Press, Princeton 1987.
- Head, Henry, *Aphasia and Kindred Disorders of Speech I*. Cambridge University Press, Cambridge 1926.
- Howard, David & Frances M. Hatfield. *Aphasia Therapy: Historical and Contemporary Issues*. Lawrence Erlbaum Associates, Hove 1987.
- Jacyna, L.S., *Lost Words: Narratives of Language and the Brain 1825–1926*. Princeton University Press, Princeton 2000.
- Jardine, Nicholas, *The Scenes of Inquiry: On the Reality of Questions in the Sciences*. Clarendon Press, Oxford 1991.
- Kuikka, Pekka, Veijo Pulliainen & Ritva Hänninen, *Neuropsychologian perusteet*. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo 1990.
- Latour, Bruno, *Science in Action: How to Follow Scientists and Engineers through Society*. Harvard University Press, Cambridge (Massachusetts) 1987.
- Latour, Bruno, *The Pasteurization of France* (Les microbes: guerre et paix suivi de Irréductions 1984). Kääntäneet Alan Sheridan & John Law. Harvard University Press, Cambridge (Massachusetts) 1988.
- Latour, Bruno & Steve Woolgar. *Laboratory Life: The Construction of Scientific Facts*. Princeton University Press, Princeton 1986.
- Linnaeus, A., Referaatti Bulletins de la Société d'anthropologie de Paris toisesta niteestä (vuosi 1861). *Gazette hebdomadaire de médecine et de chirurgie* vol. 9, 1862, 797–800.
- Lordat, Jacques, Analyse de la parole pour servir à la théorie de divers cas d'Alalie et de Paralalie (de mutisme et d'imperfection du parler) que les Nosologistes ont mal connus. Leçons tirées de Cours de Physiologie de l'année scolaire 1812–1813. *Journal de la Société de médecine pratique de Montpellier* vol. 7, 1843, 333–353.
- Marie, Pierre, Revision de la question de l'aphasie: la troisième circonvolution frontale gauche ne joue aucun rôle spécial dans la fonction du langage. *La Semaine médicale* vol. 26, 1906, 241–247.
- Nicolas, Serge, Paul Broca (1824–1880) et la découverte de l'aphasie: Histoire de la controverse sur la découverte de la localisation du langage articulé (Gall, Bouillaud, Dax, Broca). Teoksessa Paul Broca, *Écrits sur l'aphasie (1861–1869)*, toim. Serge Nicolas. L'Harmattan, Paris 2004.
- Orcel, Louis, La Société anatomique de Paris. Teoksessa André Pecker (toim.), *La Médecine à Paris du XIIIe au XXe siècle*. Éditions Hervas, Paris 1984, 234.
- Parrot. Atrophie complète du lobule de l'insula et de la troisième circonvolution du lobe frontal avec conservation de l'intelligence et de la faculté du langage articulé. *Bulletins de la Société Anatomique* vol. 38, 1863, 372–401.
- Reprise de la discussion sur la forme et le volume du cerveau. *Bulletins de la Société d'anthropologie* vol. 2, 1861, 209–233, 238–279, 283–322, 323–449, 464–474.
- Schiller, Francis, *Paul Broca: Founder of French Anthropology, Explorer of the Brain*. Oxford University Press, New York 1992.
- Shapin, Steven, *A Social History of Truth: Civility and Science in Seventeenth-Century England*. The University of Chicago Press, Chicago 1994.
- Spamer, Carl, Ueber Aphasie und Asymbolie, nebst Versuch einer Theorie der Sprachbildung. *Archiv für Psychiatrie und Nervenkrankheiten* vol. 6, 1876, 496–542.
- Trousseau, Armand, De l'aphasie, maladie décrite récemment sous le nom impropre d'aphémie. *Gazette des Hôpitaux* vol. 36, 1864a, 13–14, 25–26, 37–39, 49–50.
- Trousseau, Armand, L'aphasie, d'après les leçons professées à l'Hôtel-Dieu par M. le professeur Trousseau, et recueillies par le docteur Michel Peter, chef de clinique. *Gazette hebdomadaire de médecine et de chirurgie* ser. II, vol. 1, 1864b, 323–325, 342–345, 358–361, 414–417, 432–438.
- Trousseau, Armand, *Clinique médicale de l'Hôtel-Dieu de Paris*, I–III. J-B. Baillière et fils, Paris 1868.

Eeva Liikanen & Sanna-Mari Ahonen

**Kliininen laboratoriotiede
ja radiografia**

Uuden tieteen haasteet

Tieteenaloja syntyy eri lähtökohdista. Ne kohtaavat moninaisia yhteiskunnallisia ja tiedeyhteisöllisiä paineita. Kahden nuoren tieteen, kliinisen laboratoriotieteen ja radiografian, esimerkit valaisevat yleisiä ja erityisiä kehityshaasteita.

Kliinisen laboratoriotieteen ja radiografian tieteenalaohjelmat käynnistyivät Oulun yliopistossa vuosikymmenvaihteessa. Nuorina, terveystieteisiin luettavina aloina niiden toimintaedellytykset ovat monilta osin erilaiset kuin vakiintuneempien tieteiden. On osattava vastata yliopistollisiin perustehtäviin ja systemaattisen itsensä kehittämisen vaateeseen.

Tieteelle ei voitane esittää tyhjää määritelmää¹, mutta tavallisesti sen katsotaan tarkoittavan tieteellisen tutkimuksen tuloksia ja niiden edellyttämää tieteellistä tutkimustoimintaa². Tieteellä saatetaan tarkoittaa myös yhteiskunnallista instituutiota, joka muodostaa puitteet tieteelle toimintana ja tuloksina³. Voidaan tarkastella kunkin alan sisällöllistä ja syntaktista rakennetta. Sisällöllisyys muodostuu teorioista, käsitteellisistä rakennelmista ja tutkimuskohteista, kun taas syntaktisella rakenteella tarkoitetaan tutkimusmetodologiaa ja -prosessia sekä hyväksyttävänä pidettyä tietoa ja tuloksia⁴. Rakenteelliset edellytykset ovat merkittäviä, mutta varsinaisesti

tieteenala syntyy vasta sellaisen tutkimuksen myötä, joka kartoittaa omaa tiedonalaan, selvittää seikkaperäisesti omia käytäntöjä ja filosofisia perusteita⁵. Uusien tieteitten syntymisen nopeus johtuu osittain tiedonalojen eriytymisestä ja yliopistolaitoksen kasvusta⁶. Uusi ala saa tyypillisesti osakseen kritiikkiä, joka haastaa sen osoittamaan itsenäisen asemansa tiedeyhteisössä. Nämä kysymykset ovat arkipäivää myös kliinisen laboratoriotieteen ja radiografian tieteenalaohjelmissa.

Alojen kehityksestä

Röntgenhoitajille suunnattu radiografian yliopistokoulutus alkoi Oulun yliopistossa sivuaineopinnoilla 1996 ja pääaineopinnoilla 1999⁷. Radiografian tieteenalaohjelmaan on tähän mennessä otettu yhteensä 40 opiskelijaa, joista maisterintutkintonsa on suorittanut noin puolet. Myös akateemiset jatkotutkinnot ovat herättäneet kiinnostusta, ja radiografian alueeseen liittyviä lisensiaattitutkimuksia ja väitöskirjoja on valmistunut useita⁸. Erityisesti on tutkittu röntgenhoitajan kliinistä työtä, rönt-

genhoitajakoulutusta sekä radiografiaa tieteenalana. On hyödynnetty yhtä hyvin sekä laadullista että määrällistä kuin myös sekä soveltavan tutkimuksen että perustutkimuksen lähestymistapaa⁹⁵. Radiografian tieteenalaohjelma toimii kiinteässä yhteistyössä Radiografian tutkimusseura ry:n kanssa, joka on ollut toiminnassa vuodesta 1996 lähtien. Oman alan julkaisutoimintaa on kehitetty aktiivisesti, mistä osoituksena on Tutkimusseuran ja Suomen Röntgenhoitajaliitto ry:n yhteistyönä julkaiseman tieteellisen lehden, *Kliininen Radiografiatiede*, perustaminen 2007. Lisäksi alan tutkijoiden tieteellinen ja ammatillinen julkaisutoiminta on vilkastunut sekä kansallisissa että kansainvälisissä julkaisuissa. Kansainvälistä yhteistyötä tieteenalalla tehdään muun muassa yhteis-pohjoismaisessa maisterikoulutushankkeessa.

Laboratoriohoitajille suunnattu kliinisen laboratoriotieteen yliopistokoulutus pääsi Oulussa alkuun suuntautumisvaihtoehdon opintoina 1993 ja tieteenalaohjelman opinnoilla 2000. Pääaineeseen on tähän mennessä otettu yhteensä 43 opiskelijaa, joista maisterintutkintonsa on suorittanut yli puolet. Kliinisen laboratoriotieteen tutkimusta on Suomessa toistaiseksi vähän. Keskeisiä tutkimuskohteita ovat preanalytiikka, analytiikka, kliinisen laboratoriotyön johtaminen sekä koulutus ja opetus¹⁰. Väitöskirjoja, jotka liittyvät kliiniseen laboratoriotieteeseen, on julkaistu muutamissa yliopistoissa¹¹. Myös kliinisen laboratoriotieteen tutkimuksessa on hyödynnetty sekä laadullista että määrällistä lähestymistapaa, ja sekä soveltavan tutkimuksen että perustutkimuksen lähestymistapaa. Kliinisen laboratoriotieteen perustutkimusta edustavat Soile Kemin²² ja Elizabet Borgarin²³ tutkimukset, joissa selvitetty kliinisen laboratoriotieteen tietoperustaa. Tutkimusseuraa ja oman alan tieteellistä lehteä ei ole olemassa, mutta tutkimuksia julkaistaan muiden alojen lehdissä ja ammatillisessa *Bioanalytikko*-lehdessä.

Sekä kliinisen laboratoriotieteen että radiografian lähtökohta on vahvasti käytännössä, erityisesti terveydenhuollossa toimivien bioanalytikoiden ja röntgenhoitajien käytännön työssä. Informaatioyhteiskunnan, väestön ikääntymisen ja terveydenhuollossa tapahtuneiden muutosten seurauksena työtä on kohdannut voimakkaita ulkoisia muutospaineita. Tieteenalan käynnistävä tarve voikin tulla myös tiedeyhteisön ulkopuolelta, esimerkiksi muutosten synnyttämän spesifioidun akateemisen koulutustarpeen ja tutkimustarpeen muodossa.¹² Eksternalismin mukaan tiede ei synny ja kehity itsestään, vaan siihen vaikuttavat tieteen ulkoiset tekijät¹³. Terveydenhuollon toiminnalta vaaditaan tehokkuutta ja näyttöperustaisuutta. Tieteenalat rakentuvatkin tutkimuksen, koulutuksen ja käytännön varaan, ja tieteellisen tiedon kysyntä vaikuttaa edelleen myös tieteen käytäntöön¹⁴. Käytäntö on tieteenalan identiteetin määrittämisen ratkaisevana ennakkoehtona siten, että käytäntö paitsi motivoi tieteenalalla tehtävän tutkimuksen, myös osaltaan ohjaa tutkimuksen päämääriä¹⁵.

Kliinisen laboratoriotieteen ja radiografian kehittämiseen lienee osaltaan vaikuttanut hoitotiede, koska molemmat koulutukset on aloitettu Oulun yliopistossa Hoi-

” Ajan pitkään on pystyttävä tutkimusalaan rajaamalla

osoittamaan sen itsenäisyys: millä perusteella tämä tai tuo ei kuulu mihinkään muuhun tieteenalaan.”

totieteen laitoksella. Opinnot ovat yleisopintojen ja tutkimusmenetelmäopintojen osalta yhteiset muiden pääaineiden kanssa. Monet laboratorio- ja röntgenhoitajat ovat myös suorittaneet akateemiset perus- ja jatkotutkintonsa hoitotieteessä ennen mahdollisuutta oman tieteenalan opintoihin. Kliinisen laboratoriotiede ja radiografia ovat tältä kannalta kehittyneet myös internalistisesti: tieteet muotoutuvat tieteen sisällä käynnistyvissä eriytymisprosesseissa¹⁶.

Rakenteelliset haasteet

Yliopistolaitos on painiskellut jo pitkään rahoitusongelmissa. Päätöksentekijät edustavat yleensä vakiintuneita tieteenaloja. Kun niillekään ei tahdo löytyä riittäviä varoja, uusien tieteenalojen on vaikea löytää toimintaedellytyksiä. Uudet tieteenalat tarvitsevatkin tuekseen ennakkoluulottomia ja avarakatseisia päätöksentekijöitä¹⁷. Oulun kliinisen laboratoriotieteen ja radiografian tieteenalaohjelmissa on yksi virka kummassakin, joten tutkimuksen jää vähän resursseja, koska näihin virkoihin kuuluvat olennaisena osana myös etenkin opetustehtävät.

Vasta vakiintumassa olevan alan näkökulmasta ulkopuolisen tai täydentävän rahoituksen ongelma on se, että tutkimushankkeet eivät ehkä sovi toimikuntien tai rahoituslähteiden alaan. Uudet tieteenalat tarvitsevatkin tuekseen riittävän arvovaltaisia asiantuntijoita, jotka pystyvät tunnistamaan ja tunnustamaan laadukkaana tieteellisen työn tunnusmerkit myös perinteisten raja-aitojen yli¹⁸.

Tieteen itsenäisyyden haaste

Uudelta alalta vaaditaan koherenssia, selvyttä sen piiriin kuuluvien ongelmien ja tutkimusaiheiden yhtenäisyy-

destä¹⁹. Ajan pitkään on pystyttävä tutkimusalaan rajamalla osoittamaan sen itsenäisyys: millä perusteella tämä tai tuo ei kuulu mihinkään muuhun tieteenalaan.

Tieteenalan identiteetin kannalta keskeistä on, kytymyksenasettelun ja tutkimusalan rajaamisen ohella, tieteenalan taustaoletusten tunnistaminen ja ääneen lausuminen. Näitä ovat tieteenalalla vallitseva ihmiskäsitys ja maailmakäsitys²⁰. Kliinistä laboratoriotiedettä ja radiografiaa luonnehtii ihmistieteellisten ja teknis-luonnontieteellisten käsitysten yhdistyminen. Kaikilla terveystieteillä on sama lähtökohta, mutta tutkimuksellisesti niiden kiinnostuksen kohteet ja näkökulmat eroavat. Suhdetta lähitieteisiin voi vielä pitää selkiintymättömänä. Tieteenalan identiteetin etsimiseen liittyy leimautumisen kysymys: mihin käytäntö on aikaisemmin turvautunut esimerkiksi silloin, kun ratkaisuille on tarvittu teoreettista tukea tai uusia käsitteitä? Leimautumisen selvittämisen avulla voidaan paljastaa alan siteitä toisiin tieteenaloihin²¹. Kliinisen laboratoriotieteen tulisi täsmentää suhdettaan erityisesti laboratoriolääketieteeseen ja biokemiaan, radiografian puolestaan radiologiaan, luonnontieteisiin, hoitotieteeseen ja tekniikkaan.

Yhtenä tehtävänä tieteenalan itseyden etsinnässä on tutkimuksellinen itseidentifointi: mikä tutkimuksellinen asenne (esimerkiksi määrällinen vs. laadullinen tutkimus) koetaan oikeaksi ja hyväksyttäväksi²². Olennaista ei ole opittujen menetelmien käyttäminen, vaan oman alan luonteen tietoinen käyttäminen menetelmävalintojen perustana. Tutkimuskohteiden ja näkökulmien erilaisuuden vuoksi eri terveystieteissä käytettävät tutkimusmenetelmät voivat olla osin yhteisiä, mutta eivät kokonaisuudessaan täysin samoja. Radiografiassa ja kliinisessä laboratoriotieteessä on käytetty tähän asti kuvailevia kvantitatiivisia ja kvalitatiivisia menetelmiä. Tieteenalojen luonnontieteellis-ihmistieteellisen luonteen vuoksi menetelmällinen monipuolisuus on sekä välttämätöntä että luontevaa.

Koulutus- ja tutkimushaasteet

Pohja tieteelliselle tutkimukselle luodaan yliopistollisessa peruskoulutuksessa. Opetussuunnitelmien kehittäminen on jatkuva prosessi, ja erityisen tärkeää se on uusille tieteenaloille. Tärkeää on nähdä suunnitelmien kytkös käytäntöön, koska erityisesti kliinisen laboratoriotieteen ja radiografian edustajien, kuten muidenkin terveystieteiden edustajien, tulee palvella yhteiskunnan tarpeita. Tieteenalojen opiskelijamäärät ovat olleet pieniä, samoin hakijamäärät huolimatta siitä, että opiskelumahdollisuuksia toivotaan.

Tieteenaloja voidaan vakiinnuttaa perustamalla oppituleja, tieteellisiä seuroja, erikoistuvia tutkimuslaitoksia ja -yksiköitä. Tutkimusprojektit vahvistaisivat tutkittavien ilmiöiden syvällistä ja laajaa tuntemusta. Tieteenalojen omat tieteelliset aikakauslehdet sekä tieteelliset konferenssit ja symposiumit parantavat tieteen kehittymisen edellytyksiä. Tämä edellyttää paitsi oman alan aktiivisia toimijoita, myös muiden alojen asiantuntijoilta saatua tukea.²³

Innostuneita tieteentekijöitä tarvitaan, jotta saadaan tuettua tieteen kehittymisen perusedellytyksiä. Oman tieteenalan tohtoritutkintoon johtavaa jatkokoulutusta tulee aktivoida ja systematisoida sisällöllis-rakenteellisesti: luoda tutkimusprojekti tai -ohjelma, jossa voisivat yhdistyä sekä monitasoinen tutkijakoulutus (aina perustutkinnoista jatkotutkintojen ja *post doc* -tasolle) että tutkimusintressien ja metodologioiden kirkastaminen. Molemmilla tieteenaloilla on Suomessa (kuten muissakin Pohjoismaissa) vähän edustajia; kansalliset resurssit ovat pienet. Siksi kansainvälinen yhteistyö on näillä tieteenaloilla välttämätöntä ja toisaalta motivoitunutta ja luontevaa. Koulutus- ja tutkimusyhteistyön lisäksi kansainvälisen verkostoitumisen kautta on mahdollista kehittää myös julkaisutoimintaa.

Pohdinta

Tyypillisesti uuteen tieteenalaan kohdistuu arvostelua, joka voi nousta tieteen sisäisestä kriittisen arvioinnin vaateesta tai tiedeyhteisön valtakysymyksistä. Kritiikki saattaa uhata uuden alan itsenäisyyttä, mikäli sen annetaan ohjata tieteenalan tutkimustoimintaa. Se voi toimia myös nostena uudelle tieteenalalle auttamalla tunnistamaan kehityksen ongelmakohtia ja selvittämään tavoitteita. Kritiikkiin vastaamisessa on tärkeää tunnistaa taustatekijät. On syytä huomata, että tieteellisen arvioinnin vaade koskee myös vakiintuneita tieteenaloja. Perusongelmien käsitteleminen on tärkeää, koska niihin törmätään ennen pitkää joka tapauksessa.²⁴

Kliininen laboratoriotiede ja radiografia ovat olleet sidoksissa tiiviisti tiettyyn ammattiryhmään (bioanalyttikko/laboratoriohoitaja, röntgenhoitaja). Tämä on luontevaa, koska tieteenalat ovat käynnistyneet näiden ammattiryhmien työhön liittyvistä kehittämis-, koulutautumis- ja tutkimustarpeista. Toisaalta ammattisidonnaisuutta voidaan pitää merkinä siitä, että tieteenalat ovat vasta kehittymässä. Tulevaisuudessa, identiteetin vähitellen kirkastuessa ja tutkimuskohteiden rajautuessa, on kuitenkin mahdollista, että tieteenalojen fokus ja niiden tuottaman tiedon käyttöalue laajenevat kattamaan useampia ammattiryhmiä tai käytännön aloja. Tällöin tieteenaloja määrittää niiden kiinnostuksen kohteena oleva ilmiö tietyn ammattiryhmän sijaan. Tähän pääseminen edellyttää aktiivista tutkimustoimintaa ja tieteenfilosofista selvitystyötä kliinisessä laboratoriotieteessä ja radiografiassa. Käytännönläheisyydestä huolimatta (tai juuri sen vuoksi) on paikallaan korostaa, että tieteenalaa on kehitettävä systemaattisesti myös sen itsensä vuoksi: käytäntö voi olla yksi tieteen motiiveista, mutta ei alaa hallitseva tekijä. Tieteen kehittymisen myötä sidoksittain ammattiryhmään vähenee.

Yliopistolain mukaan yliopiston perustehtäviä ovat opetus, tutkimus ja yhteiskunnallinen vaikuttavuus²⁵. Uusien tieteenalojen realistiset mahdollisuudet vastata näihin haasteisiin ovat väistämättä erilaiset kuin vakiintuneiden tieteenalojen, ja tämän huomioon ottaminen esimerkiksi tuloksellisuutta arvioitaessa olisi erittäin tärkeää.

Yhteistyö muiden tieteenalojen edustajien kanssa auttaa, mutta resursseja on tärkeä ohjata enemmän myös uusille, kehittyville tieteenaloille.

Viitteet

1. Vrt. Kiikeri & Ylikoski 2004.
2. Ks. Niiniluoto 1994 & 1999; Pihkala 2000.
3. Ks. Haaparanta & Niiniluoto 1993.
4. Ks. Donaldson & Crowley 2004, 293–304.
5. Ks. Varto 1996.
6. Ks. Virtanen 2000.
7. Ks. Pakarinen & Somervalli 2006, 173–174.
8. Kettunen 2004; Jaronen 2005; Pakarinen 2005; Niemi 2006; Sorppanen 2006.
9. Pakarinen & Jussila 2006.
10. Liikanen, Halimaa & Hukkanen 2006.
11. Halimaa 2001; Liikanen 2003; Alatolonen 2004; Riski 2004; Nyrhinen 2007.
12. Ks. Virtanen 2000.
13. Ks. Haaparanta & Niiniluoto 1993; Sinkkonen & Kinnunen 1999.
14. Ks. Pihkala 2000.
15. Ks. Varto 1996.
16. Ks. Haaparanta & Niiniluoto 1993; Sinkkonen & Kinnunen 1999.
17. Ks. Virtanen 2000.
18. Vrt. Virtanen 2000.
19. Ks. Varto 1996.
20. Vrt. Varto 1996.
21. Ks. Pakarinen & Somervalli 2006.
22. Vrt. Varto 1996.
23. Ks. Virtanen 2000.
24. Ks. Varto 1996.
25. Ks. <http://www.finlex.fi/fi/laki/smur/1997/19970645>

Kirjallisuus

- Alatolonen, Terttu, *Tulevaisuuden kvalifikaatiot kliinisessä laboratoriotoinnassa*. Väit. Lapin yliopisto. Yhteiskuntatieteellinen tiedekunta. 2004.
- Borgar, Elizabet, Knowledge fields and inner patterns in clinical laboratory science. *Clinical Laboratory Science* 2002, vol. 15, 102–110, 115.
- Donaldson, Sue & Crowley, Dorothy, The discipline of nursing, *Nursing Outlook* no 2, 26/1978, 113–120.
- Haaparanta, Leila & Niiniluoto Ilkka, *Johdatus tieteelliseen ajatteluun*. Helsingin yliopiston Filosofian laitoksen julkaisuja. 1993.
- Halimaa, Sirkka-Liisa, *Hoidetaanko keskoslapsen kipua? Tutkimus hoitajien valmiuksista arvioida ja hoitaa keskoslapsen kipua*. Kuopion yliopiston julkaisuja E. Yhteiskuntatieteet 91. 2001.
- Jaronen, Marja, *Oppimistehtävät röntgenhoitajakoulutuksen ammattitaitoa edistävässä harjoittelussa*. Lis. Oulun yliopisto, Hoitotieteen ja terveyshallinnon laitos. 2005.
- Kemi, Soile, *Laboratoriohoitajan ammatin tietoperusta*. Pro gradu. Oulun yliopisto, Hoitotieteen ja terveyshallinnon laitos. 1999.
- Kettunen, Anja, *Radiation dose and radiation risk to fetuses and newborns during x-ray examinations*. STUK-A204/May 2004.
- Kiikeri, Mika & Ylikoski, Petri, *Tiede tutkimuskohteena: filosofinen johdatus tieteen tutkimukseen*. Gaudeamus, Helsinki 2004.
- Liikanen, Eeva, *Voiko vierianalytiikka olla laadukasta? Tutkimus sydän- ja verisuonitautien vierianalytiikasta*. Väitöskirja. Kuopion yliopiston julkaisuja E. Yhteiskuntatieteet 105. 2003.
- Liikanen, Eeva, Halimaa, Sirkka-Liisa & Hukkanen, Kirsi, Kliinisen laboratoriotieteen opinnäytteet – lähtökohtia kliinisen laboratoriotieteen tutkimuskohteisiin. *Hoitotiede* vol.18, 2006, 255–262.
- Niemi, Antti, *Röntgenhoitajien turvallisuuskulttuuri säteilyn lääketieteellisessä käytössä – kulttuurinen näkökulma*. Acta Universitatis Ouluensis D905. Oulun yliopisto, Lääketieteellinen tiedekunta, Hoitotieteen ja terveyshallinnon laitos. 2006.
- Niiniluoto, Ilkka, *Tiede ja tieteenfilosofia*. Teoksessa Vesa A Niskanen (toim.) *Tieteellisten menetelmien perusteita ihmistieteissä*. *Opiskeli-*

- jan opas*. Helsingin yliopisto, Yliopistopaino 1994.
- Niiniluoto, Ilkka, *Johdatus tieteenfilosofiaan. Käsitteen- ja teorianmuodostus*. Otava, Keuruu 1999.
- Nyrhinen, Tarja, *Ethics in Diagnostic Genetic Testing*. Väit. Turun yliopiston julkaisuja C. Hoitotieteen laitos, lääketieteellinen tiedekunta. 2007.
- Pakarinen, Ritva, *Terveyskeskusultraäänitutkimuskäytännöt ja niiden potilaslähtöisyyden arviointi*. Lis. Oulun yliopisto, Hoitotieteen ja terveyshallinnon laitos. 2005.
- Pakarinen, Ritva & Jussila, Aino-Liisa, Radiography – A New Field Among Health Sciences in Finland. *Radiography* 2007, vol. 13, no. 3, 210–221.
- Pakarinen, Ritva & Somervalli Helena, Röntgenhoitajien yliopistokoulutus. Teoksessa *Radiologia Suomessa. Historiikki vuoteen 2005*. WSOY, Suomen Radiologiyhdistys ry. 2006.
- Pihkala, Erkki, Mitä tiede on tänään? *Tiedepolitiikka* 1/2000, 51–56.
- Riski, Hanna-Maarit, *Ekg-käyrän teknisen laadun arviointi*. Väitöskirja. Turun yliopiston julkaisuja C. Hoitotieteen laitos, lääketieteellinen tiedekunta. 2004.
- Sinkkonen, Sirkka & Kinnunen, Juha, *Terveystieteen eriytymisprosessi, terveyshallintotieteen identiteetti ja suhde lähitieteisiin*. *Hoitotiede* no. 11 1999, 311–324.
- Sorppanen Sanna, *Kliinisen radiografiatieteen tutkimuskohde. Käsiteanalyttinen tutkimus kliinisen radiografiatieteen tutkimuskohdetta määrittävistä käsitteistä ja käsitteiden välisistä yhteyksistä*. Acta Universitatis Ouluensis D874. Oulun yliopisto, Lääketieteellinen tiedekunta, Hoitotieteen ja terveyshallinnon laitos. 2006.
- Varto, Juha, *Uuden tieteenalan ongelmat*. *niin & näin* 4/1996.
- Virtanen, Ilkka, *Uuden, monitieteisistä elementeistä koostuvan tieteenalan etabloitumisesta perinteisten tieteiden perheeseen*. *Futura* 3/2000, 21–25.

伊
母

”Aasi sietää ilmastonmuutoksia paljon paremmin...”¹

Kun Suomen Turusta raportoidaan, että ”asfaltti-intiaanit” ovat päästäneet ilmoja ulos katumaastureiden renkaista,² on hyvä palata toimittaja John Lanchesterin ihmetykseen: miksi ilmastonmuutosaktivistit eivät tee enemmän tuhotöitä, kun eläinaktivistitkin on jo terroristeiksi luokiteltu?³ Sen sijaan että suosittelisi hirmutekoja, hän esittää arvauksen syystä: ilmastonmuutosta ei huvita ajatella, mieluummin siitä kiistellään. James Lovelock *Gaian kosto*-kirjassaan ei ole ainoa, joka on verrannut vakuuttuneisuuden ja epäuskon liittoa II maailmansodan aattoon: yhtä aikaa voin tietää, että sota on varmasti tulossa ja olla siihen lainkaan uskomatta.

Paljon on pelissä, ja yksi sivujuonne koskee tieteen, vallan, politiikan ja median suhteita. Ajatellaan Lanchesterin esimerkkilauseetta ”Hallitusten välisen ilmastopaneelin IPCC:n Nobel-palkittu työ esittää, että ilmastonmuutos on ihmisen aiheuttamaa 90–95 prosentin varmuudella.” Tässä ”IPCC” edustaa poliittisesti organisoitunutta tiedettä, ”Nobel-palkinto” tieteen glooriaa ja mediaseksikkyyttä, ”90–95 % varmuus” tieteestä raportoinnin hankaluutta.

Miten sitten ilmastonmuutoksesta pitäisi puhua? Lanchester jyrää tieteellä, todeten, että vuonna 2004 julkaistusta 928 vertaisarvioidusta artikkelista jokainen oli samaa mieltä: ilmastonmuutos on suurelta osin ihmisen aiheuttamaa. Toisessa ääripäässä kaksipuoluejärjestelmään totuttunut yhdysvaltalainen media antaa tilaa ilmastonmuutokseksiä koskevalle ja skeptikoille saman verran, 50–50, tasapuolisuuden nimissä. *Fifty-fifty* on huono ratkaisu, sikäli kuin se antaa syyn ilmastonmuutosta faktana pitävälle väittämälle, että vastapuoli saa liikaa tilaa. Skeptikot ovatkin jo joka tapauksessa samaa mieltä. Niinpä

”konsensus” toimii yhtä aikaa vakuuttamisen välineenä ja haukkumasanana.

Esimerkiksi ympäristöpolitiikan professori Yrjö Haila kiistää niin kutsuttujen ilmastokeskeittikoiden vetoamiset kriittiseen epäilyyn. Tiedeyhteisön ilmastonmuutosvarmuuden kummastelijat nojaavat itse ylimitoitettuun varmuuskäsitykseen: heidän arvostelunsa kumpuaa ehdottoman vakuuttuneisuuden vaatimuksesta. Haila kuitenkin myöntää änkyröiden ilmeisen tahattoman avun: ”Ilmastokeskeittis auttaa täsmentämään käsitystä siitä, millaisia edellytyksiä tieteellisen kriittisyyden toteutuminen vaatii.” Haila tarkastelee tilannetta määrittelytaisteluna: ”on avautunut uusi julkinen tila, jossa ilmastonmuutoksen merkitystä arvioidaan”. Tästä selittynee Hailankin tapa kuvata skeptikkojen muistutukset epätiedon määrästä ja laadusta ”sil-kaksi demagogiaksi”.⁴

Valtioneuvoston ilmastopoliittinen asiantuntija, vihreiden kansanedustaja Oras Tynkkynen puhuu muutaman ilmastokeskeittikon ”hälystä” ja ”sumutuksesta”. Keskustelussa olisi ”ennakkoluulojen ja har-

haluulojen” sijasta kaikilla tasoilla ”pidettävä tieteen puolta”.⁵ Vastatessaan erään epäilijän kritiikkiin Tynkkynen viittaa saamiinsa ”tieteellisen ajattelun ja tieteenfilosofian” perusopintoihin: ”Tieteen perusta on järjestelmällinen kritiikki ja epäily. [...] Tieteessä eivät riitä mielipiteet, vaan evidenssi. [...] vakavasti otettava tiede [...] korjaa koko ajan itseään tarkentuvan tiedon perusteella. Tällöin lähteenä eivät ole kuitenkaan skeptikkojen blogit, vaan solidi tutkimustieto.”⁶

Ilmatieteen laitoksen tutkimusprofessori emeritus Juhani Rinne torjuu skepsistä toisin: ”[I]hmisen osuus ilmastonmuutokseen [...] voidaan todeta vain laskemalla, ei argumentoimalla.” Kirjoituksessaan hölynpölystä, joka peittää meteorologien 1970-luvulta lähtien esittämää ”aika yksioikoista” tutkimustulosta maailmanlaajuisesta lämpenemisestä, Rinne palaa tavan takaa samaan: ”[O]n perusteltu, että kyseessä on kaikkia koskeva asia, joten kansalla on oikeus tietää [...] [[N]iin puolesta kuin vastaan puhujatkin ovat korvanneet argumentoinnilla fyysikaalisen laskennan.[...]”⁷

Neil Arnoldin juttusilla

Toista laittaa havainnollistaa brittiläisen Neil Arnoldin tapaus. Kentin yliopistosta valmistunut astrofyyssikko siirtyi Oxfordiin, vaihtoi meteorologiaan ja alkoi kertomansa mukaan ”tutkia otsonikerrosta ihanteellisena pyrkimyksenä pelastaa ihmiskunta omalta itseltään”. Hän jatkoi työtään Leicesterin yliopistossa ja NASA:n avaruuslentokeskuksessa. Eurooppaan palattuaan Arnold on keskittynyt tutkimaan auringon roolia maan ilmastojärjestelmässä. ”Erityinen päähänpinttymäni on yrittää satelliittien, maanpinnan tutkien, numeeristen simulaatioiden ja geofysikaalisen virtausdynamiikan teorian avulla määrittää, miten aurinkotuuli suhtautuu maan ilmastoon.” Arnoldin tutkimusryhmän työtä siteerattiin IPCC:n raportissa 2001, jolloin hän itsekin koki olevansa vielä nopean ihmisperäisen ilmastomuutoksen kannalla.

Arnold väittää, että hänet kamposi skeptikkojen leiriin nimenomaan IPCC:n ja Al Goren ruumiillistama epäilyttävä konsensus. Hänen huomautuksensa ilmastojärjestelmän monimutkaisuudesta, mallien lineaarisuudesta, ennustamisen epävarmuudesta, jäätikköjen sulamisen ei-epänormaaliudesta tai Clintonin–Goren kauden USA:n Kioto-vastaisuudesta ja bensamyönteisyydestä ovat varsin tyyppillisiä, eivätkä ne juuri horjuta IPCC:n varovaisesti muotoiltuja kantoja. Vähemmälle huomiolle ovat jääneet Arnoldin maininnat mallinnusten puutteellisesta kosmofysiikasta, hydrodynaamisen ymmärryksen vallankumouksellisesta muutoksesta esimerkiksi El Niñon myötä tai tiede- ja teollisuuspoliittisista linjanmuutoksista:

”1980-luvun lopulla Britannian hallitus halusi yksityistää ilmatieteen laitoksen. Sääennustajien tehtävä oli selkeä, joten heidän työpaikkansa säilyivät suhteellisen suojattuina. Ilmakehätutkijoiden elämä sen sijaan muuttui epämukavaksi. Heidän täytyi oikeuttaa työnsä taloudellisyhteiskunnallisin perustein. Kun työt ja arvoasema olivat uhattuina, ihmisi-

set kävivät luonnollisesti säikyiksi. Jäyty myös epäilyksi siitä, että ihminen muutti ilmastojärjestelmää. Nämä tekijät yhtyivät. Tuloksena oli vahva signaali hallitukselle: konservatiivipääministeri Margaret Thatcher otti sen oitis vastaan, olihan hän innokas kostamaan militantille ja tehottomalle hiilikaivosteollisuusväelle. Loppu on historiaa. Minua vaivasi aina se, että tutkijapestit turvattiin samalla kun mainarit uhrattiin. Siitä pitäen minun on ollut vaikea täysin luottaa tieteen ja politiikan tekijöiden motiiveihin.”

Arnoldia on selvästi järkyttänyt niin sanotun jääkiekkomailateorian kokema kolaus. Rinne toteaa, ettei tuolla 1998 esitetyllä ja vain muutamana vuoden vaikuttaneella mutta sitten virheelliseksi todetulla käyrällä – maapallon pintalämpötilan kehityksestä 1000-luvulta alkaneesta tasaisesta laskusta 1800-luvulta alkaneen jyrkästi yhä jatkuvaan nousuun – ole edes voinut olla merkittävää vaikutusta 70-luvulta lähtien tarkentuneisiin ilmastomalleihin. Tynkkynen sanoo yleisemmin, että tarkennukset ovat ”tieteen voitto”. Arnold vaihtaa vaihdetta ja kysyy, että jos sekä hiilidioksidipitoisuudet että lämpötilat ”alkaisivat laskea useiden vuosien ajan, tarkoittaisiko tämä, että meidän pitäisi kiistää yhtä hyvin tieteen kuin siihen nojanneen hallitusvallankin arvo?” Tiede on hänen mielestään pannut arvovaltansa peliin, jossa panoksena voi olla suistuminen ”astrologien ja käärmeöljykaupustelijoiden” tasolle: ”Kokonaisten yhteiskunnan kerrosten uskottavuus on vaakalaudalla planeetan lämpötilassa havaittujen muutaman asteen kymmenyksen lämpenemisen ja viilenemisen tähden!”

Arnold ei ota kantaa siihen, pitäisikö ilmastoa kuitenkin pyrkiä vaalimaan parhaan käytettävissä olevan tieteen avulla. Ja hän kiertää kysymyksen skeptisen kannan kesämättömistä seurauksista: ”Jos 20 vuoden lämpenemistä seuraa 20 vuoden viileneminen, tästä ei seuraa, että meidän pitäisi sännätä ostamaan sydämemme kyllyydestä mahdollisimman monia patiolämmittimiä ja

urheiluautoja.” Arnoldin mukaan planeettaa ei pidä luulla pelastavansa ”pidättelemällä normaalia tieteellistä keskustelua”. IPCC ”tarvitsisi vielä paljon laajempaa ekspertti- ja taitovarantoa, jotta sen suositukset pätsivät todella arvovaltaisesti”. Sen raportit ovat ”poliittisia tekstejä, joissa mennään paljon tutkimuskirjallisuutta loitommaksi, jotta käy päinsä uutua hallituksilta ja yleisöltä myönnytyksiä. Tämä on laskelmoitu riski, jonka tiedeyhteisön johtajat ottavat otaksuessaan, että nopean toiminnan edut tänään voittavat haitat, jotka tulevaisuudessa aiheutuisivat myöhästymisestä ja tieteen mahdollisesta uskottavuuden menetyksestä. Jos olisin heidän asemassaan, olisin hyvinkin voinut kutakuinkin samoin kuin he. Vaan minähän en ole samassa asemassa, joten en ole tehnyt heidän tekojaan.”

Arnoldia vaivaa sana konsensus: ”Yksimielisyys on kaikkien tieteellisten näkemysten alhaisin yhteinen nimittäjä, eikä se merkitse juuri mitään aitoa sisältöä. Kaikki ilmastotutkijat yhtyvät siinä, että ilmastotiede on maailman tärkein aihe (heille) ja että yhteiskunnan pitäisi kohdella sitä vakavasti (ja rahoittaa avokätisesti). Mitä erityisempi väite, sitä niukempi yksituumaisuus.” Oman alansa tutkijoiden etujärjestön MISTin esimiehenäkin aikansa toiminut Arnold ei kiistä tieteen poliittisuutta. Päinvastoin: ”Opimme paraikaa, että kaikella tieteellä on ulottuvuus, johon vaikuttaa asuttamamme sosiaalinen, moraalinen ja poliittinen suhteisto. Itse asiassa tämä tekee tieteestä rikkaampaa ja lopulta tyydyttävämpää!”

Käsite

Jari Holopainen ja Samuli Helama ovat huomauttaneet, että käsite ’ilmastonmuutos’ jää säännönmukaisesti määrittelemättä sitä koskevissa keskusteluissa. IPCC:n piirissä termi kattaa sekä ihmisen toiminnasta seuraavan että siitä riippumattoman ilmaston muuttumisen. Holopainen ja Helama korostavat, että eripura ihmisen ilmastovaikutuksesta on mielipiteenvaihdon sijasta parem-

minkin ”kamppailua löytää paras, sopivin, hyödyllisin ja tehokkain legitiimi tieteenharjoittamisen muoto”. Oikeutettua on ”tutkimus, joka pyrkii tuottamaan niin tieteellisesti kuin yhteiskunnallisesti arvostettua tietoa”.⁸

Jo 1700-luvun puolitien Ruotsissa etsittiin keinoja leudontaa valtakunnan ilmastoa suotuisammaksi maanviljelykselle. Hankkeet hiipivät, kun keskilämpötilat alkoivat laskea vuosisadan lopulla.⁹ Vuonna 1824 todettiin ilmakehän lämmitävän maan pintaa, ja vuosisadan puolimaissa tätä keksittiin selittää vesihöyryn ja hiilidioksidin kaltaisilla kaasulla. 1890-luvun Tukholmassa Svante Arrhenius laskeskele, miten paljon ilmasto lämpenisi, jos CO₂-pitoisuudet tuplaantuisivat. 70 vuotta myöhemmin päästiin samoja laskelmia mallintamaan modernin ATK:n keinoin. Androgeeninen ilmastomuutos pääsi Suomessakin uutisiin 70-luvun puolivälissä.¹⁰

Yhdysvaltalaisen tähtitieteen suuruus Harlow Shapley puhui *climatic changesta* jo 1950-luvun kirjoissaan. Shapleyn vanavedessä ovat jotkin fyysikot pyrkineet muistuttamaan auringon muutosten vaikutuksista Maan ilmastoon. Kasvihuoneilmastonkin varhaisissa kuvaajissa oli paljon astrofyysikoita kuten Douglas Stibbs. CIA tutki 1970-luvun puolivälissä ”ilmastonmuutoksen vaikutuksia Neuvostoliiton viljantuotantoon”. Samaan aikaan järjestettiin Torontossa meteorologien konferenssi ”Elämisestä ilmastomuutoksen kanssa”. Varsinkin Yhdysvalloissa kaikki ministeriöt julkaisivat 70-luvun puolivälistä lähtien arvioita ilmastomuutoksen vaikutuksista vuosituhatnavaihteeseen saakka. USA:n senaatti havahtui 1986 käsittelemään kasvihuoneilmaston, ilmastomuutoksen ja otsonikadon ympäristövaikutuksia näillä nimenomaisilla termeillä.

Ilmastomuutos on ilmeisesti sukupolvemme merkittävimpiä kysymyksiä, josta keskusteleminen tuntuu syystäkin välttämättömältä ja mahdollomalta. Tieteellisen substanssin hahmotus ja hallinta on erittäin vaativa tehtävä: ympäristömuutoksen

professorina reilun vuoden vaikuttanut Atte Korhola on viimeksi maaliskuussa Ylen aikaisen kyselylähetyksessä kavahtanut tuomarinroolia, rohkaissut ajatustenvaihtoon, puolustanut IPCC:n näkemystä ja varoitellut vain lyhyen aikajakson ilmiöiden hätköidyistä tulkinnoista. IPCC:n uusimman raportin päätulos – ihmisen toiminnasta aiheutuvat kasvihuonekaasupäästöt ovat merkittävien ilmastoa muuttava tekijä – perustuu ilmastomalleihin. Kriittisen keskustelun ilmastomuutoksesta tulisi koskea myös näiden mallilaskujen perusteita, luotettavuutta ja kantavuutta. Kansanomaistamisessa riittää tehtävää tieteilijöillä ja tiedetoimittajilla.

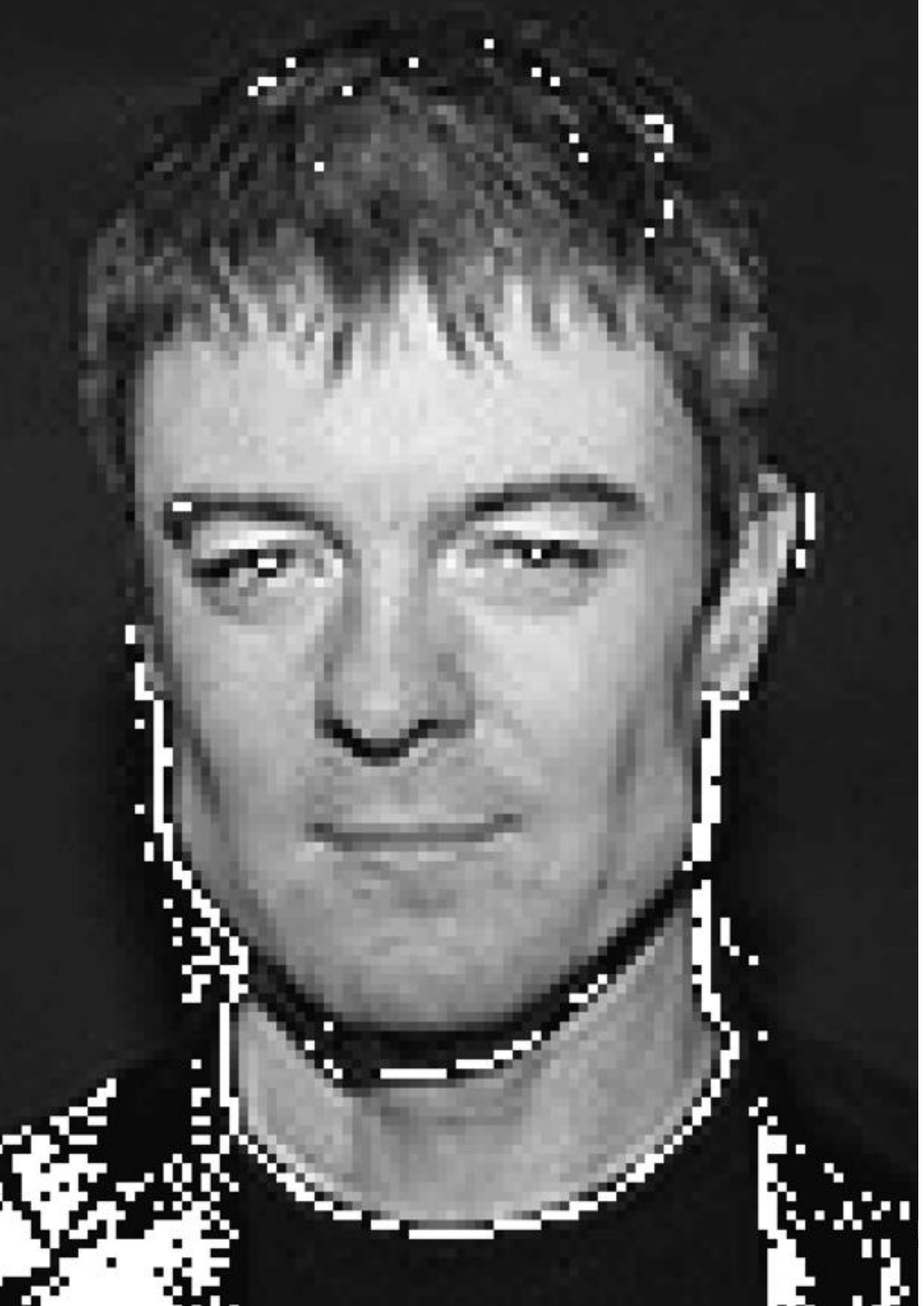
Skeptikoista näkyvin on ehkä ollut S. Fred Singer. Hän julkaisi hiljan yhdessä Dennis T. Averyn kanssa teoksen *Unstoppable Global Warming. Every 1500 Years* (2007), jossa he varoittivat ilmastomuutokseen liitetystä ”perusteettomista peloista”. Kun tutustuu insinööritieteen professorin Singerin asemaan avoimesti taantumuksellisten ympäristö-, energia- ja terveyspolitiikkojen takuumiehenä, ilmastokeskustelun mahdollisesta sankarillisuudesta katoaa saman tien kaikki loisto. Olipa yksittäisen epäilijän lähtökohtana ja määränpäänä mikä hyvänsä, hänestä uhkaa tulla tieteellisen tinkimättömyyden edustajan sijasta öljy- ja autoteollisuuden mannekiini, rajoittamattoman luonnonvarojen tuhlauksen tukipuu.¹¹

*Teksti: Jarkko S. Tuusvuori,
Tere Vadén & Antti Kero*

Viitteet & kirjallisuus

1. ”...kuin monet muut luontokappalet.” Esimerkkilause hakusanassa ”ilmastonmuutos”. *Nyky-suomen sanakirja*. Toim. Matti Sadeniemi. 3. p. WSOY, Helsinki 1961.
2. Aktivistit tyhjensivät citymaastureiden renkaita Turussa. *Turun Sanomat*, 13/ii/08.
3. Warmer, Warmer. *London Review of Books*, 22/iii/07.
4. Ilmastomuutos ja skepsis. *Tiede & Edistys* 4/07, 334–335.
5. Ilmastotiedon puutteet ja esteet. *Tieteessä tapahtuu* 6/07, 1.

6. Vastaus skeptikon ryöpytykseen [Boris Winterhalterin puheenvuoron: *Tieteessä tapahtuu* 7/07]. *Tieteessä tapahtuu* 8/07, 33.
7. Ilmastomuutos ja disinformaatio. *Tieteessä tapahtuu* 4/07, erit. 43.
8. Haluttu, pelätty ilmastomuutos. *Tieteessä tapahtuu* 6/07, 6.
9. Sama.
10. Ks. Rinne 2007, 47–48.
11. *n & n* -haastattelun Neil Arnoldinkin tutkimuksiin on viitattu Britannian autoilijayhdistyksen julkilausumissa: <http://www.abd.org.uk/pr/204.htm>. Keskustelun hankaluudesta kertoo toisaalta se, että hyvinkin tiedejournalismi voi johtaa harhaan. Kun BBC uutisoi 3. huhtikuuta verkkosivuillaan fyysikkofoorumi *Environmental Research Lettersin* artikkelista, jossa Lancasterin yliopiston tutkijat kertoivat etsineensä turhaan pitävää kytköstä auringon aktiivisuuden ja pilvisyyden väliltä, jutun otsikossa väitettiin päättömästi, ettei auringolla ole mitään yhteyttä ilmastomuutokseen. Itse teksti oli toimittaja Richard Blackin asiallista laatutyötä. Hän kertoi lancasterilaisen tutkijan Terry Sloanin todenneen: ”Meidän on parasta jatkaa hiilidioksidipäästöjen vähentämisyrityksiä.”

Tere Vadén

Rima korkealla ja seinät leveällä Paul A. Taylorin haastattelu

Olet ollut *International Journal of Žižek Studies* -lehden päätoimittaja alusta alkaen. Miten lehti syntyi? Entä miten itse päädyit lehdentekoon?

Ensimmäinen tutkintoni oli opiaineessa ”Economics and Politics”, väitöskirjani koski digitaalista maailmaa. Siitä lähtien olen töikseni tutkinut digitaalista kulttuuria teoreettisesta näkökulmasta. Nyt olen siirtynyt laajemmin mediakulttuurin pariin ja keskityn erityisesti kysymykseen, miten elokuvia voidaan käyttää valottamaan teoreettisia analyysejä sukupolvelle, jolle kirjat ovat samaa kuin kryptoniitti Teräsmiehelle. Akateeminen taustani on pitkä, hidas ja tuskainen polku oivallukseen, joka voidaan esittää Heideggeria mukaillen: ”Viestinnän olemus ei ole mitään viestinnällistä.” Viestintätieteiden [*communications*] opinalalla työskentely on opettanut, että viestinnän perimmäisiä prosesseja koskevia kysymyksiä

pyritään miltei järjestelmällisesti välttämään. Kuten tarinan henkilö, joka etsii pimeyteen kadonneita avaimiaan katuvalon alta, viestinnän tutkimus tuppaa tekemään metodologisista ohjenuorista huoneentauluja, päämääriä itsessään, sen sijaan että ne olisivat välineitä.

Tämän kapean metodologisen keskittymisen lisäksi viestintätieteitä luonnehtii nuoren akateemisen alan ylikompensoiva taipumus korostaa yhteiskunta ”tieteellisiä” rajojaan. Samasta syystä alalla lisääntyy Lazarsfeldin ei-ironisesti nimeämä ”hallinnollinen tutkimus”, jonka tarkoitus on tuottaa projekteja ja raportteja, jotka sopivat julkisten ja yksityisten rahoittajien korville ja jotka koskevat aiheita, jotka ovat järjestelmällisesti ja perusteellisesti tutkittavissa vaikka äärimmäisen epäkiinnostavia. Toisinaan tätä sisäsyntyistä kuivakkuutta koetetaan vähentää liittymällä seksikkäisiin asioihin kuten julkiskulttuuriin tai vallanpitäjiin – ku-

viteltua viittaa äimistellään sen sijaan, että osoitettaisiin Keisarin alastomuus.

Tämä sangen latteeta tilanne johti minut Jean Baudrillardin työn ääreen. Hän tuo mukaan refleksiivisen tason, joka valtavirran viestintätutkimuksesta pahasti puuttuu. Niin päädyin yhteyteen verkkolehden *International Journal of Baudrillard Studies (IJBS)* kanssa, sen toimituskuntaan. (Ihmettelen, ettei vielä ole ilmestynyt isoa Baudrillardia ja Žižekia vertailevaa tutkimusta.) Kaikki tämä avasi silmäni ei ainoastaan mediasisältöjen ja median historian radikaalimmalle analyysille vaan myös verkkomuodon mahdollisuuksille tiedon levittämisessä. Ei myöskään jäänyt huomaamatta, miten viestinnän tutkimus ironisesti on sangen hidas omaksumaan uusia viestinnällisiä keinoja. Päätin ottaa mallia *IJBS*:stä samaan tapaan toimivalle *IJŽS*:lle.

Žižekin tuotannon valtava vetovoima perustuu yhdistelmään syvyyttä ja laajuutta. Palaan aina uudelleen joihinkin syvällisiin ajattelijoihin, joiden varhaiset oivallukset sopivat vieläkin nykyisen mediamaiseman tarkasteluun. Esimerkkeinä Benjamin ja Heidegger, joiden työt palkitsevat huolellisen uudelleenlukijan. Mutta Žižekin ainutlaatuisuus on siinä, miten hän vaivattomasti yhdistää hyvin rikkaan ja hienovireisen analyysin valtavaan määrään esimerkki-ilmiöitä. Tavanomainen sivu Žižekia käy Kantin, Schellingin ja Schopenhauerin kautta Lacaniin, Charlie Chapliniin ja Marx-veljeksiin, tehden vielä muutaman kierroksen Hitchcockin, David Lynchin ja erinäisten elokuvien kautta. *IJŽS*-lehden päätoimittajalle tämä tuottaa tietysti

International Journal of Žižek Studies

Pelkästään verkossa ilmestyvä vertaisarvioitu lehti aloitti toimintansa tammikuussa 2007. Kohteena on nimen mukaisesti Slavoj Žižekin tuotanto; julkaistut jutut ovat tyypillisesti ulospäin suuntautuvia ja nykykulttuuriin kiinnittyviä: lehden omin sanoin artikkeleja aiheesta ”kuinka monta Žižekia mahtuu tanssimaan neulan-kärjellä” ei suosita. Päätoimittajina toimivat Paul A. Taylor ja David Gunkel. Lehden toimitusneuvostoon kuuluvat Slavoj Žižekin lisäksi mm. Alenka Zupančič, Robert Pfaller ja Fredric Jameson. Lisäksi lehdellä on aluetoimittajat Etelä-Amerikassa, Etelä-Aasiassa, Puolassa, Kiinassa ja Italiassa, ja juttuja on ilmestynyt englannin lisäksi ranskaksi, espanjaksi, portugalkiksi ja venäjäksi. Vuoden 2007 teemanumeroiden aiheita olivat mm. Žižek ja Badiou, Žižek ja elokuva ja Žižek ja Heidegger. Lehti toimii Open Access -periaatteella eli kaikki artikkelit ovat vapaasti saatavilla verkossa.

ongelmiakin, koska Žižekin inspiroimia tekstejä saapuu erittäin monenlaisista aiheista. Samoin Žižekin provokatiivinen tyyli usein ärsyttää joidenkin ajattelijoiden seuraajia niin, että heiltä on vaikea saada vastineita.

Luen parhaillaan uudelleen Peter Sloterdijkin teosta *Critique of Cynical Reason*, joka on muistuttanut minua, miten Žižekin työ alkuaan houkutteli vastalääkkeenä yliopistoja nykyään luonnehtiville häpeämättömälle machiavellilaiselle asemien varmistamiselle ja byrokraattiselle kulissimaa-laukselle. Kuten Sloterdijkiä, Žižekiä voi vihata tai rakastaa, mutta joka tapauksessa hänen työnsä tiukkuu älyllistä intoa ja isottelua, joka parhaimmillaan tekee tutkimuksesta mukautempaa aivomyrskyä, ja jonka puuttuminen tuottaa oppineisuuden kalvakan alapuolen – Kafkan labyrinthteihin tai Musilin Kakaniaan sopivaa pienten ja puolustuksellisten kategorioiden kuivaa kahistelua.

Kuinka päädyitte *Open Access* -julkaisemiseen? Mistä lehti saa tulonsa?

*IJBS*n esikuvan mukaan *IJŽS* oli alusta lähtien ajateltu avoimeksi julkaisuksi. En käsitä, miksi kansainvälinen, populaarikulttuuriinkin kallellaan oleva aikakauslehti haluaisi julkaisua kuoleiden puiden avulla. Kun ottaa huomioon Žižekin työn refleksiivisyyden ja järjestelmällisen tavan tutkia omien analyysiensä perustaa, minusta monien muuten ihailtavien vasemmistolaisten yliopistoihmisten halukkuus ostaa (kirjaimellisesti ja kuvainnollisesti) uusliberaalit julkaisumallit vaikuttaa keinoteltulta. Noiden mallien tarkoitus on suojata pikemmin kuin levittää tietoa. Ironiaa lisää, että samat paperille painetut lehdet käsittelevät (täysin tynnin kasvoin) teknologian mahdollistamaa voimaantumista ja globalisaation vaikutuksia. Tämän jännitteen syy on yksinkertainen – lehden ammatillinen arvostus on miltei kääntäen verrannollinen sen lukijamäärään.

Tällaista ammattikuntien eristymistä vasten tarkasteltuna *open access* -julkaiseminen on osoittautunut taloudellisessa mielessä suhteellisen yksinkertaiseksi. Vuokraamme tilaa kaupalliselta verkkopalvelimelta vuo-

sittain. Hinta on pieni ja maksan sen itse. Kuulun myös verkossa toimivan Subaltern -nimisen elokuvakollektiivin kirjoittajiin. Sekin pyörii yksityisen palvelimen avulla, mutta pyrkii samankaltaiseen avoimeen saatavuuteen saavuttaakseen mahdollisimman laajan älyllisen kantavuuden. *IJŽS* syntyi laitoksen palvelimelle, jota eräs kollegani piti yllä *ad hoc*. Lehden sivut näyttivät alkuun päätoimittajatoverini David Gunkelin sanoin ”epäonnistuneelta Ikea-pornolta” ja tajusin nopeasti, että innokas amatööriyteni ei tulisi kestäväksi ajan hammasta. Eräs graafisesti lukutaitoinen ystäväni auttoi suunnittelemaan logon, jonka jälkeen onnistuin saamaan/pakottamaan Davidin uudelleensuunnittelemaan koko sivuston ulkoasuun. Seuraavaksi paransimme sivuston teknistä toimintaa. Ensimmäisen version aikoihin jouduimme html-koodaamaan jokoisen artikkelin. Päädyimme pian vaihtamaan artikkelit pdf-muotoon ja käyttämään Kanadassa kehitettyä Open Journal -ohjelmistoa (OJS). OJS (<http://pkp.sfu.ca/?q=ojs>) on kehittävää, vapaa ja ilmainen järjestelmä, joka sisältää lehden toimittamisen prosessit aina käyttäjälistauksiin, artikkelin vastaanottamiseen, käännöksiin ja hakuihin asti.

Kokemukseni niin *IJŽS*:n kuin Subalterninkin verkkosivuista on, että ylläpitokulut ovat merkityksettömät verrattuna vaivaan, jota voi joutua näkemään muokatessaan valitsemaansa ohjelmistoa omiin tarpeisiinsa. *IJŽS*:n tapauksessa David Gunkel on käyttänyt paljon aikaa korjatessaan teknisiä ongelmia ja puutteita, joita väistämättä esiintyy. Hyvänä puolena on, että OJS tukee *Open Access* -yhteisön hyväksymää standardisoitua muotoa, joka toivottavasti tulee muodostamaan merkittävän vastapainon tutkimuksen kaupallistumiselle.

Miten herra Ž osallistuu toimintaan?

Žižek on kirjoittanut lehteen uusia artikkeleja, muuten hänen roolinsa on seremoniallinen. Jo pelkästään kohteliaisuudesta varmistin, ettei hänellä ollut mitään hanketta vastaan, kun lehteä perustimme. Muuten emme ole juurikaan olleet yhteyksissä. Koska la-

canilaisen psykoanalyysin mukaan ei ole hyväksi mennä liian lähelle halunsa kohdetta, on ehkä oikein, että en ole vielä tavannut häntä!

Silmiin pistää erityisesti juuri tuo kontrasti tai *Auseinandersetzung* ”hallinnollisen tutkimuksen” ja vakavamman älyllisen pyrinnön välillä. Sattumaa tai ei, muistan, että ensimmäinen kosketukseni Žižekin tekstiin oli ex-Jugoslavian sotia koskeva verkkohaastattelu. Žižek painotti, että toisin kuin poliittisesti korrekti ohjelma olettaa, ”todellinen ystävyys tarkoittaa, että toista voi loukata.” Ihan yksinkertaisesti rehellisyys, jolla Žižek sivuuttaa akateemisen keskustelun hyväätarokkaat mukavuudet, vaikuttaa piristävältä ja innostavalta.

Kyllä, tuo on varmasti hyvä kiiteytys – kuinka yliopistoihmiset ovat alitajuisesti tai tahallaan sisäistäneet hallinnollisen tutkimuksen vaatimukset ja kuinka juuri se tekee Žižekistä merkittävän vastarannan kiisken. Sartren mukaan ”helvetti on toiset ihmiset” ja minun henkilökohtainen maanpäällinen helvettini on nykyään yliopistoja dominoiva kasvava joukko kahdenlaisia yliopistolaisia: 1. Uraohjautunut kynnikko ja 2. Ahdasmielinen kirjaimellinen/lacanalainen pervertikko.

Sloterdijkin erottelu kynnikon [*cynic*] ja Diogeneen kaltaisen ”koira-aisuuden” [*kynic*] välillä on hyödyllinen väline, jonka avulla voi nähdä, kuinka he, jotka usein kovimmin korostavat sitoutuneensa oppialan korkeimpiin tavoitteisiin itse asiassa vetävät tavoitteet lokaan. Käsitteet kuten ”huippututkimus” haudataan yliopisto-esitysten kiiltävien sivujen retoriikkaan, sen sijaan että ne eletäisiin tosiksi. ”Huipusta” on tullut itsensä pastišsi. Tätä kynnisyyttä korostavat lisämanööverit:

– akateeminen juoruilu vahvistaa maineen toistamalla [*reputation by repetition*] ja/tai liittämällä kohteen vallan tai kuuluisuuden ilmentymiin pikemmin kuin älyllisiin saavutuksiin

– kynninen massakulttuurin kulluttajien kumartaminen – harvat uskaltavat kritisoida massakulttuurin sisältöjä, pelkona on elitistien leima

(ikuisesti toistuva helppohintainen Adornon oivallusten sivuuttaminen)

Žižek on mielenkiintoinen hahmo suhteessa molempiin näihin manöövereihin. Mitä maineeseen tulee, hänen suosionsa mitä moninaisimpien akateemisten alojen edustajien parissa vetää vertoja vain sille alhaiselle arvostukselle, jota hän nauttii niiden akateemisten ajatuspoliisien piirissä, joille monitieteisyys on vain avainsana apurahahakemuksissa. Hän on pienimuotoinen kuuluisuus, elokuvatähti, TV-dokumentisarjan aihe, luentosalit täyttävä yleisömagneetti, ja itsessään jonkinlainen kirjatehdas. Mutta hänen ei ole tarvinnut madaltaa rimaansa. Koulutettu yhteisö, jonka pitäisi tietää paremmin, ihailee massakulttuuria patronisoivalla ja naivia teeskentelevällä tavalla. Tätä vasten nähtynä Žižekin tapa kaivaa massakulttuurista esimerkkejä häpeämättömän monimutkaisten filosofisten ja psykonalyyttisten päättelyiden materiaaliksi on vailla vertaa. On syytä toistaa, että vaikka massakulttuuri antaa hänelle materiaalia, jonka avulla paremmin ymmärtää psykoanalyysia, hän ei taivu ihailemaan massakulttuuria – joka on läpeensä kaupallista ja toissijaista – sen itsensä vuoksi kuten monet älyllisesti epävarmemmat kulttuuri-populistit.

Richard Rorty pitää kertomuksia tärkeänä kriittisenä työkaluna ja on siksi samaa mieltä Sloterdijkin kanssa kirjallisuudesta: se on tärkeä lähde eikkyniselle ”koiramaiselle” näkemykselle. Rorty puhuu liberaalista ironikosta, joka ”on valmis kohtaamaan keskeisten uskomustensa ja halujensa perusteettomuuden ” (Rorty 1989, xv) ”Liberaali” tässä yhteydessä tarkoittaa, että ”liberaalit ironikot laskevat tähän perustattomien halujen joukkoon oman toiveensa, että kärsimys vähenee, että ihmiset lakkaavat nöyryyttämästä toisia ihmisiä.” Tätä vastoin brittiläisiä yliopistoja dominoi nykyään ei-liberaali literalisti [*illiberal literalist*], joka takertuu byrokratian ja opillisen puhtauden tukirakenteisiin niin tiukasti, että kaikki älyllinen uteliaisuus uhrataan kirjaimellisen ohjekirjan tulkinnan alttarilla. Lacan määrittelee perversitikon samaan tapaan: seksuaalista perversitikkaa luonnehtii äärimmäinen samaistuminen johonkin

viettelytapahtuman (usein satunnaiseen) yksityiskohtaan – niin että korkeakorkoisesta kengästä tulee tärkeämpi kuin sen käyttäjästä. Mieleen tulee Karl Krausin sutkaus: ”Maailman surkein olento on kenkäfetiisisti, jonka on pakko tyytyä koko naiseen.”

Mielenkiintoisella tavalla Baudrillard korostaa, että osa kulttuurin rikkaudesta on kadotettu, kun perinteisen yhteiskunnan sosiaaliset monimerkityksellisyudet on korvattu totalitaarisen semioottisen järjestelmän kylmällä viestinnällisellä tehokkuudella. ”Vuorovaikutteisuuden” retoriikastaan huolimatta nykviestintä luo kommunikoimattomuutta. Vastaparien viettelykseen perustuvat käyttäytymisen muodot korvaantuvat karulla kirjaimellisuudella, josta porno on vain yksi esimerkki. Pornon levinneisyys kuvastelee syvempää sosiaalista ilmiötä: peiteltyä hienovirtteisuuden hylkäämistä. Poliittisesta korrektiudesta puheenollen: Žižek on hyvä esimerkki Bataillen poliittisesti epäkorrektista vaatimuksesta (jota Baudrillard lainaa teoksessa *The Conspiracy of Art*, 2005), että meidän olisi ajateltava sillä tavalla, jolla nainen riisuu vaatteensa.

Kyllä, meidän pitäisi olla valmiita loukkaamaan toisiamme useammin, koska sekä loukkaaminen että loukkaantuminen ainakin viittaavat siihen, että jokin on kiistelemisen arvoista. Nykyään yliopistolla vallitsevat ajatukset, joista kaikki älyllinen sisältö on esipoistettu. Tekninen käsitys ”tutkimuksesta” on lähes kokonaan kumonnut tutkijana olemisen käytännöt; epäilen, että monikaan uraohjautunut yliopistoihminen ei osaa edes tehdä eroa näiden välillä.

Yksi Open Access -mallin eduista tuntuu olevan marxilainen: tuotannon välineiden hallitseminen antaa mahdollisuuden suurempaan rehellisyyteen. Mutta takaisin yksityiskohtiin. Onko IJŽS:n ympärille kertynyt riittävästi vapaaehtoisia ja innokkaita asian harrastajia niin, että esimerkiksi sangen kunnianhimoiset ja erittäin kannatettavat tavoitteet kääntää lehteä useammille kielille saavutetaan? Millaisia suunnitelmia on olemassa? Kuinka suureksi

– ja missä merkityksessä suureksi – IJŽS tulee kasvamaan?

Mediavallan keskus (Britannian tapauksessa Lontoo) ovat usein sisäsiittoisempia kuin vuorten eristämä keskiaikainen kylä. Kovasti kehutut journalistisen ammattitaidon ja maailmanluokan raportoinnin perinteet ovat rappeutuneet viikunalehdeksi, joka peittää ylemmän keskiluokan pakopaikan, jonne jälkikasvu saadaan kesätöihin. OA-liike antaa ainakin mahdollisuuden toisenlaisiin arvoihin. Tämä toisenlaisten arvojen tavoittelemine on syynä IJŽS:n käännöshankkeille.

Englannin kolonialisoiva voima internetissä on niin suuri, että koko hanke voi jäädä turhaksi koristeeksi. Minä kuitenkin uskon symboleihin ja olisi tekopyhää kutsua lehteä kansainväliseksi, jolle se tarjoa edes mahdollisuutta todella kansainväliselle ilmaisulle. Siksi aiomme edelleenkin antaa mahdollisuuden kääntää olemassaolevia artikkeleja ja otamme vastaan juttutarjouksia kirjoittajien äidinkielellä, joka sitten voidaan kääntää englanniksi. Vaikka kutsuun vastataan vain harvoin, uskon, että ele on silti arvokas.

IJŽS:n etusivu on jo käännetty monille nykyään aliedustetuille kielille ja pikkuhiljaa myös artikkelien käännöksiä ilmestyy. Esimerkiksi numeroiden pääkirjoitukset ilmestyvät eurooppalaisten pääkielien ja kiinan lisäksi myös tamilin ja hindin kielillä. Erikoisnumero ”Žižek ja Intia” on tekeillä. Voi hyvinkin olla, että noilla kielillä työskentelevien tutkijoiden englanti on hyvällä tasolla, mutta minusta on edelleen korostettava, että useampien kielten käyttö antaa ei-englanninkieliselle maailmalle muistutuksen siitä, että itsestäänselvää oletusta internetin englanninkielisyydestä on syytä vastustaa. Kuinka suureksi IJŽS sitten voi kasvaa tai kuinka suureksi sen pitäisi kasvaa – häpeämättömän oppinut sisältö takaa, ettei se koskaan ”myy” itseään tai kadota käsitteellistä monimutkaisuuttaan. Toisaalta lehti on aidosti suunnattu globaalille verkkoyhteisölle, mikä tarkoittaa, että Heinekenin tapaan se voi saavuttaa paikkoja, joihin muut lehdet eivät yllä!

Neuvostofilosofian historiaa

Filosofian hakuteoksista ei löydy artikkeleita aiheesta ”neuvostofilosofia”. Jopa uusista venäläisistä käsikirjoista etsii tavallisesti turhaan hakusanaa *sovetskaja filosofija*. Tämä saattaa yllättää, sillä filosofia Neuvostoliitossa oli poikkeuksellisen omaperäistä, sekä hyvässä että huonossa. Peruskuvausten puute kertoo siitä, että neuvostofilosofian nimellä tunnettua aihekompleksia ei vielä ole riittävästi tutkittu.

Käsite ’neuvostofilosofia’ on yksinkertaisesti: Neuvostoliitossa harjoitettu marxilainen filosofia vuosina 1924–1991. Rajausta tuottaa silti heti ongelmia. Ensinnäkään kaikki filosofia NL:ssa ei ollut marxilaista. Jopa uskonnollisen filosofian suuntaukset saattoivat nuorena valtiossa jatkaa olemassaoloaan aina 20-luvun lopulle asti. Suuri käänne tuli vasta 1930: Stalinin aloitteesta kaikki kilpailevat ajattelu- ja taitteet jyrättiin. Tämänkin jälkeen jatkui tsaarinajan perinne vielä muutamissa tapauksissa. Vuosisadanvaihteen ”hopea-ajan” uskonnollisen idealismin viimeinen mohikaani, Aleksei Losev, platonismin ja uusplatonismin syvällinen tuntija, tuomittiin muutamaksi vuodeksi Vienanmeren kanavan rakennustyömaalle, minkä jälkeen hän saattoi suhteellisen rauhassa omistautua antiikin filosofian tutkimiseen. Kun Losev kuoli 95-vuotiaana 1988, Neuvostoliitto oli jo hajoamaisillaan.

Maassa tutkittiin etenkin 70-luvulta lähtien intensiivisesti filosofian historiaa. Vaikka menneisyyden filosofiaa arvioitiinkin marxilaisesta näkökulmasta, virallisen ideologian ote ei ollut kovin tiukka. NL:oon kuului tasavaltoja, joilla oli vanha oma filosofinen perinne. Armeniassa ja Gruusiassa oli julkaistu filosofista kirjallisuutta omilla kielillä jo myöhäisantiikista asti. Keski-Aasian tasavalloissa oli keskiaikaan ulottuvaa islamilaisen filosofian perinnettä (Avicennan synnyinkaupunki Buhara kuului

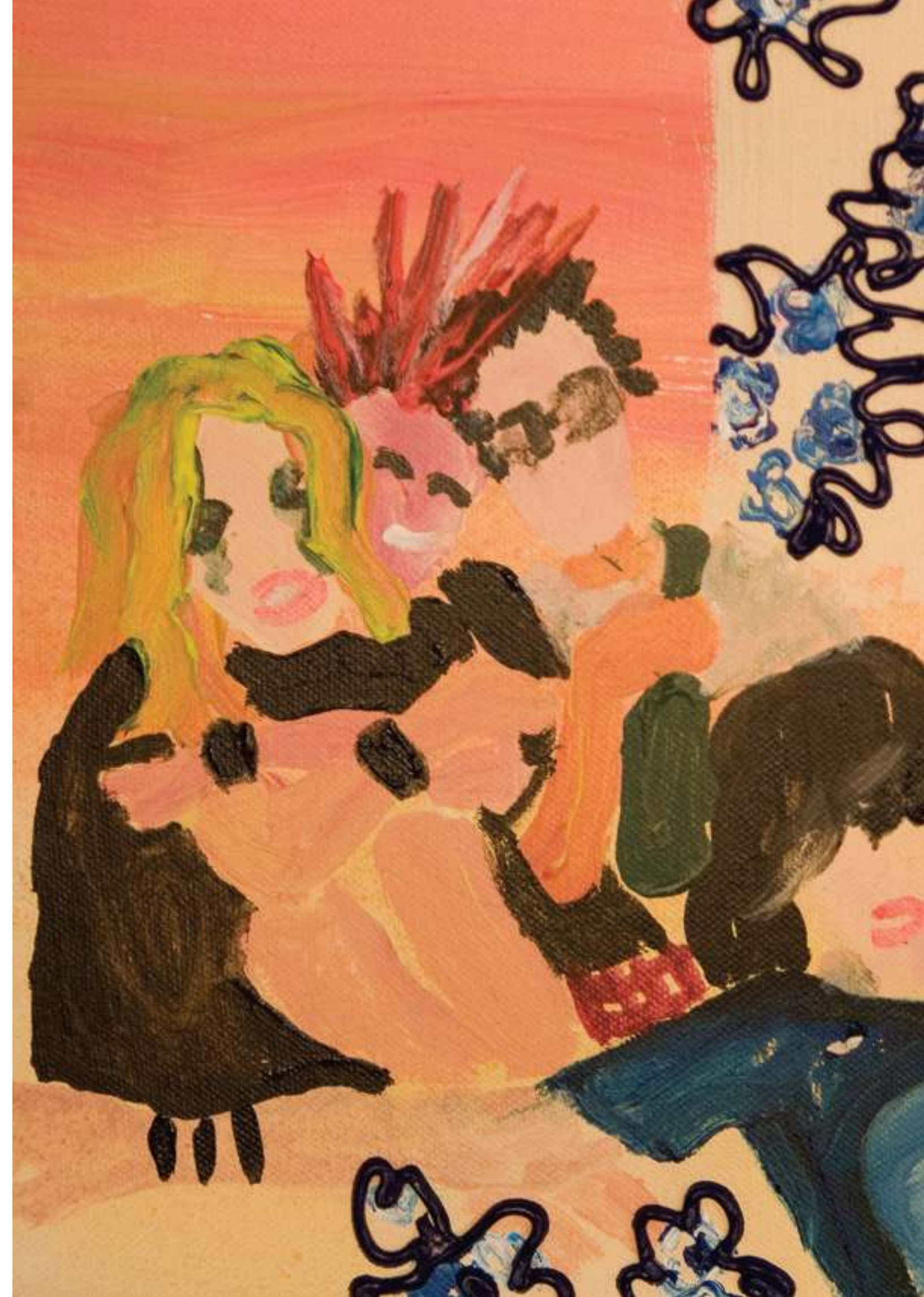
Uzbekistanin neuvostotasavaltaan). Kirjakaupoista saattoi ostaa oppineesti kommentoituja Alfarabi-editioita, joita Neuvosto-Uzbekistanin tiedeakatemia julkaisi. Logiikkaa ja lähialoja, kuten informaatiotiedettä ja kybernetiikkaa, ei juuri yritetty ”marxilaistaa”, eikä edes integroida niitä vallitsevaan dialektisen materialismin teoriaan. Usein neuvostologoikot ja -kyberneetikot suhtautuivat jopa avoimen pilkallisesti viralliseen ideologiaan.

Ja vaikka pohjan piti olla sama, erosi neuvostofilosofia muiden sosialistimaiden ajattelukulttuurista. Filosofia DDR:ssä oli selvästi toisentyyppistä. Monia tunnettuja neuvostofilosofejia ei siellä saksannettu.

Kautskysta Plehanoviin

Diamatin juuret ovat 1800–1900-lukujen taitteen Toisessa internationaalissa. Eduard Bernsteinin käynnistämä ”revisionismikeskustelu” oli tehnyt kysymyksen marxilaisuuden filosofiasta ajankohtaisen. Bernstein ja muut oikeistolaiset sekä keskustaan lukeutunut ”ortodoksinen marxilainen” Karl Kautsky, jota pidettiin tärkeimpänä teoreetikkona, olivat yhtä mieltä siitä, että marxismi on talous- ja yhteiskuntateoria, mutta ei filosofiaa. Kautsky rinnasti Marxin tiedemiehenä Darwiniin: toinen osoitti luonnon kehityslainmukaisuudet, toinen loi materialistisen teorian yhteiskuntien kehityksestä. Kun ns. ”eettiset sosialistit” ehdottivat Marxin yhteiskuntateorian täyden-

tämistä Kantin moraalifilosofialla, piti Kautsky sitä täysin mahdollisena – Marxilla kun ei hänen mielestään ollut erityistä filosofiaa tai maailmankatsomusta.

Näitä näkemyksiä nousi vastustamaan Grigori Valentinovitš Plehanov (1856–1918). Plehanov katsoi, että marxismilla on *oma filosofiansa*, joten tieteellistä sosialismia ei tarvitse eikä pidä täydentää muilla. Marxilainen filosofia jatkaa perinnettä, jonka tärkeimpiä edustajia olivat antiikin materialistit, Spinoza, 1700-luvun ranskalaiset valistusfilosofit Diderot, Helvétius ja Holbach, sekä Ludwig Feuerbach. Toisaalta marxilainen filosofia pyrki ylittämään vanhemman materialismin mekanistisen maailmanselityksen turvautumalla Hegelin dialektiseen metodiin. Idea materialismin ja dialektiikan yhdistämisestä on sinänsä yksinkertainen kaava, jonka muotoilussa Plehanov saattoi tukeutua Engelsiin ja tämän *Anti-Dühringiin* (1877), mutta samalla hyvin kauaskantoinen: se löi lukkoon *dialektisen materialismin* ohjelman, jota neuvostofilosofia yritti toteuttaa loppuunsa asti.

Diamatin perusongelmana voidaan pitää vaatimusta Hegelin ”jaloilleen kääntämisestä”. Jo Engels oli sanonut Hegelin tulkinneen maailmassa todellisuudessa vaikuttavat suhteet nurinkurisesti, lähtien ideaalisen primaattista. Materialistien tehtävänä olisi kääntää hänen päällänsä seisova järjestelmänsä jaloilleen. Tämä oli helpommin sanottu kuin tehty, sillä Hegelin dialektiikka on tiukasti sidoksissa objektiivis-idealistiin peruslähtökohhtiinsa. Engels puhui toiveikkaasti ”metodin ja systeemin ristiriidasta” Hegelillä: systeemi oli konservatiivinen, muuttuvaisuutta korostanut dialektinen metodi taas valankumouksellinen. Neuvostofilosofia ei koskaan selvittänyt dialektisen metodin ”materialistisen soveltamisen” dilemmaa, mutta tuotti sen kanssa painiskellessaan monia kiintoisia ratkaisuyrityksiä.

Deborinin koulukunta

Neuvostoideologia vannoi Leninin nimeen, mutta neuvostofilosofian varsinaisia perustajia oli Leninin kilpailijan, menševikki Plehanovin oppilas Abram Deborin (oik. Joffe, 1881–1963). Hän liittyi bolševikkeihin vasta 1928. Deborin kehitti työtovereineen ensimmäiset diamatin versiot. Hänen vaikutusvaltainen teoksensa *Vvedeniže v filosofiju dialektičeskogo materializma* ilmestyi jo ennen vallankumousta (1916; käsikirjoitus 1907). 20-luvulla Deborinia pidettiin johtavana marxilaisena filosofina: hän oli niin sanottujen ”dialektikkojen” leirin keulakuva ja tärkeän aikakauslehden *Pod znamenem marksizman* päätoimittaja 1926–1930.

Deborin joutui myöhemmin stalinismin uhriksi. Paljolti unohdetusta filosofista ei ole vielä laadittu monografiaa tai kunnon elämäkertaa. Deborinin dialektiikkatulkinta jäi silti pysyvästi vaikuttamaan neuvostofilosofiassa: ”dialektiikka ei [...] ole muuta kuin yleistä metodologiaa [...] Materialistisen dialektiikan on läpäistävä yleisenä metodologiana kaikki konkreettiset ja empiriset tieteet, koska se on ikään kuin tieteiden algebraa”.² Tämän algebran kulmakivinä olivat Engelsin muotoi-

lemat Hegelin dialektisen metodin ”kolme peruslakia” (lait vastakohtien ykseydestä, määrän muuttumisesta laaduksi ja negaation negaatiosta).

Diamat oli 20-luvun dialektikkokoululle universaalista metodologiaa. Erillistieteiden tehtävä uhkasi deborinilaisten tarkastelussa supistua pelkäksi dialektiikan yleisten lainmukaisuuksien verifikaatioiksi konkreettisesti tutkimuksessa. Nykylukijaa hämmästyttää Deborinin teksteissä, että hänen päähänsä ei milloinkaan näyttänyt palkähtävän kysyä, *mistä* dialektiikan ”lait” tulevat; riitti, että Hegel oli ne aikoinaan löytänyt. Marxilaisten tarvitsi vain vaihtaa etumerkki idealistisesta materialistikseksi.

Deborinia voi pitää neuvostofilosofian ”perustajaisänä” myös siinä suhteessa, että hänellä näkyy ensi kertaa se *ontologismi*, joka leimaa koko myöhempää neuvostofilosofian traditiota – niin diamatia kuin kriittisiä irtiottoyriytyksiäkin. Koska dialektiikka on sekä luonnon- että yhteiskuntatieteiden yläpuolella, diamat on myös oppia materian yleisistä liikemuodoista: ”Dialektiikan lait kattavat koko todellisuuden, dialektiikka on siis yleistä oppia kaiken olevaisen liikelaeista ja liikemuodoista”.³

Näkemys siitä, että marxilainen filosofia on kaiken muun lisäksi myös ”oppia olevaisesta”, on neuvostodiamatin *differentia specifica*. Se erottaa sen selkeimmin ”länsimaisen marxismin” muodoista, joille marxismi on kriittistä teoriaa, ”käytännön filosofiaa” (Gramsci) tai yhteiskunnan muttei luonnon dialektiikkaa (nuori Lukács). Deborinilaisten käsissä marxismi muuttuu sen kummempimmita reflektoinneita ontologiseksi ”kaiken teoriaksi”.

Lännessä (etenkin frankfurtilaisten piirissä) suosittu selitysmallin mukaan diamat muuttui neuvostoyhteiskunnan ”legitimaatioideologiaksi”: ontologismi oli vain kaikinpuolisen poliittisen totalitarismin luonnollinen seuraus. Selitys ontuu: Deborin ei ollut totaalista valtaa tavoittelevien stalinistien mieleen. Pikemmin näyttää siltä, että deborinilaisen diamat-tulkinnan ontologismissa vanhat ”venäläiset” ajattelumallit tiikkuvat marxilaiseen teoriaan: ontologismiahan (vs. läntinen ”subjektivismi”) on iät ajat pidetty venäläisen filosofisen tradition omimpana tunnuspiirteenä. Tässä valossa neuvostofilosofian voi monessa suhteessa nähdä omaperäisten venäläisten perinteitten jatkona uusissa oloissa, ”venäläisenä filosofiana marxilaisuuden valepuvussa”.

Joka tapauksessa ontologisoivan materialismitulkinnan tähden neuvostofilosofia rinnastuu välistä hämentävällä tavalla sellaisiin filosofioihin, joita ei siihen hetimiten tulisi yhdistäneeksi. Roomalaiskatolisen kirkon idäntuntija, jesuiittapater Gustav Wetter päätyi tutkimustensa tuloksena siihen, että vaikka diamat edustikin ”vastapuolen”, ateististen kommunistien filosofiaa, oli se kuitenkin yllättävän lähellä skolastiikkaa, etenkin sen uustomistisia tulkintoja. Diamatin näkemys materialismista olisi pitkälti samaa kuin aristoteelisen tradition realismin; näin uustomismilla ja diamatilla olisi siis yhteinen pohja.⁴

Ontologistinen ajattelutapa sai NL:ssa hegemonian, mikä ei johtunut ylhäältä päin tulleesta pakosta, vaan ilmaisi neuvostoliittolaisen filosofisen kulttuurin ominta

henkeä. Neuvostofilosofit olivat sisäistäneet ”ontologiset” ajatusmallit niin syvästi, että huolimatta esimerkiksi ainakin muodollisesti hyvistä suhteista Italian kommunistipuolueeseen (välit menivät poikki vasta 80-luvun alussa, kun IKP:n pääsihteeri Berlinguer julisti Lokakuun vallankumouksen menettäneen ”työntövoimansa”) neuvostoliittolaiset eivät innostuneet Antonio Gramscin praksis-marxismista. Edes ne, jotka halusivat uudistaa marxilaisuutta Hegelin avulla, eivät kytkeytyneet Gramsciin, vaikka tämä olisi ”Hegel-marxistina” tuntunut luonteelta liittolaiselta.

Leninin ristiriitainen perintö

Deborin piti Plehanovia marxilaisuuden varsinaisena teoreetikkona, Leniniä sinänsä nerokkaana ”käytännönmiehenä”. Kaikki 20-luvun dialektikot eivät suhtautuneet Leninin filosofiseen perintöön näin väheksyen: Ivan Luppolin teos *Lenin i filosofija* (1926) tutki ”filosofian ja vallankumouksen suhdetta”. Deborinin asenteen tekee ymmärrettäväksi se, että Leninin *Filosofian vihkoja*, jotka sisälsivät 1915–16 tehtyjä laajoja muistiinpanoja ennen kaikkea Hegelin *Logiikasta*, ei vielä tunnettu. Ne ilmestyivät vasta 1929–1930. Deborin aikalaisineen muodosti kuvan Leninin ajattelusta pääasiassa teoksen *Materialismi ja empiriokritisismi* (1909) perusteella. Siinä Leninin syytti vasemmistobolševistiveriaa Aleksander Bogdanovia siitä, että tämä korvasi marxilaisen filosofian muodissa olleella Ernst Machin empiriokritisismillä, joka pohjimiltaan oli eräs positivismin suuntaus. Machilainen tietoteoria vei Leninin mielestä vääjäämättä kohti subjektiivista idealismia.

Lenin saattoi pamfletissaan tarpeettomasti yksinkertaistaa kirjoittaessaan, että marxilainen materialismi pitää nähdä heijastusteorianana, jolloin ”meidän aistimuksemme, meidän tajuntamme on vain ulkomaailman kuva”.⁵ Tästä huolimatta teokseen on myöhemmin suhtauduttu liian yksipuolisen torjuvasti: siinä on nähty vain dogmatismia, vaikka Lenin puolusti poliittisen polemiikin alla materialismia ja tieteen liittoa tavalla, jonka useimmat länsimaisetkin tieteenfilosofit tai tieteellisen realismin kannattajat vielä tänäänkin hyväksyisivät.

Kiinnostavasti Lenin tukeutui kirjassaan massiivisesti menševikki Plehanovin argumentteihin. Onkin perusteita väittää, että Bogdanov, joka vallankumouksen jälkeen profiloitui Leninin äärivasemmistolaiseksi leimaaman Proletkultin ideologina, edusti ”aidommin” bolševismia filosofiaa kuin Lenin. Bogdanovin teoria oli voluntaristinen ja subjektivistinen, siihen sisältyi aimo annos vallankumousromantiikkaa ja aktivismin ihailua – kaikki piirteitä, jotka esiintyvät myös myöhemmissä äärivasemmistolaisissa liikkeissä, vuoden 1968 kapinallisissa ja maolaisuudessa. Lenin yritti hillitä oman fraktionsa radikalismia ja ohjata bolševismia ”järkevämille” urille.

Filosofian vihot on aivan toisenlainen teos, joka tuntuu kuin toisen henkilön kirjoittamalta. Lenin tutkii Hegelin dialektista logiikkaa, ja materialismi–idealismidikotomia jää taka-alalle: ”Viisas idealismi on lähempänä

viisasta materialismia kuin tyhmä materialismi.” Hän arvostelee Plehanovia siitä, että tämä ei ole tarpeeksi kehitellyt varsinaista dialektiikan teoriaa.⁶ Vihkoista löytyy myös kuuluisaksi tullut ”aforismi” siitä, kuinka ”ei voida täysin ymmärtää Marxin *Pääomaa* ja varsinkaan sen I lukua tutkimatta ja käsittämättä Hegelin koko *Logiikkaa*. Niin muodoin yksikään marxilainen ei ymmärtänyt Marxia ½ vuosisadan kuluttua!”⁷

Kaksi kirjaa näyttää meille kaksi varsin erilaista Lenin-filosofiaa: yhtäällä luonnontieteellisen materialismin ja heijastusteorian kannattajan, toisaalla dialektikon ja Hegelin suuren ihailijan. Tämä leniniläisen perinnön dualismi löi leimansa myöhempäänkin neuvostofilosofiaan. Se ei missään vaiheessa ollut niin yhtenäinen ilmiö kuin monet luulevat, vaan siinä oli havaittavissa ”skientistinen”, jopa positivistinen juonne (etenkin Hruštševin aikana tämä suuntaus vahvistui suuresti), toisaalta taas ”humanistis-hegeliläinen” trendi, joka suhtautui kriittisesti teknokraattisiin utopioihin ja vastusti sosialismin rakentamisen tulkittamista pelkäksi ”insinööriytyksi” (60-luvulta lähtien tämän suuntauksen näkyvimmäksi edustajaksi kohosi Iljenkov).

Stalinin ”suuri käänne” 1930

Johtajan ”nuoret aseenkantajat” Mark Mitin, V. Raltsevitš ja Pavel Judin julkaisivat artikkelin *Pravdassa* 7. kesäkuuta 1930. Stalin oli edellisenä vuonna saanut voiton Buharinista ja puolueen oikeisto-oppositiosta, ja nyt piti uusi komento ulottaa myös filosofian alueelle. Mitin ja kumppanit syyttivät Deborinia virheistä, tämä kun oli erottanut filosofian tutkimuksen sosialismin rakentamiskäytännöstä. Väitettiin deborinilaisten edustavan suuntausta, jota alettiin kutsua ”menševisoivaksi idealismiksi”. Deborin joutui eroamaan päätoimittajan paikaltaan ja harjoittamaan nöyryyttävää itsekritiikkiä ”plehanovilaisista virheistään”. Hän tuomitsi entiset oppilaansa, joista monet myöhemmin menettivät henkensä Stalinin vainojen uhreina. Kerrotaan, että pahimpaan vaino aikaan Deborin ei, niin akateemikko kuin olikin, uskaltanut viettää öitään Moskovan-asunnossaan, vaan nukkui lähellä sijaitsevan puiston penkillä.

Deborin itse selvisi hengissä stalinismista, mutta murtui moraalisesti ja intellektuaalisesti. Akateemikon virkansa säilyttäen hän vaikenä 25 vuodeksi ja julkaisi muutamia artikkeleita vasta destalinisoinnin alettua. Deborinin syrjäyttänyt Mitin kohosi kunniansa kukkuloille; lähes neljän vuosikymmenen ajan hän oli yksi neuvostofilosofian ”paaveista”. Mitinin oma tuotanto ei ollut laadullisesti merkittävää, ja hän näyttää julkaiseen kukistetujen deborinilaisten tekstejä omissa nimissään. Mitinin muistelmen julkaisemisesta ehdittiin ilmoittaa 80-luvun alussa, mutta hanke peruttiin. Tätä ovat monet Mitiniin kielteisesti suhtautuneetkin neuvostofilosofit pahoitelleet, sillä muistelukset olisivat epäilemättä tarjonneet mielenkiintoisen kuvan ”stalinistisen ajattelun laboratorista”, hieman kuin Feliks Tšujevin toimittamat Molotov-moaaarit.⁸

Stalinin hallinnon kaksi vuosikymmentä eivät olleet otollista aikaa filosofialle. Terrori, jota vielä täydensivät toisen maailmansodan tuhot, merkitsi lähes täydellistä katkosta filosofisessa ajattelussa. Joitakin käännöksiä lukuunottamatta ei NL:ssa julkaistu 30–40-luvuilla juuri mitään filosofisesti painavaa. Kriittisen ajattelun tilalle astui jäykkä ideologia, joka kanonisoitiin Stalinin itsensä editoimassa NKP:n historian *Lyhyessä kurssissa*. Siinä marxilaisuus tiivistettiin kaavaksi ja filosofia supistettiin dialektiikan ”kolmeksi peruslaiksi”.⁹ Vaikka stalinistit olivat nähneet niin suurta vaivaa deborinistien murskaamisessa, he eivät tarjonneet tilalle mitään olennaisesti uutta, vaan pitäytyivät ontologismissa ja diamatissa – nyt alettiin käyttää tuota puoluejargonin mukaista lyhennystä.

Andrei Ždanovin – Stalinin oikean käden – johdolla käynnistettiin 1947 kampanja uuden neuvostopatriotismien puolesta ja ”kosmopolitismia” vastaan. ”Vallankumoukselliset demokraatit” Herzen, Belinski ja Tšernyševski nostettiin lähestulkoon marxismin perustanlaskijoiksi. Hegel leimattiin ”Ranskan vallankumouksen vastaisen aristokraattisen reaktion filosofiksi”. (Tämä tulkinta oli muuten yksi syistä, joiden takia Lukács ei voinut julkaista väitöskirjaansa *Der junge Hegel* NL:ssa, jossa hän oli elänyt emigranttina natsismia paossa.) Positiiviseen saldoon on silti luettava paksun kuukausittaisen aikakauslehden *Voprosy Filosofii* perustaminen, josta pian kehittyi neuvostofilosofian tärkein foorumi. Se jatkaa yhä, nyt venäläisten filosofien lippulaivana.

50-luvulta eteenpäin

Filosofinen keskustelu alkoi elpyä melko pian Stalinin kuoleman jälkeen. Hruštševin pidettyä 1956 kuuluisan puheensa, jossa tuomitsi Stalinin rikokset, alkoi ”suojasään” kausi. Aiemmin pannassa olleita ajattelijoita ryhdyttiin taas julkaisemaan – mm. kuuluisan psykologin Lev Vygotskin teoksista otettiin uusia painoksia – ja uusi sukupolvi filosofi aloitti toimintansa. Tärkeä projekti oli 5-osaiseksi paisunut *Filosofskaja entsiklopedija* (1960–1970), jota avustivat käytännössä kaikki ajan varteenotettavat neuvostofilosofit. Toimitustyötä johti tosin Stalinin vanha suojatti Mitin, mutta hän ei vaikuttanut teoksen sisältöön kovin paljoa. Ensyklopediasta tulikin merkillisen heterogeeninen: oikeaoppisen marxismi-leninismien esittelyn lisäksi ja seassa käsiteltiin uskonnollista filosofiaa, ja skientismia tihevien artikkelien ohessa nähtiin etevä humanistisia pienoistutkielmia.

Neuvostofilosofien työn kestävämpiin puoliin kuuluvat heidän saavutuksensa filosofian historian alalla. Jos vielä 50-luvulla ilmestyneitä teoksia leimasi kylmän sodan kovasanainen kielenkäyttö – pragmatismia saatettiin luonnehtia ”amerikkalaisen imperialismin filosofiaksi” – muuttui ote jo seuraavalla vuosikymmenellä professionaalisemmaksi. Vaikka ideologinen taistelu jatkui aina NL:n olemassaolon viime hetkiin, neuvostofilosofit paneutuivat vakavasti ”vastustajan”, länsimaisen ”porvarillisen filosofian” ajatusmaailmaan.

Tärkeäksi osoittautui moskovalaisen Mysl’-kustantamon aloittama maailmanfilosofian klassikkosarja. Siinä julkaistiin satakunta nidettä antiikin, keskiajan ja etenkin uuden ajan filosofien teoksia laajoine esipuheineen ja kriittisine kommentaariosastoineen. 1700-luvun ranskalaismaterialismi oli hyvin edustettuna, mutta myös klassisen saksalaisen idealismin keskeinen tuotanto julkaistiin sarjassa.

Neuvostoliittolaisen filosofian historian merkkihahmo Teodor Oizerman loi kunnianhimoisen projektin uuden ”filosofianhistoria-tieteen” luomiseksi¹⁰. Sen tarkoituksena oli laatia ”lopullinen” filosofian historia, jossa filosofian kehitysprosesseja antiikista alkaen tarkasteltaisiin tiukan objektiivisesti ja tieteellisesti; eri aikakausien ja kulttuurien yksittäiset filosofiat nähtiin oman kortensa kekon kantavina suuren kokonaisuuden momentteina. Oizermanin hanke muistutti Hegelin filosofianhistoriaa: pyrittiin yhdentämään kaikki edeltänyt filosofinen ajattelu omaan dialektiseen synteisiin, joskin Oizermanille lopullisen synteetin tarjoaisi materialistinen dialektiikka.

Nyt 94-vuotias Oizerman on jatkanut aktiivista filosofinuraansa näihin päiviin asti. NL:n romahduksen jälkeen hän ryhtyi arvioimaan kriittisesti aiempaa tuotantoaan. Armottomassa neuvostomarxismien läpivalaisussaan *Marksizm i utopizm* (2003) hän jättää tuskin kiveä kiven päälle marxismi-leninismistä. Marxia itseään ei Oizerman pidä vastuullisena diamatin marxismitulkinnoista. Hieman yllättävästi hän toteaa pitävänsä materialistisen dialektiikan ohjelmaa vielä elinkelpoisena.

Kiinnostavimpia sodanjälkeisen ajan uusia kasvoja oli Evald Iljenkov (1924–1979). Hänen omaperäinen tuotantonsa synnytti 60-luvun neuvostofilosofiassa lyhytaikaisen ”Marx-renessanssin”, joka rinnastuu lännessä samanaikaisesti virinneeseen, vaikkakin siitä riippumattomaan kiinnostukseen (mm. Althusserin *Lire le Capital*). Iljenkoville tärkeitä filosofi olivat Spinoza ja Hegel. Hän haastoi vallitsevan diamatin: Iljenkov esitti, että dialektiikka, logiikka ja tietoteoria lankeavat yhteen, ja dialektiikan teoria on nähtävä kategoriarjestelmän sijasta inhimillisen käytännön prosessin kuvauksena.

Paljon polemiikkia herätti Iljenkovin teoria ideaalisesta, jolla tuli ymmärtää jotain muuta kuin puhtaasti ajatuksellista: ideaalisia ovat ennen kaikkea meitä ympäröivän materiaalsen kulttuurin muodot. Kulttuurin tuotteet ovat ideaalisen ”kantajia”. Tässä Iljenkov vetosi Marxin analyysiin, jossa tavara esiintyy arvon kantajana ja arvomuoto paljastuu objektiiviseksi, yksilöiden tajunnasta riippumattomaksi yhteiskunnalliseksi suhteeksi. Iljenkovin pääteokseksi jäi 70-luvulla ilmestynyt *Dialektinen logiikka*,¹¹ voimakas yritys tuoda Hegel takaisin marxilaiseen filosofiaan.

Vaikka Iljenkov piti itseään tiukasti marxilaisena, hän joutui kahnauksiin *establishmentin* kanssa. 50-luvulla hän sai potkut Moskovan yliopistosta liiallisesta ”hegeliläisyydestä” syytettynä, ja 60-luvun puolimaissa hän lähti *Filosofskaja entsiklopedijan* toimituksesta, kun ei hyväksynyt päätöstä lisätä loogis-analyttisen aineiston esittelyä.

Varsinainen toisinajattelija Iljenkov ei kuitenkaan ollut. Hän vastusti neuvostoyhteiskunnassa 60-luvulta alkaen voimistunutta teknokraattista suuntausta, joka näki sosialismin rakentamistyön lähinnä insinööriteknisenä ongelmana. Hruštšev oli julistanut NL:n käyvän elintasokilpailuun USA:n kanssa, ja sosialismi merkitsi länsimaisen kulutusyhteiskunnan jäljittelyä: lisää jääkaappeja, kodinkoneita, autoja. Iljenkov sitävastoin korosti sosialismin kulttuurista ulottuvuutta: neuvostoyhteiskunnan piti kasvattaa monipuolisesti sivistyneitä kansalaisia. Hän halusi liittää marxilaisen filosofian klassiseen humanistiseen perinteeseen, ennen kaikkea saksalaiseen idealismiin. 60-luvulla neuvostoyhteiskunnassa ilmaantui sama ”kahden kulttuurin”, teknisen ja humanistisen, ristiriita jota englantilainen C. P. Snow pohti aikoinaan pamfletissaan, ja Iljenkov otti kantaa humanististen arvojen puolesta.

Iljenkov nautti suosiota: *Dialektisen logiikan* toisen painoksen kappalemäärä oli 40 000. Puolue- ja akateemisen byrokratian syrjintä sekä Brežnevin ”pysähtyneisyyden kauden” ilmapiiri, jota leimasi uskon menettäminen sosialismin mahdollisuuksiin ja kyynisyyden leviäminen kaikkialle yhteiskuntaan, näyttävät kuitenkin olleen liikaa Iljenkoville: pitkällisen masennuksen jälkeen hän teki itsemurhan. Neuvostofilosofeista hän on se, jota vielä tänä päivänäkin eniten muistetaan. 80-luvulta saakka järjestettävät Iljenkov-luennot ovat edelleen lähes kansanjuhlan luontoisia suurtahtumia.

”Dialektisen logiikan” kohtalo

”Iljenkoviaanien” ohella esiintyi paljon yrityksiä viedä vihdoinkin loppuun diamatin kehittämisen samanlaisiksi kategorioiden järjestelmäksi kuin Hegelin *Logiikka*. Miltei jokainen itseään kunnioittava neuvostofilosofi julkaisi oman yrittelmänsä. Useimmat ovat ansaitusti vaipuneet unhoon, mutta toisia sietää muistaa. Ukrainalainen Pavel Kopnin (1922–1971) laati lukuisia tutkielmia marxilaisen filosofian ja tietoteorian alalta, joista teokseen *Dialektiikka, logiikka, tiede* on mahdollista tutustua myös suomeksi.¹² Se käsittelee dialektiikkaa tieteellisen ajattelun metodina esittäen, että ”kaikki ajattelun ristiriidat saavat alkunsa subjektin ja objektin välisistä ristiriidoista”.¹³ Kopnin tarkastelee tiedostusprosessiin liittyviä dialektiikan kategorioita (looginen vs. historiallinen, abstraktinen vs. konkreettinen jne.). Toisenlaista otetta problematiikkaan edustaa Aleksandr Šeptulinin *Dialektiikan kategoriat ja lait*,¹⁴ joka pohtii ”dialektiikan kategoriarjestelmän” rakentamisen ongelmia: materialistin on lähdettävä ’materiaasta’ ja ’tajunnasta’ ja edettävä sitten muihin kategorioihin (erillinen, liike, suhde; yksityinen, erikoinen ja yleinen; laatu ja määrä jne.).

Yritykset rakentaa materialistisen dialektiikan kategoriarjestelmiä hiipuivat, vaikka vielä 70-luvun loppupuolella julkaistiin peräti viisiosainen ryhmätyö alan ongelmista. Monet neuvostofilosofit suhtautuivat alusta alkaen epäuskoisesti projektin mahdollisuuksiin ja pyrkivät kehittämään dialektiikkaa toisista lähtökohdista. Jotkut koettivat rekonstruoida Marxin *Pääomassa* käyttämää

metodia, mutta neuvostoliittolaiselle filosofiselle kulttuurille oli tyypillistä, että tätä tietä lähtivät kulkemaan vain harvat. Mitään ”Marx-rekonstruktioiliikettä”, jota olisi voinut verrata 70-luvun länsieurooppalaiseen pääomalogiikkaan, ei syntynyt.

Toiset yrittivät kehittää materialistista dialektiikkaa eräänlaisena toiminnan teoriana. Suuntaukseen voidaan osittain lukea Iljenkovkin, mutta tärkeämpi oli Genrih Batištšev (1932–1990), jota jotkut ovat kutsuneet ”1900-luvun jälkipuoliskon suurimmaksi venäläiseksi filosofiksi”. Väitteeseen ei tarvitse yhtyä, mutta Batištšev oli todella omaperäinen ajattelija. Hän tarkasteli ihmisen olemusta ”toiminnallisuutena” (*dejatel’nost’* – käsite on keskeinen myös Leontjevin koulukunnan ns. kulttuurihistoriallisessa psykologiassa), jonka hän tulkitsi luovuuden ilmentymäksi. 70-luvun lopulla Batištšev alkoi ottaa etäisyyttä antroposentrismiin, joka hänestä oli johdannut globaalisten ongelmien kärjistymiseen, ja kääntyi ortodoksisen uskoon. Vieläkään Batištševin tuotantoa ei tunneta länessä juuri lainkaan.¹⁵

Ajautuiko neuvostofilosofian kuningasajatus, dialektisen logiikan hanke, siis umpikujaan? Jos pitää koko ajatusta johdonmukaisesti organisoidusta kategorioiden järjestelmästä illuusiona, silloin on samalla myönnettävä, että saman illuusion vallassa oli jo Kant yrittäessään perustella kategorioiden transsendentaalisen deduktion mahdollisuutta. Jos sekä Kantin, Hegelin että diamatin projektit ovat luhistuneet, onko siis tyydyttävä siihen, että filosofian keskeiset kategoriat muodostavat jäsenyttömän rökkiön? Vai onko ongelmaa tähän asti vain lähestytty väärällä tavalla? Tämä on yksi monista kysymyksistä jotka neuvostofilosofia on jättänyt perinnöksi.

Viitteet

1. Lehdessä ilmestyi rinnakkaispainos *Unter dem Banner des Marxismus*. Se oli tärkeimpiä marxilaisia keskustelufoorumeja 20-luvulta 30-luvun alkuun.
2. A. M. Deborin, *Materialistische Dialektik und Naturwissenschaft, Unter dem Banner des Marxismus*, 1. Jahrgang 1926, 437.
3. Sama, 432.
4. Ks. Helmut Dahm, *The Philosophical-Sovietological Work of Gustav Andreas Wetter S. J.* Teoksessa: Helmut Dahm, T. J. Blakeley & George L. Kline, *Philosophical Sovietology. The Pursuit of a Science*. Reidel, Dordrecht 1987, 52–155.
5. *Materialismi ja empiriokritisismi*, Petroskoi 1946, 63. Eräissä kohdassa Lenin jopa rinnastaa tajunnan heijastamisen valokuvakoneen toimintaan.
6. *Teokset*, osa 38. Moskova–Petroskoi i.p., 232.
7. Sama, 144.
8. Engl. Feliks Chuev, *Molotov Remembers*. Dell 1993.
9. Vrt. Heikki Mäki-Kulmala, *Vastakohdat vai kaksoiset: tutkimus neuvostomarxismiin suhteesta moderniin länsimaiseen rationaalisuuteen* (Acta Univ. Tamperensis 274; 2003). Väit. Sähköinen versio: <http://acta.uta.fi>.
10. Projektin ydinteos: *Filosofian pääsuuntauksat: historiallis-filosofisen prosessin teoreettinen analyysi*. Progress, Moskova 1977.
11. Progress, Moskova 1984 (suom. Robert Kolomainen).
12. Edistys, Moskova 1975.
13. Sama, 164.
14. Edistys, Moskova 1977.
15. Ks. läpileikkaus hänen tuotannostaan: G. S. Batištšev, *Vvedenje v dialektiku tvortšestva*. RHGI, St. Peterburg 1997.

Sergei Marejev

Diamatista ja mahdollisuudesta syöstä keisari valtaistuimeltaan

Evert van der Zweerden teoksessa *Soviet Philosophy – the Ideology and the Handmaid* on erään luvun motoksi otettu Aleksandr Nikiforovin toteamus, että ”diamat” oli Neuvostoliitossa muuttunut valtionuskonnoksi.¹ Tarkemmassa katsannossa tämä on vain osuva sutkaus, joka ei ensinkään paljasta neuvostodiamatin filosofista luonnetta. Jos diamat oli valtionuskontoa, niin mitä sitten on se ”ontologia”, joksi takavuosien diamatia tänä päivänä kutsutaan? Uskontoako?

Marja Patrikainen, teos sarjasta Koverit (2007, yksityiskohta), 25x30 cm, akryyli- & öljymaali kankaalle

Uusplatonismikin oli aikoinaan uskontoa, jopa kristinuskon haastaja, mutta se ei estä sillä olleen vakavasti otettavaa filosofista sisältöä. Prokloksen ”teologia” on eittämättä oppia jumalasta. Mutta sen esittämä maailmankuva on sisäisesti sidoksissa Platonin *Timaiokseen*. Siksi on vaikea uskoa niiden vaikuttimien vilpittömyyteen, jotka tekevät kevyellä kädellä selvää menneisyyden filosofisista opeista. Siinä on aistittavissa halua pokkuroida nykyisiä vallanpitäjiä. Eikä halukkaita ole vähemmän kuin oli aikoinaan entisten vallanpitäjien edessä.

Diamatin herruudesta neuvostofilosofiassa kirjoittaa myös Mihail Majatski: ”Luonnollisesti on otettava lukuun myös, että fenomenologia ei suinkaan yksinään hallinnut filosofian näyttämöä tässä ja nyt. Muiden toisuskoisten mukana se oli työnnettyä marginaaliin, syrjään mahtavimmista mahtavimman, virallisen materialismin tieltä. Tätä ei saa unohtaa pohdittaessa miksi fenomenologia ei ollut mahdollista Venäjällä.”²

En muista yhtäkään julkaisua koko neuvostovallan ajalta, missä fenomenologiaa olisi kritisoitu diamatin näkökannalta. Sellaisena tuskin voi pitää niitä rituaalinomaisia ”kriittisiä” huomautuksia, jotka Nelli Motrošilova esittää kirjassa *Sovremennaja buržuaznaja filosofia* tarkastellessaan Husserlin filosofiaa: ”Vaikka fenomenologiassa päästään käsiksi joihinkin niistä ongelmista, jotka marxilaisessa filosofiassa on ratkaistu, jää niiden ratkaisu idealistiseksi. Fenomenologia jää myös *Krisis*-teoksessa opiksi, jota on periaatteellisesti mahdoton sisällyttää marxismiin – mikäli pidetään kiinni tiukan tieteellisyyden vaatimuksesta.”³

Motrošilovan epäkonkreettinen lausuma jättää epäselväksi, mitä on se ”marxismi”, johon fenomenologia ei ole ”sisällytettävissä”. Hegelin filosofian idealistisuus ei estänyt Marxia ”sisällyttämästä” oppiinsa Hegelin dialektiikkaa. Tässä ei ole pahitteeksi muistuttaa Leninin tunnetusta aforismista, että ”viisas idealismi” on huomattavasti lähempänä dialektista materialismia kuin ”tyhmä” tai vulgaari materialismi, kuten Marx sitä nimitti. Neuvostoliittolainen diamat oli paljossa juuri tuota ”tyhmää”

materialismia. Tämä on syytä todeta, ennen kuin ruvetaan keskustelemaan marxismin ja fenomenologian yhdistettävyydestä tai sen mahdottomuudesta.

Yhtä epäkonkreettinen on Majatski väittäessään, että ”olisikin hassua odottaa, että diamat sallisi valtaistuimelleen toista yhtä ehdottomia vaateita esittävää”⁴. Kieltämättä hyvin sanottu. Mutta puhe diamat in hallitsevasta asemasta ja sen muka saamasta uskonnon statuksesta ei sano vielä mitään. Nimittäin diamat, siinä muodossa kuin se kehittyi ja oli olemassa neuvostovallan vuosina, ei tarjonnut adekvaattia metodologiaa fenomenologisen filosofian kritiikille, eikä paljon muidenkaan. Kun Lenin totesi, että marxismi ei ole doktriini vaan metodi, niin diamat oli nimenomaan doktriini eikä metodi, ja osoitti siinä epäproduktiivisuutensa.

Tuloksena oli, että diamatistit olivat valmiita siemään rinnallaan miltei mitä hyvänsä ”vaihtoehtoisia” oppirakennelmia, kunhan nämä eivät vain suoraan kaikonneet heidän intresseihinsä. He olivat täysin tyytyväisiä sellaisiin rituaalinomaisiin kriittisiin huomautuksiin, joita näimme Motrošilovalla. Hän on jo kauan sitten pyydellyt anteeksi vanhoja marxilaisia syntejään. Se ei tarkoita, että hän olisi korjannut entiset virheensä. Näin ollen on reipasta liioittelua todeta, ettei diamat sallinut valtaistuimelleen mitään, minkä ambitiot olivat yhtä ehdottomat. Diamat hyväksyi jopa lupsakkaasti rinnalleen niin fenomenologiaa kuin positivismiakin, kunhan vain nämä eivät kyseenalaistaneet sitä ”ainoana oikeana” marxilaisen filosofian tulkintana.

Toisin kävi, kun Evald Iljenkov ja Valentin Korovikov 1954 esittivät, että marxismissa ei ole enempää diamatia kuin histomatiakaan, vaan materialistinen historiankäsitys. Se oli dia- ja histomatistien mielestä julkea hyökkäys marxismia vastaan. Syntyi ankara kohu ja käräjöinti, ja niin saivat Moskovan yliopiston nuoret filosofian opettajat lähtöpässit tiedekunnasta. Diamat in rinnastamisessa uskontoon ei ole mitään uutta. Jo yli neljäkymmentä vuotta sitten Aleksei Potjomkin kirjoitti:

”Marxin toteuttama hyppäys filosofiasta tieteeseen osoittaa, että filosofia on todellisuudessa tarpeetonta. Filosofia on tahattoman ja siinä mielessä ’viattoman erehdyksen’ historiallisesti ohimenevä muoto. Mutta nykyoloissa se ei ole muuta kuin joukkotajunnan manipuloinnin väline, henkistä sikunaviinaa, jonka tarkoituksena on poliittinen puijous.”⁵

Potjomkinin pelasti erottamiselta Rostovin yliopistosta – missä neuvostoaikana vaikutti varsin tasokas filosofinen koulukunta – yliopiston silloinen rehtori Juri Ždanov, joka jätti *Voprosy Filosofii* in filosofienraalien raivonpurkaukset omaan arvoonsa⁶. Noina 60-luvun vuosina harva rohkeni ryhtyä samaan kuin Potjomkin. Edellä mainitun Iljenkovin ja Korovikovin esiintymisen jälkeen se oli lujissaan ainoa.

Tämä kohdistui suoraan päin järjestelmää – tuona aikana tämänkaltaisista sanoista ei tosin enää passitettu

Kolymalle, mutta muutoin elämä saattoi kyllä muuttua perin hankalaksi.

Siitä on pitkä aika. Neuvostoliittoakaan ei ole enää aikoihin ollut. Mutta suhtautuminen Iljenkoviin on virallisen filosofian taholla sama kuin neuvostoaikoina –, tai kuten tavataan sanoa, kommunistien aikana – Iljenkov pysyy marginaalissa. Vaikka yhteiskunnassa tapahtuu rajuja mullistuksia, eliitit säilyttävät asemansa. Yleisesti ottaen kaikki pysyvät pallillaan. Tämä pätee myös entiseen neuvosto-, nykyiseen venäläisen filosofiaan. Sivussa olleet pysyvät sivussa, vallassa olleet pysyvät valtaistuimellaan.

Valtaistuini- ja ideologiapuheessa voisi olla mieltä, jos meillä olisi selvä käsitys siitä, kuka silloin istui vallassa ja kuka oli siitä osaton. Mutta asia ei ole niin. Jos tarkastelemme vaikkapa van der Zweerden teosta, niin huomaamme saman valikoivuuden vaivaavan sitä. Zweerde ei puhu mitään Georg Lukácsista tai Lev Vygotskista, jotka eivät mitenkään sovi siihen, mitä hän kuvaa ideologiaksi ja palvelustyöksi. Ei siinä myöskään sanota olennaisesti mitään Iljenkovista, saati Potjomkinista, mutta sitä enemmän on puhetta Mamardašvilista. Miten lukija voi tästä saada käsityksen neuvostofilosofian valta-asetelmista?

Spirkinin kuolematon oppikirja

Tarkastelkaamme nyt asiaa toisesta näkökulmasta. Aleksandr Spirkinin *Kurs marksistskoj filosofii* (”Marxilaisen filosofian oppikirja”), jonka ensimmäinen painos ilmestyi 1963,⁷ oli aikoinaan laajalti tunnettu oppikirja. Neuvostoaikana kirjassa oli ideologisessa suhteessa kaikki kohdallaan, juuri siten kuin aika ja paikka kulloinkin vaativat. Vuodet kuluivat, ja alkoi perestroika. Eikös vain Spirkinin oppikirja ilmestynyt jälleen luetteloihin, nyt vain nimellä *Osnovy filosofii* (”Filosofian perusteet”; 1988). Jälleen siitä otetaan uusia painoksia, yhä tänä päivänä.

On selvää, ettei Spirkin kirjoittanut uutta oppikirjaa. Jokainenhan kirjoittaa loppujen lopuksi elämänsä aikana vain yhtä kirjaa. Kyseessä oli sama kirja, vain eri nimellä. Kumpi nimi vastaa paremmin sisältöä? Kummassakin tapauksessa kyseessä oli sama kuolematon diamat. Olennaista ei ole ”marxilaisen” retoriikan puuttuminen, sillä yhtä kaikki kyseessä on diamat. Ja kun tänä päivänä Venäjällä ilmestyy ”filosofian” oppikirjoja, kyseessä on diamat, olkoon että nimikkeenä voi olla ”ontologia”, ”teoreettinen filosofia” tai muuta sinne päin.

Jo kauan sitten diamat ja filosofia ovat likipitään samaistuneet venäläisten tietoisuudessa. Monen mielessä on kuva jostakin *absoluuttisesta filosofiasta*, joka ei ole tältä planeetalta. Se on jonkin sortin maailmanskematiikkaa, joka ei ole tuhansia vuosia jatkuneen filosofian kehityksen tulosta, vaan puhtaasti ihmispäässä keksittyä. Taikka toisin sanoen Spirkinin kaltaisten ”marxistien” luovien ponnistelujen aikaansaannosta. Van der Zweerde toteaa sinänsä oikein, että jo 1991 maamme filosofinen kulttuuri ”menetti pitkälle neuvostoluonteensa.”⁸ Täsmällisempää vain olisi sanoa: *marxilaisen* luonteensa. Mutta paradoksi on siinä, että se alkoi menettää marxi-

laisen luonteensa heti alun alkaen. Marxismista oli 1991 jäljellä enää ”marxilainen” sanahelinä. Sen vaihtaminen ei ollut enää isokaan vaiva.

Niin sanottujen filosofianhistoriallisten johdantojen tarjoaminen lisukkeeksi ei tuo periaatteellisesti mitään uutta: ”historia” säilyy sinällään ja ”filosofia” sinällään. Kun esimerkiksi teemaa ”tietoisuus” esitetään filosofian kurssissa yleensä samoin kuin sitä opetettiin takavuosina, on siitä historia kaukana. Ikään kuin Sokrates, Platon tai Augustinus, Kant, Fichte, Hegel, Marx enempää kuin Heideggerkaan eivät olisi ongelman parissa askarrelleet. Nykyisissä oppikirjoissa tietoisuus tulkitaan tavallisesti ”aivojen funktioksi”, siis samaan tapaan kuin 1700-luvun ranskalainen materialismi, josta ei sivumennen sanota sanaakaan. Aiheen auktoriteettina esitetään Ivan Mihailovitš Setšenov ja Ivan Petrovitš Pavlov – kummatkin sinänsä ihan arvossa pidettäviä henkilöitä, mutta ei heillä ole mitään tekemistä minkäänlaisen filosofian kanssa. Heidän alansa oli ns. korkeamman hermotoiminnan fysiologia. Ja tiede, joka tutkii tietoisuutta, on jotain aivan muuta.

Mainitun kaltainen näkemys tietoisuudesta on kuvaava. Diamatin mukaan marxilainen filosofia ei ole tulosta koko edeltävän filosofian historiasta, vaan johtopäätös luonnontieteen uusimmista keksinnöistä. Näin syntyi käsitys, että diamat on yhtä kuin ns. luonnontieteen filosofiset ongelmat. Käteen jää vain ”filosofisia ongelmia” vailla mitään filosofiaa. Diamatistinen perinne oli todella hallitsevana neuvostofilosofiassa.

Postsovjetisellä Venäjällä se edelleen elää ja voi hyvin. Neuvostofilosofiassa oli kuitenkin myös diamatille vastakkainen perinne, joka liittyy Lukácsin, Vygotskin ja Iljenkovin nimiin. Hallitseva suuntaus se ei ollut, eikä siitä, luojaan kiitos, sellaista koskaan tullutkaan. Ihmiskunnan historiassa ei rehellinen filosofia ole koskaan ollut hallitsevana. Tärkeintä on, että sitä ei ole tukahdutettu, vaan se yksinkertaisesti on ollut olemassa.

Diamatin valta-asema liittyi paljolti siihen, että marxilaista filosofiaa tuli *opettaa* ja *propagoida* laajoille väestökerroksille, kaiken lisäksi ihmisille, jotka olivat häidin tuskin lukutaitoisia. Ždanov huomauttaa, että vallankumouksen voitto Venäjällä edisti marxismin perusajatuksen leviämistä. Mutta siitä seurasi ”väistämätön [marxismin] ymmärtämisen ja omaksumisen tason madaltuminen. Dialektisen materialismin iskulauseiden saattamana pääsi vallalle primitiivinen, vulgääri mekanistinen materialismi. Tämä oli ominaista niin Buharinille, Timirjazeville, Sarabjanoville kuin Maksimoville.”⁹

Täsmennettäköön, että tason madaltuminen ei pätenyt vain ”mekanistien”, vaan myös heidän vastustajiensa, Abram Deborinin ja hänen kannattajiensa kohdalla. Että Marxin filosofia kehittyi klassisesta saksalaisesta filosofiasta, välittömästi Hegelistä, ja välillisesti *koko* edeltävästä filosofisesta maailmanperinnöstä, sen selittäminen oppimattomille ihmisille oli käytännössä mahdoton tehtävä. Se olisi edellyttänyt kehittyynyttä, koko filosofisen perinnön tuntemukselle pohjautuvaa filosofista kulttuuria. Mistä sellainen olisi tullut?

Kaiketi tästä syystä diamat/histomatissa metodiksi vakiintui *diatribi* eli keskiajan skolastiikassa ja myös vanhalla Venäjällä vallalla ollut opetustapa. Se oli Venäjällä käytössä lähinnä hengellisissä seminaareissa ja akatemioidissa filosofian opetuksessa. Potjomkinin tutkimusten mukaan oppikirjallisuudessa oli yli parinsadan vuoden ajan ollut vallitsevana tietynlainen traditio tulkita filosofian erikoislaatuja, tutkimuskohdetta ja suhdetta muihin tieteesiin. ”Tätä traditiota voidaan nimittää skolastiseksi, jos ajatellaan sanan alkuperäistä merkitystä: ’koulumainen’.”¹⁰

Potjomkin, Donin Rostovissa edelleen vaikuttava Iljenkovin ystävä ja henkinen sukulainen, osoitti, että myös kaikki neuvostoaikaiset filosofian oppikirjat on kirjoitettu diatribisen tradition, siis kiistakirjoitusten hengessä. Sen alkuna voidaan pitää Deborinin teosta *Dialektišeskiĭ materializm*, joka oli nimenomaan oppikirja, ”marxilaisen filosofian” populaari esitys. Lainausmerkit ovat paikallaan sen vuoksi, ettei ”marxilaisella filosofialla” enää Deborinin aikoihin ollut paljoa yhteistä sen kanssa, mitä voidaan pitää Karl Marxin filosofiana.

Potjomkinin ensimmäistä kirjaa *O spetsifike filosofskogo znaniĭa* (”Filosofisen tiedon erityisluonteesta”, 1973 seurasi *Problema spetsifiki filosofii v diatribišeskoj traditsii* (”Filosofian erityisluonteen ongelma diatribisessä perinteessä”, 1980). Muutama vuosi sitten Potjomkin julkaisi kirjan *Metafilosofskije diatriby na beregah Kiziterinki* (”Metafilosofisia kiistoja Kiziterinkan rannoilla”¹¹), joka sisältää uuden materiaalin ohella aikaisempien teosten keskeisen sisällön. Kirja ilmestyi 2003 vaatimattoman 500 kappaleen painoksena, mikä ei ole missään suhteessa teoksen tärkeyteen. Niinpä en malta olla lainaamatta yhtä kohtaa, missä Potjomkin kommentoi 50- ja 60-luvun puheenvuorojaan.

Puheenvuorojen perusajatus oli, että filosofia oli jo kauan sitten tullut päätepiteeseensä. Ajatteleville ihmisille oli silti ilmeistä, että edeltävässä filosofiassa oli kuitenkin jotain arvokasta, joka säilyy. Potjomkin mainitsee Aleksandr Herzenin – jota sivumennen sanoen ei venäläisessä filosofian historioissa ole tarpeeksi arvostettu – ja jatkaa: ”Analysoidessaan perusteellisesti ’filosofian lopun’ tilannetta Herzen totesi, että kuollut filosofia jätti jälkeensä korvaamattoman perinnön. Se loi muodon ajattelun kehitykselle: dialektiikan. Tuli selväksi, että todelliselta sisällöltään filosofia on aina logiikkaa, toisin sanoen inhimillisen tietoisuuden, ajattelun, kognition tutkimista. Tämä sisältö oli vain kätkeytyä kaikenkarvaisiin teologisiin ja metafysiisiin hepeneisiin.”¹²

Tällaisten ajatusten esittämisestä seurasi ymmärrettävästi synkkä hiljaisuus ja suuttumus koko ”filosofisen yhteisön” piirissä. Potjomkin kuvaa lähes puolen vuosisadan takaisia tapahtumia näin: ”Tässä dramaattisessa tilanteesta kävi selväksi muuri, joka estää näkemästä ja ylläpitämästä filosofiseen perintöön liittyvää arvokasta ainesta. Marxismin kylttiä kantavat filosofiset kenraalit yrittivät pelastautua takertumalla kuolinkouristuksenomaisesti metafysiikan vainajankaapuun, eli ontologiaan, jota Marx ja Lenin pitivät kaikissa muodoissaan professori-

” Neuvostofilosofiasta muodostui eräänlaista populaarifilosofiaa, jonka keskeisenä oppina oli, aivan kuten Christian Wolffin filosofiassa, ontologia.”

skolastiikan tuotteena. Iljenkov omisti ajattelijan lahjansa dialektisen logiikan problematiikalle. Minä puolestani yritin tutkiskella tuota ’muuria’. Minulle selvisi, että sen rakennusaineena ovat loputtomat oppimateriaalit, joihin on konservoituna professorikunnan eri aikojen uskomukset. Näin johduin diatribin ongelmaan.”¹³

Potjomkinin tohtorinväitöskirja sai valtion korkeakoulututkintolautakunnassa (VAK) hylkäävän päätöksen, kuten Iljenkov oli hänelle ennustanutkin. Oireellisesti vaikeneminen ja syrjintä tällaisten ihmisten kohdalla jatkuu, vaikka ”marxismien” valtakausi kovia kokeneessa maassamme on takanapäin.

Filosofian historiasta

Diamat/histomatin asenne filosofian historiaa kohtaan oli perimmältään sama kuin positivismilla: vieroksuva. Kaikki meitä ennen sanottu on typeryyttä, on positivismin perusteesejä Baconista Popperiin, jolle liki kaikki aiemmat filosofit ovat pelkkiä keskinkertaisuuksia. Diamatistit olivat samoilla linjoilla. Niinpä tiedeakatemian filosofian instituutin muinoinen johtaja Boris Ukrainatsev moitiskeli meitä instituutin tutkijoita siitä, ettei meidän töissämme esiinny muita kuin peruukki- ja palmikkopäitä. Nähtävästi hänen silmiinsä oli osunut jotain Kantia koskevaa. Niin ikään VAK:n filosofian jaoston puheenjohtaja langetti 1984 vakavan varoituksen erälle aspirantille – Rostovista hänkin –, joka oli erehtynyt näkemään jotain myönteistä Fichten opissa produktiivisesta ja reproduktiivisesta mielikuviutuksesta.

Lyhyesti: neuvostofilosofiasta muodostui eräänlaista populaarifilosofiaa, jonka keskeisenä oppina oli, aivan kuten Christian Wolffin filosofiassa, ontologia. Diamatista tuli ilmeisen selvästi muodoltaan ontologiaa. Kummassakin oli määritelmänsä ja systematiikkansa, puhtaasti formaalista skematiikkaa. Tämä selittää, miksi entisestä

diamatista sukeutui niin kivuttomasti tämän päivän venäläisen nomenklatuurifilosofian harrastamaa ”ontologiaa”. Ei siinä tarvittu muuta kuin nimen vaihdos. Ja onhan ”ontologia” paljon osuvampi nimitys sille materialismille, joka oli kehittynyt diamatin sisällä. Tämän materialismin puitteissa näet myös *dialektiikkaa* ruvettiin tulkitsemaan ontologisesti. Tuloksena oli paradoksaalinen ilmiö: *metafyysinen dialektiikka*.

Neuvostomallisella marxismilla oli siis kaikkiaan hyvin vähän yhteistä aidon Marxin kanssa. Vadim Mežujev kirjoittaa: ”Sitä kutsutaan neuvostoliittolaiseksi, venäläiseksi tai jopa aasialaiseksi marxilaisuudeksi, erotuksena länsimaisesta, josta me tuskin mitään tiesimme. Marx-reseptiollemme antoivat leimansa ajatukset, joita vain vaivoin voi lukea puhtaasti marxilaisiksi – esimerkiksi ne jotka sisältyivät *NKP(b):n historian lyhyen oppikurssin* kuuluisaan neljänteen lukuun *Dialektisestä ja historiallisesta materialismista*. Monet Marxin teokset olivat 1900-luvun alun venäläisille marxisteille, Plehanov mukaan luettuna, tuntemattomia, koska niitä ei ollut vielä julkaistukaan.”¹⁴

Tämä on tietysti totta. Mutta sitä mielenkiintoisempaa on, että vaikka Plehanov ja Lenin lukivat samoja teoksia, he löysivät niistä hyvin erilaisia. Vieläkin paradoksaalisempaa on, että kun Leninin edustama linja pääsi voitolle politiikassa, niin filosofiassa voiton peri Plehanovin linja, joka myöhemmin leimattiin ”menševisoivaksi idealismiksi”. Lenin päätyi Smolnaan, sittemmin Kremliin. Plehanov kuoli puolitoista vuotta lokakuun vallankumouksen jälkeen, toukokuussa 1918. Mutta hänen oppilaansa ja kannattajat vaikuttivat vielä pitkään sen jälkeen. Heitä olivat Ljubov Akselrod, Deborin ja David Rjazanov (jolle muuten ei löytynyt tilaa 1960-luvulla julkaistussa 5-osaisessa *Filosofian ensyklopediassa*; tämäkin on paradoksi, joita maamme filosofian historia on täynnään).

Mainitut Plehanovin kannattajat miehittivät käytännössä kaikki tärkeimmät paikat uusissa neuvostovallan ideologisissa instituutioissa ja marxismien opinahjoissa. Rjazanov johti vasta perustettua Marx–Engels-instituuttia, Deborinista tuli 1921 *Pod znamenem marksizma* -lehden päätoimittaja. He nimenomaan määräsivät filosofian luonteen 20-luvulla aina 30-luvulle asti. Tämä vaikutus jatkui myös sen jälkeen, kun ”menševisoivasta idealismista” tehtiin loppu 1931.

Leninin auktoriteetti oli melkoinen, eikä häntä voitu marxismien teoreetikkona sivuuttaa. Lenin oli kuitenkin vain lippu, jota hulmutettiin. Todellisuudessa hänen vaikutuksensa harjoitettuun marxismiin ja marxilaiseen filosofiaan oli tuohon aikaan olematon. On vaikea nimetä ketään selkeää leniniläistä, joka olisi ollut vähääkään merkittävämmässä asemassa filosofian instituutioissa. Lenin itsekin kannatti Plehanovin oppilaiden värväämistä marxismien opetustehtäviin, koska muita ei kerta kaikkiaan ollut. Kuvaava esimerkki on VKP:n keskuskomitean sihteerin Jemeljan Jaroslavskin esittämä kysymys Leninille: ”Pidätkö mahdollisena, että filosofian luennojen pitäjiksi kutsuttaisiin A. Deborin ja L. Akselrod?”

Sverdlovin yliopiston tiedemiesneuvosto tiedustele asiaa. Orgbyroossa me teimme Akselrodista kielteisen päätöksen, mutta nyt luennoitsijaryhmä esittää sitä uudelleen.”¹⁵ Lenin vastaa ykskantaan: ”Mielestäni *ehdotto-masti molemmat*. On hyvä, sillä he tulevat puolustamaan marxismia (jos he alkavat saarnata menševismää, me panemme heidät aisoihin: *pitää katsoa perään*).”¹⁶

Mutta peräänkatsojia ei käytännössä ollut. Leninin kirjelappu julkaistiin ensi kerran vasta 1932, siis vasta deborinilaisten teilaamisen jälkeen. Siihen saakka Deborin jakoi monopolin marxismin totuuteen ainoastaan Akselrodin kanssa. Tätä seikkaa ei jostain kumman syystä ole kukaan koskaan pannut merkille. Mutta vakaa käsitykseni on, että juuri edellä kuvattu asetelma määräsi koko neuvostofilosofian vastaisen kulun. Leninin kuoltua 1924 vakiintui Deborinin muotoilema kanta, että Lenin oli ”nerokas taktikko”, Plehanov ”nerokas teoreetikko”. Vasta Stalin, paradoksaalista kyllä, alkoi väittää että Lenin ei ole vain nerokas käytännönmies vaan myös nerokas teoreetikko. Tästä ”bolševikit” ja deborinilaiset otivat yhteen vuonna 1931. Organisatorisesti ”bolševikit” voittivat, mutta deborinilainen diamat pysyi voittamattomana tähän päivään saakka.

Suomentanut Asko Helminen

Viitteet & kirjallisuus

Artikkeli on laadittu Suomen Akatemian rahoituksella.

1. van der Zweerde, Evert, *Soviet Philosophy – the Ideology and the Handmaid. A Historical and Critical Analysis of Soviet Philosophy, with a Case-Study into Soviet History of Philosophy*. Nijmegen 1994, 91.
2. Majatski M., *Tam i togda. Posleslovije perevodšika*. Teoksessa: Guserl E. *Natsalo germenevtiki*. Vvedeniije Žaka Derrida. M., 1996, 250.
3. *Sovremennaja buržuaznaja filosofija*. M., 1978, 275.
4. Ks. Majatski 1996, 251.
5. Potjomkin A.V., *Metafilosofskie diatriby na beregah Kiziterinki*. Rostov-na-Donu 2003, 117.
6. Sama, 272.
7. Ks. Spirkinin oppikirjan muunnelma: *Teoria joka uudistaa maailmaa* (1972). Spirkin aloitti filosofin uransa heti II maailmansodan jälkeen. Helsingin yliopiston Slavica-kokoelmista löytyy yksi hänen varhaisista töistään: *Voprosy jazyka i myšlenija v svete rabot J.V. Stalina po jazykoznanij* (”Kielen ja ajattelun kysymyksiä J.V. Stalinin kielitieteellisten kirjoitusten valossa”), M. 1951. – suom. huom.
8. van der Zweerde, *mt.*, p. 139.
9. Ždanov Ju.A., *Vzgljad v prošloje*. Rostov-na-Donu 2004, 421.
10. Potjomkin 2003, 43.
11. Kiziterinka on eräs Donin sivujoista Rostovin kaupungin lähistöllä.
12. Potjomkin 2003, 572.
13. Sama, 572–573.
14. Mežujev V.M., *Ideja kultury*. M., 2006, 148–149.
15. Ks. Lenin V.I., *Polnoje sobranije sošinenii*, t. 52, s. 393.
16. Sama, 159.

Kasvatuksen Historian Päivät Joensuu 5.-6.6.2008

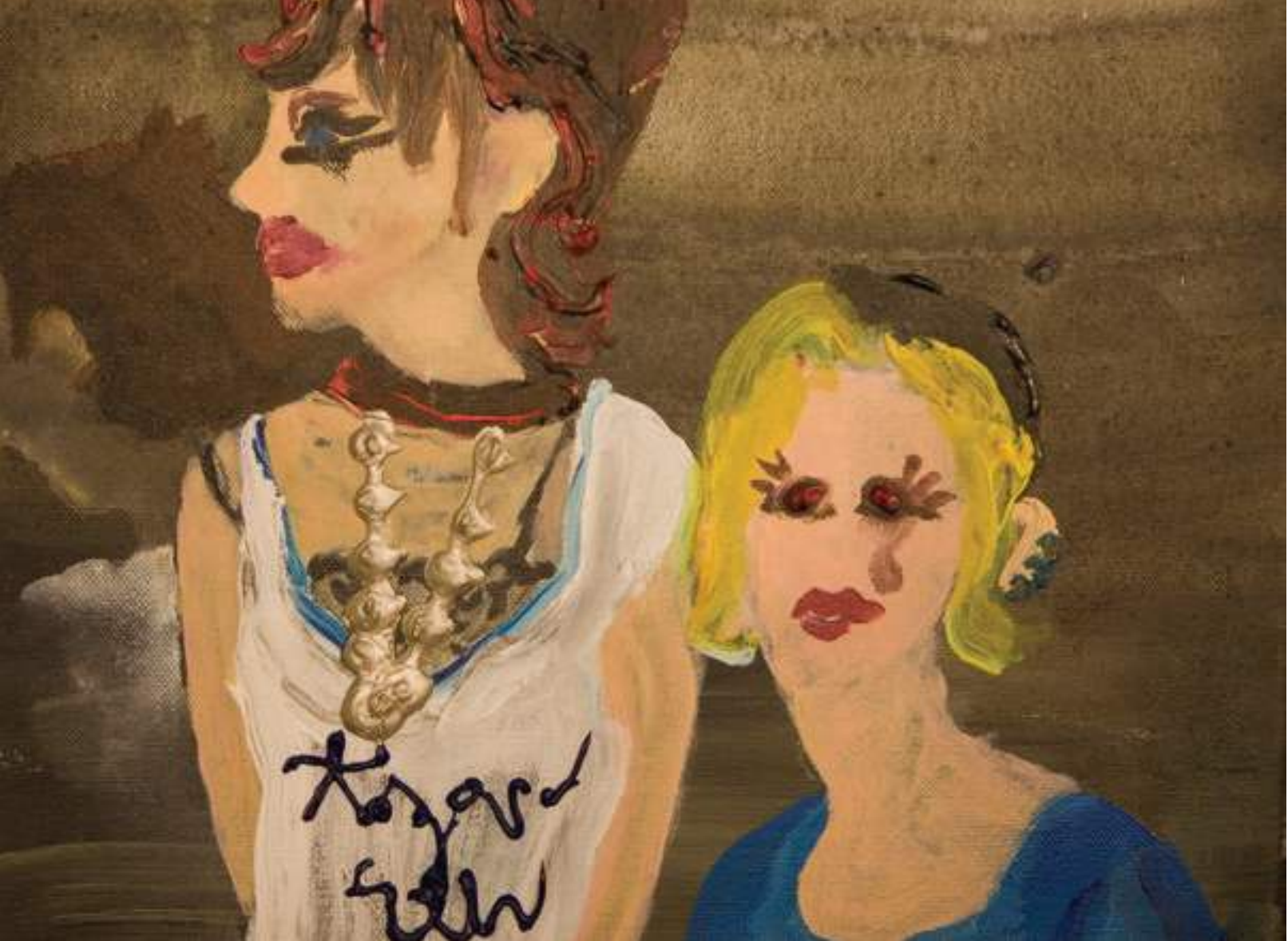

Päivien erityisteema on ”Kasvatus ja demokratia”.
Joensuun päivien yhteydessä järjestään myös
Kasvatusfilosofian osasto

Esitysten dead line 2.5.. Osallistujia pyydetään ilmoittautumaan 15.5. mennessä. Ei osallistumismaksua.

Lisätietoja ja ilmoittautumiset:
<http://www.kasvatus.net/sig/kasvatushistoria>
kansalainen@joensuu.fi (kasvatuksen historia)
rauno.huttunen@joensuu.fi (kasvatusfilosofia)

Erih Solovjov

60-luvun filosofinen journalismi

Voprosy Filosofii -lehden 50-vuotisen historian voi jakaa neljään jaksoon:

(1) Ensimmäisissä (Kedrovin toimittamissa) numeroissa esitetyn ansiokkaan alkusoiton jälkeen koittaa ideologis-dogmaattisen nöyristelyn vuosikymmen (Tšesnokin, Konstantinovin ja Kammarin aika). Tuossa pimeyden valtakunnassa voi tietenkin nähdä myös valonpilkahduksia, mutta lähempi tarkastelu osoittaa ne yleensä virvatuliksi.

(2) Hruštšovin ajan ”suojasää” tavoittaa lehden melko myöhään (vuosina 1957–1959, mitä ennen se on jo näkynyt selvästi Moskovan yliopiston filosofisessa tiedekunnassa – Evald Iljenkovin ja Valentin Korovikovin, Aleksandr Zinovjevin ja Georgi Štšedrovitskin, Juri Karjakinin ja Jevgeni Plimakin keskustelualoitteissa). *Voprosy Filosofii* alkaa muuttua yhdeksi maailmankatsomuksellisen reformismin pesäkkeistä, vahvistaa tietoisuutta 20. edustajakokouksen käynnistämien muutosten peruuttamattomuudesta ja, mikä on erityisen tärkeää, puolustaa tätä linjaa Hruštšovin syrjäyttämisen ja Tšekkoslovakian vuoden 1968 tapahtumien jälkeen.

(3) 70-luvun alusta lähtien (päätoimittajana Ivan Frolov) lehti käy sitkeää, uuvuttavaa taistelua hiipivää yhteiskunnallisen tietoisuuden uudelleenstalinisointia ja -dogmatisointia vastaan. Suuresta mieshukasta huolimatta (toimituskunnasta erotettiin 1974 sen parhaat työntekijät: Merab Mamardašvili, Boris Grušin ja Juri Zamoškin) se selviää voittajana tinkimättä 60-lukulaisista periaatteistaan ja jopa löytäen niille uutta käyttöä. Perestroikaa edeltäneellä vuosikymmenellä lehti itse asiassa jo kuvaa kaikki ongelmat, jotka pakottavat perestroikan toteuttamiseen (tieteellistekninen ja tiedon vallankumous, neuvostoyhteiskunnan sosiaalinen rakennemuutos, byrokraatisoitumisen kustannukset, ekologia ja sivilisaation maailmanlaajuiset tehtävät).

(4) Perestroikan ja demokraattisten uudistusten aika.

1986–87 (päätoimittajana Vadim Semjonov) lehti järjestäytyy raskain, systemaattisen skolastisin askelin ”vauhdittamis-, demokratisointi- ja avoimuusliikkeen” jälkipäähän. Tietoisuus erityisistä filosofisen journalistiikan osaksi yhtenäisen ideologian luhistuessa lankeavista tehtävistä – epäpoliittisista, suhdanteista riippumattomista ja silti hyvin ajankohtaisista – herää vasta myöhemmin (aikaisintaan 1990).

Voprosy Filosofiin 60-luku

Haluan muistella aikaa, jolloin olin itse töissä *Voprosy Filosofii*ssa. 60-luku oli saksalaista ilmaisua käyttäkseni ”muodon ja merkityksen annon” vaihe.

Lehti alkoi 1957 ilmestyä kaksitoista kertaa vuodessa entisten kuuden asemesta. Sen ansiosta voitiin toimitusta laajentaa ja (kiitos suojasään!) ratkaisevasti nuorentaa. Uuteen ”koneistoon” kuului lahjakkaita nuoria venäläisiä, Frolov, Mamardašvili, Igor Blauberg (uuden toimituksen sielu, yksi systeemitutkimuksen metodologian luojista), Nikolai Lapin (nykyään tunnettu sosiologi, 1987–88 Filosofian instituutin johtaja) ja Nail Bikkenin (*Kommunist*-lehden viimeinen päätoimittaja, joka yhdessä Otto Lacisin kanssa sai syyskuussa 1991 tehtäväksi ilmoittaa maailmalle NKP:n hajoamisesta ja oma-aloitteisesta lakkauttamisesta).

Minä jouduin tuohon perestroikan alkioden tislaukseen heti yliopistosta valmistuttuani (sain konekirjoittajan paikan ja kaksi vuotta myöhemmin säällisen koulutuksen saaneelle miehelle säällisen viran).

Päätoimittajan tuoliin asettui 1960 pitkäksi aikaa akateemikko Mark Mitin, entinen Stalinin suosikki, 30-luvun puolivälin puolueideologisten puhdistusten aktiivinen toimeenpanija. Me näimme hänet pahasti sipeensä saaneena dogmaattikkona, joka ei enää koskaan, edes Brežnevin aikana, antanut itselleen lupaa uskoa su-

Marja Patrikainen, Teos sarjasta kaverit (2007), 25x30 cm, akryyli- & öljymaali kankaalle

loiseen haaveeseen totalisesta paluusta menneeseen. Hän kohteli alaisiaan järkevän demokraattisesti ja pyrki toimitusneuvoston kanssa työskennellessään konsensukseen ja realistisiin kompromisseihin.

Ratkaisevia silloisen, luvattoman nuoren toimituksen työssä olivat 50-luvun lopun aspirantti- ja opiskelijapiireissä muotoutuneet käsitykset. Kaikki me uskoimme käsitykseen filosofiasta eksaktina tieteenä, joka pystyy vastustamaan ideologista irrationalismia eikä pode alemmuuskompleksia suhteessa fysiikkaan, biologiaan tai poliittiseen taloustieteeseen. Filosofian ja tieteen perimmäisen erilaisuuden teema ei ollut vielä noussut esiin. Se antoi kuulua itsestään myöhemmin: palliatiivisesti 1969 Pavel Kopninin teoksissa, toisinajattelijan tarmolla 1972–75 Mamardašvilin luennoilla, joilla puhuttiin ensimmäisen kerran *suuresta tautologiasta*: filosofia on filosofiaa (eikä vain yksi tieteilistä tai yksi taiteella leikkimisen muodoista tai yksi äärimmäisen maallistuneen teologisen Absoluutti-pohdiskelun lajeista).

Käsitys filosofiasta eksaktina tieteenä osoittautui kaikesta näiiviudestaan huolimatta (ja jopa sen ansiosta) tehokkaaksi aseeksi ideologisessa polemiikissa. Toimitus

onnistui melko menestyksekkäästi käyttämään hyväksi lehden kaksoisstatusta toisaalta puolueen ”pravdalaisena” julkaisuna ja toisaalta tiedeakatemian toimielimenä. Puoluejulkaisun arvovaltaa käytettiin tukemaan julkaisujen tieteellistä pätevyyttä, akateemista arvovaltaa taas tieteellisen diskurssin ainesten juurruttamiseen puolueideologian kieleen.

Silloinen käsitys filosofiasta eksaktina tieteenä ilmeni selvästi Marxin *Pääoman* kulttina. Sen vahvistumiseen vaikutti ratkaisevasti Iljenkovin kirja *Dialektika abstraktonogo i konkretного v "Kapitale" Marksä* (1960). Koko nuori polvi – joskus syvästi uskoen, joskus uutta metodologista konformismia osoittaen – kantoi uhreja sen alttarille. *Pääomaa* pidettiin tieteellis-filosofisena (filosofis-taloustieteellisenä) mestariteoksena ja mittapuuna. Se loi haaveen modernista sosiaalipoliittisesta ohjelmasta, jonka perustelut olisivat yhtä kattavat ja järjestelmälliset kuin kommunistisen emansipaatiohankkeen perustelut Marxin neljässä nitessä. Tuo ihanne oli täydellisen tuhoisa kaikille todellisuudessa mahdollisille puolueohjelmille ja syövytti marxilais-leniniläistä oikeauskoisuutta kuin happo. En muista yhtäkään tuolloisen toimituksen

jäsentä, joka ei olisi tiedostanut marxismin teorian ja metodologian pinnallistumista Marxin jälkeen ja vallitsevan sosiaalifilosofian häpeällistä latteutta. Lohtua etsittiin ei-sosiaalisten tieteellisten teorioiden ”marxoidisuudesta” (*Pääoman* kaltaisuudesta).

Toimitus teki paljon töitä esittääkseen ja selvittääkseen lukijoille filosofisesti merkittäviä konkreettisten tieteiden saavutuksia uudelleen mietityn tietoteorian kielellä. Vygotski, Sartre, Wiener...

Kiitollisena ja ihailien muistelen tässä yhteydessä Gennadi Gurgenidzen lähes 30-vuotista kilvoittelua. Hän oli Vygotskin tuore kannattaja ja arvosti tämän filosofisesti suuntautunutta psykologiaa enemmän kuin mitään itse filosofiassa neuvostoaikana tehtyä, mukaan lukien Iljenkovin teokset sekä Mihail Bahtinin ja Aleksei Losevin maanalainen tuotanto (tuo näkemys asioista on nyt vahvistumassa lännessä, esimerkiksi eräissä Sveitsin yliopistoissa).

Gurgenidze erotti Vygotskin ongelmahorisontista selvästi sodanjälkeisen neuvostoliittolaisen psykologian filosofisen potentiaalin: ei ainoastaan Aleksei Leontjevia ja Sergei Rubinšteinia, jotka olivat Vygotskin välittömiä seuraajia, vaan myös Pjotr Galperinin, Vitali Davydovin, Vladimir Zintšenkon ja Jakov Ponomarjovin sekä Nikolai Bernšteinin omaperäisen fysiologisen käsityksen.

Gurgenidzen ponnistelujen ansiosta julkaistujen artikkelien voi täydellä syyllä katsoa kuuluvan *Voprosy Filosofii*n aarteisiin: ne ovat edelleen kiinnostavia ja heuristisesti merkittäviä. Niissä oli kyse täysipainoisesta psyykkisen problematiikkaan sovitetusta tietoisuuden teoriasta ja filosofisesti mielekkästä toimintapsykologiasta. Jälkimmäinen pitää mielestäni erottaa romanttisesta filosofisesta toimintaideologiasta, jota nuori Genrih Batištšev innokkaasti saarnasi ja joka 70-luvun puoliväliin mennessä rappeutui yleiseksi sentimentaaliksi-kommunistiseksi retoriikaksi.

Ollenkaan häpeämättä mennyttä voi nyt lukea myös monia 60-luvun artikkeleita, jotka julkaistiin otsikolla ”luonnontieteen filosofisia kysymyksiä”. Lehti (Frolov, Juri Satškov, I. B. Novikov ja Juri Moltšanov) kamppaili kärsivällisesti suhteellisuusteorian ja kvanttimekaniikan filosofisen tunnustamisen puolesta ja oli genetiikan rehabilitointityössä jatkuvasti julkisten keskustelujen edellä. Merkillisiä tiedepublistiikan tapauksia olivat Moisei Markovin artikkelit, jotka osoittivat, mitä ovat ”fyysiikan hullut ideat” (tuohon aikaan ensimmäisen kerran legalisoitu ilmaisu). Markov ennakoi nykytieteen paradoksalistis-katastrofistista paradigmaattisuutta. Se oli luonnontiedettä, joka henki ”tuottavan mielikuvituksen vapautta” (kantilaisessa merkityksessä) ja tutkimuksen vapautta.

Lehden 60-lukulaisessa käytännössä ilmaus ”filosofian ja luonnontieteen liitto” muutti täysin merkitystään. Leninin ja Stalinin aikoina se tarkoitti tieteen alistamista filosofis-ideologiseen valvontaan, mutta kuvatulla kaudella se pyrki vääjäämättä alistamaan itse filosofian luonnontieteiden kasvavalle (yhteiskunnalliselle ja valtiolliselle) arvostukselle. Artikkelit antoivat tuntuja iskuja vielä vallalla olleen (oppilaitoksissa opetetun, leniniläis-sta-

linilaisen) dialektisen materialismin itsevarmuudelle ja herättivät sen edustajissa ”lyyrikkojen” arkuutta suhteessa ”fyysikoihin”.

Olenmaisinta on, että ”filosofian ja luonnontieteen liiton” lujittuminen lisäsi painetta tunnustaa mikä tahansa tieteellinen saavutus kansainväliseksi (jopa kosmopoliittiseksi). Ei ihme, että maailman filosofiyhteisön olemassaolo havaittiin ensimmäisen kerran pohdittaessa ”suhdettamme filosofisesti vaikutusvaltaisiin luonnontieteilijöihin”.

Kesällä 1961 käytiin ikimuistoinen keskustelu Norbert Wienerin artikkelista *Tutkija ja yhteiskunta*. Se oli perustamisesta saakka ensimmäinen ei-marxilainen ulkomainen teksti. Toimitusneuvosto tutki kaksi päivää julkaisumahdollisuuksia. Juri Melvil ja Mamardašvili esittivät perusteluja ”kybernetiikan isän” kynästä lähteneen kymmensivuisen esseen pikaiselle hyväksymiselle. Aihetta pyöriteltiin suuntaan jos toiseenkin, mutta lopulta tuli tyrnäys: ”Mutta kuka voi taata, ettei tätä pikku artikkelia ole lähettänyt meille Pentagon?!” (Boris Ukraintsev). Siihen kaikki olisi varmaan päättynytkin ilman 30-vuotiaan Frolovin diplomaattista kekseliäisyyttä. Päiväkirjamerkintäni mukaan hän esitti seuraavaa:

”Saimme todistaa tiukkasanaista kiistaa. Artikkelin vastustajalla on ymmärrettävät motiivit ja perustelut. Mutta miten esittää ne itse Norbert Wienerille? Mielestäni tähän on yksi ratkaisu. Meidän on noudatettava tutkijoiden rehellisyyttä ja kommunistien periaatteellisuutta toimittamalla prof. Wienerille täydellinen pika-kirjoite tästä keskustelusta, ilman mitään poistoja. Uskon hänen pystyvän arvioimaan myönteisten ja kielteisten argumenttiemme painoarvon.”

Muuta mahdollisuutta ei ollut: määräaikaan artikkeli ilmestyi. Juuri siitä alkoivat lehden laajenevat yhteydet ulkomailla maineikkaisiin ulkomaisiin tutkijoihin ja filosofeihin. Toimitusneuvosto sai 1964 vieraakseen A. J. Ayerin, ja 60-luvun lopussa toimituksessa vierailivat Jean Piaget ja Jean-Paul Sartre.

Toimituksen *credon* määräsi yksi kriittisen rationalismin perusvastakkaisuuksista – tieteen ja ideologian vastakkaisuus. Uusimpien ja ajanmukaisten tieteellisten teorioiden metodologiseen rakenteeseen suuntautunut filosofia esittäytyi yhä varmemmin vastakohtana dogmaattiselle, ideologis-myyttiselle ajattelulle, joka nojaa etuoikeutettuun sosiaalis-historialliseen käytäntöön (”proletaariseen”, ”vallankumoukselliseen”, ”bolševistiseen”) ja eilispäivän tieteeseen. Se turvasi melko riippumattoman suuntauksen marxismin ristiriitaisessa, pakotetun monistisessa perinnössä, antoi mahdollisuuden laajentaa tieteellisesti pätevää kirjoittajakuntaa ja avata uusia ikkunoita Eurooppaan sekä vaikuttaa yhä arvovaltaisemmin korkeakoulujen filosofianopetuksen uudistamiseen. Silmiinpistävää on ylpeä välinpitämättömyys, jopa halveksunta, jolla lehti jo 60-luvun alussa suhtautui ”oppituolien konformismiin” – erilaisten valtakunnallisten sekä tasavaltojen tasolla ja korkeakoulujen välillä pidettyjen kokousten päätöksiin dialektisen materialismin ja historiallisen materialismin opetuksen liittyvistä ongelmista, joiden

suhteen valta oli vielä pitkään *NKP(b):n historian lyhyen kurssin* neljännen luvun julkisilla ja salaisilla ihailijoilla.

Skientismi ongelmana

Nykyään tarvitsee silti tuskin selittää, että tieteen ja ideologian vastakkaisuus pätee ja vaikuttaa kriittisesti vain tietyissä rajoissa. Usko tieteeseen voi itsekin muuttua ideologiseksi jähmettymällä vakioennakkoluuloihin ja -dogmeihin. Sellainen on ilmiö, joka tunnetaan skientisminä (käsite tuli kirjallisuudessamme käyttöön 70-luvun alussa ja ilmaisi epäilystä ja pettymystä edellisen vuosikymmenen ajattelutapaan).

60-luvun filosofiselle lehtikirjoittelulle on ominaista skientistinen rajoittuneisuus, itsevarmuus ja sokeus. Niistä todistaa ennen muuta julkaisujen humanistinen köyhyys. Aikana, jolloin kaunokirjallisuus oli älymystön pääasiallista henkistä ravintoa, *Voprosy Filosofii* ei julkaissut *ainoatakaan* filosofisesti suuntautuneen kirjallisuuskritiikin lajiin kuuluvaa artikkelia. Estetiikan osasto oli yksinkertaisesti jähmettynyt; se ei niinkään osallistunut silloiseen melko kiivaaseen väittelyyn ”esteettisen luonteesta” kuin kiemurteli siitä irti (joskus latelemalla valtion sanelemia loukkauksia). Etiikkaa käsittelevät artikkelit nousivat vain harvoin opettavaisen viisastelun yläpuolelle. Yksilöllisyyden teema kyyhötti jossain historiallisen materialismin ongelmakentän laitamilla. Toimitus tuntui olevan umpikuuro Neuvostoliiton semiotiikan huomattaville aloitteille (on merkille pantavaa, että *Voprosy Filosofii*ssa ei enempää 60- kuin 70–80-luvullakaan ilmestynyt ainuttakaan Juri Lotmanin kirjoitusta; huomiota ei suotu muillekaan kuuluisan Tarton semioottisen koulukunnan aloitteellisille osanottajille).

Personalistinen teema ilmeni välillisesti ja kiertoteitse: modernin ulkomaisen filosofian osaston tekemien tutkimusten kautta. Tärkeitä olivat Juri Zamoškinin kirjoitukset, jotka antoivat amerikkalaisen yhteiskuntakritiikin pohjalta selkeän ja monitahoisen kuvan individualismin ja konformismin vastakkaisuudesta. Ongelmanasettelun haastoivat vaikuttavasti myös artikkelit, joissa silloin vielä aivan nuoret Piama Gaidenko, Boris Grigorjan, Oleg Drobnitski, Tatjana Kuzmina, Nelli Motrošilova ja Gajane Tavrizjan analysoivat kriittisesti uusinta filosofista ihmistutkimusta, fenomenologiaa ja eksistentialismia. Kritiikki tuossa kriittisessä analyysissä saattoi olla täysin sovinnainen (”sensuurille veroa maksavaa”, kuten Nikolai Novikov asian kerran ilmaisi) tai melko vilpítőntä ja omaperäistä. Kummassakaan tapauksessa se ei kuitenkaan peittänyt lukijan näkyvistä juuri mainittujen kirjoittajien tärkeintä ponnistusta – heidän työtään 1900-luvun läntisen filosofian probleema- ja kategoriauudistusten *selittämiseksi*.

Nimenomaan uusinta filosofista ihmistutkimusta, fenomenologiaa ja eksistentialismia vastustavassa kirjallisuudessa yksilön teemaa kuvattiin ensimmäisen kerran filosofisesti; sitä alettiin selittää subjektiivisuuden ontologian käsitteillä (sellaisilla kuin omaperäisyys, eksistenssi, identiteetti ja yksilöllinen ”elämismaailma”). Se oli

tärkeä saavutus mutta valitettavasti ei läheskään riittävä liittämään filosofista yksilökäsitystä uuteen vastuun, vallinnan, kutsumuksen ja kohtalon kokemukseen, jota Vladimir Dudintsevin ja Juri Trifonovin, Vasil Bykovin ja Viktor Astafjevin, Aleksandr Solženitsynin ja Varlaam Šalamovin proosa alkoi ilmaista. Syntyvän personalismin kieli jäikin käännöskieleksi.

Ei ihme, että 60-luvun *Voprosy Filosofii* jäi henkiseksistentiaalisen ja kansalais-publisistisen vaikutuksensa voimakkuudessa häpeällisesti jälkeen paitsi *Novyi Miristä* (mikä on sanomattakin selvää) myös *Voprosy Literaturysta* ja jopa sellaisista julkaisuista kuin *Znanije – Sila* sekä *Nauka i Žizn*, joiden kukoistus alkoi tuohon aikaan.

Liian vähän filosofian historiaa

En voi olla muistamatta vielä yhtä ”60-lukulaisen” filosofian puutetta, joka ilmeni lehdessemme selvästi. Nykyisin ollaan sitä mieltä, että Venäjän filosofit saivat koko sodanjälkeisenä kautena aikaan jotain merkittävää vain sikäli, kuin onnistuivat piiloutumaan historiallisten filosofisten tutkimusten lokeroon. Se on huonosti mietittyä legendaa. Todellisuudessa historiallis-filosofinen eskapismi nostaa päätään aikaisintaan 70-luvun puolivälissä. 50-luvulla ja 60-luvun alussa se on yhtä mahdotonta kuin se on 90-luvulla tarpeetonta.

Andrei Ždanovin esitettyä santarmin puheenvuoronsa keskustelussa Georgi Aleksandrovin kirjasta *Istorija zapadnojevropeiskoi filosofii* (1947) historiallinen filosofian tutkimus muuttui miltei tiukimmin säädellyksi, epäilyttävimmäksi ja vaarallisimmaksi ammattimaisen filosofiantutkimuksen lajeista. Alan koulutus oli 50-luvun puoliväliin asti paitsi vaatimatonta myös tuhoisaa. 60-luvulla alkoi alan asiantuntijoista olla pulaa. Filosofian historian kannustaminen oli jo mahdollista mutta vaati erityisiä (edelleen uskaliaita) ponnisteluja. On rehellisesti tunnustettava, että meidän lehdessemme niitä ei ilmennyt: se pysytteli lihapatojen ääressä ”heijastaen asianmukaisesti” valtion omimien, ennalta määrättyjen historiallis-filosofisen tutkimuskohteiden mitättömyyttä. Filosofian historian tutkimusten vilkastumista 60-luvun lopussa ei saanut aikaan meidän vaan *Filosofskaja Entsiklopedijan* toimitus (Aleksandr Spirkin, Zahar Kamenski, Juri Popov, Renata Galtseva). Juuri sinne kerättiin (ja siellä kehittyivät ja saivat kasvatuksensa) kirjoittajat, jotka olivat päteviä sellaisissa ennen mahdottomissa aiheissa kuin myöhäisantiikin ja keskiajan eurooppalainen filosofia, Venäjän uskonnollinen filosofia ja Hegelin jälkeinen länsieurooppalainen idealismi.

Toimituksen ylimielisen alentuva suhtautuminen historiallis-filosofiseen tutkimukseen näkyy 80-luvun puoliväliin asti. Eikä se tietenkään enää ole jännettä Ždanovin aikoinaan herättämistä peloista. Se ilmentää itse skientististä ajattelutapaa, joka syntyi ždanovilaisuuden vastapainoksi – sen seurauksena, että filosofisten aatteiden evoluutio alettiin rinnastaa tieteellisten teorioiden evoluutioon. Kun filosofian historiaan sovelletaan kumulatiivisen prosessin mallia, ”uusimman” ja ”nykyaikaisen”

itsevarmuus suhteessa menneeseen ("klassiseen", "perinteiseen", "muinaiseen") käy lähes väistämättömäksi.

Skientistiset kannanotot ovat lehteä vuosikausia kahlennut kirous (niiden viimeinen, mahtipontisin ja samalla sääällittävin ilmentymä on lehden perestroikan edellä pysyttämä "kompleksisten systeemien tutkimusten" kultti).

Olen taipuvainen pitämään skientismistä vapautumista *Voprosy Filosofii* merkittävimpänä nykyisen toimituskunnan aikaisena ansiona, josta on kiittäminen Vladimir Lektorskia, Vladimir Mudrageita ja Boris Pruzhinia sekä (olisi synti jättää hänet tässä mainitsematta) Aleksei Jakovlevia, joka käytti toimitussihteerin käskyvaltaa 1988–91.

Lektorskin päätoimittajakaudella lehti ensimmäisen kerran 50-vuotisen historiansa aikana näki isäntänsä modernin filosofoinnin immanentissa pyrkimyksessä. Se palvelee tätä pyrkimystä vaivaamatta itseään enempää mahdollisen "sosiaalis-ideologisen tilauksen" ratkaisulla kuin etsimällä kaavoja metodologiseen konformismiin, joka vastaisi konkreettisten tieteiden menestyksekkäimmän kokonaisuuden vaatimuksia. Se seuraa ajan sykettä mutta on samalla yhtä välinpitämätön niin korruptoituneen poliittisen vallan ylimmissä portaissa käytävää matonalaista painia kuin rahavaikeuksista kärsivässä Venäjän tiedeakatemiasa kehiteltäviä tieteellis-organisatorisia ("systeemi-kompleksisia") hankkeita kohtaan.

Entä marxismikritiikki?

Voprosy Filosofii -lehden työssä on tietenkin viljalti puutteita. Juhlavuonna otan itselleni vapauden puhua vain yhdestä niistä mainiten samalla, etten syytä siitä niinkään lehden toimitusta kuin 60- ja 70-luvun kirjoittajia.

Marxismi väistyi Venäjän vallitsevan ideologian asemasta kritiikittä. Tuskin ehdittiin perään viheltää. Kommunistiseen utopiaan ei enää luoteta, mutta historiallisen materialismin kategoriat ja selittävät kaavat hallitsevat edelleen ihmisten mieltä. Tarkkailla ideologiakäsitetä, seurata, miten vanhakantainen, leninistis-stalinistinen merkitys sille edelleen annetaan jopa demokratian malliteksteissä. Edelleen puhutaan "tieteellisestä ideologiasta", "ideologisesta työstä", oikeusvaltion "ideologisesta asetuksesta". Uskontoa nimitetään edelleen ideologiaksi (samaa uskontoa, jonka pyhäköissä jo seistään pääsiäisenä kynttilä kädessä). Edelleen pyydetään "kehittämään" edistysellinen ideologia, joka pystyy innoittamaan – ei, ei etujoukon muodostavia luokkia, vaan kaikkia jotain kaipaavia Venäjän asukkaita.

Lukiessani 60–70-luvun artikkeleita uudelleen näen, miten harkittuja marxismin systemaattisen kritiikin ekspositioita niissä sensuurin alla oli kypsymässä. Minne ne hukkuivat vuoden 1991 jälkeen? Hupenivatko ehkä olemattomiin kuin liian kauan teroitettu partaveitsi? Haihtuivatko muistomerkkejä lynkkaavan kansan raivoon? Muistan monia kollegoja, jotka kokivat dramaattisuudessaan ja opettavaisuudessaan aivan ainutlaatuisen lankeamisen marxismiin ja myöhemmin (fundamentaalisena, kaikkiin keskeisiin käsitteisiin ulottuvan) pettymyksen

siihen. Pidän tuon kokemuksen selittämistä yhtenä merkittävimmistä logiikan ja filosofian tehtävistä, verrannollisena siihen, johon Karl Popper tarttui alkaessaan 1941 kirjoittaa kirjaa *Avoim yhteiskunta ja sen viholliset*. Voiko *Voprosy Filosofii* edes jotenkin auttaa tuon tehtävän täyttämässä?

Marxismista pitää kirjoittaa enemmän, selvittää säännöllisesti ongelma kerrallaan. Systemaattinen marxismin kritiikki, joka perustuu ihannekuvaan filosofiasta eksaktina tieteenä, joka on harkittua ja huolellista kuin sensuurin alainen kirjallisuus, vapaata skientistisestä itsevarmuudesta ja perusteluista *ad hominem* eikä lankea toisina ajattelijoille ominaisen herjaavan ilkeilyn houkutukseen, joka suvaitsee reformistisia (esimerkiksi sosiaalidemokraattisia) tulkintayrityksiä – tämä on 60-lukulaisilta filosofeilta kesken jäänyt työ. Ja tämän taakan joutuvat vielä ottamaan harteilleen myös filosofisen journalismin uralle astuvat uudet sukupolvet.

Suomentanut Anita Mitroshin
(alun perin: *Voprosy Filosofii*, n:o 7, 1997)

Suomentajan huomautukset

1. Abstraktisen ja konkreettisen dialektiikka Marxin *Pääomassa*.
2. Länsieurooppalaisen filosofian historia.

Vesa Oittinen

Filosofiset kulttuurit – Venäjä ja Neuvostoliitto Evert van der Zweerden haastattelu

Väitöskirjasi (*Soviet Philosophy – The Ideology and the Handmaid*, Nijmegen 1996) lähestyi aihettaan poikkeuksellisesti: et keskittynyt yksittäisiin doktriineihin ja ajattelijoihin, vaan analysoit neuvostofilosofiaa erityisenä *filosofisena kulttuurina*. Filosofia ei näin ole puhtaasti ”henkinen” tai ”aatteellinen” ilmiö, vaan sitä tuotetaan kulttuurisessa kontekstissa ja sitä tukevat tietyt instituutiot, kuten yliopistot, tutkimuslaitokset, seminaarit, kirjastot, aikakauslehdet. Käsite tuntuu hedelmälliseltä, mutta se kärsii tietystä epämääräisyydestä. Miten pitäisi ymmärtää *filosofisen* kulttuurin suhde kulttuuriin ylipäätään?

Jos käytetään ’filosofisen kulttuurin’ tapaista käsitettä, ei riitä, että osoitetaan sen yhteydet sukulaiskäsitteisiin, tässä tapauksessa ’kulttuuriin’ yleensä tai ’filosofiaan’ yleensä, vaan myös itse käsitteen käyttö on oikeutettava. Jos käsite on epämääräinen, silloin filosofin tehtävänä on sen selvittäminen – mutta tähän on aihetta vain, mikäli

käsitteeseen on alun perinkin ollut tarvetta. Mielestäni se on tarpeellinen, ja yritän jatkossa argumentoida sen puolesta. Mutta analyttisiin käsitteisiin – tai, kuten mieluummin sanoisin, käsitteellisiin instrumentteihin – pätee englantilainen sananlasku: *the proof of the pudding is in the eating*: on katsottava, selventääkö käsite todella asioita, auttaako se meitä ymmärtämään jotain ”todellisuutta”, jota emme muuten kykenisi tavoittamaan, helpottaako se eritaustaisten filosofien välistä vuoropuhelua.

Nähdäkseni filosofisen kulttuurin käsite on hyödyksi kaikissa näissä kolmessa asiassa. Avaimena ovat kaksi muuta käsitettä, jotka minun tapauksessani tulevat Hegeliltä: *konkreettisuus* ja (erityisen filosofinen) *refleksiivisyys*.

Ihannetapauksessa asianmukaisesti kehitelty filosofisen kulttuurin käsite mahdollistaisi siis filosoifeille – jotka itse jo määritelmän mukaisesti osallistuvat johonkin filosofiseen kulttuuriin – toimintansa mielen selvittämisen ja tilanteensa kartoittamisen. Mikä on se konkreettinen filosofinen kulttuuri, johon he osallistuvat, mikä on heidän oma paikkansa siinä ja mikä sen suhde

muihin filosofisiin kulttuureihin. Mutta samalla tapa, jolla filosofit ajattelevat ja puhuvat omasta konkreettisesta tilanteestaan, on sekä osa tuota tilannetta että osa heidän kulttuurilleen ominaista ”filosofina olemisen” traditiota. On perustavanlaatuisen ero yhtäältä filosofisen kulttuurin *filosofisen* tutkimuksen, toisaalta sosiologisen tai historiallisen tutkimuksen välillä. Kahden jälkimmäisen lähestymistavan ei näet tarvitse ottaa huomioon refleksiivisyyttä. Filosofisen kulttuurin tutkiminen sosiologisesta näkökulmasta on, eräessä hyvin olennaisessa mielessä, samaa kuin sammakkopopulaation tutkiminen biologisesta näkökulmasta, ja sen tutkiminen historiallisesta näkökulmasta taas on, yhtä olennaisessa mielessä, samaa kuin jonkin muinaisajan uskonnon tutkimus. Filosofian näkökulmasta tällainen etäisyyden otto ei käy päinsä.

Jos pitää paikkansa, että filosofiseen ajatteluun kuuluu aina myös sen itsensä ajattelu, silloin filosofin itserefleksio omasta toiminnastaan ei ole vain todennäköistä, vaan välttämätöntä: ”Minä olen tämä yksilö ajattelemassa omia ajatuksiani”; tätä ovat filosofit pohtineet vuosisatojen ajan – ei vain Descartes, vaan yhtä lailla myös Augustinus tai gruusialainen filosofi Merab Mamardašvili. Mitä merkitsee, että kun luen jotain Herakleitoksen fragmenttia, *en* silloin tuumi, että ”kas vain, tähän tapaan siis jotkut kreikkalaiset näkivät maailman”, vaan rupean välittömästi siihen kytkeytyen kehrittelemään omia ajatuksiani? Toki reaktioni voidaan selittää psykologian avulla, mutta silloin ei ymmärretä mistä on kyse. Filosofisen refleksio tulee mielestäni ottaa vakavasti se intuitiivinen varmuus, että Herakleitos on, jollain tavalla, minun aikalaiseni ja keskustelukumppanini. Tämän ilmaisi hienosti Mamardašvili kuvatessaan filosofiaa ”yhdeksi ajattelevaksi ihmiseksi”.

Refleksio lisäksi pitää ottaa huomioon konkreettisuus. Sen puute johtaa usein tiettyjen aspektien eristyneeseen tarkasteluun tai idealisointiin. Meidän ”omaa” länsimaista filosofista kulttuuriamme leimaa idealisoitu ja romanttinen kuva ”suurista filosofeista”, joita pidetään mittapuuna samaan tapaan kuin vastaavia suuruuksia taiteessa, musiikissa tai kirjallisuudessa. Tämä kuva on vahva vastakohta historioitsijoiden ja sosiologien ”kuihalle” lähestymistavalle.

Venäjällä oli toisin: ortodoksisen perinteen ikonimaalarit eivät koskaan pitäneet itseään taiteilijoina, vaikka länsimaiset tutkijat heidät sellaisina näkevätkin. Meistä Andrei Rubljov on tärkeä hahmo uskonnollisen taiteen kehityksessä ja haluamme nähdä hänen töitään sijoitettuna Tretjakovin taidegalleriaan; Rubljovilla itsellään ja ortodoksikirkolla oli – ja on edelleenkin – radikaalisti toisenlainen näkemys. Myös monet läntisen tradition maalarit ja säveltäjät olivat pikemmin käsityöläisiä kuin taiteilijoita: he maalasivat muotokuvia ja koristelua paljolti samassa mielessä kuin me nyt käytämme valokuvia, ja sävelsivät taustamusiikkia juhliin ja illallisiin niin kuin nyt käytetään muzakia tai tiskijukkaa. Taiteilijan idea on *subjektiivisessä* mielessä aina ollut olemassa, mutta se ei ole välttämättä vastannut juuri tietyn käsityöläisen konkreettista todellisuutta.

Sama pätee meihin filosofeihin. Useimmat meistä tuskin pääsevät tulevaisuuden käsikirjoihin ja hakuteoksiin, mutta se ei merkitse että olisimme ”epäonnistuneet” yrityksissämme olla ”suuria”. Niin sanotuilla pienemmällä ajattelijoidella, filosofian historioitsijoilla, opettajilla on oma roolinsa: me reprodusoimme filosofista kulttuuria ja luomme näin edellytykset ”suurille” ajattelijoidelle, jotka olisivat vähemmän ”suuria” ilman hyviä kirjastoja, hyvää opetusta, kuulijakuntaa, julkaisumahdollisuuksia. Mutta koska meillä melkein vääjäämättä on *normatiivisia* arvoituksia itsestämme jonkun yhteisön jäsenenä (haluamme kaikki olla *hyviä* aviopuolisoita, vanhempia, opettajia, ajattelijaita), tuloksena on *idealisaatio*, joka sivuuttaa idealisoinnin edellytykset. Hegel luullakseni kutsuisi tätä ”abstraktiksi refleksioksi”, ja hän oli mielestäni oikeassa.

Tarina, jonka jokin filosofinen kulttuuri kertoo itsestään, ei välttämättä ole ”todenmukainen” kuvaus sanotusta kulttuurista. Sitä olisi parempi kutsua *filosofien spontaaniksi ideologiaksi* (sovellan tässä Althusserin käsitettä *philosophie spontanée des savants*), jota filosofit kehrittelevät oman toimintansa perusteluksi. Kuten jo ainakin Sokrateen päivistä lähtien tiedämme, ei ole *itsestäänselvää*, että yhteiskunnassa on kriittistä ajattelua – sen on aina puolustettava paikkaansa.

Jokaisen ideologian, myös filosofien ideologian efektiivisyys riippuu siitä, mitä se väittää todeksi, ei niinkään sen totuusarvosta. Ideologia ei ole, kuten klassinen marxismi esittää, ”vääriä tietoisuutta”. Se ei ole sitä ensinnäkään, koska jo ”väärän tietoisuuden” käsite edellyttää ilmeisen totuuden harhaanjohtavaa käsitettä (mainitun Althusserin ”tieteellisen tiedon” käsite on yhtä dogmaattinen kuin Engelsin tai Leninin), vaan myös, toiseksi, koska ideologia voi myös olla tosi ja *silti* ideologisesti efektiivistä. Ideologian ei ole *pakko* olla ”vääriä”.

Jos 1920- ja 30-luvun neuvostofilosofit selittivät toisilleen että he ovat taistelevina materialisteina edesauttamassa sosialistisen yhteiskunnan rakentamista, asian ydin ei ole siinä, oliko asiainlaita ”todella” näin, eikä siinä, uskoivatko he ”vakaasti” juuri tämän olevan sitä mitä he tekivät, vaan siinä, että tämä neuvostobolševistisen filosofian ideologia täyttää tietyn diskursiivisen avaruuden ja organisoii filosofisen kulttuurin juuri sulkemalla pois muut vaihtoehdot tai kriittiset konseptit. Ne kuitenkin vaikuttavat asiaan, etenkin ajan pitkään, vaikka yhtä vähän ”totuusarvo” kuin ”vakaa uskokaan” ovat tässä ratkaisevia. Kuilu neuvostofilosofian ihanteiden ja todellisuuden välillä oli kiistämätön ja se kasvoi jatkuvasti, ja samaa voidaan sanoa neuvostofilosofien kynnisestä suhtautumisesta omaan toimintaansa 60-luvulta lähtien (ja monissa tapauksissa jo aiemminkin: ajatellaamme Zahar Kamenskia, joka esitti kriittisiä mielipiteitä filosofisessa keskustelussa 1947 ja joutui ”kosmopolitismien” vastaisen kampanjan uhriksi – vaikka tuo keskustelu toisaalta johti *Voprosy Filosofii*n perustamiseen).

Minusta tuntuu, että lähestymme kysymystä filosofisesta kulttuurista ikään kuin latvasta. Löytääksemme

juuret ehdotan sen verran ”sosiologista” tarkastelua, että yritämme määritellä filosofian tuottamisen edellytyksiä. Randall Collinsin *The Sociology of Philosophies* (1998) ilmoittaa kunnianhimoisesti tarjoavansa ”intellektuaalisen muutoksen globaalien teorian”. Siinä on monia kiistanalaisia väitteitä, esimerkiksi teesi, että tiettyssä filosofisessa kulttuurissa ei voi esiintyä kuin korkeintaan kolme koulukuntaa (tai suuntausta) samanaikaisesti. Mutta lähtökohta vaikuttaa oikealta: filosofia edellyttää tiettyä aineellista pohjaa – yliopistoja, koulukuntia, julkaisuja, akateemisia käytäntöjä (unohtamatta rituaaleja, joiden tehtävänä on tuottaa ”sosiaalista solidaarisuutta”) – tai ”perustaa”, jolle sitten varsinaisen ajatuksellisen ”päällysrakenne” (jos tällaisten hieman vulgaarimarxilaisten termien käyttö sallitaan) kohoaa.

Hegelin *Luennot filosofian historiasta* ovat olleet sinulle eräänä lähtökohtana tutkiessasi neuvostofilosofiaa. Niissä lähdetään siitä tosiasista (jostain todetusta, *Vorgefundenes*, ei mistään jälkikäteisestä konstruktiosta), että jokaisella kansalla tai kansakunnalla on oma erityinen filosofiansa. Filosofia on Hegelille tietyn kansan tai kulttuurin ”polttopiste”. Kansan henki on elimellinen kokonaisuus, joka goottilaisen katedraalin kaarien, pylväiden ja holvien tavoin ilmaisee eri muotojen rikkauden takana piilevää yhtä organisoivaa ideaa – näin filosofia on kansan hengen ilmauksena sen ”korkein kukinto”, ”hengen koko hahmon käsite”, ”tietoisuus [...] koko tilasta”, ”ajan henki”. Filosofia on siis kansan ja ajanhengen itserefleksiota.

Collins puhuu samaan tyyliin ”refleksiivisuuden jatkumosta” filosofiassa. Hänen muotoilemiinsa filosofisen ja intellektuaalisen kulttuurin ”lakeihin” kuuluu tämä: ”refleksiivisyys, intellektuaalisia operaatioita koskeva itsetietoisuus, nousee lisääntyvässä määrin etualalle sukupolvien saatossa”. Mielestäni meidän pitää soveltaa tässä *lectio benevolens* -periaatetta ja lukea Collinsia ”nurinpäin käännettynä Hegelinä”. Collins näkee filosofian tiettyssä kulttuurissa toteutuvana refleksiivisyytenä, mutta niinpäin, että se kasvaa esiin materiaalisesta, institutionaalisesta perustastaan.

Mutta kun puhutaan Hegelistä, on tärkeä muistaa, että filosofia on hänelle myös sellaisen periaatteen historiallista manifestaatiota, joka muodostaa todellisuuden kaikenkattavan järjestelmän ”syvärakenteen”. Filosofia on juuri tämän rakenteen tuleminen tietoiseksi itsestään. Meidän ei tietenkään tarvitse seurata Hegeliä, mutta on tärkeä huomata, että hänen filosofian historiaa koskevassa näkemyksessään ei ole jälkeäkään pluralismista tai ”multikulturalismista”.

Hegelin metafysiset ambitiot sikseen, minusta voimme seurata häntä siinä, että määrittelemme filosofian tietyn historiallisen aikakauden ja kulttuurin refleksiiviseksi itsetietoisuudeksi. Dieter Henrich määritteli kirjassaan *Die Philosophie im Prozess der Kultur* (Suhrkamp 2006) filosofian ”kulttuurin tiivistymäksi”

(*Quintessenz*). Filosofia olisi siis ”kulttuurin kulttuuria” tai ”kulttuurin refleksiivinen osa”...

Aivan, mutta juuri tuo ”refleksiivinen osa” samalla viittaa aikakauden ulkopuolelle. Älä unohda, että Hegelin metaforan Minervan pöllö lähtee lentoon vasta päivän päättyessä. Päivää seuraa toinen, mutta pöllö pysyy samana. Vaikka päivä kuvittelee olevansa ”koko maailma”, pöllö tietää, että se on vain yksi päivä ja että seuraava koittaa kohta. Sanomasi muistuttaa suuresti filosofian määritelmää, joka annettiin neuvostoliittolaisen filosofianhistorian eräessä parhaimmista tuotteista, Teodor Iljitš Oizermanin toimitteesta *Filosofija epohi rannyh buržuaznyh revoljutsii* (*Varhaisporvarillisten vallankumousten aikakauden filosofia*, 1983). Siinä se määriteltiin ”aikakautensa henkiseksi tiivistymäksi” (*duhovnaja kvintessentsija svojego vremeni*), ja viitattiin eräeseen nuoren Marxin tekstiin vuodelta 1842. Määritelmä on paljon lähempänä Hegeliä kuin Marxia, ja Oizermanin käyttö on mielestäni hyvä esimerkki siitä, miten neuvostofilosofit kiersivät marxilais-leniniläisen dogmatismien vaateet.

Mutta voimme – argumentin vuoksi – ottaa määritelmän kirjaimellisesti ja tarkastella kahta asiaa. Voimme kysyä, mitä se täsmällisesti ottaen tarkoittaa: mitä ”filosofia”, ”henkinen”, ”tiivistymä” ja ”aikakausi” merkitsevät. Pane merkille, että Oizerman puhuu ”filosofiasta” yksikössä, ei tästä tai tuosta filosofiasta. Toisekseen voimme tehdä jotain, mihin neuvostofilosofit suin surminkaan eivät olisi ryhtyneet, nimittäin soveltaa käsitettä neuvostofilosofiaan itseensä. Miksi neuvostofilosofit eivät voineet tehdä sitä? Hegelin idea maailmanhengen dialektisestä kehityksestä kansanhien ketjuna olisi tehnyt lopun neuvostofilosofian ideologisesta itseymmärryksestä, jossa neuvostojärjestelmä oli ”tullut jäädäkseen”. Tämä käsitys oli täysin Hegelin vastainen; väittäisin neuvostofilosofien tienneen tämän, mutta he eivät sanoneet sitä julki.

Mutta palatakseni vielä kielikuvaasi puusta: mielestäni tarvitsemme käsitteen, joka tekisi oikeutta sekä juurille että latvalle, ”ylärakenteelle”, ja sen lisäksi ilmaisisi sen, että puu tutkii itseään (tai että puun osa tutkii koko puuta).

Kysymystä filosofisesta kulttuurista voidaan lähestyä myös toisin. Refleksiivisessä mallissa filosofian tehtäväksi nähdään tietylle kulttuurille ominaisen rationaalisuuden muodon tietoinen pohdinta. Boris Groys näyttää kirjassaan *Das kommunistische Postskriptum* (Suhrkamp 2006) ottaneen juuri tämän kannan. Pääteesi toistuu toistumistaan: dialektista materialismia ei tule tulkita neuvostoyhteiskunnan päälle sovitetuksi ideologiseksi pakkopaidaksi, vaan se ilmaisi omalla erikoisella tavallaan neuvostokulttuurin olennaista ydintä. Groysin mielestä diamat ilmaisi neuvostodellisuuden rationaalisuutta, eikä se siis ollut, kuten läntinen sovjetologia ajattelee, vain legitimaatioideologiaa. Se päinvastoin heijasteli reaaliosialismissa vallitsevaa tilannetta: ”Neuvostokommunismi ei [...] millään muotoa kiistä omaa ristiriitaisuuttaan [...] Ja

” Neuvostoliiton olot eivät olleet suotuisia filosofialle – vaikkei taida olla toista maata, jossa olisi ollut satoja tutkijoita majoittava filosofian laitos.“

siitä huolimatta – tai juuri siksi – dialektinen materialismi katsoo olevansa kaikkien diskurssien yläpuolella. Se näet katsoo kykenevänsä tavoittamaan sen yhteisen, mikä kaikilla diskursseilla on [...] Näin dialektinen materialismi tarjoaa subjektille mahdollisuuden ottaa haltuunsa tämä [neuvostoyhteiskunnan] paradoksaalinen, heterogeeninen, ambivalentti kenttä, hallinnoida sitä, ilman että se tässä sortuisi yksipuolisuuksiin...”

Ajatus filosofiasta oman yhteiskuntansa rationaalisuuden tiivistettynä muotona on sikäli ongelmallinen, että sitä on mahdoton soveltaa vain yhden maan tai kulttuurin puitteissa. Ei Hegelkään ajatellut vain Saksaa kun hän puhui saksalaisesta kansanhengestä, pikemminkin hänellä oli mielessään se, mitä nykyisin kutsumme ”atlanttiseksi maailmaksi”. Minusta meidän ei tulisi pitää niitä kahta kokonaisuutta, jotka kylmän sodan aikana astuivat toisiaan vastaan, minään itseriittoisina yksikköinä, vaan vuorovaikutussuhteessa olevina – kummallekin vastapuolen olemassaolo oli oman identiteetin edellytys.

Jos väitämme Groyzin tavoin filosofiaa tietyn yhteiskunnan olennaisjärjen ilmaisuksi, syntyy kysymys, miten tuo olennaisuus olisi tällaisen filosofian omista lähtökoh-

distä käsin tavoitettavissa. Meidän on joko oletettava, että filosofialle on ominaista kaikki aikakaudet ja kulttuurit (tai ainakin sen omat) ylittävä näkökulma, mikä merkitsisi Hegelin positioihin palaamista, tai meidän on hyväksyttävä leibnizilaisen monadin (tai paremminkin Luhmannin) malli, jossa ei vain kaikilla kulttuureilla ja aikakausilla ole oma filosofiansa, vaan ne myös heijastavat kaikkia muita prisman lailla. Vaikka on totta, että länsimaiseen filosofiseen kulttuuriin sisältyy myös kiinalaisen, intialaisen, afrikkalaisen, venäläisen filosofian reflektointia, en kuitenkaan pidä tällaista ”reflektoivan monadin” mallia hyvänä. Mieluummin käyttäisin venäläisen filosofin Mihail Epsteinin kehittämää ”kulttuuriseen ylitukseen” viittaavaa käsitettä ’transkulttuuri’.

Jos nyt puhumme filosofisista kulttuureista vaikkapa Weberin ”ideaalityyppien” hengessä, on aika selvää, että juuri venäläinen ja neuvostofilosofia tarjoavat erityisen selvärajaisia esimerkkejä omaleimaisista ajattelukulttuureista. On muitakin esimerkkejä samanlaisista ajattelukulttuureista, esimerkiksi keskiajan skolastiikka...

Edith Clowes käyttää kirjassaan *Fiction’s Overcoat* (Cornell University Press, 2004), joka käsittelee filosofian ja klassisen venäläisen kirjallisuuden suhdetta, tiuhaan filosofisen kulttuurin käsitettä. Hän ottaa tavoitteekseen ”arvioida uudelleen ja palauttaa kunniaan Venäjän elinvoimainen spekulatiivinen, filosofinen kulttuuri älyllisen tarkastelun kohteena neuvostokauden jälkeisissä oloissa”. Venäläisellä filosofisella kulttuurilla on Clowesin mukaan tulevaisuus edessään. Sanamuodot antavat ymmärtää, että ei suinkaan ole selvää, onko Venäjällä (tai missään muussakaan maassa) juuri nyt mitään filosofista kulttuuria. Ne antavat myös ymmärtää, ettei neuvostoliittolainen filosofinen kulttuuri ollut vain problemaattista, vaan ettei se lainkaan ollut ”todellista” tai ”aitoa” filosofista kulttuuria.

Käyttämässämme käsitteissä piilee perustavanlaatuisia jännitteitä. Yhtäältä me käytämme ’filosofista kulttuuria’ *neutraalina* käsitteenä kuvaamaan sitä, miten kaikkea mahdollista filosofiaksi kutsuttua ”harjoitetaan” jossain maassa: näin puolueen ohjaus, suunniteltu tekstintuotanto ja ”virallisen” filosofian, diamatin ja histomatin olemassaolo ovat filosofisen kulttuurin määrääviä tekijöitä. Jos pitäydymme esittämääsi käsitykseen filosofiasta yhteiskuntansa ”tiivistettynä rationaalisuuden muotona”, on meidän myönnettävä, että jokaisella kulttuurilla on jo määritelmänsä mukaisesti oma filosofiansa, joka ilmaisee sen rationaalisuutta – vaikka se olisi ”vääristynyttä”. Tästä seuraisi, että Clowesin epäilyt venäläisen tai neuvostoliittolaisen filosofisen kulttuurin olemassaolosta olisivat vailla pohjaa.

Toisaalta Neuvostoliiton olot eivät yleisesti ottaen olleet suotuisia filosofialle (vaikkei maailmasta taida löytyä toista maata, jossa olisi ollut useita satoja tutkijoita majoittava filosofian laitos). Mielestäni on aivan välttämätöntä erotella ”parempia” ja ”huonompia” filosofisia

kulttuureita, heti kun olemme omaksuneet ”sisäisen” näkökulman asiaan.

Neuvostofilosofeja tavanneet tutkijat eivät voineet olla huomaamatta, kuinka nämä *kärsivät* tavalla, josta meillä ei ollut kokemusta (me saatoimme kärsiä toisilla tavoilla), ja kuinka myös heidän tuotantonsa kärsi. On kiistämätön tosiasia, että suuri osa siitä, mitä neuvostofilosofit kirjoittivat, oli ikävyyttä. He tiesivät sen itsekin. Richard T. De George muistaakseni kertoi, kuinka yllättyneitä hänen tapaamansa neuvostofilosofit olivat, kun he kuuluivat että lännessä oli spesialisteja, jotka tosiaan lukivat heidän tekstejään. *Institut Filosofi* ei ollut mikään iso epikuroslainen puutarha eikä peripateetikojen koulu, jossa vapaa ajattelu olisi kukoistanut: sen tärkein yhteiskunnallinen tehtävä oli tuottaa intellektuaalista materiaalia tukemaan neuvostoyhteiskunnan ideologiaa. On merkkejä siitä, että Venäjän nykyinen hallinto yrittää taas tuputtaa instituutille samaa roolia. Vielä on liian aikaista sanoa, onnistutaanko tässä, mutta Venäjän filosofinen kulttuuri voi taas muuttua laadullisesti huonommaksi. Jos mikä tahansa filosofinen kulttuuri on sitä ”kansoittavien” filosofien ylläpitämää ja uusintamaa, kysymys tuon kulttuurin *laadusta* on vääjäämätön.

Kun siis käytän filosofisen kulttuurin käsitettä, en palauta sitä sosiologin tai kulttuuriantropologin näkökulmaan, mutten myöskään vain sen osanottajien sisäiseen maailmaan, vaan yritän yhdistää nämä kaksi lähtökohtaa. Tiedän refleksiivisesti olevani itse eräs tämän kulttuurin tuottajista. Käydessäni Moskovon valtionyliopistossa huomasin, että minulla oli enemmän kosketuskohtia neuvostofilosofeihin, sekä varttuneempiin että opiskelijoihin, kuin sekä neuvostoliittolaisiin että hollantilaisiin ei-filosofeihin. Ajattelin, että on olemassa ’filosofia sellaisenaan’, jonakin *konkreettis-yleisenä*, vaikka ympäristön olosuhteet saattoivat olla hyvin erilaisia, ja että filosofisen kulttuurin käsite on paras tapa yrittää kartoittaa tätä tilannetta. En voinut olla huomaamatta, että neuvostofilosofit olivat monella tapaa oman filosofisen kulttuurinsa muovaamia. Ja koska sama tietysti päti minuun, filosofista kulttuuria ei voinut pitää vain jonain ulkokohtaisena tai aksidentaalisena – se on jotakin, minkä siihen osallistuvat ovat sisäistäneet.

’Konkreettis-yleinen’ on itsessään filosofinen käsite, joten täytyy olla olemassa dialektinen suhde sen välillä, mitä filosofinen kulttuuri ”on”, paikallisesti, historiallisesti ja yleisesti, ja kuinka filosofit mieltävät sen. Jos filosofia on refleksiivistä meidän tässä keskustelemassamme mielessä, ei siitä koskaan voi tulla sosiologian tutkimaa ”reaaliobjektia”.

Olet siis sitä mieltä, että filosofia kaikesta huolimatta kykenee niin sanotusti kohoamaan ”annettujen olosuhteiden” yläpuolelle?

Vaikka useimmat filosofian opiskelijat ja tutkijat, joita tapasin Neuvostoliitossa, olivat kanssani samaa mieltä siitä, että dialektinen materialismi, ainakin virallisesti propagoidussa versiossaan, oli silkkää huijausta, he kuitenkin ajattelivat, että vaihtoehtona oli *todellinen*

filosofia, jonka heistä piti olla yhtä systemaattista ja yhtenäistä kuin diamat. Minä puolestani ajattelin filosofiaa pikemmin laajana mahdollisten positioiden kenttänä, positioiden joista jotkut saattoivat olla silmiinpistävän epäjohdonmukaisia, kuten diamat, mutta yksikään ei voinut väittää omistavansa lopullista totuutta. Saattaa olla, että tämä asenne pohjasi noina aikoina tuntemaani vahvaan läheisyyteen Karl Popperin ajattelun kanssa, mutta se johtui myös siitä tavasta, jolla filosofian opetus oli järjestetty Hollannissa. Meillä noudatettiin ”pluralistista” mallia, jossa vallitsi suuri vapaus aiheiden ja filosofien valinnassa, ja tilanne oli siis päinvastainen kuin Neuvostoliitossa, jossa opiskelijat saivat aiheensa professoreiltaan. Tulos: Hollannissa väkimmäistä omaperäisyyden tavoittelua, Neuvostoliitossa tylsää vanhojen asioiden kertausta.

Sanalla sanoen: se, mitä pitää hyvänä tai huonona filosofiana, pohjautuu malleille ja esimerkeille, jotka ovat nekin osa filosofista kulttuuria ja verrattavissa paradigmoihin, joista Thomas S. Kuhn on puhunut. Ratkaiseva ero on siinä, että Kuhnin lähestymistapa ei ole refleksiivinen – se on sosiologiaa, joka tutkii luonnontieteitä –, kun sen sijaan filosofia vääjäämättä reflektoi itseään. Eikä tämä refleksio ole pelkästään kuvailevaa tai empiiristä.

Yksi asia pitää muistaa puhuttaessa neuvostofilosofian ominaispiirteistä: sitä ovat olennaisesti muovanneet toistuvat ja kouriintuntuvat ulkopuolelta ohjatut ideologis-poliittiset interventiot. Niiden historia alkaa 1922 kuuluisasta ”filosofien höyrylaivasta”, jossa bolševikkihallitus Leninin aloitteesta lähetti joukon tunnettuja ei-marxilaisia filosofeja ulkomaille, muiden muassa Nikolai Berdjajevin (ks. Leslie Chamberlainin *The Philosophy Steamer*, 2006). Vielä vakavampi interventio tapahtui 1929/1930, kun nuoret, Stalinin inspiroimat ”ikapistit”, Mark Mitin etunäissään, lähtivät vyöryttämään Deborinin ja tämän koulukunnan ”plehanovilaisuutta”.

Nämä interventiot eivät olleet täysin ulkopuolisia: ne legitimoitiin juuri samalla ideologialla, joka sisäisesti liittyi institutionaaliseen valta-asemaan nousseeseen marxilaiseen filosofiaan. ”Filosofien höyrylaiva” oli ehkä ulkoinen väliintulo, mutta sen jälkeen kun marxismileninismi vakaantui ”viralliseksi” filosofiaksi, tuollaiset puuttumiset muuttuivat *sisäisiksi*. Tämä on minun mielestäni yksi syy siihen, miksi neuvostofilosofit olivat niin avuttomia interventioiden edessä.

Stalinin kyynistä asennetta kuvaa hänen toteamuksensa ”suuren murroksen” vuotena: ”Eivät Mitin ja Judin toki tähtiä taivaalta poimi, mutta asian teknisen puolen he ymmärtävät erinomaisesti.” Stalinille pääasiana oli aina tuo *tehnika dela*, hän tarkasteli myös filosofiaa puhtaan hyödyn kannalta. Tämä utilitaarinen momentti, että filosofian tulisi ”palvella” korkempaa tai joka tapauksessa toista asiaa kuin mitä se itse on, muovasi minusta neuvostoliittolaista filosofista kulttuuria. Neuvostoliittolainen filosofiakäsitys on täysin vastakkainen Hegelin näkemykselle, jonka mukaan filo-

sofia ei voi ennakoida mitään eikä osallistua maailmassa käytäviin kamppailuihin, vaan jää syrjästäkatsojaksi *post festum*. Minervan pöllö lähtee lentoon vasta, kun päivän melskeet ovat päättyneet ja hämärä laskeutuu.

Jatketaan metaforaa: bolševikit yrittivät saada Minervan pöllön lähtemään lentoon uuden aikakauden, uuden päivän koittaessa, kuten Gallian kukko oli tervehtinyt Ranskan vallankumousta. Pöllöt vain eivät pidä päivänvalosta, ja jos ne yritetään pakottaa lentämään päiväsaikaan, ne eivät pyydystä hiiriä, vaan pujahtavat ensi tilaisuuden tullen hämärään piilopaikkaan. Juuri tätä filosofia enemmän tai vähemmän tekikin neuvostoaikana – yksi niistä pienistä ihmeistä, joita neuvostoaika tuotti on Aleksandr Pjatigorskin novelli *Filosofija odnogo pereulka* (Erään kujan filosofia), jossa hän kuvaa, miten filosofinen kulttuuri (itse termiä hän ei käytä) oli Neuvostoliitossa olemassa takapihalla (1930- ja 40-luvuilla), Leninin kirjaston tupakkahuoneessa (1960-luvulla) ja keittiössä (1970-luvulla; ajattele vaikka tarinoita Evald Iljenkovin Moskovan-asunnon keittiöstä, jossa käytiin jatkuvaa filosofista debattia).

Toinen esimerkki on Aleksei Losev, venäläisen uskonnollisen filosofian viimeinen mohikaani. Hän ei lähtenyt maasta filosofien höyrylaivalla, vaan päätyi Viananmeren kanavan rakennustyömaalle julkaistuaan teoksensa *Dialektika mifa* (Myytin dialektiikka), palasi Moskovaan opettamaan logiikkaa ja klassista estetiikkaa, perusti asuntoonsa Arbatskaja-kadulla antiikin ja Venäjän filosofiaan keskittyvän ”yksityskoulun”, joka on antanut hengenravintoa monelle venäläisten intellektuellien sukupolvelle. Tänäpäin *Dom Loseva* on mitä kiinnostavin kotimuseo, joka dokumentoi tuota filosofista ”alakulttuuria”.

Eräs tärkeä neuvostofilosofian ”militanttiutta” selittävä tekijä palautuu toisen maailmansodan kauteen. Stalin ei vain oivaltanut, että hänen on sotaponnisteluihin saatava Venäjän ortodoksisen kirkon tuki (kirkko sai kiitokseksi lojaaliudestaan taas valita itselleen patriarkan sekä joukon etuoikeuksia, ”kultaisen häkin”), hän myös osasi pelata filosofiasa kansallismielisellä kortilla. Filosofia elvytettiin vuoden 1947 kuuluisassa väittelyssä, mutta toisaalta tämä filosofisen rintaman uudelleenavaaminen toteutui käsi kädessä niin sanottujen ”vallankumouksellisten demokraattien” esiin nostamisen kanssa: sellaiset 1800-luvun hahmot kuin Vissarion Belinski tai Aleksandr Herzen muutettiin marxismin edeltäjiksi. Paitsi että näin väaristeltiin historiallista todellisuutta, tämä johti myös ei-venäläisen, etenkin saksalaisen filosofian merkityksen vähätelyyn: Marx ja Engels saivat edelleen säilyttää asemansa, mutta muuten venäläiset olivat lähestulkoon perustaneet historiallisen materialismin omin avuin.

Mitä neuvostofilosofian kokemus siis mielestäsi antaa filosofisen kulttuurin käsitteen kehittelyn kannalta?

Törmäämme viimeistään tässä myös sen lähestymistavan rajoihin, joka pitää filosofiaa kunkin kulttuurin ”tiivistymänä” ja ”korkeimpana kukintona”. Jos näet tarkastelemme, kuten pitääkin, neuvostofilosofiaa kiinteänä osana neuvostojärjestelmää, tulee siitä monimutkaisen

”historiallisen objektin” osa emmekä voi enää lähestyä sitä potentiaalisesti kiinnostavana filosofiana sen omilla ehdoilla. Tämän takia olen pitänyt tarpeellisenä introdukoida vielä yhden, äskeiseen verrattuna päinvastaisen näkökulman – käsityksen filosofiasta pyrkimyksenä *ylittää* se konkreettinen tilanne, jossa se on olemassa. Neuvostoaikana Mamardašvili on uskoakseni keskeinen esimerkki tästä ”transsendoivasta” pyrkimyksestä. Mutta myös 1800-luvun venäläistä filosofiaa edustava Vladimir Solovjov – olen jo jonkin aikaa tutkinut häntä – on vastaava tapaus. Solovjov vastusti sekä (šovunistista) nationalismia että (abstraktia) kosmopoliittisuutta ja personifioi itse kolmatta vaihtoehtoa. Filosofin filosofoi konkreettisesti tilanteessa, jota voidaan analysoida filosofisen kulttuurin käsittein, mutta samanaikaisesti filosofi etsii totuutta, joka ylittää hänen oman tilanteensa puitteet. Tästä syystä ajattelen, että voimme kehittää todella adekvaatin *filosofisen* käsitteen siitä, mitä ’filosofinen kulttuuri’ on, vain sijoittamalla sen keskipisteeseen ajatuksen kulttuurin ylittämistä, ”transkulttuurista”. Mutta tämä liike annetun filosofisen kulttuurin tuolle puolen on mielestäni mahdollista vain, jos filosofi itse toteuttaa ”situaatiossa olemisensa” sen täydessä konkreettisuudessa.

Minua kuitenkin eniten kiinnostaa kysymys, missä määrin filosofisen kulttuurin käsitettä, joka on osoittautunut metodologisesti varsin arvokkaaksi apuvälineeksi tutkittaessa neuvostofilosofiaa, voitaisiin menestyksekkäästi kehittää yleisemmäksi teoreettiseksi välineeksi, joka mahdollistaisi seuraavat asiat:

a) eri filosofisten kulttuurien vertailun kadottamatta silmistä sitä, mikä *yhdistää* niitä;

b) filosofisten kulttuurien analyysin eri toimintamallien, instituutioiden ja muun kulttuurin ja yhteiskunnan (politiikka mukaanlukien) kanssa toteutuvan vuorovaikutuksen näkökulmasta;

c) sen, että filosofian aineelliset, sivilisatoriset ja poliittiset edellytykset otettaisiin vakavasti, ilman että filosofiaa kuitenkaan redusoitaisiin näihin edellytyksiin, puhumattakaan että sitä pidettäisiin vain niiden ”ilmauksena”.

Tavoitteena tulisi mielestäni olla se, että välterään yhtä lailla sosiologinen reduktionismi (joka näkee vain maaperän ja juuret) kuin ”filosofismikin” (joka näkee vain puun latvan). Filosofia pitäisi ymmärtää samalla kertaa sekä aikaansa juurtuneena että sitä ajattelevana.

FRIEDRICH NIETZSCHE

Tragedian synty

*”Mikä mahdoton kirja... Tähän on ängetty
tukku painavia kysymyksiä.”*

– FRIEDRICH NIETZSCHE

*”Nietzscheläisen koettelun ydin sisältyy jo
tähän ensimmäiseen kirjaan, jota hän ei lakan-
nut ajattelemasta uudelleen, puolustamasta ja
täydentämästä.”*

– MICHEL HAAR

NIIN & NÄIN -lehden kirjasarja: tilaukset@netn.fi

www.netn.fi

Sophie Hohmann

Neuvostoterveydestä nykynaiskuntoon

Michele Rivkin-Fish, *Women's Health in Post-Soviet Russia. The Politics of Intervention*.
Indiana University Press, Bloomington 2005.

Naistutkimukseen erikoistuneen antropologin Michele Rivkin-Fishin teos aloittaa pohdinnan siitä, miten Maailman terveysjärjestön (WHO) käynnistämät hankkeet – joita tekijä itse konsultoi kenttätöitä tehdessään – niveltyvät paikalliseen todellisuuteen: mikrotason tutkimuskohteena ovat olleet Pietarin kaupungin neuvolat vuodesta 1993. Tutkijana ja konsulttina kirjoittajaa kiinnostavat paikalliset havainnot uudistuksista, joihin WHO on innoittanut jälkineuvostoliittolaisessa toimintaympäristössä, yhtä hyvin haastateltujen terveysviranomaisten, lääkäreitten ja hoitohenkilökunnan kuin kuultujen potilaittenkin tunnot.

Rivkin-Fish omistaa ensimmäisen osan työstään kuvaukselle projekteista, joissa hän on itse ollut virallisesti mukana: erityisesti Terveelliset kaupungit -hanketta hän servii yksityiskohtaisimmin, sillä se tarjoaa viitekehysten hänen tutkimustyölleen Pietarin terveyskeskuksissa. Hän paneutuu ongelmiin, joita sukupuolisuus on nostattanut neuvostoajan ja jälkineuvostoajan Venäjällä. Hän kuvailee toteutettuja strategioita, etenkin seksivalistusohjelmia, jotka pyrkivät riisumaan aseista moralisoivan neuvostologiikan ja, hyötyen alhaista syntyvyyttään aprikoivan Venäjän demografisesta nykytilasta, suosivat erilaista lähestymistapaa itseän ja ruumiiseen, toisenlaista näkemystä lisääntymisen terveyskysymyksistä.

Tekijän kaksoisrooli sallii hänen tarkata kriittisesti WHO:n ajamien uudistusten sisältöä ja perusteluja sekä sitä, kykenevätkö ne todella leviämään maaperällä, jossa toimintamuodot vaikuttavat läpitukenemattomilta ja konsulttien jatkuvasti riitauttamilta. Luja kyselytyöskentely mahdollistaa analyysin julkisen terveydenhuoltojärjestelmän ytimestä: teos rikastuttaa huomattavasti tutkimusta terveyspolitiikkojen tepsivyydestä jälkineuvostoisissa oloissa. Rivkin-Fish valaisee lisäksi systeemin itsensä synnyttämiä ristiriitoja ja epäselvyyksiä, jotka heijastuvat koko nyky-Venäjäan. Hänen onnistuu etevästi ja oikeutetusti kyseenalaistaa kansainvälisten konsulttien päättely, nämä kun useimmiten eristäytyvät omille vastuualueilleen eivätkä pyri ymmärtämään paikallisia tosiasioita tai itse järjestelmän sanelemia toi-

mintamuotoja, saati että kyselisivät neuvostosysteemin historiallisia ja sosiaalisia juuria.

Mutta vaikka kirjoittaja herättelee kysymyksiä neuvostoajan terveysjärjestelmän luonteesta, hän ei kuitenkaan riittävästi korosta esimerkiksi äitiyskuolleisuutta vuosina 1960–1970 sen ja muiden terveyden mittarien kaikkine merkityksineen. Itse asiassa kiistat Venäjän ”terveyskriisistä” käydään liian usein ideologisella tasolla, jolloin unohdetaan, että mahdollisella ”kriisillä” on pohjansa järjestelmän rakenteessa ja sen olemuksessa. Jos syvennytään entisen Neuvostoliiton kansanterveyteen ottamatta mukaan ajan pitkävaikutteisia historiallisia ja sosiaalisia reunaehtoja, menetetään erittelyn tolkkua ja syvyys.

Toisessa osassa Rivkin-Fish paljastaa lääkäreitä ja potilaita kuul-

tuaan neuvostoterveysjärjestelmän umpikujan ja sen seuraukset lääkäreitten vaikuttimiin, heidän ammatilliseen omaantuntoonsa ja koulutustasoonsa, luottamuksellisten potilassuhteitten puutteeseen ja keskinäiseen kunnioittamattomuuteen. Kirjoittaja tähdentää perin oikein valtion holhoavaa luonnetta, joka jäytää niin lääkäreitten kuin potilaittenkin yksilöitymisen ja vastuunoton prosesseja. Hän ei kuitenkaan hyväksy asettamista, jonka mukaan neuvostoterveyssysteemi olisi kallistunut yksikantaan ja täydelliseen paternalismiin, vaan hän ruotii hienosti yksittäisiä ja yleisiä otteita, joilla vastustaa tällaista vinoutumista.

Joidenkin potilaiden kertomusten perusteella voi havainnollistaa neuvostojärjestelmän jatkuvuuksia, mutta myös rajoja ja vaikeuksia, joihin se törmäsi täydellä voimalla NL:n pirstouduttua. Ehkä Rivkin-Fish rajoittuu liiaksi kuvailemaan neuvolakäyntien, synnytyksen ja sen jälkeisten vastaanottojen ehtoja ja menettelyjä huomauttamatta tarpeeksi siitä, että terveyden osoittimissa on poliittinen panoksensa, ja asettamatta toimintamuotoja laajempaan ja mutkikkaampaan neuvostohistoriografian yhteyteen.

Lääkäreitten mekaaninen ja tekninen lähestymistapa jälkineuvostoliittolaisella Venäjällä heijastelee neuvostoajan vallitsevia käytäntöjä. Kirjoittaja pyrkii ymmärtämään lääkäreitä, jotka usein ovat naisia: he joutuvat osallistumaan toimintaan omine havaintoineen naisina ja äiteinä ja kaikenlaisia psykologisia tekijöitä vieroksuvan ammattinsa edustajina. Jotta sisältöjä voisi ymmärtää, täytyy eritellä lääkäriprofessiota määrittäviä järkeilyjä ja järjestelyjä. Nämä ovat vain kovin kaukana eu-

rooppalaisista malleista, joissa lääkäreillä on ollut hyvin varhaisista ajoista alkaen poliittinen rooli: he ovat voineet muodostaa autonomisia ammattijärjestöjä, kun taas Venäjällä lääkärit eivät ole ikinä moiseen kyenneet. Muutamat kokemukset – eritoten [kuuluisan anatomi-kirurgin ja edistyksellisen vaikuttajan, Tartossa opiskelleen N. I. Pirogovin perustamassa] Pirogov-seurassa 1800-luvulla – eivät pystyneet estämään Venäjällä vallinnutta poliittisen hallinnan muotoa. Neuvostoideologia tunnusti samaa logiikkaa.

Tämä kirjoittajan valitettavasti sivuuttama tekijä on ratkaisevan tärkeä, jos halutaan ymmärtää lääkäreitten toimintatapoja mutta myös eriteltäessä etuoikeuksiin ja tunnustuksiin perustuvien henkilöitten välisten suhteitten erityisyyksiä: ne eivät ole lakanneet uusiutumasta sitten Venäjän muinaishistorian. Tekijä tarttuu harkitusti toimeen asettaakseen mittasuhteisiinsa käytännöt sellaisina kuin ne näyttäytyvät yksilö- ja ryhmäsuhteissa, äitiysneuvolapalvelujen ja niiden asiakkaitten välillä. Juuri tässä katsannossa potilaitten kertomukset valaisevat heidän hoitoon ottamisessaan ja sairaalarjessaan toteutettavia strategioita. Epämuodolliset henkilösuhteet käyvät haastattelusta vahvasti ilmi, oltiinpa sitten lääkäreiden tai potilaiden juttusilla. Rivkin-Fish suosii näillä kohdin kulttuurista (jollei jopa kulturalistista) lähestymistapaa nostaten esiin erilaisia suhteissa olemisen tapoja, joissa tunnustetaan tai luotetaan vastavuoroisesti: [tarkataan esimerkiksi henkilökohtaisen vaikeusvaltaverkoston] *blatin* [muunnoksia] markkinatalouteen totuteltaessa ja terveystalvelujen yksityistämistä laajennettaessa. Yksityistä-

minen kuuluu koko yhteiskunnan uudelleen muodostumisen liikkeeseen, jossa muuntuu vanha jako virallisesti ilmaiseen julkiseen terveydenhoitoon ja yksityiseen sfääriin vaihtelevine palkkioineen.

Tekijän onnistuu esittää tutkimustensa tuloksena strategioita, joita Neuvostoliiton hajaantumisen jälkeen niin sanotuilla šokkihoidoilla sosiaalisesti ja taloudellisesti haavoitetut venäläiset ovat vaalineet myös talouskriisin aikaan 1998 ja etenkin kaiken toimivuuden tultua sittemmin jälleen kyseenalaistetuksi. Rivkin-Fish osoittaa lopulta teoksessaan, että on ongelmallista yrittää soveltaa kansainvälisiä kansanterveysnormeja ex-Neuvostoliittoon. Läntiset julkisen terveydenhuollon toimintamallit osoittautuvat epäsoviksi, kun pitäisi tajuta neuvostojärjestelmän historiallista, poliittista ja sosiaalista kokonaisluonnetta. Kirjoittaja näyttää, kuinka naistutkimukseen kuuluvia kysymyksiä Venäjällä ja laajemmin koko entisen NL:n alueella vuoraa mutkikkaus ja ristiriitaisuus.

*Suomentanut
Jarkko S. Tuusvuori*

(alun perin: *Cahiers du Monde
Russe, octobre-décembre 2006, Vol.
47, No. 4, 907-909*)

Filosofit historiatieteen laitokselle

”Tämä oli molemminpuolinen tahto, jossa filosofia oli kosija.” Tampereen yliopiston filosofian professori Leila Haaparanta on silmin nähden tyytyväinen vuoden alussa solmittuun liittoon. Entiset laitoskumppanit, matematiikka ja tilastotiede, vaihtuivat historiatieteeseen, kun filosofia löysi uuden kotinsa humanistisesta tiedekunnasta. Syntyi historiatieteen ja filosofian laitos.

Muuttoa on kypsytelty pitkä tovi. Jo 90-luvulla käytiin Tampereella vilkasta keskustelua filosofian paikasta

yliopistossa. Tuolloin filosofia kuului taloudellis-hallinnolliseen tiedekuntaan. Kun matematiikan, tilastotieteen ja filosofian laitos siirtyi 2001 informaatiotieteiden tiedekuntaan, nostettiin kissa pöydälle. Keskustelut päätyivät useimmiten siihen, että filosofia voi olla missä tahansa tai ei missään. Niinpä pakonomaista muutoksen tarvetta ei Haaparannan mukaan ole ollut. ”Ajan myötä alkoi

kuitenkin tuntua, että näillä rakenteilla on merkitystä.”

Tamperelaisen filosofian historiavirittäisyys juontuu kaukaa. Alkujaan korostuivat eritoten logiikka ja tietoteoria, mutta vähitellen oppiaine alkoi kattaa koko filosofian kentän. Teoreettisen filosofian kylkeen syntyi käytännöllinen filosofia, joka on painottunut etiikan, estetiikan ja yhteiskuntafilosofian historiaan.

Haaparanta nimeää merkittäväksi vaikuttajaksi pitkänlinjan lehtorin, Lauri Mehtosen. ”Mehtosen opetus- ja tutkimustyö on pitkälti muovannut filosofian oppiainetta sen nykyisen pro-

Leila Haaparanta

filin kaltaiseksi.”

Valtakunnallisesti Tampere on näkynyt sekä tutkimuksessa, opetuksessa että yhteiskunnallisessa vaikuttavuudessa Haaparannan mielestä hyvin. Sen sijaan oman yliopiston sisällä olisi petrattavaa. Muutoksesta professori halaakin lisää näkyvyyttä filosofialle ja toivoo, että toiset oppiaineet löytäisivät filosofian jatkossa paremmin.

”Filosofia sopii kenelle tahansa opiskelijalle, koska sen avulla oppii arvioimaan sekä kyseenalaistamaan esi-

merkiksi omaa tutkimustaan. Filosofia tukee erityistieteellistä opiskelua ja tutkimusta opettamalla ajattelemisen taitoa.”

Kandeja ja köydenvetoa

Opiskelijat ovat tyytyväisiä muuttoon, koska suurin osa heistä on suuntautunut humanistisesti. He paljastavat, että harva koki entisen laitoksen ja tiedekunnan kodikseen. Näkyvin muutos opiskelijoiden kannalta on välitutkinnon titteli: luonnontieteiden kandidaattien sijaan opiskelijoista tulee humanististen tieteiden kandidaatteja.

Neljännän vuoden filosofian opiskelija Sanna Rinkinen uskoo, että uusi nimitys viittaa useimpien kohdalla täsmällisemmin heidän opintojensa sisältöihin. Rinkinen itse lukee pääaineenaan filosofiaa ja sivuaineinaan historiaa sekä kasvatustiedettä. ”Olisihan se hassua olla näillä yhdistelmillä luonnontieteiden kandidaatti.” Matematiikkaa sivuaineenaan opiskeleva Susanna Lankinen taas piti matematiikalla maustetusta filosofian imagosta.

”Monilla on sellainen käsitys filosofiasta, että se on haahuilua. Filosofiasa on kuitenkin paljon samantyyppistä asennetta kuin matematiikassa, esimerkiksi logiikka. Olisin halunnut sen puolen korostuvan, koska sitä ei usein noteerata. Mutta kyllä minäkin olen mieluummin humanististen tieteiden kandidaatti.”

Muuten vaihdos ei opiskelijoiden elämään tässä vaiheessa vaikuta. Jatkokon Haaparanta kaavailee filosofian opetuksen valikoiman laajentamista yhteisesti järjestettävien kursseihin. Ensimmäisen vuoden pääaineilija Milla Jurva suhtautuu kimpapakursseihin kuitenkin epäillen.

”Filosofian ja historian opettamisessa on oltava erilainen ote. Erityistieteissä tehdään paljon oletuksia,

Nufitissa

kun taas filosofiassa on tarkoitus kyseenalaistaa kaikkia oletuksia. Se voi olla filosofian opiskelijalle hankala yhtälö.”

Vaurautta ja vanhoillisuutta

Historiatieteen lehtori Juhani Sarsila on kannattanut kumppanuutta alusta asti. Oppi- ja aatehistoriasta parikymmentä vuotta luennoinut Sarsila kutsuu filosofian tuloa historian yhteyteen suureksi voitoksi. ”Filosofia on verrattavissa historiaan. Kummatkin ovat ihmistieteitä ja hyvällä tavalla konservatiivisia. Jos emme tiedä historiaa, emme tiedä filosofiaa ja toisin päin. Liittoa ei tule purkaa enää koskaan.”

Sarsila ja Haaparanta punovat jo yhteisiä projekteja. Sarsila löytää hedelmällistä maaperää monesta suunnasta: ”Yleinen kulttuurihistoria, moraalihistoria, mielen historia, tuhon historia sekä käsitteiden tutkimus tulee tehdä yhteisvoimin.”

Haaparanta toivoo, että tulevat yhteistyökuviot auttavat filosofeja tutkijanurilla eteenpäin. Yhteisille tutkimuksille voi saada myös paremmin ulkopuolista rahoitusta. Muuttopuuhien lomassa Haaparanta huomauttaa, että vaihdon tarkoituksena ei ole ollut yksinomaan muutos.

”Yritämme myös pitää kiinni siitä hyvästä, mitä meillä jo on. Tavoitteena on löytää yliopiston myllerryksessä paikka, jossa voimme turvata se perinne, joka meillä on.” Valtion tehoimien ikeessä professori kaipaisi enemmän filosofian opiskelun ja tutkimuksen edellyttämää aikaa ajatella:

”Se ei ratkea tällä laitoksen vaihdoksella, mutta toivottavasti pystymme pitämään kovempaa ääntä vanhoista arvoista, johon kuuluu ajatteleminen rauha ja keskittyminen.”

Teksti & kuvat: Mervi Ahonen

Nuortenfilosofiatapahtuma järjestettiin tammikuussa Espoon kulttuurikeskuksessa Tapiolassa. Hyötyä käsitteenä ja ilmiönä oli saapunut pohtimaan edustava kaarti ajattelihoita nuorten haastettaviksi. Kiehtovista asioista syntyi niin paljon keskustelua, etteivät kaikki halukkaat ehtineet saada ajatustaan kuuluville, vaikka puheet jatkuivat säännöllisesti yliajalle. Mitä muutakaan voidaan odottaa, kun vaikuttajat puhuvat mielipiteet jakanut aiheista filosofisesti suuntautuneille nuorille aikuisille?

Sokraattisuuksiin

Nufitiin kuuluu Sokrates-väittelytaphtuma, jossa nelihenket joukkueet

joukkue heitti kielteisenä vastauksena esimerkin: pankkiryöstäjä. Seurannut pitkä hiljaisuus kyseenalaisti väitettä puolustamaan arvotun Hyrylän selviytymisen, kunnes joukkueen jäsen Jenna keksi: ”Poliisit eivät työllistyisi ilman rikollisuutta!” Oivallus sai aikaan naurunremakan väittelijöiden, yleisön ja tuomariston keskuudessa. Yksimielisyyttä ei eduntavoittelun seurauksista syntynyt – onneksi. Joukkueiden oman edun tavoittelu tuotti silti kuulijoille iloa.

Semifinaalissa Mäkelänrinteen lukio puolusti ja Hyrylä vastusti väitettä ”Yksilö tavoittelee aina omaa etuaan”. Käytettiin argumenttina Dawkinsin teoriaa ’itsekkäästä geenistä’: evoluution näkökulmasta yksilö toimii vain geeninsä kantajana. Tuomaristo kommentoi väittelyä tasaiseksi. Voittajan selvittämiseksi piti lukea sääntöjä: ”Arviointikriteereinä

Tapio Turpeinen

mittelevät tiukan aikarajan ja sitäkin tiukemman tuomaroinnin paineissa. Kiistely on monelle filosofisesti suuntautuneelle opiskelijalle vuoden kohokohta.

Väittelyt alkoivat perjantai-iltana. Jo ennestään jännittynyt tunnelma tiivistyi aloituspuheenvuorojen aikana. Kohokohdissa vaikeat kysymykset johtavat älynväläyksiin. Hyrylän ensimmäisessä väittelyssä vastaan oli aiheena ”Edistääkö jokaisen oman edun tavoittelu myös muiden hyvinvointia?”. Töölön yhteiskoulun

on se, miten hyvin joukkue tuntee filosofista käsitteistöä ja teorioita ja miten hyvin he osaavat soveltaa niitä ko. aiheeseen. Johdonmukainen argumentointi on plussaa. Myös retorisia keinoja saa käyttää, mutta asiattomuudet katsotaan miinuksiksi.” Säännöt suosivat Hyrylää.

Toisessa semifinaalissa vastakkain olivat Salon lukio ja Töölö gymnasium. Aiheena oli Platonin sanoin ”On parempi kärsiä vääryyttä kuin tehdä sitä”. Töölöläiset vastustivat hyvin, mutta salolaiset puolustivat paremmin.

Ensimmäisissä koitoksissa sähköi sanan säilä. Tunnelmaa leimasi jännitys ja odotus. Lauantain kuluessa otelijat väsyivät virikkeitten runsaudesta ja hermostuivat menestyspaineista. Semifinaaleiden taso ei yltänytkään vapautuneeseen nokkeluuteen.

Sama linja jatkui finaalissa, kun Salo ja Hyrylä väänivät aiheesta ”Yksilön oikeuksia ei saa uhrata enemmistön hyväksi”. Väittelyssä ei mainittu nimeltä yhtäkään filosofia, kun taas edellisen vuoden loppuottelu oli sakeanaan eri koulukuntien ajattelijoiden ja mielen mahtimiesten nimistä. Nojattiin kyllä Dawkinsin teoriaan ja hyödynnettiin historian tietoja, kuten Hitleriä esimerkkinä. Esille tuotiin myös vahvoja väittämiä: vankien oikeuksien uhraamista pidettiin oikeudenmukaisena. Yleisö eli mukana.

Kamppailulaji

Kisa on kaksiteräinen miekka. Yhtäältä kilpailu houkuttaa: se saa osallistujat ylittämään itsensä ja tuottamaan hedelmällisiä ajatuksia. Toisaalta kahden joukkueen arvottaminen jonkinlaisen filosofis-retorisen keskiarvotuloksen mukaan tuntuu kyseenalaiselta, semminkin kun väittelyaika on lyhyt, eivätkä argumentit aina ole toisiaan huonompia. Taisto oli ehdottomasti voittoa tärkeämpää. Voittajia ovat ne, jotka vaivautuvat paikalle rakkautesta älyn harjoittamiseen. Palkinnot jaettiin ilahduttavasti kummallekin finaali joukkueelle.

Hyryläläisistä Roosa Ahokas kommentoi: ”Taisto on väärä sana kuvaamaan finaalia, koska se kuulosti lähinnä rauhanomaiselta keskustelulta. Se tuntui ironiselta, sillä ainakin minun sisälläni kiehui, vaikka roolini tässä väittelyssä oli olla kuuntelijana!” Joukkueoveri Petja Auvinen ei säästännyt omiaan: ”Meidät laulettiin retorisia keinoja käyttäen suohon”.

Tuomarit julistivatkin voittajaksi Salon lukion. He kiittivät keskustelun dramaturgista hallintaa ja tiukempaa päällepanamista. Salon joukkueeseen kuuluivat Jesse Heikkilä, Sampsa Laapotti, Niko Lempa, Veli Virmajoki sekä varajäsenenä Tuukka Ylönen ja vaikuttajien haastajana Lea Körkkö.

Filosofianopettaja Matti Taneli oli jo kolmatta kertaa tuomassa salolaisia Nufitiin. Hyrylän hopeajoukkueen muodostivat Petja Auvinen, Jenna Böhmeke, Tanja Luostari, Aleksi Malinen, Jens Mustonen, Teemu Uotila ja Olli Virkki sekä ohjaavat opettajat Ari Ahokas ja Tapio Turpeinen. Finaalin tuomaroivat Tuomas Nevanlinna, Ukri Pulliainen ja Jukka Relander.

Porautukaamme

Mukavana lisänä tavanomaiseen ohjelmaan oli Nevanlinnan ja Relanderin Jalat maassa -show. Esitys tarjosi her-

rojen aikaisempaan tuotantoon tutustuneille tutun hyvälaatuista ja älykäästä, kepeän epäpinnallista analyysia jokapäiväisistä ja vähemmän jokapäiväisistä ilmiöistä. Iskeydyttiin hoivamiseen, miehisyysoloon (epäselvyys miehisyysoolosta on vain kroonista iskuporakoneen puutetta) sekä ylitseampuvuuden ja ääripidättyvyyden etuihin ja haittoihin. Show oli kelpo vastapaino lauantai-illan tapahtumille, raikasta ja huvittavaa vakavaksi riistäytyneen ohjelman joukossa.

Teksti: Niko Lempa, Roosa Ahokas & Olli Virkki

Lacoue-Labarthe & Tenkkapoot

Helsingin Lacan-piiri ja Laki ja paha -tutkimusprojekti järjestivät Helsingissä tammikuussa kaksipäiväisen Philippe Lacoue-Labarthen (1940–2007) muistoseminaarin otsikolla ”Filosofia, mimesis, arkkietiikka”. Susanna Lindbergin avaussanojen jälkeen Miika Luoto johdatti lacouelabartheilaiseen onto-fenomenologiaan. Artemi Magun ja Fabien Chambon jatkoivat. Seuraavana päivänä vuoron saivat Sami Santanen, Esa Kirkkopelto, Ari Hirvonen ja Hannu Sivenius, joka paneutui Lacoue-Labarthen antamin eväin Nietzschen ”kuvateoriaan” teoksessa *Tragedian synty*.

Lacoue-Labarthe oli Hölderlinin, Lacanin, Heideggerin, Derridan, Wagnerin, Pasolinin ja modernin ajattelun synnyin ja äärimmäisyyksien tutkija, joka teki komean elämäntyön saksalaisen filosofian ranskantajana. *Détours d'Écriturelle* 1987 antamassaan haastattelussa Lacoue-Labarthe muistutti ”tämällysten ja kärsivällisten analyysien” tarpeesta, mutta suostui tiivistämään tämän verran: ”1720-luvulla murtautui esiin teoria kirjallisuudesta. Tämä

tarkoittaa samalla taiteen filosofiaa, ei vain estetiikkaa (teoriaa mausta), olihan taide romantikoille ensinnä ja erityisesti kirjallisuutta. Jenassa luotiin moderni kirjallisuuskäsite.”

niin & näin -lehden keskustelu-

Ari Hirvonen

tilaisuudet kokosivat tammikuussa Ravintola Tenkkaan filosofiaa kiinnostuneita viitenä perättäisenä kes-

Valokuva: Sami Syrjämäki

Herran nimeen

Le *Nouvel Observateurin* tammikuinen n:o 2255 syventyi ”sarkofobiaan”. Tee-mapaketti puhui vasemmistossa jo epideemisestä mutta oikeistossakin allergiankaltaisesta presidenttipelosta. Koko Ranska ällistelee, mikä onkaan tämä ”uusi ihminen”, joka nosti itse itsensä valtaan. Alain Badioun kirpeä pamfletti *De quoi Sarkozy est-il le nom* (2007) myy yllättäen kymmeniä tuhansia. Badioun mukaan punaviinissä on viljalti vichyä ja patongissa puolet pétainismiiä: Sarkozy esiintyy kansallisen virvoituksen airuena, vaikka tosiasiaa edustaa täyttä nöyrytmistä moni- ja ylikansalliselle kapitalismille. Sarkolainen nationalismi on Badioulle lähinnä moraalisen ja poliittisen universaalisuuden kieltävää rasismia.

”Jos Sarko valitaan, minä häivyn”, *NO* muistuttaa Yannick Noahin sanoneen ennen vaaleja. Viime jouluna tämä entinen tennis- ja nykyinen pop-tähti päivitti tuntonsa: ”Kaikki hänessä šokeeraa! Asenne, äänensävy, röyhkeys.” Rap-laulaja Joey Starr on varoittanut Sarkozyn politiikan suistavan maan ”tuleen ja vereen”. Eric Cantona herkistyy lähes yhtä aforistiseksi kuin jalkapalloilijauransa tähtihetkinä: ”Napoleon oli pieni jättiläinen. Häntä tuuraa nyt naamioitunut Le Pen: Sarkozy.”

NO:n haastattelussa filosofi Daniel Bensaïd liittää Sarkon kehitykseen, jossa järjen ja harkinnan tila kaiken aikaa kaventuu. Uusoikeistolainen Ranska vastaa informaatioajan haasteisiin jäljittelemällä yhdysvaltalaista terrorismilainsäädäntöä. Samalla kun Sarko liehakoi paavia, hän seuraa Blairin ja Schröderin kaltaisia uudemareita sosiaaliturvan purkajaisissa: ”Asymmetrisessä taistelussa taloudellista despoottia vastaan tarvitaan tiettyä demokraattiselle politiikalle välttämätöntä hitautta. [...] Luokka ja kansa, jotka käyvät vasten leivänkyrsään ja tv-leikkeihin ajettuja anomisia massoja, pysyvät maallisen politiikan luovuttamattomina käsitteinä.”

Historioitsijalegenda Jean-Pierre Le Goff puhuu yksilöllistä ja ryhmäidentiteettiä tukevien osallistavien suhteitten hajaantumisesta. Sarkozyn Ranska ei ole vallankumoukselle tai keväälle ’68 uskollinen Ranska, vaan 80-lukulaisten egoismin, imagosofian ja mondiaalimanagerismin mikämikämaa:

”Särkyy se kulttuurinen ja poliittinen sultusuuni, jossa erot, ristiriidat ja eripurat voivat ilmaista itsensä luopumatta yhteisen osallistumisen tunnosta. Kyseenalaistuu tasavaltalainen perinne isänmaallisuuksineen, kansalaisuuden malleineen, solidaarisuuksineen ja edistysaat-

Valokuva: Sami Syjfärmäki

Matti Myllykoski

kiviikkona. Mika Hannulan *Suomalaisuudesta*, Simone Weilin *Juurtuminen*, Friedrich Nietzschen *Tragedian synty*, Tere Vadénin *Karhun nimi* ja Guy Haarscherin *Tunnustuksettomuus* otettiin tarkasteluun muiden muassa Torsti Lehtisen avustuksella. Viimeisessä istunnossa haarscherilaisen *laïcitén* luonnetta suomalaisesta näkökulmasta tarkasteli

eksegeetiikan tutkija, dosentti Matti Myllykoski. Vilkaassa keskustelussa perattiin reformaation historiaa ja rakkauden filosofiaa uskonnollisen kokemuksen varieteeta unohtamatta. Myllykoski selvitti armon käsitehistoriaa, tradition vääntövoimaa, suomalaista kuuliaisuutta ja kansankirkon itseriitoisuutta.

Valokuva: Sami Syjfärmäki

teineen. Sarkozy tavallaan viimeistelee tämän maanvieremän, luisuttaa kaikkea rankasti päin anglosaksista mallia, jolla ei ole lujaa kiinnitystä omaan traditioonimme, vaan joka suosii pirstaloitumista. [...] uutta ajanhenkeä heijastelevaa poliittista keskustelua luonnehtivat historiantajun kato ja uhriajattelu. Kun menneisyys näyttää voimavarattomalta ja tulevaisuus epämääräiseltä, maailmankehitysnäkemyksestä tulee visio jatkuvasta muutoksesta, jolla ei ole päämäärää eikä muuta mieltä kuin hätäinen mukautuminen. [...]

Kun yhteiskunta ei enää pysty asettautumaan mihinkään kollektiivisen historiaan eikä mihinkään vakaaseen institutionaaliseen järjestykseen, yksilöistä tulee omakeskisiä ja sosiaalisia suhteita hallitsevat affektit ja tuntemukset. [...] 'Kärsimyksen kuuntelu' ja myötätunto astuvat julkiseen tilaan kansankiihotuksen rajamailla. [...] Sarkozy kyhää kunnianhimonsa ympärille räikeitä opinkappaleita johdonmukaisuudesta piittaamatta. Uusi sekapolitiikka jäsenyyksiä se keskittyy hänen persoonaansa ja managerialistiseen pragmatismiin, joka pyristelee irti kaikesta ideologiasta. Pirsta-Ranska ja tilkku-presidentti sointuvat yhteen."

Oman elämänsä tsaarinnat

Alexander M. Martin selvittelee *European History Quarterlyn* viime vuoden viimeisessä numerossa ylhäisen naisihanteen muutoksia Venäjän historiassa. Jos keisarinna Elisabet oli 1700-luvun puolivälin leninkihulluuksineen, tranvestiittitanssiaisineen ja yliopiston perustamisineen näyttänyt suuntaa räiskyville ja sähköville oppineille leideille, virta vei pian palvelevan kodin hengettären suuntaan. Eroottisen arvaamattomuuden korvasi enkelimäinen siveys ja lukeneisuuden maailmanmenosta tietämätön ranskalaisten tahdikkuuksien latelu. Martinin mukaan siirtymä kohti ortodoksista askeettisuutta ja uskansaallista hurskautta tiivistyi Napoleonin armeijan saapumisessa Moskovaan 1812. Tämän osoittaakseen hän lukee kahdeksaa naisen laatimaa muistelusta. Naisproosa oli alkutekijöissään, sillä naisten ei

katsottu voivan kirjoittaa itsestään. Tarkastelluissa teksteissä esiintyy "kirjallisuudelliseen, Eurooppa-suuntautuneeseen miljööseen kasvatettu [nainen, joka] koki vuoden 1812 vedenjakajana".

Jälkiviisaissa kirjoituksissa otetaan etäisyyttä teatraalisista jalosukuisista, joille "kaikkien epämiellyttävien ajatusten ja häiritsevien tunteiden välttely oli yhtä luonnollista kuin syöminen tai hengittäminen". Tunteiden kuoleetus ja aseman mukaiset rituaalit kuuluivat kuvaan, olihan "aatelisto Moskovassa eristäytyneempää, vanhoillisempaa ja päivänpolitiikasta loitontuneempaa kuin Pietarissa". Se hiljentyi yksityisissä kirkoissaan ja viihdyttäytyi yksityisissä teattereissaan: omat orjat saattoivat olla ainoa kosketus alempiin. "Aristokraatit nauttivat vilkkaasta seuraelämästä, vaikka Moskovassa oli virallisesti vain yksi julkinen näyttämö ja 14 kahvilaa 275 000 asukastaan varten."

Sotašokki iski kuin salama kirkkaalta taivaalta. Fedosia Leontjevan 1856 kirjoitetuissa muistelmissa palataan Ranskan hyökkäykseen: "En osaa kuvata sen ajan poliittisia tai sosiaalisia liikkeitä; olin liian nuori osallistuakseni sellaisiin vakaviin asioihin, eivätkä hienot naiset muutenkaan keskustelleet ja arvostelleet niitä. Huomaan, että asia on nykyään aivan toisin: kun kuulen, miten suoraviivaisesti naiset esittävät arvostelmiaan politiikasta, tuntuu kuin he kaikki kuvittelisivat pystyvänsä ottamaan jonkun valtiomiehen paikan." Martin tuo sentään esiin, että kertomuksissa vaikuttaa naisille sallittu kerrontatapa: romanttinen nerous kuului miehille, siinä missä naisille jäi lupa kuvata vaatimattomasti kotipiirin asioita. Sota pakotti naiset evakkoon, altisti heidät julkisten tilojen pienille epämuksuiksi ja (sukupuolisen) väkivallan uhalle. Yhtäältä Napoleonin soti-

Tiedetoimittajat & Pietari

Vuoden tiedetoimittajapalkinto myönnettiin helmikuussa Helena Telkänrannalle. Palkinnon lahjoittivat Kopiosto ja Suomen tiedetoimittajain seura. Yhdeksän tietokirjaa kirjoittanut Telkänranta tunnetaan etenkin *Tiede*-lehden artikkeleistaan sekä laajalaisesta toiminnastaan eläinten hyvinvoinnin hyväksi. Palkintopuheessaan Telkänranta totesi, etteivät omat tuntemukset ole tiedetoimittajan työssänsä pois siivottava häiriötekijä vaan osa yritystä ymmärtää.

Vastikään Lacoue-Labarthe -seminaarissa puhunut professori Artemi Magun kuvasi Pietarin epäselvää tilannetta selvin sanoin, jotka *Voima* välitti suomeksi maaliskuussa. Pienen European Universityn tammikuisesta sulkeamisesta on muuten kantautunut perin heikosti tietoa Suomeen asti. Opiskelijat ovat olleet erittäin varovaisia ja odottavaisia, kun taas oppositiopuolue Jabloko on pitänyt "paloturvallisuussyihin" perustettua viranomaispäätöstä selvänä merkinä Kremlin halusta vaientaa vapaan kriittisyyden äänet. Eurooppa-yliopisto oli jo ehtinyt lopettaa vallanpitäjiä hermostuttaneen vaalitarkkailuhankkeensa, mutta tämä ei ilmeisesti riittänyt rauhoittamaan putinisteja. Spekulaatio jatkuu, vaikka yliopisto avattiin jälleen maaliskuun lopulla. Putinin suosikki Dmitri Medvedev valittiin Venäjän presidentiksi.

laitten huhuttiin raiskanneen nuoria neitoja kirkkoalttarilla, toisaalta ylhäisönaisten (seksuaalisesti) alistamat orjat saattoivat kääntyä hallitsijoitaan vastaan järjestyksen järkkyyssä. Koteja ryöstettiin, kirkkoja häväistiin, ruumiita uhattiin – ”Äiti Moskova” itse oli raiskaajien käsissä: ”Me nuoret tytöt kiihdyimme vaanivasta vihollisesta, kuvittelimme itsemme amatsoneiksi tai vaeltajiksi tai lapeudensisariksi.”

Sodan seurauksena yleiseurooppalaiset ihanteet ja vapaamielinen kepeys väistyivät kulttuurisina ihanteina, olihan ranskalaisuuden tosi luonto valjennut. Yläluokan naiset saivat muuntautua ”kansakunnan yhteisten moraalisten hyveitten tyys-

sijoiksi”. Uskonnollisuus ja autoritäärisyys, isänmaallisuus ja johtajakultti valtasivat alaa, samalla kun naisille aukesi mahdollisuuksia toimia filantrooppisten hankkeitten keulakuvinä. Martin esittää rohkeasti kaksi seuraamusta tästä käänteestä. Liberaalien upseerien dekabristikapinan tyrehtyttyä 1825 hienostonaiset seurasivat tuomittuja puolisoitaan Siperiaan kärsiäkseen karkotuksen kauhut ihannaisen tavoin. Muutama vuosikymmen myöhemmin, Krimin sodan pettymysten jälkimainingeissa, naiset nousivat esiin radikalismien aallonharjalla. Sisäoppilaitoksessa koulittu aatelin Vera Figner muisteli toveriaan Sofia Perovskajaa, joka mestattiin 1881

osallisuudestaan tsaari Aleksanteri II:n salamurhaan: tämä ihmisrakkauten ja köyhäinystävyyden ruumiillistuma oli kurkottanut ”puhtaaseen elämään, henkilökohtaiseen pyhimyksellisyyteen”. Martinin sanoin tässä kypsyttyi aristokraattisen naiseuden kumouksellisuus. Hän ei muista näillä kohdin aiemmin vihjaamaansa kerronnan sovinnaisuuksien osuutta, eikä toisaalta venäläisen nihilisminkin ilmentämää arkista sukupuolten välistä tasa-arvoisuutta. Martin tyytyy lainaamaan Fignerin luonnehdintaa Perovskajan ”teräksisestä lujudesta – naisena hän ei saattanut tuntea kipua”.

Levinas & Gagarin

Ranskalainen fenomenologi Édouard Pontremoli muistuttelee helmi–maaliskuun *Les Temps Modernes*issa Emmanuel Levinasin ihastuksesta Juri Gagariniin. *Information juivessa* 1961 ilmestyneessä pikkutekstissään Levinas ylisti kosmonauttimajuria, joka oli saman vuoden huhtikuussa käväissyt ensimmäisenä ihmisenä avaruudessa. Vostok-aluksen palattua maahan Gagarin oli esiintynyt sankarina yleisölle muiden muassa Suomessa ja Ranskassa.

Avaruuslento tarkoitti Levinasin mukaan toteutunutta mahdollisuutta ”havaita ihmiset tuolla puolen tilanteen, johon he ovat asettuneet”. Neuvostoliiton sijasta voittaja oli ihmiskunta: ”Tekniikka tempaa meidät irti heideggerilaisesta maailmasta ja Paikan taikauksesta.” Ihmisellä ei lennon aikana ollutkaan horisonttia, vaan hän eksistoi maailmattomasti, pelkistetystä geometrisesta tilassa. Tämä ei ollut mitään nomadismia, vaan ihmishäviön itsensä keventymistä. Oltiin puhtaassa ulkoisuudessa, abstraktiossa, neutriassa, jossakin mää-

rittelemättömässä, maisemattomassa ja viitepisteettömässä valtaisuudessa, anaksimandrisessa *apeiron*issa. Ihmiset virittyivät ennennäkemättömästi ihmisen vapautumiseen, kun tekniikan maaginen mahti lakkautti magian.

Maa palautui ”objektiiviseen erottamattomuuteensa, fyysiseen neutraalisuuteensa, omaan aineelliseen tiheyteensä”. Kuten Pontrefoli toteaa, Levinasin näkemys maaperää työstävästä toimen ja tekniikan ihmisestä kävi vasten Heideggerin nostalgiaa ja ajatusta asumisen, rakentamisen ja olemisen ykseydestä. Gagarinin syöksy taivasiin ”symboloi yhtä hyvin reduktiota kuin luonnollisesta asenteesta vapautumistakin”. Universaali tekniikan aikakauden järkiolento nitisti enkelikuvat niin kuin avaruus mitätöi kansalliset pyyteet: ”Ihmisenä-oleminen ei ole enää maailmassa-olemistä.”

Levinasille teollisuusyhteiskunnan vastustajat edustivat taantumusta: he eivät ajaneet ihmisen hyvää. Ihminen on pyhää maata pyhempi, minkä romantiset edistyskseen vastustajat kiistävät kieltäytyessään vaatettamasta ja ruokkimasta lajitovereitaan. Levina-

sille ”Maa on tätä varten: ihminen on sen herra, jotta voisi palvella ihmisiä.” Vernen vanavedessä seikkaileva Gagarin kelpaa tässä valossa Pontrefolin sanoin ”laskevan ajattelun nöyräksi kokeilijaksi”. Kamarasta kerran irronnutta tultiin kaikkialla koskettamaan kukkapuskat kädessä. Heideggerilainen pessimismi ja vetäytyminen lähisyvyysiin ei voisi olla kauempina gagarinismista, jossa ”koetteille pantava Tiede vain odottaa Tekniikalta laskelmiensa todentamista”.

Pontrefoli toppuuttelee, että Levinas ei suinkaan torjunut ”järkevää ekologiaa, joka opettaa ympäristön kunnioittamista ihmistä ympäröivinä oloina”. Mutta kansan ja kielen etnisen hurskastelun sijaan tässä tulisi näkyä valistunut järki ja monoteismin suuruus, tieteen ja uskonnon yhteinen lumonpoisto. Gagarinin visiitti seuduttomuuksissa sivuaakin Levinasilla juutalaista kotimaattomuutta ja suhdetta luomakuntaan. Mutta tästäkään hän ei Pontrefolin mukaan osannut kirjoittaa ilman ”talmudilaisia metkuja”.

Alma Korko & Ilmari Kortelainen

Elegantti metafysikko **S. Albert Kivisen** haastattelu

25. maaliskuuta 2007. Oven avaa liivipukuun sonnustautunut herra, joka auttaa takit pois päältämmme. Kohtelias ja valpas ääni pyytää istuutumaan. Äkkiä kirjojen ja peitteiden alta kuuluu naukaisu. Keskustelu katkeaa hetkeksi, kun tavaroiden joukosta tepastelee esiin kissa, joka suuntaa isäntänsä luokse. Olemme saapuneet S. Albert Kivisen valtakuntaan.

Alma Korko: Kuinka alun perin kiinnostuit filosofia?

Luin lukiovuosinani teosofista kirjallisuutta. Siellä viitattiin muun muassa uusplatonismiin. Sitten kun oli ylioppilaskirjoitukset ja ruotsin kirjoitukset näyttivät menevän hieman huonosti, äitini sanoi: ”Et sinä saa kuin korkeintaan approbaturin”. Minä sanoin: ”Kyllä minä saan cum lauden”. Ja minä sain cum lauden. Hän toi minulle 500 markkaa ja ostin Salomaan *Filosofian historian* 532 markalla.

Itse asiassa tämä ei ollut ensimmäinen kerta. Olin noin 13-vuotias, kun meidän vintillä oli pari laatikollista kirjoja, jotka olivat eräiden kaukaisten sukulaisten sinne jättämiä. Minä kaivelin erilaisia kirjoja. Siellä oli ainakin kolme kristinuskon apologiaa. Löysin Grotenfeltin filosofian historian ja rupesin lukemaan sitä. Olin ehtinyt

Spinozaan, kun eräs perikunnan jäsen tuli hakemaan laatikot pois. Luultavasti hän myi ne divariin ja ryyppäsi rahat.

Ilmari Kortelainen: Tämä oli ensikosketukseksi filosofiaan?

Kyllä, kyllä. 14-vuotiaana luin Friedellin kulttuurihistoriaa. Siellähän puhutaan filosofiasta. Hän sai minut muun muassa mieltymään Spinozaan. Hänhän (Friedell) ymmärtää mitä erilaisimpia ihmisiä, mutta Spinoza oli hänelle jotenkin aivan vieras ja kauhea. Friedellille Spinozan filosofia oli jotenkin niin kylmää ja geometrasta. Aloin heti mieltyä Spinozaan.

AK: Sinulla oli siis kotona pieni kirjasto?

Varsinaista filosofista kirjallisuutta siellä ei juuri ollut

ja Ikaalisten kantakirjastossakin sitä oli hyvin heikosti. Esimerkiksi tämmöisiä kuin Eino Kailan *Inhimillinen tieto* tai von Wrightin *Looginen empirismi*: niitä siellä ei ollut. Kun tulin Helsinkiin, minulla oli pääaineena yleinen historia, mutta ajattelin, että otan filosofiankin sivuaineeksi. Luin nämä kaksi kirjaa, ja se aiheutti minussa maailmankatsomuksellisen murroksen. Käännyin loogisen empirismin kannattajaksi. Ystäväni Lande Lindfors julistautuu yhä loogiseksi empiristiksi¹. Minä olen myöhemmissä kirjoituksissani käyttänyt sanontaa ”silloin kun podin loogista empirismiä”.

IK: Minkälaisista muista asioista kuin filosofiasta olit kiinnostunut lapsena?

Kovakuoriaisista ja erityisesti Egyptin historiasta. Keräilin kovakuoriaisia ja eräitä otimme elävinä hoidokeiksemme. Perustimme salaseuran, Pickwick-kerhon, jossa oli sisareni, veljeni ja pari serkkua. Kunniajäseniksi sinne tuli vanhempia. Löysimme yhden lepänlehtikertun, sellaisen vihreän kiiltävän kuoriaisen, joka sai nimen ”Bombastus”. Sitten minä ehdotin, että perustetaan salaseura, ja ruvettiin miettimään, mikä nimi sille annettaisiin. Ensimmäiseksi minulle tuli mieleen ”Camorra”. Olin lukenut sen verran, että se on Napolissa toimiva rikollisjärjestö. Mutta onneksi minut äänestettiin nurin. Olisi kovin hauska näinä vuosina kertoa, että kuului Camorra-seuraan.

IK: Millä tavoin koit nuorena suomalaisen yhteiskunnan ja kulttuurin?

Voi kai sanoa, että olin aika vieraantunut. Kun tulin Helsinkiin kukaan ei tuntenut minua, ja minä en tuntenut juuri ketään. Muutamia luokkatovereita tuli tänne kyllä. Heitä tapailin joskus, en juuri muita. Osakuntakaan ei oikein vetänyt. Oli erilaisia tilaisuuksia, joista sanottiin, että fuksien läsnäolo on välttämätöntä. Minä menin jonakin viikonloppuna sinne ja tulos oli se, että minut pyydettiin talonmiehen avuksi kantamaan tuoleja jonnekin komeroon. Ajattelin, että viikonloppuja voi viettää mukavamminkin kuin tällä tavalla.

AK: Entäs yhteiskunnallinen ilmapiiri siihen aikaan?

Matti Klinge on kirjoittanut viisikymmentäluvusta, että se oli aatteetonta ja sivistynyttä aikaa.

IK: Kriittisyyttä ja kapinaa ei ilmennyt kuten 1960-luvusta usein sanotaan?

No ei. Eräänlaista jaloillaan äänestämistä. 30-luvun oikeistolaisesta hurmahenkisestä kansallismielisyydestä sanouduttiin irti. Sen takia vanhempi sukupolvi sanoi ”te olette niin aatteettomia”. Mutta luultavasti monet olivat aatteellisia jollakin tavalla.

AK: Miksi ryhdyit opiskelemaan filosofiaa?

Itse asiassa minulla oli noina teosofisina vuosina kaikenlaisia haavekuvia, että matkustan Tiibetiin tai Intiaan ja yritän pyrkiä jonkinlaiseksi valkoiseksi maagikoksi. No siitähän ei tullut tietysti mitään, mutta filosofia korvasi

sen. Yksi oppilaani sanoi kerran, kun kerroin tästä menneisyydestä teosofian parissa, että teosofia pelasti minut kristinuskolta.

IK: Millainen paikka yliopisto oli silloin kun opiskelit filosofiaa täällä Helsingissä?

Opiskelijoita oli tietysti vähemmän ja mitään tällaista kuin filosofian laitos ei silloin ollut. Oli kolme professoria ja muutama dosentti. Ei silloin ollut assistenttejaakaan. Kuunneltiin luentoja ja tentittiin kirjoja niin kuin nykyäänkin. Erityisen innostava opettaja oli von Wright.

Liekehtivä dosentti

AK: Kuinka päädyit työskentelemään yliopistossa? Oliko se selkeä valinta?

Ei sitä voinut siihen aikaan valita, koska paikkoja ei käytännöllisesti katsoen ollut. Minä olin suuntautunut kirjastouralle. Olin Helsingin kaupunginkirjastossa ja Helsingin yliopiston kirjastossa töissä jonkin aikaa, minkä jälkeen työskentelin Kemin kaupunginkirjastossa puoli vuotta kirjastoapulaisena. Sitten lähdin Amerikkaan Hintikan suosituksesta. Menin stipendiaatiksi Harvardiin niin kuin Esko Aho. Opiskelin sen vuoden.

Valokuva: Sami Syrjämäki

Kun tulin Harvardista takaisin minun ei tarvinnut mennä Kemiin, sillä sain Salon kirjastonjohtajan viran. Olin siellä kolme vuotta. Paikka avautui ensimmäisen kerran vuonna 1964, kun käytännöllisen filosofian virka aukesi. Tämä oli kai akateemisesti mahdollisimman pieni status: olin käytännöllisen filosofian vt. tp. ap. puoliassistentti. Sitten menin takaisin Saloon. 1964 Ketonen lähti Amerikkaan ja oli siellä vuoden verran. Valpola, joka oli ollut assistenttina, siirtyi hoitamaan professuuria. Hän pyysi minua assistentiksi 1966.

AK: Mihin asti kaiken kaikkiaan olet ollut yliopistolla töissä?

Eräässä mielessä olin töissä vielä vuonna 2004, kun pidin luentosarjan, mutta se oli tuntiopettajan vakanssilla. Teoreettisen filosofian assistentuurista tipuin 80-luvun alussa: siihen nimitettiin Esa Saarinen. Sitten olin työttömänä joitakin aikoja. Tämän jälkeen hoidin käytännöllisen filosofian assistenttuuria ja pariin otteeseen professuuriakin. Tällä tavoin kelloin. Minä olin assistenttina liian vanhaksi. Olin melkein 61-vuotias, kun pääsin assistenttuurista eläkkeelle vilpittömän helppotuneena. Mutta dosenttuuri minulla säilyi, kunnes vuosikymmenen lopussa sain kirjeen, jossa ilmoitettiin, että olette täyttäneet 68 vuotta ja dosenttuurinne loppuu tämän vuoden lopussa. Kirjoitin siitä *Yliopisto*-lehteen artikkelin nimeltä ”Liekehtivät dosentit”. Tämä aihe tuli siitä, että Vietnamin sodan aikaan jotkut buddhalaiset munkit järjestivät Vietnamin mielenosoituksia, joissa he polttivat itsensä. Kysyin, pitäisikö eläkkeelle potkittujen dosenttien polttaa itsensä eduskuntatalon rappusilla. Jos tämmöistä tehtäisiin, niin säästyisi eläkemaksuja. Samalla se houkuttelisi ulkomaalaisia turisteja paikalle, ja toisi maahan valuuttatuloja. Koko tämä idioottimainen säädös kertoman mukaan johtui siitä, että Jaakko Numminen haluttiin työntää opetusministeriön kansliapäällikön paikalta eläkkeelle ja kun ei muu auttanut säädettiin laki, niin kutsuttu ”Lex Numminen”, jonka mukaan valtion virkamiehen on siirryttävä eläkkeelle, kun hän täyttää 68 vuotta.

IK: Taitaa nykyään 68 vuotta olla Suomessa professorilla se viimeinen ikä.

Hintikkahan on melkein kahdeksankymmentä, ja on professorina edelleen Amerikassa.

AK: Miksi sinusta tuli nimenomaan filosofi, eikä jotakin muuta?

Kun päädyin filosofian assistentiksi ja roikuin näissä pätkätöissä työurani loppuun: olihan se mukavampaa kuin monet muut asiat. David Humelta kai kerran kysyttiin, miksi hän harrastaa filosofiaa. Hän sanoi ”mielihyväni olisi vähäisempi, jollen harrastaisi”.

IK: Seuraavaksi voisimme siirtyä opettajiisi, joista mainitsit jo von Wrightin. Ketkä heistä olivat sinulle tärkeitä?

Eino Kaila oli silloin jo Akatemiassa. Kuuntelin muutamana hänen luentonsa, ja pidin häntä hyvin suurella arvossa. Myöhemminä vuosina tuli sitten Stenius. Joskus vuonna 1973 Risto Hilpinen, Jan von Plato ja minä valitsimme Steniuksen Skandinavian subtiileimmaksi filosofiksi.

AK: Oliko Yhdysvalloissa ketään vaikuttavia luennoitsijoita?

Siellä oli muiden muassa Burton Dreben, joka oli hyvin eloisa ja kaunopuheinen herra. Hän piti seminaaria

Wittgensteinin myöhäisfilosofiasta. Sitten siellä oli moraalifilosofi John Rawls, jota meillä on suomennettukin.

AK: Entä filosofian klassikot? Käsittelet väitöskirjassasi C. D. Broadia. Ketä hänen ohellaan pitäisit sinuun vaikuttaneina filosofisina ajattelijoina?

Cambridge-filosofia väljästi ottaen. Esimerkiksi McTaggart: vaikka hänellä oli pätkähulluja mielipiteitä, hän oli toisaalta erittäin elegantti metafysikko. Olen pitänyt McTaggartista muutaman kerran luentoja.

Filosofian ongelmia

IK: Haluaisitko kertoa jostakin sinulle tärkeästä filosofisesta ongelmasta?

McTaggartin yhteydessä pohdin *identitatis indiscernibiliumia*. Itse asiassa en ole siitä koskaan julkaissut mitään, mutta 90-luvun alussa *Ajatuksessa* Tero Tulenheimo kirjoitti siitä. Oliko se nyt 1992 tai niillä main. Hain Akatemialta jotakin apurahaa ja kirjoitin: ”Olen keksinyt mitä kauneimman todistuksen *identitatis indiscernibiliumille*.” Tavallisesti sitä vastaan esitetään Max Blackin artikkeli *The Identity of Indiscernibles*. Blackilla on tällainen kuviteltu esimerkki, että universumissa on kaksi lyijypalloa. Ne ovat täsmälleen yhtä suuria, koostuvat yhtä monesta molekyylisestä, ovat täsmälleen samantyyppisiä ja muuta. Voiko tällöin sanoa, että ne eroavat millään tavalla toisistaan?

Artikkeli on kirjoitettu dialogin muotoon. Siinä on toinen, joka puolustaa *identitatis indiscernibiliumia* ja hän sanoo, että annetaan palloille vaikka nimet Castor ja Pollux. Castor on Polluxin ulkopuolella ja Pollux ei ole itsensä ulkopuolella. Black kuitenkin sanoo, ettei mitään erisnimiä saa käyttää tässä, koska me emme pysty yksilöimään, kumpi on Castor ja kumpi Pollux. Minun näkemykseni on, että tämä täytyy ajatella ilman erisnimiä. Quinen kirjassa *The Roots of Reference* on tällainen substitutionaalinen joukko-oppi. Quine ei oikeastaan joukkoja vakavasti oletakaan, vaan ainoastaan avoimen lauseen, joka spesifoi jonkun joukon, että voimme sitten kirjoittaa joukon symboleja. Siinä on joukkoja, mutta ei enää mitään joukkojen joukkoja. Kun nyt käytetään samantapaista argumentaatiota, niin *identitatis indiscernibilium* menee läpi. Oletetaan, että meillä on kaksi oliota toistensa ulkopuolella. Emme anna niille nimiä, mutta voimme sanoa, että jokaista oliota kohden joka ei ole universumi, on sellainen yksilö, joka on sen ulkopuolella.

AK: Minkä takia Blackin esittämä ongelma kiinnostaa sinua?

No, se liittyy McTaggartiin. Ylipäätään minä mietin hyvin vähän sitä, miksi jokin asia kiinnostaa tai ei kiinnosta. Toinen minua kiinnostava ongelma on analyysin paradoksi, josta olen myös kirjoittanut. Käsittelem sitä *Fenomenologisissa sormiharjoituksissa*, *Tieteessä tapahtuu*-lehdessä ja tässä *Camenesin* numerossa. *Camenes* on il-

mestynyt Helsingissä epäsäännöllisesti vuodesta 1979. Tuossa sen kannessa on Steniuksen muotokuva. Hän oli pitkä ja synkännäköinen, romuluinen mies. Sanoin kerran: ”Han kunde vara en god positivist om han icke vore sådan förbannad negativist”.

AK: Pitäisikö filosofialla olla jonkinlainen yhteys käytännön elämään? Filosofin näkökulmasta tai ylipäätään?

Jonkinlaisia yhteyksiä on aina, mutta ne saattavat olla kummallisia ja ei-tarkoitettuja. Luin joskus, että Ranskan sotakorkeakoulussa oli 1900-luvun alussa Bergsonin filosofia muotia, *élan vitalia*. Sotaoppeihin sovellettuna se tarkoitti hyökkäystä viimeiseen saakka: aina on hyökättävä, pidettävä aloite käsissä. Siinä oli kai oppia siitä, että vuoden 1870 sodassa Ranskan armeija ei ollut kovinkaan aloitekykyinen. Nyt ajateltiin, että on hyökättävä, ja oltava aktiivinen koko ajan. Siellä oli joku eversti. Hän selitti, että ajatelkaa nyt, kun vihollinen on kukkulalla ja heillä on konekivääri, niin kyllähän siinä äijää kaatuu. No, se on teknokratiaa, teknokratiaa. Henki on tärkeintä, henki on tärkeintä! Sitten ensimmäisen maailmansodan alussa hyökättiin ja hyökättiin, ja menetettiin satoja tuhansia miehiä aivan tarpeettomissa hyökkäyksissä. No, ei Bergson aivan sellaista luultavasti ollut tarkoittanut.

Joskus sanottiin, että Berkeleyn idealismi on jollakin tavoin inspiroinut Mary Baker Eddyn Christian Sciencea³. Eddyn idea oli, ettei ainetta, kuolemaa, sairautta tai muita tällaisia asioita oikeastaan ole. McTaggart puolestaan korosti sitä, että metafysiikka on mitä käytännöllisintä. Jos me voimme todistaa jotain positiivista tai negatiivista jumalan olemassaolosta tai sielun kuolematomuudesta, niin kyllähän se vaikuttaa, tai sen ainakin pitäisi vaikuttaa meidän elämäämme.

IK: Siirrytään nyt filosofiaan työnä, ja akateemisen elämän muutoksiin. Miten yliopisto on muuttunut sinä aikana, kun sinä olet ollut töissä siellä?

Huonompaan suuntaan. Kuusikymmentäluvulla sinne tuli hirvuihin ryysis. Seitsemänkymmentäluvulla opiskelijamäärät taas alkoivat vähentyä. Joskus 70-luvun alussa pidin jonkun *cum laude* -tasoisin luennon. Siellä oli noin 50 kuulijaa. Ajattelin helpottuneena, että onpas täällä vähän ihmisiä.

AK: Mitä tarkoitat tällä huonommalla suunnalla?

Ajattelen tuota suunnittelijoiden ja muiden terroria, joka pakottaa ihmiset juoksemaan turhissa kokouksissa ja täyttämään kaiken maailman kaavakkeita ja muuta. Hallinnollista puolta on liikaa. Onneksi en itse ole sitä kovin paljon joutunut kokemaan. En ole koskaan ollut missään laitoksen johtoryhmässä tai tämmöisessä. Meillä oli 70-luvulla epävirallinen laitosneuvosto. Professorit Ketonen ja Stenius kävivät siellä hyvin täsmällisesti. Monet ihmiset, jotka olivat kannattaneet laitosneuvoston perustamista, kieltäytyivät jäsenyydestä, kun heitä siihen ehdotettiin. Ainoa ehdotus, joka oli kerran mennyt läpi

oli, kun Ketonen ehdotti, että seminaarikirjaston oveen hankittaisiin uusi lukko. Se hyväksyttiin yksimielisesti.

AK: Miten arvioisit nyky-yliopistoa noin ylipäänsä? Missä tilassa se on mielestäsi?

Tuntuu, että ei kovin hyvässä: sitä hallinnollisen puolen paisuttamista. Pari vuotta sitten kävin siinä Port-hanian luona, jossa on yliopiston uusi hallintorakennus vieressä. Menin johonkin byrooseen. Alhaalla hissin vieressä oli ilmoitustaulu, jossa sanottiin, missä kerroksessa mitään on. Neljässä kerroksessa oli kussakin oma kehittämisosastonsa. Jos niillä on nyt jotain järjestäytynyttä tai hyödyllistä tai kunniallista tekemistä, niin luultavasti yksi osasto riittäisi. Olen joskus kysynyt, mikä ei kuulu joukkoon: lapamato, kastemato vai kehitysjohtaja? Vastaus: kastemato, koska se on hyödyllinen.

IK: Minkälaisena työyhteisönä näet Helsingin yliopiston filosofian laitoksen?

Kyllä minä olen tullut toimeen siellä, vaikka kuulin yhdeksänkymmentäluvulla, että Helsingin laitoksella on huono henki.

IK: Jatketaan julkaisujen ja tuotannon parissa. Mitä teoksistasi pidät tärkeimpinä?

Jnaa-a, jnaa-a.. Niitä on vaikea asettaa tärkeysjärjestykseen, mutta mainitaan nyt sellaisia kirjoituksia, jotka on täydellä vaihtelolla sivuutettu. ”Luonnollista teologiaa” kirjassa *Jumala, logiikka ja evidenssi*. Siinä, niin kuin sanottu, tunsin olevani huipulla: pääsin samaan antologiaan Duns Scotuksen kanssa. *Fenomenologisissa sormiharjoituksissa* on alussa Katriina Valkeisen ja minun kirjoittama ”Fenomenologisesta metodista”. Se on Spiegelbergin teoksesta *The Phenomenological Movement*, jonka toisessa osassa käsitellään fenomenologista metodia ja sen eri vaiheita. On muuten merkillistä, että nämä eräät viimeiset, niin kuin Hintikka sanoo, *soi-disant*-fenomenologimme, eivät mainitse Spiegelbergiä ollenkaan.

AK: Pidät myös *Fenomenologia sormiharjoituksia* merkittävänä teoksena?

Kyllä, lähinnä sen takia, että se on vaihtelolla sivuutettu.

Parapsykologia ja Skepsis

IK: Olet kirjoittanut kauhunovelletta Lovecraftin tyyliin. Minkälaista kaunokirjallisuutta itse luet?

Minä luen dekkareita ja kauhukirjallisuutta, mutta sitten myös niin sanoaksemme vakavaa kaunokirjallisuutta. Esimerkiksi Victor Hugo ja Dickens ovat minun suosikkejani. Marcel Proust pitäisi lukea loppuun.

AK: Kuulut Skepsis ry:n perustajajäseniin. Miten tästä näkökulmasta näet paranormaalit ilmiöt?

IK: Olet kuulunut myös paranormaalien ilmiöiden tutkimusseuraan.

70-luvulla perustettiin Transsendentaaliradiestesian Seura, jonka tarkoituksena oli tutkia maasäteilyä. Ne tutkimukset olivat kyllä aika heppoisia ja illat olivat kovin alkoholinhuuruisia, tai ainakin usein. Silloin tällöin siellä oli mielenkiintoisia esitelmiä. Pia Virtakallion luona Tapiolassa 1974 pidetyssä tapaamisessa alustin tarot-korteista. Sanoin alussa, että jotkut ihmiset haluavat erilaisia esineitä mukaansa hautaan, ja että jos minä haluaisin joi-takin kirjoja, mitä ne olisivat. C.D. Broadin *The Mind and Its Place in Nature*, Quinen *Methods of Logic* ja Eden Grayn *The Tarot Revealed*, johon Esa Saarisen kommentti kuului ”Voi jumalauta”.

Olen ollut myös tässä suomenkielisen paraseuran johd- tokunnassa pariin otteeseen.

IK: Tämä on sinun henkilösi kannalta kiinnostavaa: eivätkö nämä millään tavalla asetu vastakkain tämä paranormaalien ilmiöiden kiinnostus ja sitten Skepsis ry? Kumpuavatko nämä harrastukset toisistaan?

Tavallaan. Eihän skeptikon tarvitse sanoa, ettei mitään paranormaaleja ilmiöitä ole. Voihan sanoa seuraavasti: jos jostakin väitetään, että se on paranormaali, niin epätaval- liset väitteet vaativat epätavallisen evidenssin. Että siinä pitää olla sitten hyvää näyttöä. Niin, me olemme myös maailman vanhimman parapsykologinen seuran jäseniä. Se perustettiin 1882. Muun muassa C.D. Broad oli sen puheenjohtaja aikoinaan. Me olimme vuonna 1982 sata- vuotiskokouksessa, joka pidettiin Cambridgessa.

IK: Onko sinun kiinnostuksillasi parapsykologiaan kytkös filosofiaan?

Miksei. Jos esimerkiksi *survival* voitaisiin todistaa tai kumota, niin onhan sillä jonkinlaista ontologistakin merkitystä. Broadilla on kolme englanninkielistä termiä *immortality*, *survival* ja *persistence*. *Survival* on sitä, että jonkinlainen persoonallisuus säilyy kuoleman jälkeen, mutta sen ei tarvitse olla pysyvä. Sitten *persistence*: säilyy jotain, mutta sen ei tarvitse olla enää persoonallisella ta- solla. Kenties se on niin kuin jokin magnetofonin nauha, josta ei tule ääntä, mutta siellä nauhassa on kuitenkin, niin sanoaksemme, dispositionaalisesti se ääni.

IK: Olet myös luokitellut erilaisia paranormaaleja ilmiöitä, kuten poltergeistit ja räyhähenget, jotka kuuluvat yhteen kategoriaan. Millä perusteella nämä erottelut tehdään?

Eräs ryhmä, jonka parapsykologit yleensä erottavat, on ESP (*extra sensory perception*). Tähän ryhmään kuu- luvat selvänäköisyys, retrokognitio ja prekognitio. Sitten ovat psykokineettiset ilmiöt eli PK, joihin kuuluvat tele- kineesi, poltergeistit ja muut tällaiset. Näiden ulkopuo- lulle jäävät vielä erilaiset ilmiöt, kuten meedio-istunnot, viestit ja muut. Meikäläiset meediat ovat muuten ny- kyään, tai tuntuvat olevan, aika heikkoja. Olen suomen- kielisessä paraseurassa käynyt parissa meedio-istunnossa. En tiedä, ovatko ne Englannissa parempia.

AK: Olet esittänyt universaalien ongelmaan ”ont-

tinen kommunismi” -nimisen kannan. Kertoisitko tästä lisää?

Se on niin sanoaksemme minimaalinen käsiterealis- tinen kanta: maailmassa on olioita, joilla on yhteisiä piir- teitä. Sanoin että tämä on melkein *common sense* mu- kainen käsitys.

AK: Mitä se tämän ontologian kannalta tarkoittaa, kun puhutaan universaaleista?

Nämä yhteiset piirteet ovat universaaleja, mutta itse asiassa tämä on kyllä vasta alku. Ehkä olisi pitänyt pai- nottaa enemmän tätä mitä Aristoteles puhui substans- siuniversaaleista eli lajeista ja suvuista. Ne ovat erilaisia universaaleja kuin kvaliteetit ja relaatiot.

AK: Voitaisiin siis puhua jonkinlaisesta aristoteeli- sesta realismista näiden universaalien kohdalla.

Kyllä.

Kivisen Troikka-malli

AK: Mikä on näkemyksesi filosofian nykytilasta kansainvälisesti?

Se on kirjava. Tuota postmodernia roskafilosofiaa on tietysti kovin paljon, mutta onhan sitä kyllä muunkin- laista ja monessa tapauksessa hyvääkin filosofiaa. Kuten sanottu, niin metafysiikka on nousussa, ja monilla muil- lakin filosofian aloilla tehdään hyvää työtä.

AK: Miksi suhtaudut kriittisesti postmoderniin filosofiaan?

Kaikki, mitä olen siitä lukenut, vahvistaa käsitystä, ettei kannata haaskata lyhyttä aikaansa perehtymällä siihen. Vuoden 1977 *Journal of Philosophy*ssa oli Richard Rortyn kirjoitus Derridasta. Minä luin sen ja ajattelin, että Derridaa ei ainakaan kannata lukea. Ihmettelin sitten 80-luvulla, että häneen suhtauduttiin täälläkin va- kavasti. Tunnette kai Alan Sokalin ja Bricmontin kirjan? Hehän julkaisivat silloin *Social Text* -lehdessä tällaisen parodian, joka...

IK: Joka meni läpi.

Joka meni läpi, vaikka se oli täyttä höpöhöpöä. Ja tuossa on erilaisia sitaatteja Kristevalta ja Lacanilta ja muilta. Eivät houkuttele heitä lukemaan. 1996 täällä oli Susan Haack, joka oli Sami Pihlströmin vastaväittäjä. Hän sanoi jossakin seminaarissa, että hänkin on femi- nisti, mutta tällaiset tyypit kuin Irigaray ja Kristeva, että se on raivostuttavaa, mitä he sanovat. He puhuvat logiikasta täyttä roskaa ymmärtämättä ollenkaan, mistä on kysymys. Humanistisen toimikunnan jäsenenä joskus 80-luvun puolivälissä me saimme tehtävän perehtyä eri alojen kulttuurilehtiin ja kirjoittaa niistä jotakin. Yh- dessä näistä oli yksi Derridan artikkeli. Yritin lukea sitä: jaksoin pakertaa noin kaksi sivua ja luovutin.

IK: Miten arvioisit suomalaisen filosofian tilaa tällä hetkellä?

Kyllä Suomessa tehdään hyvää filosofiaa, kohtalaisen paljon. Yksi meidän kansainvälisesti tunnetuista filosofeistamme on Gabriel Sandu.

AK: Minkälaisena näet filosofian yhteiskunnallisen roolin, tai tulisiko sillä olla sellaista?

Jos nyt ajattelee esimerkiksi marxilaisuutta, niin voisi sanoa ”Varjelkoon ei”, mutta... jonkinlainen taustavaikuttaja. Niin, taustavaikuttaja, mutta ilman mitään kovin yksityiskohtaisia, varsinkaan saneluratkaisuja. Joskus 70-luvulla puhuin kognitiivisista auktoriteeteista. Sanoin, että minä kannatan troikka-mallia. On filosofia, tiede ja *common sense*. *Common sense* on vanhoillinen, tiede on edistysellinen, filosofia on sitten siinä välissä tasapainotavana tekijänä. Että jos yksi yrittää kukkoilla liikaa, niin kaksi muuta äänestävät sen nurin. Jos filosofia esittää röyhkeitä suprematiavaatimuksia, niin kaksi muuta äänestävät sen nurin. Mikäli tieteen nimissä esitetään kainenlaista sekoilua, niin silloin filosofia ja *common sense* äänestävät sen nurin. Jos *common sense* koettaa jarruttaa kovin paljon tieteellistä tai filosofista ajattelua, niin se äänestetään nurin. Huomasitte siis, että auktoriteetteihin ei kuulu kirkko eikä puolue.

Emeritusdosentin työ ja vapaa-aika

IK: Mitä sinulla on tällä hetkellä työn alla?

Pari kolme esseetä. Tämä analyysin paradoksin loppurituistus on kyllä maannut vuosikausia. Pitäisi vihdoinkin saada jotain valmista. Meillä oli tämä analyysin paradoksi-ryhmä. Siinä oli kymmenkunta henkilöä. Steniuksen artikkeli, joka oli *Camenesissa*, on käännetty. Myös Leibnizilta, Pappus Aleksandrialaiselta ja Moorelta on artikkeli. Minullakin on pari kirjoitusta analyysin paradoksista, että kyllähän näistä kirjan jo saa. Kun sille vain löytäisi sitten kustantajan.

AK: Minkälaisia harrastuksia sinulla on vapaa-ajalla ’olevaisen aateskelun’ ohella?

Kauhun filosofiasta minun pitäisi kirjoittaa *Portti* -lehteen. Olen luvannut jo viime syksynä, mutta minulla oli silloin jokin blokki, eikä mikään kirjoittaminen tunnut edistyvän. Nyt se alkaa sujua paremmin.

IK: Kauhun filosofia!

AK: Siitä ei ole ehkä kovin paljon kirjoitettu?

Tässä kirjassa *Eripituisia esseitä*, siinähan oli kaksi kirjoitusta kauhun filosofiasta. Arto Siitosen ”Kauhu esteettisenä kategoriana” ja Risto Vilkon ”Kivinen, Kant ja kauhu”. Huomasin, että kun ammennan tuolta omasta kommentistani näille herroille, niin saan jo sen verran materiaalia, että jotain syntyy. Siitonen mainitsi kirjan *The Philosophy of Horror*, jonka minä sitten hankin. Siinä pohditaan kauhun paradoksia: Miksi esimerkiksi jotkin elokuvat tai kertomukset herättävät meissä kauhua,

vaikka me tiedämme, että niissä kuvataan pelkästään kuviteltuja tapahtumia?

”Kun suuri Chtulhu herää haudassaan, maailman halki kulkee telepaattinen hulluuden aalto.”

IK: Onko se herännyt jo? Mitä luulet?

Lovecraft kirjoitti näin 20-luvulla. Ehkä pahempiakin on tullut vielä sen jälkeen. Boris Hurtta kirjoitti *Porttiin* Lovecraft-tyyppisiä juttuja. Hän on turkulainen poliisimies. Eräissä hänen novelleissaan esiintyi professori Kivinen.

IK: Ahaa. (Puheeseen puuttuu Kivisen elämäkumppani Pia Virtakallio?)

PV: Etu-Töölössä, eräässä galleriassa oli Kivisen kirjoista tehty näyttely. Se oli tehty niin hienosti, että ne valokuvat ja kaikki oli ihan niin kuin sieltä kirjoista suoraan otettu. Niin kuin kaikki olisi oikeasti tapahtunut. S. Albert kirjoitti ... mitä sinä kirjoitit siihen?

Minä kirjoitin ”Kiintoisa näyttely” ja sitten allekirjoitus ”H. Herbert Blad”. Hän oli minun novelleissani tämä turkulainen yksityisoppinut.

IK: Millä tavoin olet kokenut eläkkeellä olemisen? Mitä erilaista siinä on ollut verrattuna esimerkiksi yliopistoaikaasi?

Nykyään käyn yliopistolla verrattain harvoin. Vielä vuonna 2002 pidin luentosarjan aiheesta ”Ikuiset totuudet: loogiset, analyttiset, välttämättömät ja aprioriset totuudet, tautologiat sekä totuudet sopimuksen perusteella”. Tuollekin luentosarjalle tuli aika paljon väkeä. Aloitin sen sanomalla ”Olen legendaarinen emeritusdosentti S. Albert Kivinen. Ikuisissa totuuksissa on jotakin rauhoittavaa. Ne ovat jotakin, jolle eivät mahda mitään demokraattiset enemmistöpäätökset, naisnäkölma, mediamyllytys, markkinavoimat, puoluetoimistojen vehkeilyt eivät kä kirkolliskokousten julistukset.”

AK: Olisiko tähän hyvä päättää?

IK: Ja kiittää... Kiitos!

AK: Kiitos paljon!

Kiitos haastattelusta.

*(haastattelun laajempi versio sekä äänite
Filosofia.fi-verkkoportalissa:
www.filosofia.fi/haastattelu/Kivinen)*

Viitteet

1. Pertti ”Lande” Lindfors kuoli noin kuukausi haastattelun jälkeen 26.4.2007.
2. *Christian Science* on uskonnollinen oppi, joka koskee henkisen parantamisen voimaa. Tämä oppi perustuu Mary Baker Eddy'n tulkintaan Raamatusta.

Alma Korko

Charmantisti olevaisen äärellä

Janne Hiipakka & Anssi Korhonen (toim.), *Eripituisia esseitä S. Albert Kivisen 70-vuotispäivän kunniaksi*. Helsingin yliopisto, Helsinki 2006. 286 s.

Eripituisia esseitä S. Albert Kivisen 70-vuotispäivän kunniaksi juhlistaa, nimensä mukaisesti, tohtori, emeritusdosentti S. Albert Kivisen syntymäpäivää. Kivinen tunnetaan filosofina, jolle tinkimättömän klassinen, solidi tyyli edustaa filosofian harjoittamisen ihannetta. Kirjoituksissaan hän on tarkastellut lähes kaikkia filosofian keskeisimpiä osa-alueita. Tästä huolimatta metafysiikka, tai ”olevaisen aateskelu”, voitaneen nostaa hänen erityiseksi kiinnostuksen kohteekseen. Muun muassa ontologiset kategoriat, aika ja ikuisuus, sekä analyysin paradoksi kuuluvat metafysiisiin kysymyksiin, joita Kivinen on kirjoituksissaan käsitellyt.

Akateeminen filosofia ei ole suinkaan ainoa alue, jolla Kivisen ansiot tunnetaan. Hän on palkittu kauhunovellisti. Esimerkkeinä Kivisen H.P. Lovecraft -vaikutteisista novelleista voidaan mainita ”Cthulhun suojatti” ja ”Miekka hevoselle”. Kivisen juhla- ja esipuheissa viitataankin emeritusdosentin toiseen puoleen, mutta yhtä osuvaa olisi viitata hänen moniin puoliinsa. Filosofian ja kauhunovellien ohella Kivisen kiinnostus on kohdistunut esimerkiksi paranormaalisiin ilmiöihin ja oblateskentiaan eli piileskeleväisiin asioihin. Lisäksi hän on osallistunut muun muassa Barbarakerhon, Transsendentaaliradiestesian seuran, Suomi–Mongolia-seuran ja Skepsis-yhdistyksen toimintaan.

Edellä mainitut aktiviteetit tuovat esille vain murto-osan Kivisen kiinnostuksen kohteista. Silti jo ne osoittavat, että hänen harrastustensa määrä on runsas. Tämä seikka välittyy Kivisen juhla- ja esipuheista. Kokoelman esseissä pohditaan filosofisia ongelmia klassiseen tyyliin, mutta mukaan mahtuu

myös kauhistuttavia esimerkkejä sekä filosofin itsensä laatimat ja näköiset vastaukset.

Esipuheen lisäksi teos koostuu neljästätoista esseestä, jotka on ryhmitelty teemoittain niin, että kirja jakaantuu neljään osaan. Ensimmäisen osan teemoina ovat kauhu ja estetiikka, kun taas toinen painottuu filosofian historiaan. Kolmannen osan esseissä käsitellään logiikkaan, logiikan filosofiaan ja tieteenfilosofiaan liittyviä aiheita. Ontologia ja mielenfilosofia ovat puolestaan teemoina viimeisessä osassa, joka on samalla teoksen laajin. Kirjan loppuun on *The Library of Living Philosophers* -sarjan tapaan tehty ”Filosofi vastaa” -osio.

Avaruuden ja ajan tuolla puolen

Risto Vilkkonen tarkastelee esseessään ”Kivinen, Kant ja kauhu” kantilaisia vaihtotteita, jotka Kivisen kaunokirjallisessa tuotannossa ovat nähtävissä. Kauhun ja kantilaisuuden yhdistelmä tulee Vilkon mukaan parhaiten esille Kivisen ”Cthulhun suojatti”-kirjoituksessa. Kirjoituksessa seikkailevat ekonomi Oskar Lindström ja arvoituksellinen Richard Pickman, jotka lähtevät elämysmatkalle ”Suurten Muinaisten” valtakuntaan. Retkellään Lindström ja Pickman kokevat kauhun tunteita. Kauhun kokemuksen hallitsemattomuus on piirre, johon Vilkkonen kytkee Kivisen tarinaansa omaksumat kantilaiset vaihtotteet. Kantille aika ja avaruus ovat välttämättömiä aistimellisuuden ehtoja, joita ilman inhimillistä kokemusta ei voi olla. Entä mitä tapahtuu, jos ”kohtaamme” Suurten Muinaisten kaltaisia olioita, joiden kokemus ei ole ajallista ja avaruudellista? Tällaista kokemusta meidän on vaikea käsittää. Vilkkonen esit-

tääkin, että kauhussa on kysymys kokemuksen rajoista ja niiden ylittämistä. Juuri näin käy Kivisen novellin henkilöille, Lindströmille ja Pickmanille. He kokevat kauhun, joka on avaruuden ja ajan tuolla puolen.

Kantilaisittain kauhua saatetaan siis pitää kokemuksen muotona, joka jollakin tavoin ylittää ajan ja avaruuden. Tällöin kauhu voi olla yksi esteettisen kokemuksen muoto. Näin ehdottaa Arto Siitonen kirjoituksessaan ”Kauhu esteettisenä kategoriana”. Siitosen tarkastelemista teemoista kiinnostavimmaksi nousee kysymys siitä, minkälaisia valmiuksia kauhun kokeminen edellyttää. Esimerkkinä hän käyttää Grimmin veljesten satua pojasta, joka ei osannut tuntea kauhua. Siitonen toteaa kauhun kokemuksen ilmenevän fysiologisina reaktioina, kuten pupillien laajenemisena tai ihon kihelmöintinä. Tämän todettuaan hän kuitenkin huomauttaa, ettei kauhun kokemusta voida palauttaa ruumiillisiin reaktioihin. Sadussa nuorukaiselle aiheutetaan kauhukokemukselle tyypillinen ruumiillinen reaktio. Nuorukaisen keho on tällöin kauhun kokemista vastaavassa tilassa, mutta Siitosen mielestä jotakin puuttuu. Nuorukaisen mieli ei tunnista kauhulle ominaista laatua. Siksi hän ei tiedä, mitä kauhu on.

Kielen äärirajoilla

Siinä missä Vilkkonen ja Siitonen tarkastelevat kokemuksen rajojen ylittämistä, Ilpo Halonen liikkuu esseessään ”Mikkelin sumeat rolmot” kielen rajoilla. Hän pohtii kirjoituksessaan kysymystä, onko lause ”Mikkelissä on rolmoja” leksikaalisesti mieleton. Edellinen ilmaus on Kivisen käyttämä esimerkki *nonsense*-lauseesta, jonka

esittäminen ei todennäköisesti tulisi mieleen yhdellekään rationaaliselle henkilölle, koska suomen kielessä sana ”rolmo” ei viittaa mihinkään. Toisin sanoen, rolmoja ei ole olemassa.

Halonen puhuu esseessään sumeista rolmoista. Koska puheella sumeudesta ei yleensä viitata olioihin, kuten rolmoihin, hän ehdottaa, että sana ”rolmo” ymmärrettäisiin epämääräiseksi predikaatiksi. Tällöin predikaatin epämääräisyys (*vagueness*) tarkoittaa sitä, että predikaatin merkityksen täsmentäminen osoittautuu mahdottomaksi. Tässä hengessä Halonen esittää myös näkemyksensä lauseen ”Mikkelissä on rolmoja” mielekkyydestä. Jos teemme Quinen suosittaman semanttisen nousun eli korvaamme ontittiset kysymyksenasettelut semanttisilla, edellistä lausetta ei Halosen mukaan tarvitse pitää mielettömänä. On nimittäin täysin mahdollista, että kekseliäs yrittäjä Mikkelissä ryhtyy valmistamaan puuesineitä, jotka hän ristii rolmoiksi. Yhtä mahdollista on, että samainen yrittäjä lähtee jonakin aamuna Mikkelin torille myymään tuotteitaan, joiden eteen hän pystyttää mainoskytlin ”Osta sumeita rolmoja!”. Näin lause ”Mikkelissä on rolmoja” muuttuu leksikaalisesti mielettömästä lauseesta todeksi. Tästä syystä Halonen ei ole valmis kutsumaan lausetta ”Mikkelissä on rolmoja” mielettömäksi.

Vastauksessaan Haloselle Kivinen nimittää tämän esittämää näkemystä semanttiseksi fallibilismiksi. Kun yrittäjän tuotteestaan käyttämä sana ”rolmo” vakiintuu pikkuhiljaa yleiskieleen, käy lopulta niin, että Mikkelissä on kuin onkin rolmoja. Kivinen pitää Halosen esittämää näkemystä aitona kausaalisenä mahdollisuutena. Kyse on siis mahdollisuudesta, mutta vielä toteutumattomasta sellaisesta. Siksi Kivinen haluaa pitäytyä tiukka-piipoisemmassa semantiikassa. Tästä huolimatta hän ei eksplisiittisesti sano lauseen ”Mikkelissä on rolmoja” olevan mieletön. Sen sijaan hän toteaa edellisen kaltaisten *nonsense*-ilmaisujen kuuluvan suomen kielen ääri rajoille. Kivinen selventää kielen ääri rajoille kuulumista ”Onnimanni”-lorussa esiintyvällä *nonsense*-sanalla ”pytikkä”. Lorussa esiintyminen riittää Kivisen

mukaan siihen, että sanan ”pytikkä” merkityksen voidaan todeta olevan käyttöä, kuten arkikielen filosofit aikoinaan esittivät. Kielen ääri rajoille kuulumisen tarkoittaa siis sitä, että merkitys on käyttöä. Tosiasiassa Kivinen tuskin tekee eroa kielen ääri rajoille kuulumisen ja sen välille, että ilmaisu on mieletön. Tästä kertoo ensinnäkin se, että Kivinen torjuu Halosen ehdotuksen semanttisesta fallibilismista, ja toiseksi hänen Quinelle kehittämänsä vastine, ontittinen lasku.

Huolenaiheet ja olemassaolon ongelma

Matti Häyry tarkastelee esseessään ”Höpsis-yhdistys, hammassärky nurkassa ja huolenaiheiden olemassaolon ongelma” huolen kohteiden olemassaolon ongelmaa. Kirjoituksensa alussa Häyry esittelee ontologisen kehyksen, jossa hän ongelmaa tutkii. 1980-luvun lopussa Suomessa perustettiin Skepsisyhdistys, jonka perustajajäseniin myös Kivinen kuuluu. Muumi-sarjakuvassa puolestaan perustettiin Skepsiksen rinnakkaisyhdistys Höpsis, jossa sitouduttiin seuraaviin sääntöihin: Me uskomme vain siihen, minkä voi nähdä, kuulla, haistaa tai maistaa.

Häyry suhtautuu kuitenkin kriittisesti Höpsis-yhdistyksen sääntöihin, sillä niihin sitoutuminen johtaa hänen mielestään liian kapeaan ontologiaan. On nimittäin asioita, joita ei tarvitse nähdä, kuulla, haistaa tai maistaa, jotta voisi uskoa niiden olemassaoloon. Esimerkkinä tällaisesta asiasta Häyry mainitsee hammassärkyä. Vaikka emme näe, kuule, haista tai maista hammassärkyä, me voimme havaita särkyä aiheuttamia vaikutuksia. Häyryn mukaan hammassärkyt havaitaan tuntemalla tai kokemalla. Hammassärkyjen olemukseen kuuluu, että niitä ei ole olemassa ilman henkilöä, joka tuntee ne. Mikäli hammassärkyjen olemassaolo hyväksytään, Höpsis-yhdistyksen sääntöihin ja niistä seuraavaan ontologiaan on Häyryn mielestä tehtävä laajennus: Me uskomme siihen, minkä voi nähdä, kuulla, haistaa, maistaa *tai tuntea*.

Höpsis-yhdistyksen laajennettu ontologia on kehys, jossa Häyry tarkastelee huolenaiheiden olemassaolon ongelmaa. Millä tavalla huolen kohteet

ovat olemassa? Häyry pitää tätä kinkkisempänä kysymyksenä kuin hammassärkyjen olemassaoloa. Hän vertaa huolenaiheiden ja selkävaivojen ontittista ja episteemistä statusta toisiinsa. Kun ihminen menee hammassärky vuoksi lääkäriin, särky olemassaolo voidaan tavallisesti todentaa elimellisellä syyllä ja hoitokeinolla. Tällöin hammaslääkäri voi esimerkiksi sanoa ”Särky syy oli viisaudenhampaan tulehdus, joka hoidetaan antibiooteilla”. Selkävaivojen kohdalla tilanne on toinen. Häyryn mukaan selkävaivojen syyt ja parannuskeinot jäävät usein hämärän peittoon. Samoin kuin selkävaivojen, myös huolenaiheiden olemassaolon todentaminen on haasteellinen tehtävä. Ratkaisuksi Häyry tarjoaa eksistenssi–persistenssi-erottelua. Siinä missä kissat ja koirat eksistivät, selkävaivat ja huolenaiheet persistivät. Häyryn vertailu huolenaiheista ja selkävaivoista osoittaa samalla filosofian, tai tarkemmin sanottuna poliittisen metafysiikan, yhteyden nyky-yhteiskunnassa ilmeneviin ongelmiin: selkävaivojen ja huolenaiheiden ontittisen tai episteemisen statuksen pohtiminen ei olisi pahitteeksi 2000-luvun yhteiskunnassa, jossa yhä kasvava joukko ihmisiä jää työkyvyttömyyseläkkeelle kroonisten tules-oireiden takia.

Lopuksi

S. Albert Kivisen 70-vuotis juhlakirja muodostaa monipuolisen kokonaisuuden, joka valottaa myös emeritusdositin persoonaa oivallisella tavalla. Kokonaisuudesta olisi kenties tullut vielä yhtenäisempi, jos teoksen esseet eivät olisi niin eripituisia. Tietysti on huomattava, että lukijaa informoidaan tästä seikasta jo teoksen nimessä. Erityisen ilahduttavaa on kuitenkin dialoginen vaikutelma, joka kirjasta syntyy. Vuoropuhelu esseiden ja Kivisen vastausten välillä tuo teokseen paitsi väriä, myös muistuttaa kommunikatiivisuuden merkityksestä filosofissa. Juhlakirja on kunnianosoitus filosofille, joka perinteisesti ja ylpeästi ilmoittaa istuvansa norsunluutornissa. Silti teos kumoaa joissakin piireissä jo perinteeksi muodostuneen käsityksen, jonka mukaan filosofia olisi tylsää.

Irmeli Hautamäki

Vaarallinen affekti eli Nadjan muistoa tavoittamassa

André Breton, *Nadja* (*Nadja*, 1928/1962). Suom. Janne Salo. Sammakko, Turku 2007. 141 s.

André Bretonin *Nadja* on ensimmäinen osa oma-elämäkerrallisesta romaanitrilogiasta, johon kuuluvat teokset *Les vases communicants* ("Yhdistyvät astiat", 1932) ja *L'amour fou* ("Hullu rakkaus", 1937). Romaanin vuoden 1962 esipuheessa Breton asettaa tavoitteekseen kokea nykyhetkessä uudelleen tietty tunnetila, joka kosketti häntä voimakkaasti yli 30 vuotta sitten. Tuo affekti ja siihen liittyvät tapahtumat sijoittuvat vuoden 1926 Pariisiin, jossa Breton solmi lyhyen tuttavuuden Nadja-nimiseen naiseen. Romaanin ensimmäinen versio ilmestyi pian tapahtumien jälkeen 1928, mutta kirjailija palaa siihen uudelleen yrittäen parannella tunnetilan ilmausta.

Nadja on yksityiskohtaisen tarkka tutkielma muistin ja mielen toiminnasta. Nadjan tapaamisella on ollut suuri merkitys kirjailijan elämässä. Tuo merkillinen tapaaminen, jota on vaikea selittää järkevästi, määrittelee tai leimaa kirjailijaa, ja samalla se on tärkeä surrealismin projektin kannalta. Tapahtumiin palaaminen on kuitenkin vaikeaa ja vaativaa, koska muistot ja affektit ovat painuneet mielen syvyysiin. Yrittäessään muistella niitä kirjoittaja huomaa olevansa itselleen vieras, eräänlainen "aave". Kirjoittaminen johtaa pohdintaan, kuka minä olen, eli mikä minun on täytynyt lakata olemasta ollakseni kuka olen.

Surrealismi on yleensä liitetty psykoanalyysiin, mutta yllättävää kyllä, Breton torjuu psykoanalyysin tarjoamat valmiit menetit. Kirjailija toteaa, että psykoanalyysia kunnioitetaan jo aivan liikaakin, ja päättää

kirjoittaessaan luottaa vain omaan kokemukseensa.

Nadja ja mielen filosofia

Kirjan alkupuolen pohdinnat ovat kiinnostavia mielen filosofian kannalta. Breton yrittää selvittää emootioiden luonnetta; sitä miten asioiden dispositiot ja toisaalta mielen omat dispositiot ohjaavat tunneherkkyyden muotoja. Nykyisin kognitiotiede tutkii mielen ja emootioiden toimintaa käyttäen apuna taideteoksia. Ne tarjoavat kognitiivisia malleja muistista ja affekteista.

Bretonia muisti kiinnostaa taitelijana, mutta hänen tieteellinen ajattelutapansa näkyy romaanissa kirjoituksen tarkkuutena. *Nadja* on kokeellinen teos, mutta sillä on myös esikuvia, joista Rousseau'n *Tunnustukset* tulevat ensimmäisenä mieleen. Tietty yhtymäkohta kirjalla on myös Proustin muistelmateoksen *Kadonnutta aikaa etsimässä*, joskaan Breton ei parannelut kirjoitustaan yhtä paljon kuin Proust, eikä Bretonin muistelmateos tietenkään ole yhtä laaja.

Bretonin teoksen voi rinnastaa Proustiin itse muistamisen ja siihen liittyvän kirjoitusprosessin suhteen. Proust ymmärsi, että päästäkseen autenttiseen muistamiseen kirjoitusprosessin tuli olla täysin vapaa, eikä kirjoitusta kannattanut ohjailla. Samalla tavoin kuin Proust myös Breton kirjaa tarkasti outoja assosiaatioita ja tapahtumia, joiden merkitys ei ole selvä. Proust aavisti, että hänen persoonallisuutensa on noissa idiosynkraattisissa yksityiskohdissa. Näistä muistiinsa painuneista yksityiskohdista myös

Breton etsii minuuttaan. Kirjailijat enakoivat mielen filosofian näkemystä, että me voimme ymmärtää itseämme ainoastaan kirjaamalla tunnontarkasti ylös neutraalisissa yhteyksissä esiin nousevat muodottomat hahmot, solmukohtat, sillä me olemme yhtä kuin nuo muodottomat hahmot.

Bretonin muistamisen projektia on kiinnostavaa tarkastella tätä taustaa vasten, sillä sen päämääränä on löytää vastaus kysymykseen "Kuka minä olen?" Bretonin pyrkimyksenä on tulla läpinäkyväksi kirjoituksessaan. On huomionarvoista, ettei myöskään Breton yritä pakottaa muistiaan, vaan antaa mielensä harhailla vapaasti kirjoittaessaan. Tärkeä osa romaanissa on Pariisin kaduilla kuljeskelemisellä, joka vastaa muistin käytävillä liikkumista. Kirjailija välttää tietoista muistia, hän haluaa yllättyä ja liikkuu siksi muistinsa kaupungissa näennäisesti vailla päämäärää, tahallaan eksyneenä. Hän aloittaa kirjoitusprosessin liikkumalla samoilla paikoilla, mihin itse tapahtumat johtavat.

Kiinnostava kohta on se, jossa kirjailija kertoo kulkemisesta tietyllä lyhyellä reitillä Boulevard Bonne-Nouvellella (Hyvän uutisen bulevardilla). Kirjailija ei tiedä, mikä häntä reitillä houkuttaa: onko se kaunis ja hyödytön Porte Saint-Denis? Hänellä on tunne, että siellä se tulee tapahtumaan. Portin ali kulkeminen on kiintoisa metafora pääsystä tiettyyn mielentilaan, sillä on yhteys affektioon.

Nadjan muiston kohtaamista ennakoidaan ja valmistellaan romaanin alussa monin tavoin. Tähän liittyen Breton selostaa Théâtre Modernessa näkemäänsä kummallista näytelmää.

Epäilemättä näytelmän Solangen hahmolla on yhteistä Nadjan kanssa. Mutta myös näytelmän tapahtumat, joissa nuori tyttö ensin katoaa ja sitten löytyy kauhealla ja selittämättömällä tavalla murhattuna, ennakoivat todellisten tapahtumien saamaa murheelista käännettä. Lukija aavistaa, että Nadjan tapaamiseen liittyvä muisto ja siihen liittyvä tunne on vaarallinen ja että palatessaan siihen kirjailija asettaa itsensä vaaraan.

Vapauden filosofiaa toteuttamassa

Tavatessaan Nadjan 1926 Breton on 30-vuotias, naimisissa oleva vapaa intellektuelli. Hänen tuttavapiiriinsä kuuluu joukko huomattavia kirjailijoita ja taiteilijoita. Breton on julkaissut muutamia kirjoja, kuten *Surrealismen manifestin* (1924). Hän on tunnettu henkilö eikä peittele, että hänelle esitellään tuon tuosta henkilöitä, jotka haluavat päästä kirjallisiin piireihin hänen kauttaan.

Tapahtumat alkavat siten, että kirjailija kertoo olleensa hieman ikävystynyt tullessaan L'Humanitén kirjakaupasta, josta oli ostanut Trotskin teoksen, kun näki kadulla hennon nuoren naisen ja puhutteli tätä. Nainen oli kehnosti pukeutunut, mutta toisin kuin muut ohikulkijat, käveli pää pystyssä. Naisen ”hämärä ahdinko ja valoisa ylpeys” kiinnittivät kirjailijan huomion. Naisen olemus vastasi hänen kaipaamaansa vallankumouksellista tietoisuutta, jota muissa ohi kiirehtivissä kaupunkilaisissa ei ollut. Nadjaksi esittäytyvä nainen ei torjunut puhuttelijaa. Heti ensimmäiseksi he keskustelivat avoimesti Nadjan rahavaikeuksista. Tapaaminen ei siis ollut täysin sattumanvarainen, vaan kirjailijan mielentila ja tilanne ennakoivat sitä.

Kun Breton vakuuttaa romaanissa olevansa rehellinen ja avoin, on melko outoa, ettei Nadjan henkilöllisyys käy paremmin selville. Itse asiassa kirjailija väistää tahdikkaasti suoraa vastausta siihen, kuka Nadja oli. Kirjailija ei ole oikeastaan kiinnostunut siitä, sillä muistamisen ja kirjoittamisen päämääränä on saada selville, kuka kirjailija itse on.

Seuraavaksi kirjailija vie Nadjan kahvilaan, jossa alkaa selostaa tälle ponnekkaasti kumouksellista vapauden aatettaan. Vapaus on jatkuvaa irrottautumista kahleista, hän selittää. Vapaus on kiinnostava sarja vapauteen tähtääviä askeleita, jossa päämäärä ei ole tärkeä, hän lisää. Bretonin kumouksellisuus on kriittistä ja kieltävää, se kieltää myös työteon merkityksen. Hetki sitten nainen on valitellut rahavaikeuksiaan. Vedoten huonoihin palkkoihin ja huonoon terveyteensä hän on selitellyt, miksi hän ei tee työtä. Nyt hän vain kuunteli eikä yrittänyt väittää vastaan.

Breton alkoi tavata Nadjaa kahviloissa ja ravintoloissa, näköjään täysin pyyteettömästi.

Nadja taas ei ollut pyyteeton. Kaikesta päätellen työtön Nadja yritti saavuttaa jotakin kirjailijan avulla. Älykkäänä ihmisenä hän huomasi, mitä kirjailija häneltä odotti. Tutustuttuaan Bretonin kirjoihin Nadja alkoi käyttäytyä surrealistisen muusan tapaan. Aluksi Nadja oli juuri sellainen kuin Breton halusi hänen olevan. Hän oli aktiivinen osapuoli heidän välilleen nopeasti kehittyvässä rakkaussuhteessa.

Kirjailija on huumaantunut kaikesta odottamattomista ja ihastuttavista yhteensattumista, joihin heidän tapaamisensa johtivat. Nadjalla oli taiteellisia kykyjä, hän ei ollut lukenut koskaan surrealistista runoutta, mutta ymmärsi sitä heti vaistomaisesti muuttaman rivin jälkeen. Hän omaksui myös vaivatta surrealistien kuvataiteen idean ja alkoi tuottaa piirroksia, vaikkei ollut aiemmin piirtänyt. Häikäistynyt kirjailija kertoo löytämästään ihmeellisestä olenosta taiteilijattavilleen.

Bretonille Nadja on ilmojen hengetär, vapaa haltiatar. Nadja on todiste surrealistisen idean ja kapinan pätevyydestä. Tietenkin Breton on aavistanut Nadjan oikean tilanteen, mutta on työntänyt sen hienotunteisesti pois mielestään. Hän pitää Nadjaa puhtaana ja viattomana, eikä halua olla tietoinen siitä, mitä pelkäsi heti ensi hetkestä alkaen: Nadja elää puolittain prostituutiolla.

Ne muutamaiset sivut, joilla Breton kertoo kohtaamisistaan Nadjan kanssa,

ovat ihmeellisen elävää kirjallisuutta. Kirjoitus kulkee eteenpäin täydellisen vaivattomasti, ihailtavan tyyneästi, vaikka kirjailijan mieli järkkyy rakastumisen aiheuttamasta deliriumista. Myös Nadjan mielenterveys järkkyy. Yksin ollessaan, kun ei voi tavata Nadjaa, kirjailija on vaivautunut ja ahdistunut.

”Minun on mahdotonta odottaa huomisltaan asti. Mitä teen iltpäivällä, jos en näe häntä? Entä jos en näkisi Nadjaa enää koskaan? En koskaan saisi tietää. Saisin siis ansioni mukaan, enkä tulisi koskaan tietämään. Eikä uutta tilaisuutta ilmaantuisi ikinä.”

Intohimo oman minuuden tuntemiseen ajaa kirjailijaa, moraalinen kysymyksenasettelu ei häntä tilanteessa vaivaa. Hän ei ole huolissaan työttömän ja hauraan Nadjan kohtalosta, vaan vain siitä, ettei enää näkisi Nadjaa. Kun Nadjalle selviää, ettei rakastajalla todellisuudessa ole mitään suunnitelmia hänen varalleen, hänen käyttöksensä muuttuu epämiellyttäväksi. Romanssi päättyy kestettyään vain muutaman päivän.

Kirjailijan vastuu?

Pian heidän eroamisensa jälkeen Nadja joutui pysyvästi mielisairaalaan. Breton ei milloinkaan vaivautunut (omien sanojensa mukaan uskaltanut) ottamaan selvää hänen kohtalostaan. Sen sijaan hän arvosteli kovin sanoin psykiatria ja psykiatrisia sairaaloita, jotka tekevät ihmisistä hulluja riistämällä näiden vapauden.

Tapahtumien käänne nostaa esiin kysymyksen, oliko Breton vastuussa Nadjasta. Väistökö hän vastuunsa puhumalla henkisesti epävakaaalle Nadjalle tämän suurenmoisesta kyvystä vapauteen, jota tämän ei pitäisi käyttää väärin? Nämä kysymykset jäävät hieman vaivaamaan lukijaa. Kuitenkin tarinan kirjoittaminen, jossa Breton tunnustaa kaiken asettaen itsensä alttiiksi kritiikille ja syytöksille, tavallaan myös hyvittää kaiken. Kirjailija on tuottanut arvokasta uutta tietoa itsenä alttiiksi pannen. Mitä Nadjaan tulee, Breton toteaa, että

vain rakkaus, ”salaperäinen, epätodennäköinen, ainutlaatuinen, hämmäntävä ja kiistaton rakkaus”, olisi voinut saada aikaan ihmeen Nadjan tilanteessa.

Romaani päättyy sen kirjoittamista koskeviin pohdintoihin. Nadjan tarina on elänyt kirjailijan mielessä kolme vuosikymmentä, se on merkinnyt hänet, määritellyt hänet ihmisenä, taiteilijana ja intellektuellina. Hän tietää, että nämä tapahtumat ja niistä kirjoittaminen sinetöivät hänet. Lopussa kirjailija ei halua palata alun intellektuaalisiin kysymyksiin muistista, hän ei edes halua lukea uudelleen, mitä kirjoitti. Hän vakuuttaa, että kirjoittaessaan tätä tarinaa häntä koskettanut affekti irtaantui hänestä ja jätti hänet vapisemaan. Kirjoitusprosessi, joka jäi välillä pitkäksi aikaa kesken, kesti useita kuukausia.

Romaaniin liittyy joukko valokuvia Nadjan tapahtumapaikoilta Pariisissa sekä puheenaolevista henkilöistä. Mukana ovat myös Nadjan piirrookset. *Nadjan* suomentaminen ei ole ollut helppo tehtävä, mutta Janne Salo on suoriutunut siitä kiitettävästi. Kielen elävyys ja tarkkuus miellyttävät suuresti. Samalta kustantajalta ja kääntäjältä on tulossa vuonna 2008 myös trilogian kolmas osa *L'amour fou*.

Heini Hakosalo Foucault'ta selkokielellä

Kai Alhanen, *Käytännöt ja ajattelu Michel Foucault'n filosofiasa*. Gaudeamus, Helsinki 2007. 244 s.

Kai Alhasen väitöskirja *Käytännöistä ja ajattelusta Michel Foucault'n filosofiasa* tarkistettiin toukokuussa 2007 Helsingin yliopiston teologisessa (*sic!*) tiedekunnassa. Tutkimuksella on ominaisuuksia, jotka ovat harvinaisia sekä suomalaisten opin- näytteiden että Foucault-kirjallisuuden joukossa: se on luettavaa, ajoittain suorastaan nautittavaa tekstiä, eikä sitä kuormita jargon tai isetarkoituksellinen oppineisuuden osoittaminen. Vaikka se sopii myös aloittelijalle – esimerkiksi yliopistolliseksi oppikirjaksi –, se ei ole puhtaasti esittelevä, ulkokohtainen tai epäitsenäinen. Tutkimuksesta heijastuu vilpitiön halu ymmärtää ja tehdä ymmärrettäväksi Foucault'n ajattelua.

Käytännöt johdantona

Alhasen teos on paras suomeksi saatavilla oleva johdanto Michel Foucault'n ajatteluun¹, ja kansainvälisestikin oman lajinsa parhaita. Se luo katsauksen Foucault'n koko tuotantoon ja jäsenyyttä kolmen ”käytännön tutkimuksen akselin” eli tiedon, vallan ja etiikan ympärille. Käytännön käsite on punainen lanka, jonka avulla Alhanen sitoo Foucault'n tuotannon yhteen ja avaa siihen uusiakin näkökulmia. Foucault'n tuotanto on tunnetusti moniaineksinen, eikä hän itse tehnyt paljoakaan tasoittaakseen sen sisäisiä jännitteitä. Jos se halutaan jäsentää yhden käsitteen ympärille, käsitteen on siis syytäkin olla yleinen. Alhanen saa Foucault'n pääteokset sovitettua viitekehukseensa käyttämättä tulkin-

nallista väkivaltaa, ja kirjan rakenne etenee vaivattomasti yhtä aikaa kronologisena ja systemaattisena.

Painopiste on niissä teoksissa, joissa Foucault itse käytti käytännön käsitettä. Eniten huomiota saa *Tiedon arkeologia*, joka on Alhasen mukaan ”avain Foucault'n käytännön käsitteen ymmärtämiseen” (47). Tutkimukseen sisältyy myös erinomainen yhteenveto *Seksuaalisuuden historian* kolmesta viimeisestä osasta (viimeisestä siltä osin kuin sitä julkisuudessa tunnetaan). Ainoa Foucault'n tuotannon lohko, joka jää huomiotta, ovat 1960-luvun kirjallisuustekstit². Foucault'n ”kirjallisen kauden” ohittaminen ei ole mitenkään itsestään selvä ratkaisu. Voisihan ajatella, että kirjoittaminen oli Foucault'lle käytäntö, ja vieläpä käytäntö, jolla hän näki suuren emansipaatiopotentialin, sillä kielen rajojen kolkuttelu oli hänelle samalla ajattelun vallitsevien muotojen kyseenalaistamista.

Nimensä mukaisesti tutkimus keskittyy nimenomaan Foucault'n filosofiseen ajatteluun. Se on luonteeltaan selkeästi filosofinen tutkimus, ei historiallinen tutkimus Foucault'n ajattelun kehittymisestä ja siihen vaikuttaneista seikoista. Tutkimus sisältää niukasti henkilöhistoriallista, kontekstualisoivaa tai vertailevaa ainesta, poikkeuksena muutama viittaus annalistisiin, historiallisen epistemologian edustajiin ja Wittgensteiniin.³

Alhasen ote suhteessa tutkimuskohteeseensa on johdonmukaisen ymmärtävä. Milloin sisällöllistä kritiikkiä esiintyy, se kohdistuu Foucault'n kriittikoihin, esimerkiksi Habermasiin.

Suurin osa kritiikistä on pehmeän täydentävää: ”monilta tutkijoilta on jäänyt huomaamatta ...” Samanhenkisiä keskustelukumppaneita ovat ne tutkijat, jotka ovat painottaneet käytännön käsitettä (esim. Paul Veyne ja Thomas R. Flynn). Tutkimuskirjallisuutta on käytetty monipuolisesti, joten teoksen kirjallisuusluettelosta on hyötyä Foucault’sta kiinnostuvalle, mutta mitään systemaattista katsausta Foucault-tutkimukseen kirja ei sisällä.⁴

Käytännöt tulkintana ja kritiikkinä

Johdantona tutkimus toimii erinomaaisesti, omaäänisenä kannanottona Foucault-tutkimukseen hieman huonommin. Käytännön käsite sopii paremmin esittelemisen kuin kritiikin tai radikaalien uudelleentulkintojen pohjaksi. Aivan hampaaton tutkimus ei kuitenkaan ole: se sisältää joitakin uusia painotuksia, monia hyödyllisiä selvennyksiä ja jonkin verran väittelyä muiden Foucault-tutkijoiden kanssa.

Lähes kaikilla, jotka harjoittavat humanistista tai yhteiskuntatieteellistä tutkimusta, näyttää olevan Foucault’sta jonkinlainen mielikuva, joka tosin on usein muodostunut pikemminkin tutkimuskirjallisuutta kuin Foucault’ta itseään lukemalla. Yksi mielikuva on, että diskurssien tutkimus ja käytäntöjen tutkimus ovat vaihtoehtoisia, kenties jopa toisensa pois sulkevia tapoja tehdä tutkimusta ja että Foucault edustaa nimenomaan edellistä, siis ”pelkkien” diskurssien tutkimusta. Alhasen tutkimuksen ansioihin kuuluu, että se kyseenalaistaa tätä mielikuvaa. Hänen keskeisiä tavoitteitaan on osoittaa, miten diskursiivisten ja ei-diskursiivisten käytäntöjen tutkimuksen suhde on muuttunut Foucault’n tuotannossa.

Toinen, uusi painotus Alhasen kirjassa koskee Foucault’n tuotannon periodisointia. Tavallisin tapa jäsentää sitä on arkeologisen ja genealogisen kauden erottaminen toisistaan ja rajan vetäminen *Tiedon arkeologian* jälkeen. Alhaselle jo *Tiedon arkeologia* on kuitenkin uuden ajan airut, koska Foucault nostaa siinä esille (diskursiivisen) käytännön käsitteen. Alhanen katsoo, että ”*Tiedon arkeologiassa* Foucault ir-

tautuu monista käsityksistä, jotka ovat hallinneet hänen aikaisempia tutkimuksiaan” (45).

Alhanen keskittää suuren osan kriittisistä ponnistuksistaan diskursiivisen käytännön käsitteen selventämiseen. Hänen tapansa tulkita ja selventää arkeologista tutkimusmallia on pääosin uskottava ja hyödyllinen. Yksi kysymys, jota Alhanen pohtii perusteellisesti, koskee diskursiivisen muodostelman sääntöjä. Ovatko ne vain säännönmukaisuuksia, jotka voidaan havaita vasta jälkikäteen, arkeologisen analyysin keinoin? Vai onko kyse diskurssin tuottamista tietynä aikana ja tietyssä paikassa rajoittavista säännöistä? Vastaus on Alhaselle tärkeä, koska siitä riippuu *Tiedon arkeologian* suhde myöhempiin teoksiin ja siten myös hänen periodisointia koskevan väitteensä uskottavuus. Foucault ei anna yksiselitteistä vastausta, ja tutkimuskirjallisuudessaakin esiintyy erilaisia näkemyksiä. Esimerkiksi Martin Kusch katsoo, että kyse on säännönmukaisuuksista, ei säännöistä. Alhanen kritisoi häntä ja puolustaa voimakkaasti näkemystä, jonka mukaan ”havaitut säännöllisyydet ilmentävät diskurssia ohjaavia sääntöä” (59).

Kusch perustelee näkemystään sillä, että ”jos sääntöjen on [...] määrä olla enemmän kuin säännönmukaisuuksia, jonkun on jollain tavoin sisäistettävä ne” (82). Säännöistä puhuminen edellyttäisi siis toimijan kategorian introdusoimista arkeologiseen tutkimusmalliin, ja sitä Foucault ei Kuschin mukaan tee. Tässä kohdin Kusch rekonstruoi, kun taas Alhanen *kehittää* Foucault’n tutkimusmallia – mielestäni aivan oikeaan suuntaan. Askel, jonka Alhanen ottaa korostessaan, että diskurssin säännöt ovat ohjaavia sääntöjä, on ymmärrettävä hänen omien tavoitteidensa näkökulmasta, sillä se helpottaa *Tiedon arkeologian* kytkemistä genealogiseen valta-analytiikkaan. Mutta se on järkevä myös tietehistoriallisen tutkimuksen näkökulmasta, sillä Alhasen tavoin ymmärrettyä arkeologinen tutkimusmalli on kiinnostavampi ja käyttökelpoisempi. Diskurssia ohjaavat säännöt ovat ehtoja, jotka säätelevät sitä, ketkä voivat tulla sen toimijoiksi, millaisista

asioista voidaan puhua, millaisin käsittein ja millaisilla foorumeilla.

Sääntökysymys kytkeytyy kiinteästi kysymykseen toimijuudesta. Kysymys on niin visainen, että Foucault’n on vaikea puhua siitä johdonmukaisesti, eivätkä Alhasenkaan lausunnot ole aivan yksiselitteisiä. Alhasen mukaan ”Säännöt eivät ole [...] kenenkään hallittavissa ja muutettavissa, vaan ne koskevat kaikkia diskurssissa toimivia ihmisiä samalla tavoin” (85). Toisaalta hän kirjoittaa, että ”yksittäisten ihmisten toiminta voi tietenkin olla yksi käytännön muuttumisen käynnistämisistä tapahtumista” (98).

Jälkimmäinen kanta on uskotavampi. On selvää, ettei yksikään toimija voi hallita diskurssin sääntöjä kokonaisuudessaan tai muuttaa niitä mahtikäskyllä. Toisaalta yksilö tai ryhmä voi havaita jonkin säännön ja vaikuttaa siihen tietoisella toiminnalla. Ajatusta voisi kehittää edelleen, ja samalla sitä voisi viedä vielä vähän lähemmäs genealogista valta-analyysia. Voisi sanoa, että *tieteellistä valtaa* on niillä toimijoilla ja siinä suhteessa kuin he voivat vaikuttaa diskurssin sääntöihin, esimerkiksi siihen, millä edellytyksillä diskurssiin voi osallistua (vaikkapa kasvattamalla tai rajoittamalla mahdollisten subjektipositioiden määrää), mitä hyväksytään sitovaksi evidenssiksi tai millaisin käsittein siinä voi puhua.

Toinen hyödyllinen selvennys, jonka Alhanen Foucault’n ajatteluun tekee, on erottelu vallan ja hallinnan välillä. Alhanen erottaa kaksi tasoa: kaikkialla läsnä olevien, jatkuvasti muuttuvien, ohikiitävien ja epävakaiden *valtasuhteiden* tason ja vakiintuneemmat vallankäytön muodot eli *hallinnan* tason. Alhasen mukaan Foucault ei ollut kovin kiinnostunut edellisestä, vaikka olikin sitä mieltä, että valtaa on tutkittava alhaalta ylöspäin. Hallinnan tasolla valtasuhteet ”tulevat suhteellisen riippumattomiksi niiden puitteissa toimivien yksilöiden päämääristä” (127). Jaottelu valottaa myös Foucault’n ajattelun eettisiä ja poliittisia ulottuvuuksia: hän ei vastustanut vallankäyttöä sinänsä eikä edes hallintaa sinänsä, vaan ”modernilla ajalla kehittyntä erityistä vallankäytön muotoa: normalisoivaa hallintaa, jossa

yksilöitä ohjataan sopeuttamaan oma käytöksensä tiettyihin normeihin” (18). Antiikin itsekäytännöt, joita Foucault tutki viimeisissä teoksissaan, osoittavat, että normalisoivalle hallinnalle on periaatteessa vaihtoehtoja.

Alhasen tutkimus havainnollistaa osaltaan erästä Foucault-keskustelulle laajemminkin luonteenomaista piirrettä: Foucault pakenee helposti sekä filosofista että historiallista kritiikkiä. Filosofi-historioitsija Foucault operoi rajavyöhykkeellä. Kun hän jää kiinni filosofian puolella rikkomuksesta, josta siellä on tapana rangaista, esimerkiksi käsitteellisestä epä johdonmukaisuudesta, hänen voi aina sanoa tehneen historiallista tutkimusta. Ja kun hän jää kiinni historian puolella esimerkiksi summittaisesta lähdytöskentelystä, hänen toimiaan voi puolustaa vetoamalla siihen, että olennaista hänen työssään on filosofinen kokonaisnäkemys, ”toisin ajatteleva”, ei evidenssin aukottomuus. Alhanen nojaa taktiikkaan pariin otteeseen: hän toteaa, että jokin Foucault’n väite, jota filosofisesti suuntautuneet kriitikot ovat lukeneet ontologisena kannanottona, koskee itse asiassa vain rajattua historiallista kontekstia. Hän ei kuitenkaan halua arvioida näiden kannanottojen oikeaan osuvuutta historian tutkimuksen keinoin. Foucault’n kriittinen arvioiminen jää siis muiden tehtäväksi.

Kenties on hyvä, että Alhanen pyyttelee filosofian puolella, sillä hänellä näyttää olevan historiantutkimuksesta melko heikko käsitys. Foucault karrikoi mielellään edeltäjiään korostaakseen oman lähestymistapansa uutuutta ja erinomaisuutta, ja hänen leveällä siveltimellä maalaamansa kuva siirtyy toisinaan sellaisenaan Alhasen tekstiin. Alhasen mielestä ”tapahtumallistaminen” ilmentää Foucault’n ”radikaalia käsitystä historiasta” (115). Tapahtumallistaminen oli radikaalia korkeintaan strukturalismin ja marxilaisen aatehistorian taustaa vasten, ei historiantutkimuksen perinnettä tai edes Foucault’n oman ajan ranskalaisen historiantutkimuksen annalistista valtavirtaa vasten. Myös kuvaus siitä, millaisia Foucault’n käyttämät historialliset selitykset ovat, vaikuttaa historioitsijan silmissä jokseenkin itsestään

selvältä. Useimmat historiankirjoittajat hyväksyisivät näkemyksen vaivatta – paitsi ehkä siinä tapauksessa, että se tarjoiltaisiiin heille ”foucault’laisena” historiankirjoituksena.

Lopuksi

Alhasen tutkimuksen vakavin ongelma on se, että hän jättää käytännön käsitteen määrittelemättä. Siten hän taittaa terävimmän kärjen sekä argumenttiltaan että siihen mahdollisesti kohdistuvalta kritiikiltä. Saamme kyllä runsaasti esimerkkejä erilaisista käytännöistä (tunnustuskäytäntö, itsekäytännöt, valistuksen eetos jne.) ja siitä, mitä ne tekevät (ohjaavat, säätelevät, luovat, ilmentävät yhteisön arvoja ja objektiivovat ihmisiä erilaisiksi subjekteiksi), mutta käytännön käsitteen kiteyttäminen jää lukijalle. Joskus käytännön käsite näyttää pikemminkin keinolta kiertää kysymyksiä kuin vastata niihin. Näin esimerkiksi silloin kun Alhanen kirjoittaa, että ”Foucault’n tutkimusten valossa voidaan [...] esittää, että vallankäyttö vakiintuu hallinnaksi, kun käytännöt synnyttävät ja pitävät yllä suunnitelmallisia ja pitkäjännitteisiä valtasuhteita” (125). Tämänkaltaisten väitteiden arvioiminen on hyvin vaikeaa, kun lukijalla ei ole käytössään minikäänlaista ”käytännön” määritelmää. Ongelma ei ratkea sanomalla, että ei halua esittää teoriaa käytännöistä. Määritelmä ei ole teoria.

Koska Alhanen näkee käytäntöjä sielläkin, missä Foucault itse ei tätä sanaa käytä (esim. valistuksen eetos), hänellä täytyy olla jokin (esi)ymmärrys, jonka varassa hän tunnistaa käytännön silloin kun sellainen tulee vastaan. Hän olisi voinut jakaa käsityksensä lukijan kanssa. Se olisi ehkä altistanut kritiikille, mutta myös antanut hänelle mahdollisuuden terävöittää argumenttiaan. On vaikea sanoa, onko kyse luontaisesta vaatimattomuudesta vai tahallisuudesta väistöliikkeestä. Sen harmittavat seuraukset näkyvät ehkä selvimmin loppulauseessa, josta lukija odottaa löytävänsä teoksen pääargumentin kiteytetyssä muodossa, mutta löytääkin pelkän yhteenvedon asioista,

joita on esitetty esimerkillisen selvästi jo pääluvuissa.

Viitteet

1. Toinen suomeksi julkaistu Foucault’n koko tuotantoa käsittelevä kirja, Martin Kuschin *Tiedon kentät ja kerrostumat* (Pohjoinen, Oulu 1993), on ansiokas tutkimus sekkin, mutta se sopii paremmin sellaisille, jotka ovat jo Foucault’nsa lukeneet, kuin niille, jotka ovat vasta muodostamassa käsitystä hänen ajattelustaan.
2. Michel Foucault, *Raymond Rousset* (Gallimard, Paris 1963) ja ne artikkelit, joita on koottu esimerkiksi teokseen Michel Foucault, *Language, Counter-Memory, Practice*. (Basil Blackwell, Oxford 1977).
3. Foucault’sta on julkaistu useita laajoja elämäkertoja: Didier Eribon, *Michel Foucault* (Vastapaino, Tampere 1993); James Miller, *The Passion of Michel Foucault*. (HarperCollins, London 1993); David Macey, *The Lives of Michel Foucault*. (Hutchinson, London 1993).
4. Foucault-tutkimuksen nykytilan kirjoittamisesta kiinnostuneen kannattaa aloittaa Foucault-arkiston (<http://www.michel-foucault-archives.org/>) tai elektronisen Foucault Studies -julkaisun (<http://www.foucault-studies.com/index.html>) kotisivuilta.

Antti Sadinmaa

Alkuperäisyyden etiikka

Heikki A. Kovalainen, *Emerson ja filosofia. Ralph Waldo Emersonin filosofian ääriivivoja*. Gaudeamus, Helsinki 2007. 261 s.

Kuka oli Ralph Waldo Emerson ja mitä on emersonilainen filosofia? Tätä kysymystä ei ole juurikaan pohdittu akateemisessa filosofissa, jossa Emersonilla on parhaimmillaankin ollut vain kuriositeetti-arvo – siitäkään huolimatta, että niin William James kuin John Dewey pitivät häntä erittäin tärkeänä filosofina ja kirjoittipa Emerson harvinaisen positiivisia kommentteja jopa Nietzscheäkin.

Heikki Kovalaisen *Emerson ja filosofia* tarttuu harvinaisen kyntämättömään sarkaan, sillä kyseessä on laatuun ensimmäinen suomenkielinen Emersonia käsittelevä teos. Huolimatta muutama vuosi sitten suomeksi julkaistusta *Luonnosta* Emerson ei ole herättänyt kiinnostusta kotimaisissa filosofipiireissä, mikä näkyy hyvin Kovalaisen käyttämässä lähdemateriaalissa. Suomenkieliset Emerson-lähteet Kovalainen mahdollistaa yhteen alaviitteeseen (!), ja niistäkin ainoa kokonainen Emersonille omistettu kirja on tragikoomisesti *Hullunkuriset filosofit* -sarjassa vuonna 1999 ilmestynyt Pekka Seppäsen *Emerson – Luottamuksesta*.

Kovalaisen teoksella on kaksi toisiinsa kiinteästi sidoksissa olevaa tavoitetta: yhtäältä se pyrkii oikeuttamaan Emersonin aseman nimenomaan filosofina ja toisaalta paikallistamaan Emersonin kirjoituksia yhdistävän teeman, jonka Kovalainen lopulta tiivistää pyrkimykseksi alkuperäisyyteen. Kun Kovalainen esittelee Emersonin yhteyksiä niin mannermaiseen kuin amerikkalaiseen filosofiseen perintöön ja valottaa emersonilaista filosofiaa, hän samalla asettaa vaiivikkaa tulilinjalle käsityksen filosofista tieteenä.

Emerson ja filosofia rakentuu neljästä osasta. Teoksen aluksi Kovalainen

esittelee Emersonin filosofian historiallista taustaa, jonka keskeisiä osia ovat montaignelainen skeptisismi, Immanuel Kantin transsendentaalifilosofia ja englantilainen romantiikka. Tämän jälkeen Kovalainen siirtyy tutkimaan erityisesti amerikkalaisfilosofi Stanley Cavellin käsitystä emersonilaisesta moraalista perfektionismista ja Emersonin yhteyksistä mannermaiseen filosofiaan. Teoksen kolmas osa käsittelee Emersonin merkitystä amerikkalaiselle pragmatismille (James, Dewey), ja siinä Emersonia pyritään tarkastelemaan nimenomaan eräänlaisena protopragmatistina. Samalla kiinnitetään huomiota Cavellin ahdasmieliseen tulkintaan, jossa Emersonin filosofiasta on rajattu pois sen pragmatistinen ulottuvuus. Lopuksi Kovalainen sitoo yhteen aiempien osien keskeisiä teemoja ja esittää oman tulkintansa Emersonista ja tämän eettisestä pyrkimyksestä alkuperäisyyteen. Käsittelemisen seuraavassa lyhyesti kahta teoksen keskeistä teemaa: Emersonin suhdetta akateemiseen filosofiaan sekä Kovalaisen esittämää tulkintaa Emersonista eettisenä ajattelijana, joka kehottaa lukijoitaan muodostamaan omakohtaisen ja alkuperäisen suhteen omaan elämäänsä.

Emersonilainen perfektionismi

Vaikka Kovalainen mainitseekin Emersonin tuotannosta löytyvän vertailukohtia niin fenomenologiaan kuin freudilaiseen ja jungilaiseen psykologiaan, eksistentiaalisiin, dekonstruktioon ja ”ylipäättään ranskalaiseen ajatteluun Kojëvesta Levinasiin ja Derridaan” (123), keskittyy hän Nietzscheen sekä jossain määrin myös Heideggeriin ja Wittgensteiniin (!), jotka hänen tarkastelunsa lähtökohtana

toimiva Stanley Cavell on nostanut esiin. Cavell tarkastelee Emersonia moraalisen perfektionistina, jolle on ominaista huomion kiinnittäminen ensisijaisesti ihmiselämän laatuun abstraktien moraalisten teorioiden sijaan. Toisin sanoen emersonilaisessa perfektionismissä on kyse niiden eettiselle elämälle välttämättömien tekijöiden tarkastelemista, joita moraaliseksi yksilöksi tuleminen edellyttää. Kovalaisen mukaan tämä loitontaa Emersonia perinteisestä etiikasta, mutta samalla tuo tämän filosofian lähemmäksi lukijaa avaten hänelle mahdollisuuksia oma-kohtaiseen eettiseen elämään.

Emersonilaisen perfektionismin ydinajatuksiksi muodostuu täydellisyden tavoittaminen jokaisessa hetkessä. Mutta koska jokainen hetki on jo sinänsä aina täydellinen, on tavoitteena pikemminkin tietyn kokemuksen tavan saavuttaminen kuin mikään elämänlaadun maksimointi. Samalla perfektionismissä on kyse prosessista, joka ei pääty koskaan ja jolla ei ole mitään elämää itseään suurempaa päämäärää: ”Emersonilainen moraalinen perfektionismi ei ole moralistista, se ei vaadi lukijaansa tulemaan tietynlaiseksi. Se vaatii ainoastaan, että ihminen havaitsee elämää ympärillään, pysähtyy hetkeksi miettimään kuka on – lopettaa roolin vetämisen” (82). Tätä vastaan voitaisiin tosin argumentoida kysymällä, miksi meidän oikein tulisi pyrkiä alkuperäisyyteen: alkuperäisyyden itsensä vuoksi? Toisaalta, mikäli perfektionistinen pyrkimys ymmärretään elämän monimuotoisuuden tavoittamiseksi sitä kahlitsevien muottien alta, eikö oikeutuksen hakeminen sille normatiivisten kriteerien muodossa ole loppujen lopuksi osoitus melko reaktiivisesta ajattelusta?

Hetken täydellisyden tavoitta-

minen luonnollisestikin resonoi mukavasti Nietzschen ikuisen paluun kanssa, ja samalla Emersonin ajatuksessa roolin näyttelemisen lopettamisesta ei ole kyse mistään muusta kuin tulemisesta siksi mitä on. Vastaavasti Emersonin ajatus itsestä ilman olemusta muistuttaa Heideggerin tekemää erottelua autenttisen ja ei-autenttisen olemisen muotojen välillä. Valitettavasti Kovalainen ei kuitenkaan käsittele Emersonia suhteessa muihin Nietzschestä ammentaneisiin filosofiin. Emersonin ajatus etiikasta moraalisuuden edellytyksenä vaikuttaisi nimittäin mielenkiintoisen vertailukohdan Michel Foucault'n *Seksuaalisuuden historiassa* esittämään näkemykseen etiikasta moraalisubjektin rakentumisen tarkasteluna. Kovalaisen esityksen perusteella myös Foucault'n ajatusta filosofian roolista pyrkimyksenä tietää, missä määrin on mahdollista ajatella toisin, voitaisiin pitää suorastaan emersonilaisen eettisen projektin toisintona. Valitettavasti tämä yhteys jää Kovalaisen teoksessa kokonaan käsittelemättä, kuten Emersonin itseys-käsityksen yhtäläisyydet Sartren näkemykseen autenttisuudesta itsestä, jolla ei ole olemusta.

Emerson ja pragmatismi

Mannereurooppalaisen filosofian lisäksi Kovalainen tuo esille Emersonin yhteydet amerikkalaiseen pragmatismiin, jotka Cavellin tulkinnassa loistavat ihmetystä herättävällä tavalla poissaolollaan. Kovalainen käsittää pragmatismien sangen laajassa mielessä filosofisena näkemyksenä, ”jonka mukaan abstraktitkin ajatukset ja käsitykset ovat yhteydessä konkreettiseen, inhimilliseen elämään” (86). Tässä pragmatismien merkityksessä tosin varsin monet filosofit ovat pragmatisteja.

Kovalainen esittää Emersonin ja John Deweyn kokemuksen käsitteen laajentajina, jotka pyrkivät luomaan kaikille kokemuksille avointa filosofiaa ja tarkastelemaan kokemusta siten, kuin ihmiset sen kokevat kaikessa jokapäiväisessä rosoisuudessaan. Niin Deweylle kuin Emersonille on tärkeää myös demokraattisuus, jolla Kovalainen tuntuu tarkoittavan niin ”fio-

sofisten käsitysten tulkitsemista tavalla jolla on merkitystä tavallisten ihmisten kokemukselle” (98) kuin myös ”kykyä punnita itsenäisesti erilaisia näkökantoja” (99).

Emersonin ajatus metafysiikan ja elämän nivoutumisesta toisiinsa puolestaan liittyy hänet William Jamesin radikaaliin empirismiin. Mielenkiintoisena yhteytenä Kovalainen tuo esille niin Jamesin kuin Emersonin lähestulkoon identtiset näkemykset maailman olemisesta siirtymissä tai suhteissa. Hän ei kuitenkaan käsittele Emersonin metafysisiä näkemyksiä tarkemmin. Esimerkiksi James suhtautui kielteisesti Emersonin monismiin, mutta Kovalainen ei tarkemmin käsittele tätä teemaa Emersonin ajattelussa, vaikka se vaikuttaisi olevan melko jännitteisessä suhteessa hänen toisaalla Emersoniin liittämään nominalismiin, jonka mukaan todellisuudessa on olemassa vain yksittäisolioita.

Pyrkimys alkuperäisyyteen

Kirjan viimeisessä osassa langat solmitaan yhteen moraalisen perfektionismien ja pragmatismien muodostaessa yhdessä Kovalaisen mukaan emersonilaiselle filosofialle olennaisen pyrkimyksen alkuperäisyyteen. Kovalaisen mukaan Emerson on ”[...] alkuperäisyyden filosofi, joka kutsuu lukijaansa omakohtaiseen suhteeseen todellisuuteen, alkuperäiseen suhteeseen maailmankaikkeuteen” (122). Mihin alkuperäisyys sitten oikein viittaa? Ei ainakaan mihinkään autenttiseen olemukseen, sillä Emersonin puhuessa oman äänen löytämisestä tai itseluottamuksesta (*self-reliance*) hän ei viittaa mihinkään olemukselliseen itseän vaan pikemminkin itseyyteen tulemisena, joka kohdistuu kohti saavuttamatonta, mutta saavutettavissa olevaa itseä. Lisäksi Emerson suhtautuu skeptisesti todellisuuden välittömään tavoittamiseen. Tämä tekee mielenkiintoiseksi alkuperäisyyden käsitteen, jonka voisi äkkiseltään ajatella olevan autenttisen olemuksen löytämistä ja todellisuuden välitöntä kokemista.

Kovalaisen mukaan ”emersonilainen perfektionismi ja alkuperäisyyspyrkimys nivoutuvat toisiinsa,

koska molemmissa on olennaista omakohtainen, itsenäinen, välitön ja tuore suhde ympäröivään maailmaan, oman äänen tai itsen löytyminen” (129). Mitä tarkoittaa oman äänen tai itsen löytyminen tilanteessa, mikäli mitään olemuksellista itseä ei ole? Onko saavutettavissa mutta saavuttamattomissa oleva itse olemassa jo ennalta annettuna vai onko se jotain, joka luodaan itse affirmaation aktissa? Kovalainen päätyy lopulta melko maltilliseen kantaan, jonka mukaan pyrkimys omakohtaisuuteen tarkoittaa viime kädessä antidogmaattista mielen avoimuutta sekä valmiutta luopua omasta kannastaan ja kokeilla muita perspektiivejä niin, että kysymykset saavuttamattoman itsen luomisesta tai sen toteuttamisesta mahdollisuutena jätetään avoimiksi.

Emersonin tapa korostaa yksilöä filosofiassaan ajaa hänet kohti samoja soita, joille Nietzschekin on usein ajettu. Mikä asema jää toiselle Emersonin filosofiassa? Kovalainen argumentoi ääri-individualistista tulkintaa vastaan ja esittää, kuinka toisilla on paikka emersonilaisessa perfektionismissa, sillä ne edustavat yksilölle aina mahdollisuutta tulla joksikin muuksi kuin mitä hän on. Hänen mukaansa ”aidossa emersonilaisessa demokraatiassa ihmiset edustavat toisilleen vielä saavuttamattomia mutta saavutettavissa olevia mahdollisuuksia ja auttavat toisiaan ystävinä löytämään uusia ulottuvuuksia itsestään” (69). Tätä vastaan voitaisiin tietenkin argumentoida väittämällä näkemyksen alistavan toiset viime kädessä välineiksi omalle muutokselle. Kiintoisampaa on sen sijaan kiinnittää huomio ystävyys-suhteille annettuun merkitykseen, joka vaikuttaa lähestyvän rakkaudelle arki-ajattelussa varattua erityistä merkitystä osapuoliaan olennaisesti muuttavana suhteena ja jossa ystävyys perustuu pikemminkin toisen erityisyyden kunnioittamiselle.

Lopuksi

Onko Emerson lopulta filosofi? Ainakin jos ymmärrämme filosofian pyrkimykseksi kokeilla ajattelua eri perspektiiveistä käsin, vastaus on ehdottoman myönteinen. Jos rajoitamme filosofian akateemiseksi perinteeksi,

vastaus on varovainen kyllä. Emerson on kiistatta vaikuttanut moniin eri ajattelijoihin, mutta omalle filosofi-alleen uskollisella tavalla vastustaen jähmettymistä miksikään järjestelmäksi tai ismiksi. Eikö filosofisen ajattelun arvo loppujen lopuksi piile sen kyvyssä tarttua siihen, mikä on jatkuvassa liikkeessä? Eikö tämä edellytä asioiden tavoittamista niiden keskeltä – paikasta, jossa jokainen suunta on mahdollinen? Kovalainen onnistuu teoksessaan ilmaisemaan Emersonin ajoittain vaikeaselkoisetkin ajatukset selkeästi sekä luomaan Emersonin hajanaisista ajatuksista ymmärrettävän kokonaisuuden, säilyttäen silti uskollisuuden Emersonin järjestelmäkielteisyydelle. Ajoittain teoksen lukeminen muodostuu kuitenkin melko raskas-soutuiseksi. Erityisesti tarkastellessaan Emersonin suhdetta muuhun filosofiaan *Emerson ja filosofia* on vaarassa kadottaa Emersonin rumputulimaisen nimien vyörytyksien alle, eikä aina ole laisinkaan selvää, mikä tekee Emersonista juuri Emersonin. Kovalaisen tyylistä on sanottava vielä se, että liian harvoin akateemisessa filosofisessa kirjallisuudessa törmää yhtä rohkeaan tapaan ottaa omakohtainen suhde tekstiin. Välillä teksti on tosin häiritsevän romantisoivaa, erityisesti Kovalaisen esimerkki alkuperäisyydestä thoreaumaisena paluuna luontoon tuntuu – niin totta kuin se varmaan onkin – hieman turhan ilmeiseltä. Kovalainen ei myöskään uhraa aikaa Emersonin ajatusten sisäisten ristiriitaisuuksien käsittelyyn, kuten esimerkiksi tämän tapaan tukeutua niin monistiseen ontologiaan kuin nominalistiseen pluralismiin. Tämä kuitenkin selittyy teoksen luonteella, sillä Kovalaisen tavoitteenahan on loppujen lopuksi Emersonia ympäröivän filosofisen kentän kartoittaminen, josta tosin 1900-luvun ranskalainen ajattelu jää valitettavasti puuttumaan. Yhteen-vedona voidaan todeta, että *Emerson ja filosofia* on erinomainen avaus tutkimukselle, jolle toivottavasti tulee jatkoa lähitulevaisuudessa.

Mikko Kanninen Uusia näkökulmia teatterintekijöille

Denis Guénoun, *Näyttämön filosofia (Actions et acteurs. Raisons du drame sur scène, 2005 & L'Exhibition des mots et autres idées du théâtre et de la philosophie, 1998)*. Suom. Kaisa Sivenius, Esa Kirkkopelto & Riina Maukola. Like, Helsinki 2007.

Kun taiteilija ryhtyy pohdimaan kirjallisesti taiteenlajinsa perimmäisiä kysymyksiä, hän ottaa aina melkoisen riskin, sillä moderni länsimainen kulttuurihistoria ei tunne kovinkaan monta tällä saralla tehtyä onnistunutta siirtymää, saati suurteosta. Taiteessa mahdollisesti hyvänä koettu raaka, subjektiivinen ja jopa kommunikoimaton näkökulma kun ei ole arvostetuimpia ominaisuuksia laajassa, asioita yleisesti reflektoivassa kirjallisessa työssä. Riski kasvaa varsinkin silloin, kun tällaista pohdintaa aletaan kutsua *filosofiaksi*, jolla yleensä tarkoitetaan käsitteellistä ja ennen kaikkea objektiivisuuteen pyrkivää käsittelytapaa.

Esimerkkejä taiteilijoiden onnistuneesta kirjallisesta pohdinnasta toki löytyy. Jos listalta poistetaan kaikki vähänkin elämäkerralliset teokset, niin omiin suosikkeihini kuuluvat ainakin Vasili Kandinskin *Taiteen henkisestä sisällöstä* (kuvataide), Andrei Tarkovskin *Vangittu aika* (elokuva) ja Iannis Xenakis'n *Formalized Music* (musiikki). Nämä teokset kuitenkin rajoittuvat taiteilijoiden kysymyksiin omista taiteenlajeissaan. Vaikka teoksissa toki esiintyy hyvin rohkeita väitteitä ja jopa metafysiikkaa, väitteet esitetään vain yrityksenä formuloida omia, mahdollisesti hyvin monimutkaisiakin työskentelyprosesseja inhimillisten kokemusten muokkaamisesta taiteeksi.

Varsinaista filosofiaa eivät taiteilijat sitten olekaan liiemmin laatineet. *Näyttämön filosofian* kaltaisten teosten kohdalla on syytä kysyä, miten ja mistä positiosta taiteilijoiden ylipäättään kan-

nattaa pohtia oman alansa kysymyksiä yleisellä ja julkisella foorumilla. Guénounin kirjaa lukiessa pohdin myös, mitä tässä tapauksessa taidetta käsittelevän pohdinnan filosofiaksi kutsumisella haetaan ja ennen kaikkea mitä sillä mahdollisesti saavutetaan.

En ole lainkaan vakuuttunut siitä, ovatko kaikki *Näyttämön filosofassa* julkaistut Guénounin artikkelit varsinaisesti edellä mainitussa mielessä filosofiaa vai ennemminkin – ajoittain jopa hyvinkin syvällistä ja monitahtoista – pohdintaa teatterityön luonteesta. Pyrinkin tarkastelemaan kirjoituskokoelmaa ennen kaikkea teatterintekijän näkökulmasta ja pohdimaan esseiden merkitystä taiteilijalle ja näyttämötaiteen edistämisessä.

Guénoun itse on tehnyt urallaan selkeät siirtymiset filosofista teatterintekijäksi ja päinvastoin: ensin kirjallisuustieteen ja politiikan parista teatteriin, sitten taiteilijasta filosofiksi. *Näyttämön filosofia* on itse asiassa koelma Teatterikorkeakoulun uuden taiteellisen tutkimuksen professorin Esa Kirkkopellon valitsemia Guénounin artikkeleita. Kirkkopelto on myös kirjoittanut teoksen jälkisanat.

Teatterin poliittinen perusta ja alkuperä

Kirjan ensimmäinen artikkeli ”Vastalause paluulle” avaa nopeasti ongelman teatteriin kirjoittamisen vaikeuksista tänään. Kun draama, teatterin kyky esittää sekä ohjaamisen aika ovat monella tapaa ilmeisesti auttamattomasti ohi, miten teatteriin voi enää kirjoittaa? Guénoun ei totea ongelmia

pessimistisesti ja luovuta, vaan tunnustaa niiden perimmäisen mahdottoisuuden ja kysyy samalla ”Kuinka?”

Kirjoitus on ensinnäkin vastalause draaman restauraatiolle eli sellaiselle teatteriin kirjoittamiselle, jossa halutaan palata johonkin ”aitoon”, historian hämärässä olevaan puhtaaseen draamaan, ja unohtaa kaikki nykyteatterin tekemät erehdykset. Tällaiselle epähistorialliselle kirjoittamiselle on toki aina olemassa kaupallista tilausta: hyvät henkilöhahmot, sujuva dialogi ja mahdollisesti vielä ajankohtainen aihe myyvät hyvin. Kirjoitus on hyvä avaus keskusteluun teatterin tämänhetkisestä merkityksestä ajattelun avartajana: teatterin asemasta käytävä keskustelu kun ainakin Suomessa käydään nykyään pääasiassa täyteasteista ja myydyistä lipuista.

Seuraavassa kirjoituksessa Guénoun etsii teatterin poliittista perustaa sen ihmiset yhteen kokoavasta luonteesta. Näkemys perustuu olettamukselle, että kaikki julkiselle paikalle kutsusta kokoontuminen on poliittista. Koska teatteri eroaa muista taiteenlajeista juuri yhteen kokoontumisen vuoksi, Guénoun päättelee ominaisuuden olevan teatterin poliittisuuden perusta. Tästä kaikesta päästään (tietenkin) kreikkaan, demokratiaan ja kaupunkivaltioon.

Guénoun on kirjoittanut teatterin poliittisuutta käsittelevän osuuden todella hyvin. Silti suhtaudun jo alustavasti epäillen kaikkeen, joka etsii vastausta mihin tahansa nykyaikaisen kysymykseen jostain ”alkuperästä”, ”aidosta” tai ”historiallisesta perustasta”. On kyseenalaista edes aloittaa pohdintaa minkään antiikin kulttuuriin kuuluvan ilmiön suorasta yhteydestä nykyisessä ajassamme oleviin ilmiöihin, oli kyseessä sitten teatteri, demokratia tai filosofia. Miksi ”aitous” ja ”alkuperä” käsitteinä tai arvoina ylipäätään ovat tärkeitä? Esseensä lopussa Guénoun tietenkin kieltää jyrkästi olevansa menneisyyden ihailija, juuri niin kuin hyvän ja poleemisen pohtijan kuuluukin tehdä.

Ajatellaanpa toisin. Kuvitellaan, että tulkitsen Guénounin tekstiä siten, että peilaan lukemaani johonkin kuviteltuun aktuaaliseen teatterityöhön. Tällaisessa tulkinnassa essee muuttuu yllättäen pohdinnaksi, joka avaa mi-

nulle itse teatteritapahtuman tapahtumisen tilaa, sen suhdetta tekstiin ja mahdollisiin historiallisiin ja poliittisiin ulottuvuuksiin. Guénounin kirjoituksen lähtökohta on kuitenkin se, että hän yrittää määrittää, mitä teatteri ”todella” on. Tulkinnassa, jossa Guénounin pohdintaa pidetään jonkin asian määrittelyyn pyrkivänä toimintana (filosofiana?), se tuntuu kovin rohkealta lankojen yhteen sitomiselta: kirjoittaja on käänteissään aivan liian nopea ja paikoitellen suuriakin termejä melko vapaasti käyttävä. Eniten minua vaivaa kokoelman kirjoituksissa, myös Kirkkopellon jälkisanoina, tapa jolla sellaisista nimistä kuin Kant, Rousseau ja Derrida vedetään – usein yhdessä lauseessa – suora viiva johonkin teatterilliseen ilmiöön ja todetaan kaiken lisäksi jotain sellaista kuin *de facto*. Tällaiset lauseet pikeminkin lopettavat keskustelun kuin avaavat sitä. Kryptinen viittaaminen filosofisiin auktoriteetteihin on vaarassa olla sisällyksettömäksi jäävä kirjallinen ele, joka tulee samalla nihiloineeksi sekä filosofian että taidetta pohtivan kirjoittamisen.

Sen sijaan esseessä ”Edestä ja sivulta” Guénoun tarjoilee parastaan juuri omien teatterikokemustensa avulla. Monimutkainen vyyhti alkaa teatteriharjoituksista, joissa hän ystävineen pohtii muun muassa näyttelemiseen liittyviä suuntia ja energioita. Tästä hän siirtyy hahmottelemaan moninaista kuvaa näyttämöstä ilmiönä ja toiminnan paikkana. Guénoun tuo kirjoituksessaan selkeästi ilmi erilaisia näyttämöllisiä olosuhteita, mutta toteaa samalla, että esiteltyt olosuhteet ovat tietenkin suhteessa muihin olosuhteisiin ja että juuri olosuhteiden keskinäinen suhde ja interaktio yhdessä muodostavat sen, mikä teatterissa muuttuu näyttämölliseksi tapahtumaksi.

Kahdessa viimeisessä kirjoituksessaan Guénoun pysyttelee ehkä hänelle kaikkein lähimmässä teatterillisessä aiheessaan: draamassa. Kirjoitukset ovat selkeästi dramaturgin analyysiä draaman kehityksestä Aristoteleesta aina Nancyyn ja Szondiin saakka. Ne ovat mielenkiintoista, konkreettisesti draamaa pohtivaa akateemista keskustelua.

”Minua kiinnostaa Guénounin tapaus...”

Luettuani kirjan ja aloittaessani tämän arvion Guénoun kiinnosti minua eräänlaisena teatterikentän sisäisenä draamallisena ilmiönä, johon liittyy kaksi kysymystä: Mikä saa ajattelijan tai kirjoittajan siirtymään teatteriin? Entä mikä saa teatterin tekijän siirtymään käsitteiden maailmaan? Olennaista on paon ilmiö, pakeneminen teatterista johonkin muuhun, ehkä yksilön itsensä kannalta merkityksellisempään ja mielenkiintoisempaan viiteympäristöön. Kiintoisia ovat paon mahdolliset syyt ja olosuhteet, joissa se on tapahtunut.

Sotien jälkeiseen sukupolveen kuuluu nuoria ajattelijoita, jotka tulivat teatteriin jonkin ihanteen vyöryttämänä. Teatteri tuntui silloin ”välittömältä” poliittiselta toiminnalta ja kentältä, jossa monien ajassa pulpahteleiden ajatusten ajateltiin ikään kuin ohittavan kaiken turhan ”käsitteenmuodostuksen” ja tulevan aktuaalisiksi tapahtumiksi. Kun sitten 70- ja 80-luvuilla teatteri osoittautuikin ”vain” taiteeksi, pako on suuntautunut teatterista takaisin ”käsitteenmuodostukseen”. Syitä on toki monia: ”avantgardella” ei ole enää yleisöä kuten 60-luvulla, ja teatteri on ilmiönä nykyään paljon moninaisempi ja sirpaloitunut. Väitän kuitenkin, että yksi merkittävä syy pakoon on eräänlainen ”marxilainen virhepäätelmä” teatterin poliittisuuden määrittelyssä – se, että teatteri ajatellaan päivänpolttavaksi, lavalta käsin tapahtuvaksi kollektiiviseksi ongelmanratkomiseksi. Tällaisessa näkemyksessä taide on konkreettista poliittista toimintaa, asioihin vaikuttamista sekä tietyn ryhmän (ehkä koko sosiaalisen luokan) kuva maailmasta, ja politiikka jotain taiteeseen lisättävää ja sen ulkopuolella valmiiksi määriteltyä. Kun teatteri sitten myöhemmin erilaisessa historiallisessa tilanteessa ilmaisee itsensä ”vain” taiteeksi, se samalla menettää kiinnostavuutensa. Tämän jälkeen on tietysti täysin näkökulmalkysymys, onko paon synnä teatteri, sen taiteellinen taso vai sen tekemisen taustalla olleet ennako-oletukset teatterin kaikista mahdollisista menneistä ja tulevista ulottuvuuksista. Alkaako paon jälkeen toiminta, vai onko pako vain merkki teatterin lopusta?

Elämänmittainen tutkimus oikeudenmukaisesta yhteiskunnasta.

SIMONE WEIL

Juurtuminen

– Alkusoitto
ihmisvelvollisuuksien julistukselle

*“Tietenkään kauneuserkkyyttä ei lisätä huomauttamalla:
‘Katsokaa, kuinka kaunista!’”*

– SIMONE WEIL

*Simone Weil liittyy École Normale Supérieureen
rugby-joukkueeseen 1930. Hän menee töihin te-
htaaseen 1933. Hän lähtee sotakirjeenvaihtajaksi
Espanjaan 1936. Hän sairastuu turberkuloosiin
Lontoon slummissa 1943. Hän samastuu nat-
sivallan uhreihin ja aliravitsee itsensä hengiltä.
Juurtuminen julkaistaan Weilin kuoleman jälkeen
1949.*

NIIN & NÄIN -lehden kirjasarja: tilaukset@netn.fi

www.netn.fi

Jaakko Kuosmanen Hyvä paha nationalismi

Benedict Anderson, *Kuvitellut yhteisöt – Nationalismin alkuperän ja leviämisen tarkastelua* (*Imagined Communities – Reflections on the Origins and Spread of Nationalism*, 1983). Suom. Joel Kuortti. Vastapaino, Tampere 2007. 345 s.

Benedict Anderson on Kiinassa syntynyt irlantilais-englantilainen yhteiskuntatieteilijä, jonka vastikään suomennettu pääteos *Kuvitellut yhteisöt* on yksi siteeratuimmista nationalismin aatetta analysoivista teoksista. Se julkaistiin ensimmäisen kerran 1983 ja uudelleen muokattuna 1991 ja 2006.

Anderson on lisäksi julkaissut huomattavan määrän Indonesiaa, Thaimaata ja Filippiinejä käsitteleviä tutkimuksia, jotka ovat ehkä hieman epäoikeudenmukaisesti jääneet *Kuvitellut yhteisöt* -teoksen teoreettisten argumenttien varjoon. Pääteoksessaan Anderson tarkastelee nationalismia historiallisesta näkökulmasta ja etsii aatteellisia, teknillisiä, taloudellisia ja sosiaalisia syitä, jotka ovat edesauttaneet sen nousua. Andersonin itsensä mukaan häntä pidetään usein virheellisesti nationalismin vastustajana. Tämä johtuu hänen mukaansa siitä, että hänet yhdistetään Ernest Gellneriin ja Eric Hobsbawmiin, jotka käsittelevät nationalismia melko negatiivisena ilmiönä.

Andersonin mukaan nationalismi on kuitenkin monijakoinen ilmiö, jolla on ehkä synkempi maine kuin mitä se ansaitsee. Nationalismi voi johtaa väkivaltaan ja poliittiseen sortoon, mutta se voi olla myös positiivisen kuvitteellisen yhteisöllisyyden lähde. Hyvin erilaiset ihmiset voivat olla keskenään solidaarisia ja luoda positiivisia nationalismin ideaan pohjautuvia kulttuurisia tuotoksia.

Sekularismi, kapitalismi ja nationalismi

Anderson pitää nationalismia sosiaalisen konstruktiona, jonka alkuperä on keskiajan jälkeisessä Euroopassa ja kolonialistisissa provinseissa. Nationalismi aatteena ei ole kehittynyt minkään systemaattisen tai tarkoitukSELLISEN työn tuloksena, vaan se pohjautuu osittain sattumaan ja taloudellisten ja aatteellisten olosuhteiden muutoksiin. Yhdeksi merkittäväksi nationalismin syntyyn vaikuttaneeksi tekijäksi Anderson esittää rationalistisen sekularismin, joka mahdollisti ihmiselämää suuremmat maalliset entiteetit. Kuningasvallassa kuninkaan auktoriteetti oli perustunut Jumalalta saatuun oikeutukseen, hierarkkiseen valtaan, jossa oli hallitsija ja hallittavat. Ranskan vallankumouksen jälkeen näkemystä jumalallisesta yksinoikeudellisesta vallasta oli kuitenkin vaikea menestyksekkäästi perustella.

Toinen merkittävä sekularistinen muutos oli kielellisten yhteisöjen murros. Perinteisissä uskonnollisissa yhteisöissä vallitsi ajatus, jonka mukaan ontologinen oleminen on ymmärrettävissä ainoastaan tietyn kielen kautta. Painokapitalismin yleistyttyä uskonnollisten kielten asema kuitenkin heikkeni ja samalla kansankielten asema vahvistui. Kirjapainot tavoittelivat voittoja, ja latinankielisen kirjallisuuden kylästämillä markkinoilla ne alkoivat julkaista kansankielistä kirjallisuutta. Näin syntyivät alueelliset painokielet, jotka yhdistivät ihmisiä toisiinsa.

Painokapitalismilla oli vaikutusta

myös ajan käsityksen muutokseen, sillä esimerkiksi romaanit ja sanomalehdet auttoivat simultaanisuuden idean leviämistä. Sanomalehdissä raportoitiin samaan aikaan eri paikoissa sattuneista tapahtumista, ja romaanien kertojat pystyivät ohjaamaan lukijaa moneen paikkaan samanaikaisesti. Täten ihmiset kykenivät yhä paremmin ymmärtämään itsensä tietyssä ajassa ja paikassa ja heijastamaan itseään suhteessa ja heijastamaan itseään suhteessa muihin täysin uudella tavalla. Anderson esittää, että kyky ymmärtää samanaikaisuutta kuvittelemalla mahdollisti abstraktien yhteyksien muodostumisen toisilleen tuntemattomien ihmisten välillä.

Edellä esitetyt teknologiset ja aatteelliset muutokset loivat pohjan nykyiselle käsitykselle kansakunnasta. Anderson argumentoi kuitenkin, että eurooppalainen sattumanvaraisesti kehittynyt varhainen nationalismi on vain yksi juonne nationalismin historiassa. Myös Euroopan valtakuntien siirtomaiden rakenteellisilla ja aatteellisilla muutoksilla on ollut merkittävä vaikutus nationalismin muotoutumiselle. Sosioekonomiset tekijät sekä Euroopassa vaikuttaneet valistus ja liberalismien nousu herättivät lopulta itsenäistymispyrkimyksiä provinseissa. Kansakunnan idean menestyksestä kolonioissa kertoo Andersonin mukaan esimerkiksi se, että Yhdysvaltain itsenäisyysjulistus lausuttiin yli kymmenen vuotta ennen Ranskan suurta vallankumousta. Yhdessä teoksensa huomattavimmassa kohdassa Anderson väittää, että rasismia ilmenee nationalismin ideaa politiikkaan sovellettaessa, mutta

nationalismia ei voida pitää rasmin historiallisena lähteenä. Hänen mukaansa rasmin taustalla on ennen kaikkea Euroopassa ja kolonioissa esiintyneet luokkaerot.

Nationalismin uusi tuleminen

Euroopassa koettiin 1800-luvulla toisenlainen nationalismin aalto. Kun nationalismin poliittista merkitystä alettiin ymmärtää paremmin, useat hallinnot pyrkivät hyödyntämään sitä hallinnon välineenä. Andersonin mukaan kuningashuoneet ja aristokraatit käyttivät hyväkseen lingvististä nationalismia ottaen hallinnon viralliseksi kieleksi jo asemaa saaneen painokielen. Usein populistiseen nationalismiin vetoaminen osoittautui kuitenkin hyödyttömäksi yritykseksi hidastaa väistämättömältä näyttävää muutosta.

Ensimmäinen maailmansota merkitsi dynastioiden ajan loppua ja modernien kansallisvaltioiden syntyä. Anderson väittää, että modernien kansallisvaltioiden synty ei kuitenkaan ole suoraa populaarin lingvistisen nationalismin tulosta, vaikka se onkin yksi prosessia merkittävästi edistänyt tekijä. Kansallisvaltioiden taustat ovat huomattavasti monimutkaisempia: kansakunnan syntyyn vaikuttavat syyt voivat olla sosioekonomisia, maantieteellisiä tai perustua esimerkiksi käsitykseen yhteisestä vihollisesta. Andersonin esittämällä kansankielten analyysillä on osittain yhteys suomalaisuuden syntyhistoriaan. Lingvististä nationalismia käsitellessään hän viittaa ohimennen suomalaisen nationalismin syntyyn.

Anderson ei esitä nationalismin nousuun liittyvän sellaisia yhdistäviä tekijöitä, joiden avulla sen kehitystä voitaisiin ymmärtää universaalina ilmiönä. Hän pyrkii historiallisella aineistolla esittämään esimerkkejä nationalististen kansakuntien noususta, mutta ainoaksi yhdistäväksi yläkäsitteeksi jää argumentti kuvitteellisista yhteisöistä. Yhteistä kansakunnille on se, että ne ovat kaikki kuvitteellisia, rajattuja suvereenia yhteisöjä. Tämä tarkoittaa toisin sanoen sitä, että Andersonin analyysin yleinen taso on pikemminkin näkemys asioiden tilasta

kuin niistä monimutkaisista prosesseista, jotka tilaan ovat johtaneet. Teoksen yksi keskeinen ongelma onkin teoreettisen argumentaation ja historiallisen analyysin välinen suhde. Myös historiallisten faktojen täsmällisyys teoksessa on paikoittain kyseenalaistettu, kuten Jouko Nurmiainen suomennoksen esipuheessa toteaa. Empiiristen ilmiöiden tutkimus on Andersonilla merkittävässä asemassa, mutta tästä huolimatta empirian ja teoreettisten argumenttien yhteys jää kohdittain hämäräksi. Andersonin puolustukseksi täytyy kuitenkin todeta, että hän ei pyri lokeroimaan nationalismin aatteen historiaa selkeästi yleisten kategorioiden avulla vaan kuvailee sitä monimuotoisena joskin samankaltaisena ilmiönä. Nurmiainen kiteyttää Andersonin analyysin mielestäni hyvin esittäessään, että *Kuvittelut yhteisöt* on parhaimmillaan eräänlaisena heuristisena yleistulkintana, jota tutkijat voivat soveltaa omissa empirialtaan kattavissa töissään.

Lopuksi

Kuvittelut yhteisöt esittää varovaisen toiveikkaan kuvan aatteesta, joka on samalla sekä vaara että mahdollisuus. Voidaan kuitenkin hyvin perusteella kysyä, missä määrin yli kaksikymmentä vuotta vanha nationalismia käsittelevä teos on ajankohtainen modernissa globalisoituvassa maailmassa. Kolmanteen painokseen ehtineen alkuteoksen suosio näyttäisi puhuvan osittain puolestaan. Myöskään globalisaatio ei näytä romuttaneen nationalistista viitekehystä, vaan aate vaikuttaa edelleen olevan globaalin politiikan osittainen lähtökohta. Andersonin analyysi saa aivan uudenlaisen merkityksen tarkasteltaessa siinä esitettyjä argumentteja suhteessa nykyiseen maailmanpolitiikkaan, ennen kaikkea suhteessa EU:n ja Yhdysvaltojen ulkopolitiikkaan sekä uuden Irakin kansallisvaltion projektiin. Myös Andersonin itsensä mukaan nationalismi elää ja voi hyvin, eikä hän omien sanojensa mukaan ole eläessään tavannut kuin noin viisi kosmopoliittia.

Andersonin mukaan kuningashuoneet ja aristokraatit käyttivät hyväkseen lingvististä nationalismia ottaen hallinnon viralliseksi kieleksi jo asemaa saaneen painokielen.”